ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. X

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE
VOL. X

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE
„N. IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. X

1983

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDIES AND MATERIALS OF MEDIEVAL HISTORY
VOL. X

ИССЛЕДОВАНИЯ И МАТЕРИАЛЫ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ
ТОМ X

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717, Bucureşti, Calea Victoriei 125

STUDII ŞI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

VOL. X 1983

SUMAR

REVISTA REVISTELOR DE MEDIEVISTICĂ

ÉTUDES ET MATÉRIAUX D'HISTOIRE MÉDIÉVALE

TOME X 1983

SOMMAIRE

ИССЛЕДОВАНИЯ И МАТЕРИАЛЫ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ

ТОМ X 1983

СОДЕРЖАНИЕ

ÎNCEPUTURILE POLITICII COMERCIALE A ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI MOLDOVEI (secolele XIV – XVI). DRUM ŞI STAT

DE

ŞERBAN PAPACOSTEA

În secolul al XIV-lea, Ţara Românească şi Moldova au fost cuprinse, prin marile drumuri ale comerţului internaţional care le străbăteau teritoriul, în vastul sistem de schimburi comerciale în plină dezvoltare între Europa apuseană şi centrală, pe de o parte, şi lumea asiatică, pe de altă parte. Dezvoltarea acestor drumuri a fost una din consecinţele multiple ale transformării Mării Negre în secolele XIII – XIV în principala arie de întîlnire şi redistribuire a produselor Orientului şi Occidentului. Agenţii şi beneficiarii cei mai de seamă ai acestui intens schimb comercial au fost veneţienii şi genovezii care, în secolul al XIII-lea, au eliminat zăvorul bizantin de la Strîmtori şi au început să exploreze şi să exploateze larg itinerariile comerţului internaţional legate de bazinul pontic. Integrarea celor două ţări în marile circuite ale comerţului intercontinental, prin segmentele esenţiale ale itinerariilor acestuia care treceau prin teritoriul lor, le-a conferit o însemnată funcţie internaţională şi a determinat primele manifestări cunoscute ale politicii lor comerciale. Această funcţie asumată de cele două state româneşti şi implicaţiile ei în evoluţia politicii lor externe au reţinut, fireşte, atenţia medieviştilor români şi explică literatura relativ bogată consacrată drumurilor comerciale în istoriografia română. Dar în ciuda numărului şi calităţii studiilor închinate acestei teme, rolul celor două mari drumuri comerciale care au legat, prin Ţara Românească şi Moldova, Europa centrală cu Marea Neagră şi, prin intermediul ei, cu lumea asiatică, e departe încă de a fi lămurit, chiar şi în unele din aspectele sale esenţiale. Rîndurile care urmează îşi propun să aducă un spor de lumină în acest domeniu şi să contribuie la mai buna înţelegere a unui aspect însemnat al existenţei timpurii a Ţării Româneşti şi Moldovei ca state de-sine-stătătoare.

I. ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN ITINERARIILE COMERŢULUI INTERNAŢIONAL

Geneza legăturii comerciale între Braşov şi gurile Dunării. Prin legăturile internaţionale pe care le mijlocea, Marea Neagră a devenit o zonă de puternică atracţie nu numai pentru Genova şi Veneţia, dar şi pentru puterile continentale care, prin poziţia lor, puteau aspira să participe direct la exploatarea comerţului pontic. Două dintre aceste puteri, regatele ungar şi polon, au dezvoltat o politică pontică bogată în consecinţe pentru întreaga regiune cuprinsă în aria lor de acţiune.

Aspiraţiile pontice ale regatului ungar au apărut mult mai timpuriu decît cele ale Poloniei. Încă din primele decenii ale secolului al XIII-lea, după căderea Constantinopolului sub latini, regalitatea arpadiană a manifestat o vădită tendinţă de a-şi asigura legătura directă cu marea, atît cu Adriatica, cît şi cu Marea Neagră, şi de a obţine astfel controlul asupra unor căi comerciale de însemnătate internaţională [1].

Indiciile timpurii ale tendinţei regatului de a-şi asigura legătura directă cu zona Dunării de Jos şi cu Marea Neagră sînt direct legate de desăvîrşirea cuceririi Transilvaniei şi de expansiunea sa transcarpatică la începutul secolului al XIII-lea, cu concursul Ordinului teuton şi apoi cu mijloacele proprii. Unul dintre sensurile principale ale expansiunii regatului la răsărit şi sud de Carpaţi se întrevede din privilegiul acordat cavalerilor teutoni de regele Andrei al II-lea în 1222, prin care le confirmă stăpînirile teritoriale, între altele castrul Cruceburg construit de ei, cu teritoriul pertinent, şi de aici întreg pămîntul „ce merge pînă la hotarele brodnicilor şi, de cealaltă parte, de la întăriturile Hălmeagului, pînă la izvorul apei ce se cheamă Bîrsa, şi de aici înaintează pînă la Dunăre“ [2]. Realitate sau program, situaţia înscrisă în textul regal citat indică ceea ce avea să fie de acum înainte, timp de peste două secole şi jumătate, una din marile direcţii de expansiune ale regatului ungar, nemijlocit legată de interesele politicii sale comerciale. O realitate ecleziastică nouă s-a născut în teritoriile recent cuprinse în aria de dominaţie a regatului după izgonirea Ordinului teutonic, *episcopia cumană*, ea însăşi expresie a tendinţei sau realităţii politice noi rezultate din expansiunea ungară în aceste teritorii.

Programul regalităţii ungare de expansiune pînă la gurile Dunării şi Marea Neagră, chiar în condiţiile defavorabile create de invazia mongolă, e limpede exprimat de Bela al IV-lea în memoriul înaintat papei Inocenţiu al IV-lea, cu privire la primejdia tătară, în care dădea curs speranţei că, cu sprijinul cavalerilor ioaniţi, de curînd instalaţi la hotarul regatului, în vecinătatea bulgarilor şi cumanilor, va fi în măsură să-şi extindă stăpînirea „cît se întinde Dunărea, pînă la marea constantinopolitană“ [3]. Expansiunea spre Marea Neagră era pentru regatul ungar o necesitate cu atît mai imperios resimţită cu cît participarea directă la comerţul în Marea Adriatică îi fusese blocată de riposta necruţătoare a Veneţiei, la începutul secolului al XIII-lea.

Dezvoltarea vieţii urbane pe drumul care lega sud-estul Transilvaniei cu cursul inferior al Dunării a fost larg favorizată de itinerariul comercial care a început foarte probabil să funcţioneze acum. Braşovul, chemat să îndeplinească rolul principal, de centru redistribuitor, al acestui drum, e surprins într-un izvor ecleziastic încă înainte de marea invazie tătară din 1241 [4]; o inscripţie funerară din anul 1300 dă la iveală existenţa unui „comite de Cîmpulung“, probabil căpetenie a comunităţii săseşti din această aşezare,

[1] N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*, Paris, 1924, p. 89—90.

[2] UKB, I, p. 19; DRH, D, I, p. 1,3; confirmarea papală din decembrie 1222, UKB, I, p. 23; DRH, D, I, p. 4, 6.

[3] Hurmuzaki, I, 1, p. 261.

[4] G. Nussbächer, *Wann wurde Corona gegründet*, în vol. *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur Siebenbürgischen Heimatkunde*, Bukarest, 1981, p. 23—24.

etapă însemnată pe principalul drum comercial care lega Braşovul cu Dunărea[5].

Expansiunea regatului ungar spre Adriatica şi Marea Neagră în prima jumătate a secolului al XIII-lea a fost blocată, în prima direcţie, de Veneţia, iar în cea de-a doua de marea invazie tătară din 1241. Constituirea imperiului mongol al Hoardei de Aur şi hegemonia tătară asupra unor întinse teritorii şi state din răsăritul şi sud-estul Europei, inclusiv cursul inferior al Dunării[6], a zădărnicit timp de peste un secol tendinţa regatului ungar, atît de evidentă în primele decenii ale secolului al XIII-lea, de a-şi deschide drumul spre Marea Neagră. Reluarea încercării presupunea înlăturarea în prealabil a dominaţiei tătare la răsărit şi sud de Carpaţi, în spaţiul românesc, situaţie care nu avea să se realizeze decît spre mijlocul secolului al XIV-lea, ca urmare a ofensivei puterilor creştine, Polonia, Ungaria, ţările române în curs de constituire. Deschisă în 1340 în cnezatul Halici, prin acţiunea regelui Cazimir al Poloniei, sprijinit de oastea ungară, ofensiva antitătară a cuprins curînd şi spaţiul românesc. După succesele înregistrate la începutul domniei lui Ludovic de Anjou, în 1345—1346, de expediţiile transilvane la răsărit şi sud de Carpaţi, care au avut ca rezultat o nouă extindere a puterii regalităţii ungare în aceste teritorii, un al doilea val ofensiv, în anii 1352—1354, a redus dominaţia tătară în spaţiul românesc la o zonă restrînsă a litoralului pontic; în următoarele trei decenii şi această rămăşiţă a hegemoniei tătare avea să dispară[7]. Legătura directă cu Marea Neagră, obiectiv vechi al politicii regatului ungar, părea acum asigurată.

În 1358, regele acordă braşovenilor dreptul de a circula cu mărfurile lor „liber şi în siguranţă" între Buzău şi Prahova, „adică din locul unde se varsă în Dunăre rîul numit Ialomiţa, pînă în locul unde se varsă, de asemenea în Dunăre, rîul numit Siret"[8]. Actul regal înregistrează aşadar pentru prima oară existenţa legăturii comerciale între Braşov şi Dunărea de Jos, urmare nemijlocită a succesului ofensivelor antitătare din anii precedenţi.

În acelaşi an, Ludovic de Anjou a reuşit să smulgă Veneţiei stăpînirea ţărmului dalmat (1358); regatul ungar îşi deschisese astfel două porţi prin care putea să participe *direct*, cu concursul aliaţilor săi genovezi, la lucrativul comerţ oriental. Dubla deschidere spre mare realizată de Ungaria la mijlocul secolului al XIV-lea a coincis cu adoptarea unui şir de măsuri menite să stimuleze masiv participarea regatului la comerţul internaţional, să-l integreze în marile circuite ale schimbului de mărfuri, îndeosebi cele dintre Europa apuseană şi centrală şi Orientul asiatic. Privilegiile comerciale numeroase emise de Ludovic de Anjou au urmărit sistematic să promoveze legăturile comerciale cu unele din marile oraşe ale Europei centrale, cu Adriatica şi Marea

---

[5] E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurenţiu şi cîteva probleme arheologice şi istorice în legătură cu ea*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", IV, 1957, 1—2, p. 109—127.

[6] A. Decei, *La Horde d'Or et les Pays roumains aux XIII*e *et XIV*e *siécles selon les historiens arabes contemporains*, în „Romanoarabica", II, 1976, p. 61—63, a pus în lumină controlul tătar asupra gurilor Dunării, care l-a reactualizat de fapt pe cel cuman.

[7] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 165—193.

[8] Hurmuzaki, XV, 1, p. 1.

Neagră, şi să constitue o reţea de itinerarii ale comerţului internaţional prin teritoriul regatului ungar şi spre marele beneficiu al acestuia.

La exploatarea perspectivelor comerciale deschise de dublul acces maritim realizat de regatul ungar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea un loc eminent a fost rezervat celor două oraşe sud-transilvane, destinate, prin poziţia lor, să beneficieze cel mai mult de noile oportunităţi oferite comerţului internaţional, Sibiul şi Braşovul [9]. Fireşte, avantajul principal al legăturii cu Adriatica avea să revină Sibiului. În vara anului 1367, Ludovic de Anjou aducea la cunoştinţa celor îndreptăţiţi să perceapă vămi în Dalmaţia şi Croaţia privilegiul acordat sibienilor de a circula liber cu mărfurile lor de orice fel, oriunde ar voi, „la Viena, Praga, Zara şi Veneţia şi aiurea" şi de a le desface în orice centru, inclusiv Buda, în ciuda vechiului drept de depozit al oraşului, fireşte după plata vămilor obişnuite [10]. În 1370, revenind asupra chestiunii, Ludovic a lărgit considerabil privilegiul sibienilor, îndeosebi al celor angajaţi în activitatea comercială legată de ţărmul dalmat [11]. Ansamblul privilegiilor acordate de Ludovic I sibienilor a fost confirmat şi lărgit de Sigismund I de Luxemburg, continuator deosebit de zelos al politicii comerciale a predecesorului său. Doar pierderea Dalmaţiei, recucerită de veneţieni în 1409, eveniment care a modificat sensibil datele comerţului extern al Ungariei şi care a generat grave şi îndelungate convulsiuni internaţionale a pus capăt legăturii directe a sibienilor cu ţărmul dalmat şi seriei privilegiilor regale care îl acopereau.

Un loc încă şi mai însemnat în constituirea acestui sistem de reţele ale comerţului internaţional, rod al unei politici comerciale deliberate şi de mare anvergură, a revenit legăturii cu Marea Neagră, efortului de a asigura circulaţia mărfurilor din bazinul pontic spre Ungaria şi în sens invers. Acest ţel, regalitatea ungară l-a urmărit pe două căi: prin deschiderea largă a porţilor regatului negustorilor genovezi şi prin activitatea braşovenilor la Dunărea de Jos şi Marea Neagră.

Cooperarea ungaro-genoveză a cunoscut cea mai largă dezvoltare în timpul lui Ludovic de Anjou cînd comunitatea de interese între cele două puteri a generat un şir de iniţiative şi acţiuni comune, cu funcţie covîrşitor antiveneţiană [12]. Amploarea cooperării comerciale şi a proiectelor de cooperare se întrevede în textul marelui privilegiu din 24 iunie 1379 al lui Ludovic pentru negustorii genovezi [13]. În virtutea acestui act regele Ungariei acordă genovezilor şi celor care beneficiau de cetăţenia genoveză dreptul de a circula liber cu mărfurile lor „pe apa Dunării şi pe uscat, venind de la Orşova spre

---

[9] Pentru integrarea Transilvaniei în marile circuite ale comerţului internaţional în secolul al XIV-lea, v. N. Iorga, *op. cit.*, p. 101—103; I. Moga, *L'orientation économique de la Transylvanie*, Bucureşti, 1940, p. 11—15 (extras din „Revue de Transylvanie", VI, 1).

[10] UKB, II, p. 297—298.

[11] Ibidem, p. 337—339, 361—362; pentru extinderea pînă la Viena a activităţii negustorilor sibieni, v. ibidem, p. 393—394, 401 şi 402.

[12] Vom consacra un studiu special acestei cooperări şi implicaţiilor ei în sud-estul european.

[13] *Liber jurium reipublicae Genuensis*, t. II, Augusta Taurinorum, 1857, în *Monumenta Historiae Patriae*, IX, col. 854—858. Privilegiul din 1379 nu a fost decît un act de confirmare şi poate de lărgire a unui statut special deosebit de favorabil acordat genovezilor în Ungaria; în 1376, Florenţa solicita lui Ludovic un statut privilegiat similar celui de care beneficiau genovezii, *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, ed. G. Wenzel, III, Budapesta, 1876, p. 131—132.

Timișoara pînă la Buda și de asemenea din regatul nostru al Dalmației, atît pe marea noastră cît și pe drumul Zarei..." . Mărfurile vehiculate de genovezi erau scutite de vămile și de taxele de tot felul percepute asupra mărfurilor negustorilor de rînd de agenții regali, de nobili, clerici sau comunitățile de orice fel. Singura vamă la care erau supuși era *tricesima*, la Buda, și aceasta însă redusă la jumătate.

Activitatea genovezilor nu era limitată la import; ei aveau dreptul de a achiziționa orice mărfuri din regat — cu excepția aurului și argintului — și de a le scoate din țară, pe drumurile amintite, cu plata taxelor suportate de toți negustorii. La Buda și în toate centrele în care se stabileau, genovezii aveau dreptul la consuli proprii, cărora le revenea integral jurisdicția asupra lor.

Al doilea factor al comerțului pontic al regatului, al cărui rol avea să se dovedească mult mai durabil, a fost Brașovul. Deși nu s-a dezinteresat de legătura cu țărmul dalmat, deși a obținut la rîndul său cîteva privilegii care îi înlesneau realizarea acestei legături [14], Brașovul era, firește, orientat cu prioritate spre gurile Dunării și Marea Neagră, care îi ofereau posibilitatea de a participa în condiții mult mai avantajoase la comerțul oriental.

Primele măsuri cunoscute ale lui Ludovic de sprijinire a activității brașovenilor la Dunărea de Jos aparțin, cum s-a văzut, anului 1358 [15], cînd regele a creat o zonă de liberă circulație, de scutire vamală, pentru brașoveni între Ialomița și Siret, deschizîndu-le astfel larg accesul la comerțul pontic.

În contextul politicii sale comerciale continentale cu implicații intercontinentale, legătura sigură cu Marea Neagră era, așadar, pentru Ludovic de Anjou o necesitate imperioasă. Schimbul de mărfuri cu una din zonele cele mai active ale comerțului oriental, legătura directă cu genovezii, factor dominant în bazinul pontic, care asumase de curînd și controlul direct la gurile Dunării, prin așezările de la Chilia și Licostomo, era o verigă esențială a sistemului comercial internațional promovat de regele Ungariei. Aici însă, în această zonă, el a întîmpinat rezistența Țării Românești care își desăvîrșea în acești ani organizarea statală. De interes nu mai puțin vital decît pentru regatul ungar era și pentru Țara Românească controlul asupra segmentului final al marelui drum comercial continental care lega Europa centrală cu Marea Neagră, anume segmentul cuprins între Brașov și cursul inferior al Dunării. Prin amploarea intereselor legate de controlul și exploatarea acestui segment de drum comercial, reglementarea statutului său a devenit și a rămas vreme îndelungată o componentă esențială a raporturilor dintre Țara Românească și regatul ungar.

Față cu încercarea lui Ludovic de a crea o zonă de circulație liberă între Carpați și Dunăre, în favoarea brașovenilor, care urmau să vehiculeze mărfu-

---

[14] UKB, II, p. 354–355; ibidem III, p. 128.

[15] Actul din 1358 al regelui Ludovic de Anjou a fost interpretat felurit de istoricii români. Pentru N. Iorga, Em. Lăzărescu, Gh. Brătianu, actul e indiciul unei dominații efective a regatului, la sud și răsărit de Carpați, culoar care asigura legătura între Brașov și aria danubiano-pontică; ca și în sec. al XIII-lea, expresia ecleziastică a acestei dominații a fost o episcopie catolică, anume episcopia Milcoviei, reîncarnare a episcopiei cumane, acoperită de valurile invaziei mongole. Interpretînd datele geografice ale privilegiului regal, N. Iorga afirma: „Aici e vechea moșie a episcopului Cumanilor" (*Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 161). Alt curent de interpretare, ai cărui exponenți sînt P. P. Panaitescu, Maria Holban, R. Manolescu, consideră privilegiul lui Ludovic un simplu act de suzeranitate sau, încă și mai puțin, manifestarea unei veleități.

rile într-un sens şi în celălalt, scutiţi cu desăvîrşire de vămi şi taxe (1358), domnul Ţării Româneşti, Nicolae Alexandru, îşi manifestă opoziţia.

Conflictul care a reizbucnit între Ţara Românească şi regatul ungar încă din anul următor a avut neîndoielnic şi o însemnată componentă comercială, expresie a luptei pentru controlul drumului comercial. Faptul nu e direct atestat, dar se deduce din acordul realizat zece ani mai tîrziu de fiul şi succesorul lui Nicolae Alexandru, Vlaicu (Vladislav I), cu Ludovic de Anjou, acord cu multiple aspecte politice, teritoriale, militare, religioase şi comerciale, între care cel din urmă a ocupat un loc însemnat, devenind un factor de lungă durată, de antagonism şi cooperare, în raporturile dintre cele două ţări.

Acordul comercial a îmbrăcat forma unui privilegiu conferit de Vlaicu negustorilor braşoveni [16]. Acest acord s-a încheiat sub supravegherea regelui Ludovic [17]. Actul era menit, în propria sa formulare, să consacre, „legătura veşnică a păcii" între Ţara Românească de o parte, şi Braşov şi Ţara Bîrsei, de alta („pro perpetuo pacis vinculo inter nos, parte ab una, et universos cives et provinciales de Brasso, vicinos et amicos nostros carissimos, parte ab altera. . .").

Acordul a fost un compromis între cele două puteri; Ţara Românească îşi vedea recunoscută stăpînirea asupra teritoriului ei răsăritean, peste care se întinsese ambiţia cuceritoare a regatului ungar; acesta, la rîndul său, smulgea Ţării Româneşti un privilegiu larg care asigura Braşovului legătura cu comerţul pontodanubian, în condiţii de circulaţie a mărfurilor şi oamenilor extrem de avantajoase, şi pe deasupra o largă libertate comercială înlăuntrul Ţării Româneşti. Culoarul teritorial între Braşov şi Dunărea de Jos, preconizat de regalitatea ungară încă din primele decenii ale secolului al XIII-lea şi reactualizat de Ludovic de Anjou, s-a transformat, în temeiul acestui compromis, în zonă de liberă circulaţie şi de regim vamal privilegiat. Ţara Românească se impusese ca factor participant la beneficiile exploatării importantului drum comercial care îi străbătea teritoriul, dar, în schimb, ea a trebuit să acorde un regim de privilegiu extrem de larg Braşovului şi, prin intermediul emporiului ardelean, regatului ungar. Prin prevederile sale explicite şi prin vastele sale urmări implicite, acordul din 1368 a fost prima manifestare cunoscută a politicii comerciale şi vamale a Ţării Româneşti.

• Rezultatul confruntării dintre interesele comerciale şi vamale ale celor două state şi al raporturilor lor de forţe a fost, pe acest plan, statutul legăturilor comerciale dintre Ţara Românească şi oraşul Braşov, fixat, în ele-

---

[16] V. nota 33.

[17] Cercetătorii chestiunii au constatat existenţa unui model de cancelarie regal pentru actul din 1368: „La formule, dans sa partie finale au moins, est la même que celle des diplomes des rois de Hongrie ou de leurs voyvodes s'adressant aux états transylvains; cela ne signifie peut être qu'une copie de ce modèle par la chancellerie valaque, qui rédigeait assez rarement le latin"; G. I. Brătianu, *Les assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des Etudes Roumaines", XIII—XIV, 1974, p. 28; mergînd mai departe în direcţia acestei constatări, un alt istoric afirmă: „. . . analiza scrisului, formularului şi limbii privilegiului arată că el nu a fost scris în cancelaria domnească, ci a fost pregătit şi redactat în cancelaria regală, iar domnul Ţării Româneşti l-a încuviinţat şi l-a autentificat; R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, Bucureşti, 1965, p. 26. Sigur e, în orice caz, că clauzele acordului au fost în prealabil negociate de cei doi parteneri.

mentele sale esenţiale prin privilegiul din 1368 şi prin cel, cuprinzînd un şir de modificări, din 1413. Reconfirmarea acestui statut a devenit un element esenţial — care în unele momente asumă chiar rol de condiţie principală, *sine qua non* — al raporturilor dintre Ungaria şi Ţara Românească, atît timp cît a durat contextul internaţional care i-a dat naştere. Regalitatea ungară a vegheat ca raportul comercial instituit în 1368 să nu se deterioreze pentru braşoveni; ea a intervenit în cîteva rînduri direct în formularea textului privilegiului, a prototipului acestuia [18]. Domnii Ţării Româneşti reconfirmau, de îndată ce erau inscăunaţi în domnie, privilegiul pentru braşoveni, fie textual, emiţînd noi acte privilegiale, fie prin referire la vechile privilegii. „Pacea" Ţării Româneşti cu Braşovul era preludiul confirmării sau restaurării „păcii" cu regatul ungar, adică al restabilirii legăturii originare încheiate în vremea lui Vlaicu şi Mircea. Dan al II-lea şi Radu Praznaglava în rivalitate pentru domnia Ţării Româneşti reînoiesc în cîteva rînduri privilegiul lui Mircea pentru braşoveni, indiciu al efortului de a obţine, prin intermediul Braşovului, sprijinul sau măcar acceptarea, în cazul celui din urmă, din partea regatului ungar (ultima reînnoire, din partea lui Dan al II-lea, în 1431, e reproducerea textuală a privilegiului lui Mirea cel Bătrîn)[19]. Vlad Dracul reînnoieşte şi el în 1437 „aşezămîntul" vechi, ultima confirmare largă, desfăşurată, în secolul al XV-lea, a privilegiului braşovenilor de către un domn al Ţării Româneşti [20].

În alte cazuri, fără a mai repeta textul privilegiului sau anticipînd momentul emiterii unui nou privilegiu, domnii Ţării Româneşti îi reconfirmau valabilitatea prin referire la textul originar sau prin enunţare rezumativă a conţinutului său: „... şi să-mi fie ei < braşovenii > cu toată dreptatea — scria Radu Praznaglava la 17 mai 1421 — şi domnia mea să le fiu lor cu dreptate; să fie slobozi şi să nu se teamă de nici o răutate, nici de pradă, nici de tîlhărie, nici de opreală, nici de zălog ..." [21]. „Şi am întocmit aşa — scria Vladislav al II-lea, probabil în 1452, braşovenilor — ca să umble oamenii voştri slobozi pe aici, să se hrănească şi să n'aibe grije de nimica ... Cît pentru drumul Prahovei, să vă fie slobod şi pe unde poftiţi, şi să ne ţinem de aşezămîntul cel vechi, de la domnii de mai înainte, şi voi şi noi" [22]. „Şi iau pe credinţa şi pe sufletul domniei mele să ţin pace bună cu voi, şi să

---

[18] Pentru privilegiul lui Vlaicu din 1368, v. nota precedentă. Mai clar e raportul între actul regal şi cel domnesc în cazul privilegiului acordat de Mircea cel Bătrîn negustorilor braşoveni (1413), variantă lărgită şi modificată a celui din 1368; la baza privilegiului lui Mircea se află, evident, cel emis la 7 septembrie 1412 de Ştibor, voievodul Transilvaniei, din iniţiativa regelui Ungariei; UKB, III, p. 545—547; DRH, D., I, p. 191—195. Trei decenii mai tîrziu, la 2 martie 1443, voievozii Transilvaniei, Nicolae de Ujlak şi Iancu de Hunedoara, reînnoiesc privilegiul braşovenilor, care invocaseră vechile privilegii acordate de regii Ungariei pentru comerţul cu Ţara Românească; Vlad Dracul confirmă „toate cîte sînt în actele zişilor domni, Mircea, de fericită pomenire părintele nostru, şi Ioan de Huniade, voievozi ai Ţării Româneşti şi ai Transilvaniei"; Hurmuzaki, XV, 1, p. 31—32; Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara şi confirmarea privilegiului pentru negoţul braşovenilor şi al bîrsenilor cu Ţara Românească, în 1443*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IX, 1966, p. 80—82; UKB, V, p. 106—108, 145—146.

[19] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, *1413—1508*, Bucureşti, 1905, p. 8—13, 15—28, 32—38.

[20] Vlad Dracul a emis două privilegii pentru braşoveni la interval de cîteva luni; *ibidem*, p. 71—73; DRH, D, I, p. 340—341 şi p. 463—464.

[21] I. Bogdan, *Documente*, p. 8—10; v. şi textul de la p. 14—15.

[22] *Ibidem*, p. 87—88.

fie slobode toate drumurile, şi să umble oamenii voştri la noi să cumpere şi să vîndă slobozi fără nici o grije şi fără pagubă, ca şi cum ar umbla prin ţara voastră“, scria Vlad Ţepeş braşovenilor în 1458 sau 1459, înainte de marele său conflict cu saşii [23]. Radu cel Frumos, instalat în contextul creat de invazia lui Mehmet al II-lea în Ţara Românească, în 1462, şi-a început domnia prin „pacea“ încheiată cu Braşovul, îndată după înscăunare [24], deşi avea să-şi modifice ulterior sensibil atitudinea în problema comerţului braşovean. Basarab Laiotă îşi începe şi el domnia printr-o garanţie largă acordată braşovenilor [25]. Revenit în domnie pentru scurtă vreme, Vlad Ţepeş reafirmă categoric libertatea comercială a braşovenilor: „să fie şi de aici înainte după acel vechi aşezămînt“ sau „cum a fost şi mai înainte aşezămîntul cel vechi şi cum a fost şi în zilele domniei mele, tot aşa să fie şi de-aci înainte, cît voi fi în viaţă domnia mea, ca să cumpere slobozi din toate cîte le va fi de trebuinţă şi vor pofti“ [26]. Basarab cel Tînăr dă la rîndul său, la începutul domniei, „carte de încredinţare“ braşovenilor „pentru neguţătorii voştri ca să vie la noi în pace şi tot aşa ai noştri să meargă la voi în pace“ [27]. Mircea, fiul lui Vlad Dracul, pretendent impus scurt timp de Ştefan cel Mare, se angaja şi el să ţină „aşezămîntul cel vechi“, adică cel acordat braşovenilor de domnii de odinioară [28]. Aceeaşi cale au urmat Vlad Călugărul [29] şi Radu cel Mare şi unii din succesorii lor din primele decenii ale secolului al XVI-lea.

Tendinţe divergente, abateri de la această normă, s-au manifestat în acest interval, uneori chiar flagrant contradictoriu în raport cu regula convenită. Regatul ungar a încercat sau a manifestat intenţia de a reveni la situaţia ideală pe care o exprimă privilegiul lui Ludovic I din 1358: libertatea totală de circulaţie la Dunărea de Jos, fără taxe şi vămi. În 1368, în anul însuşi al acordului cu Vlaicu şi al privilegiului emis de acesta, regele Ungariei a acordat scutire vamală negustorilor din stăpînirile lui „Dimitrie principele tătarilor“ pentru ca braşovenii să beneficieze la rîndu-le de asemenea scutiri, într-o zonă care neîndoielnic asigura legătura cu Marea Neagră [30]. Nici la începuturile domniei lui Sigismund ideea legăturii directe şi total libere între Braşov şi Dunărea de Jos nu era încă definitiv abandonată, după cum se constată lesne din reînnoirea de către rege a privilegiului lui Ludovic din 1358, care legaliza „culoarul“, zona de liberă circulaţie la sud de Carpaţi [31].

---

[23] *Ibidem*, p. 93.

[24] La 15 august 1462, comitele secuilor îi autoriza pe braşoveni să respecte „treugas pacis cum illustri principi Radul, nunc Wajvoda parcium transalpinarum...“; Hurmuzaki, XV, 1, p. 58.

[25] I. Bogdan, *Documente*, p. 113.

[26] *Ibidem*, p. 95—97.

[27] *Ibidem*, p. 137—138; v. şi p. 145—146, 157.

[28] *Ibidem*, p. 178.

[29] *Ibidem*, p. 183—186, 188—189.

[30] UKB, II, p. 315; DRH, D. I, p. 90. Localizarea stăpînirii lui Dimitrie propusă de N. Iorga ni se pare cea corectă: „Nicăieri aiurea decît în Cetatea Albă nu putem aşeza pe acest prinţ „tătăresc“, poate — judecînd după nume —, creştinat, care va fi avut supt stăpînirea sa părţile de jos ale Moldovei, dincolo şi dincoace de Prut“; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIV, p. 6; localizare similară la G. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în „Revue des Études Roumaines“, IX—X, 1965, p. 45—46.

[31] UKB, III, p. 125—126; DRH, D. I, p. 142—143. Dacă privilegiul din 1395 e expresia unei realităţi sau doar a unei aspiraţii, legată de recenta campanie a lui Sigismund în Moldova şi de perspectivele acţiunii sale iminente la sud de Carpaţi, e o chestiune care nu poate fi rezolvată cu mijloacele documentare la îndemînă.

De partea lor unii dintre domnii Ţării Româneşti au încercat, în contexte politice favorabile, să se emancipeze de regimul comercial înscris în privilegiul acordat braşovenilor, dar încercările lor au rămas încă, în tot acest interval, momente excepţionale, tendinţe anticipatoare produse de situaţii de scurtă durată [32]. Situaţia a rămas fundamental nemodificată, în cadrul fixat de acordul din 1368 şi de privilegiile comerciale următoare, inspirate din cel acordat de Vlaicu braşovenilor; ea a fost dominată de interesul regatului de a-şi asigura legătura cu gurile Dunării şi cu Marea Neagră, direcţie dominantă a politicii sale răsăritene în secolul al XIV-lea şi al XV-lea, şi de necesitatea menţinerii compromisului cu Ţara Românească.

Regimul comerţului braşovean în Ţara Românească. Compromisul realizat între Braşov, rezemat pe puterea regatului ungar, şi Ţara Românească a fost înscris în privilegiile care reglementau activitatea comercială a braşovenilor înlăuntrul ţării şi tranzitul lor spre ţări străine. Două au fost privilegiile care au creat cadrul legal, statutul negoţului braşovean în şi prin Ţara Românească, cel al lui Vlaicu, din 20 ianuarie 1368 [33], şi cel al lui Mircea cel Bătrîn, din 6 august 1413 (varianta latină din 25 august 1413) [34].

Statutul privilegiat al braşovenilor acoperea *în primul rînd* legătura lor comercială cu Dunărea şi Marea Neagră aşadar negoţul lor cu sud-estul european şi cu Orientul apropiat. Dreptul de a circula cu mărfurile lor în această direcţie, asigurarea obţinută prin acest statut împotriva unor eventuale măsuri de protecţionism comercial — politică a cărei principală manifestare în această vreme era formula depozitului obligator — a fost una din feţele privilegiului exorbitant impus de braşoveni Ţării Româneşti; libera circulaţie a negustorilor era, e drept, răscumpărată prin acceptarea unor taxe vamale, dar în cadrul unui regim vamal deosebit de avantajos. Cea de a doua faţă a privilegiului smuls de braşoveni Ţării Româneşti a fost libertatea excepţional de largă pe care şi-au asigurat-o pe piaţa internă a ţării.

Mărfurile tranzitate prin Ţara Românească erau supuse unei vămi tricesimale *(tricesima, kumerk)* la intrarea în ţară la Cîmpulung (1368) — de fapt o vamă centrală —, înlocuită apoi (1413) printr-o taxă vamală fixă *(tributum, vama)* [35]. La înapoiere, la Dunăre, mărfurile aduse de braşoveni erau de asemenea supuse vămii (tricesima) [36]. Pe drumul Brăilei, privilegiul din 1368 a creat braşovenilor un regim încă mai favorabil, întrucît negustorii

---

[32] V. mai jos. p. 24—25.

[33] Hurmuzaki, XV, 1, p. 1—2; UKB, III, 306—307; DRH, D, I, p. 86—87.

[34] Textul slav: I. Bogdan, *Documente*, p. 3—6; DRH, D, I, p. 197—198; textul latin: I. Bogdan, *Documente*, p. 36—38; Hurmuzaki, XV, 1, p. 8—10; UKB, IV, p. 425—426; DRH, D, I, p. 198—201. Originalul lui Ştibor, care s-a aflat la baza privilegiului lui Mircea, UKB, III, p. 544—547; DRH, D, I, p. 191—195. Textele din 1413 sînt mai amănunţite, dar înşirarea nediscriminată a diverselor categorii de mărfuri şi vămi sau taxe îngreuiază înţelegerea lor.

[35] Deosebirea între *tricesima (tricesimum)* şi *tributum*, între vama principală şi cea internă, de trecere printr-un centru urban privilegiat, foarte marcată în actul din 1368, s-a estompat cu timpul; cele două noţiuni s-au confundat, iar termenii slavi sau latini care le exprimau au fost folosiţi nediscriminat.

[36] Vlaicu acordă „civibus et provincialibus de Brasso", „quod universi mercatores de Brasscho et eius districtu per quamlibet viam terre nostre Transalpine, excepta via Braylan, ad regna extranea transeuntes, de rebus suis mercimonialibus tantum duo tricesima, unum scilicet transeundo et alterum redeundo, nobis solvere debebunt, ita videlicet quod ipsi, terram nostram intrando, tantum unum tricesimum, nobis in Longo Campo

care urmau acest itinerariu nu plăteau vama decît *la înapoiere*, „la Cîmpulung sau în apropiere“ [37]. Aşadar, potrivit aşezămîntului vamal din 1368, aceeaşi marfă tranzitată de braşoveni prin Ţara Românească era vămuită o *singură dată*, la intrarea în ţară, la Cîmpulung şi la Dunăre, iar pe drumul Brăilei marfa tranzitată de braşoveni nu era supusă vămii decît la înapoiere [38].

Aşezămîntul vamal din 1413 a înlocuit vama tricesimală de la Cîmpulung printr-o taxă vamală fixă la Rucăr, dar limitată la un şir de produse [39]; la ieşirea din ţară şi la înapoiere, mărfurile tranzitate de braşoveni erau supuse vămii (la vadul Dunării, la ieşire, şi la Rucăr, la înapoiere) [40].

De vămile interne, orăşeneşti *(tributum)*, pentru mărfurile tranzitate, braşovenii erau cu desăvîrşire scutiţi, în virtutea privilegiului lui Vlaicu; mai mult încă, privilegiul din 1368 a suprimat *expressis verbis* vama internă de la Slatina înlăturînd un obstacol din calea legăturii comerciale a Braşovului cu Vidinul, al cărui ţar, Sracimir, fusese restaurat în domnie sau se pregătea să şi-o reia [41].

---

vel iuxta persolvant et ibidem, sigillo tricesimatoris nostri recepto, per terram nostram liberi et expediti transeant. Similiter autem redeundo, tricesimum nobis circa Danubium solvant et iterum, recepto sigillo, per terram nostram expediti procedant“.

[37] „Ipsi autem mercatores, cum rebus suis mercimonialibus per dictam viam Braylam ad regna extranea procedentes, tantum unum tricesimum, in Longo Campo, non transeundo, sed redeundo nobis solvere tenebuntur“. Ipoteza lui Gh. Brătianu potrivit căreia Brăila nu aparţinea încă la această dată Ţării Româneşti, pentru că privilegiile lui Vladislav nu menţionează explicit această apartenenţă, nu e întemeiată *(Demetrius princeps Tartarorum*, p. 43*)*. E foarte probabil, dacă nu chiar sigur, că Brăila aparţinea la această dată Ţării Româneşti şi că regimul mult mai favorabil creat negustorilor care urmau acest drum urmărea să asigure dezvoltarea acestui port dunărean.

Pentru raportul real dintre cele două centre, Brăila şi Chilia, pentru dezvoltarea celui dintîi ca urmare a pierderii controlului asupra celui din urmă, v. Şt. Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1921, p. 14 (e posibil însă ca situaţia întrevăzută de autor să se fi creat mult mai timpuriu decît a presupus-o el).

[38] Deplasarea vămii impuse la înapoiere, de la vadul Dunării la Cîmpulung, era un avantaj suplimentar acordat braşovenilor, deoarece le scutea de vamă mărfurile importate din Orient şi desfăcute în Ţara Românească, aşadar înainte de trecerea prin vama de la Cîmpulung.

[39] Supuse taxării la Rucăr erau baloturile de postav în tranzit şi, probabil, în subsidiar, cele destinate comerţului *en gros* în ţară, în vreme ce bucăţile de postav tăiate şi produsele manufacturate, şepci, pălării etc., erau scutite de taxă.

[40] „Primo, ut omnes cives, hospites et incole civitatis Brassoviensis et totius districtus Barczensis, Walachiam cum rebus seu mercimoniis suis intrantes, in tributo ad Ruffam arborem persolvant de panno Yppriensi vel Gallicali XXIIII ducatos, de Lobiensi XVIII, de Coloniensi XII, de Polonicali VI, de panno scisso, de caligisque et mitris nihil, et de eisdem pannis, in nullo alio loco Walachie, tributum dent, nisi in foro, ubi predictos pannos vendiderint, et ibi tributum dent ut est preexpressum, et nisi in Dombowycza, ubi tantum medietatem tributi, de supradictis pannis dare teneantur...; sed si cum mercimoniis suis transierint ultra Danubium, extunc, in vado Danubii de centum persolvant tria, et si sic persolverint, extunc redeundo cum rebus suis mercimonialibus nihil dare tenentur...“. Această clauză finală se referă neîndoielnic la vadul Dunării: acelaşi privilegiu aminteşte însă obligaţia negustorilor care vin de peste mare sau de peste Dunăre de a plăti tricesima: „... sed ipsi venientes de marinis partibus seu trans Danubium de centum persolvant tantum tria“.

[41] „Insuper, universis mercatoribus de Brasso et eius districtu tributum nostrum in Salatina omnino relaxamus“. Textul privilegiului acordat de Sracimir, „ţarul bulgarilor“, şi discuţia asupra datei sale probabile, 1369 sau 1370, la R. Dragulev, *Scrisoarea ţarului Straşimir de la Vidin către negustorii braşoveni*, în „Revista istorică română“, IX, 1939, p. 289—295. Lupta lui Ludovic pentru Vidin, care în privilegiul lui Sracimir e calificat „gospodskiu kralja grad“, aşadar cetate „a regelui“, a avut o însemnată componentă comercială, legată de funcţia oraşului în comerţul danubiano-balcanic.

În privinţa comerţului înlăuntrul Ţării Româneşti, braşovenii erau scutiţi prin privilegiul din 1368 cu desăvîrşire de vămi, atît la intrarea în ţară, cît şi în oraşe, cu excepţia vămii orăşeneşti *(tributum)* pe care urmau să o achite „la Cîmpulung sau în apropiere" [42]. Privilegiul din 1413 menţine scutirea de vămile interne, cu excepţia vămii de la Rucăr pentru postav — introdusă în locul celei desfiinţate de la Cîmpulung a vămii tîrgului „unde vor vinde acest postav" şi a Dîmboviţei, unde aveau să suporte jumătate din suma plătită la Rucăr [43]. Scutite total de vămi în Ţara Românească erau îndeosebi produsele meşteşugului braşovean (fier, in, pănură, pînză, săbii, cuţite, arcuri, funie etc.) [44]. Produsele naturale ale Ţării Româneşti cumpărate de braşoveni (peşte, piei, animale, brînză) plăteau o taxă la Rucăr şi, în cazul peştelui, taxe la Brăila, Tîrgşor, Tîrgovişte, Dîmboviţa (în aceste din urmă trei locuri taxa era simbolică) [45].

În sfîrşit, cele două privilegii amintite au statuat principiul răspunderii individuale a negustorilor braşoveni în Ţara Românească, îndeosebi pentru datoriile contractate aici; locuitorilor Ţării Româneşti la era interzisă despăgubirea pe socoteala bunurilor altor braşoveni, în virtutea vechiului principiu medieval al răspunderii solidare a membrilor diferitelor comunităţi umane [46].

Clauzele celor două privilegii, cel al lui Vlaicu şi cel al lui Mircea, au constituit cadrul în care s-au dezvoltat relaţiile comerciale între Braşov şi Ţara Românească, atît timp cît au continuat să prevaleze realităţile politice care impuseseră acest cadru. Privilegiile emise în favoarea braşovenilor de succesorii lui Mircea şi confirmările în termeni generali ale acestor privilegii au reluat textual termenii actelor iniţiale sau le-au exprimat fidel esenţa. Unele modificări introduse în aceste acte ulterioare nu contrazic ci, dimpotrivă, confirmă statutul originar.

În virtutea acestor acorduri, negustorii braşoveni erau asimilaţi ca regim cu localnicii în privinţa comerţului dincolo de hotarele Ţării Româ-

---

[42] „Cum autem ipsi mercatores bona mercimonialia infra terram nostram vendiderint aut mercati fuerint, nullum extunc tributum, nec tricesimum de eisdem bonis nisi in Longo Campo vel iuxta, non tricesimum, sed tantum iustum et antiquum tributum nobis solvere tenebuntur".

[43] V. nota 40.

[44] „. . . ceterum de ferro, panno griseo, tela, lino, gladiis, bicellis, cultellis ac singulis artificiali manu factis, de arcubus, funibus, pelliciis, mastricis et omnibus aliis rebus cuiuscunque generis existant, que ad Walachiam apportantur, in nullo loco Walachie tributa persolvant. . .".

[45] „Insuper ipsi de Walachia exeuntes, de curru piscibus vel aliis quibusvis onerato, in Brayl, XVIII ducatos, de curru piscium, in Novo Foro, unum piscem, in Tergoist, unum piscem, in Dombowycza, de quolibet equo currui alligato unum ducatum, de curru piscium unum piscem, de equo zomentato, quidquid portet, duos ducatos, de equo non onerato, unum ducatum, de equestre unum ducatum, de pedestre unum banum. Hec ibi; in Ruffa arbore, de curru piscium VII pisces et XXXVI ducatos, de centenario cere XII ducatos, de bove vel vacca tres ducatos, de castrato unum ducatum, de porco duos, de cute cervi unum ducatum, sed de omnibus alis cutibus nihil. De vermasio, vulgo temelturolt, unum ducatum, de equo zomentato, quidquid portet, tres ducatos, de equo non onerato II ducatos, de equestre duos ducatos, de pedestre unum ducatum".

[46] „Ordinamus eciam quod nullus terricolarum nostrorum racione debitorum ad civitatem Brasso vel eius districtu sub credencia traditorum quemquam de Brasso et eius districtu arrestare vel impedire modo aliquali valeat aut praesumat" (1368); mai clar e formulat principiul în privilegiul lui Mircea din 1413: „Volumusque ut nullus ipsorum in terra nostra Walachie ab hominibus nostris pro debitis vel delictis aliorum impignoretur aut quomodolibet impediatur. Sed quivis provideat quod cui bona sua assignat, ab eodem et valeat rehabere".

nești și beneficiau de drepturi egale și probabil chiar superioare față de aceștia în activitatea lor comercială înlăuntrul hotarelor țării. Beneficiind la tranzit de un regim care nu le impunea decît o *vamă*, la intrarea în țară, în drum spre sudul Dunării și spre Marea Neagră, și alta la înapoiere, la vadul Dunării, brașovenii aveau un avantaj egal cu al localnicilor [47]. O însemnătate deosebită a avut modificarea acestui regim prin privilegiul lui Mircea cel Bătrîn; desființînd vama de la Cîmpulung, înlocuită printr-o taxă vamală fixă pe produsele importate, percepută la Rucăr, privilegiul din 1413 a marcat un pas însemnat în direcția intereselor brașovenilor. A fost anulat caracterul de vamă de hotar al taxei la care erau supuse mărfurile brașovenilor introduse în țară, iar statutul drumului Dunării și al Mării Negre — „pe drumul Brașovului pînă la Brăila" — s-a apropiat încă mai mult de situația ideală urmărită în secolul precedent de brașoveni cu concursul lui Ludovic. E situația exprimată plastic de o formulă care apare în cîteva rînduri în privilegiile acordate brașovenilor de urmașii lui Mircea, dar care se referă la regimul vamal instituit de el: „ . . . să fie ei <Brașovenii și locuitorii țării Bîrsei> o singură țară cu țara domniei mele. . ." (Radu Praznaglava, 1421); „. . . și să fie slobode toate drumurile și să umble oamenii voștri la noi să cumpere și să vînză slobozi, fără nici o grijă și fără pagubă, ca și cum ar umbla prin țara voastră. . ." (Vlad Țepeș, 1458 — 1459) sau, într-un moment de reconfirmare răspicată a vechii libertăți de circulație a brașovenilor; „veniți cu pîine și cu marfă și vă hrăniți, căci a făcut Dumnezeu să fim acum o singură țară" (Vlad Țepeș, în 1476, cînd a anulat opreliștile, scalele de hotar, instituite în anii precedenți) [48]. E drept că, în schimbul vămii tricesimale de la Cîmpulung suprimate, brașovenii au fost siliți să achite la Rucăr o taxă vamală fixă pe baloturile de postav și încă jumătate din această taxă la Dîmbovița și taxa întreagă la locul de vînzare, pentru mărfurile desfăcute în țară, și vama tricesimală la trecerea Dunării, la dus și la înapoiere, pentru mărfurile tranzitate; și de asemenea e drept că, probabil tot acum, în contextul noilor înțelegeri, Mircea a intrat în posesia castelului Bran și a taxelor vamale percepute în acest loc de trecere. Dar aceste compensații erau departe de a fi echivalente, sub raportul veniturilor, cu vama de la Cîmpulung; pe de o parte, numeroase mărfuri introduse de brașoveni în țară erau scutite de vamă, iar pe de alta, taxa fixă impusă pe diversele mărfuri supuse taxării era desigur inferioară vămii tricesimale. De aceea, și în lipsa cifrelor acesta e indiciul cel mai important, încercarea domniei Țării Românești de a restaura vama de la Cîmpulung și de a reveni la așezămîntul lui Vlaicu a fost vehement combătută de brașoveni. Restaurată la o dată care nu poate fi fixată precis, între 1416 și 1427, vama de la Cîmpulung a fost din nou desființată de Radu Praznaglava, în cadrul politicii sale multiplu manifestate de captare a bunăvoinței brașovenilor: „. . . iată, fiindcă m-ați rugat pentru vama de la Cîmpulung, ca să nu mai fie . . . Am făcut domnia mea ca să

---

47 Avantajul special acordat de Vlaicu brașovenilor pe drumul Brăilei — o singură vamă, plătită la înapoiere — reflectă poate regimul general al comerțului în portul dunărean.

48 I. Bogdan, *Documente*, p. 8—10, 93, 97—98. Egalitatea de regim pentru negustorii din Țara Românească la Brașov proclamată în unele din aceste documente era nu numai formală, dar, în ceea ce privește esențialul, inexistentă; v. mai jos p. 22.

fie după aşezămîntul ce a fost în zilele lui Mircea voevod"[49]. În schimb, domnul cerea, timid, braşovenilor să respecte statutul convenit pentru negustorii munteni care negustoreau la Braşov. Scrisoarea lui Radu Praznaglava care conceda Braşovului, la insistenţele conducerii oraşului, revenirea la aşezămîntul vamal al lui Mircea, din 1413, e dovada că din punctul de vedere al intereselor braşovene acest aşezămînt a însemnat un progres, şi încă unul însemnat, în raport cu situaţia creată de aşezămîntul lui Vlaicu.

Deşi informaţiile disponibile sînt foarte firave, ele lasă totuşi să se întrevadă un conflict vamal între Braşov şi Ţara Românească la sfîrşitul domniei lui Mircea şi în scurta domnie a fiului său, Mihail. Stăpîni pe castelul Bran (Thercz, Turci), cei doi domni au impus braşovenilor în trecere spre Ţara Românească şi în sens invers taxe vamale al căror cuantum şi arie de aplicaţie nu ne sînt cunoscute[50]; reacţia Braşovului a declanşat intervenţia regelui Ungariei şi a determinat, în cele din urmă, hotărîrea acestuia de a relua cetatea[51]. E foarte probabil că restaurarea vămii de la Cîmpulung a avut loc în contextul acestui conflict, încheiat cu victoria braşovenilor, care au obţinut revenirea la regimul privilegiului lui Mircea din 1413. În ultimii ani ai domniei lui Dan II, cel mai tîrziu, Branul era în stăpînirea regatului; taxe vamale continuau să fie percepute în cetate, dar acum victimele erau nu negustorii braşoveni ci cei ai Ţării Româneşti, care încercau, prin mijlocirea domnului lor, să-şi capete dreptatea[52].

---

[49] I. Bogdan, *Documente*, p. 13—14; DRH, D, I, p. 234 (datat 1424—1427 şi, respectiv, 1425—1427). Nu e însă exclus ca documentul să aparţină primei domnii a lui Radu şi să fie expresia efortului său evident de a neutraliza, prin mijlocirea braşovenilor, ostilitatea regalităţii ungare.

[50] La 7 iunie 1419, Sigismund, sesizat de o delegaţie a Braşovului, ia act, într-o scrisoare adresată comitelui secuilor, de instaurarea taxei vamale la Bran. Braşovenii, spune regele, i s-au plîns „quomodo castellani castri nostri Turch vocati, per quondam magnificum Merche, partium Transalpinarum olim, et Mychaelem, filium eiusdem, nunc vayvadam, pro tempore constituti, ipsos diversimode in antiquis eorum libertatibus, per nos et eciam alios nonnullos divos reges Hungarie, felicium recordacionum, nostros scilicet predecessores ipsis... gratiose datis et concessis, impedivissent, ymo de personis ipsorum propriis rebusque et bonis, tam mercimonialibus, quam aliis, eis, dictum castrum nostrum, auctoritate eorum propria signum tributi erigendo, solucionem tributariam inibi a quampluribus temporibus iam retroactis exigissent et extorsissent, exigique et extorqueri facere non cessarent eciam de presenti, in ipsorum preiudicium dicteque libertatis eorum predicte derogamen non modicum"; Hurmuzaki, XV, 1, p. 11; DRH, D. I, p. 208.

Ca urmare a intervenţiei regale, Mihail porunceşte vameşilor din Bran, Dîmboviţa şi Rucăr să respecte privilegiile braşovenilor, să le ia vamă dreaptă, „şi mai mult încă, să fiţi îngăduitori cu ei", „să nu se mai plîngă de voi părintelui domniei mele" (adică regele Ungariei, Sigismund); I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 6—7; DRH, D, I, p. 201. Fundalul raporturilor comerciale dintre Ţara Românească şi Braşov, presiunea regatului ungar în favoarea celui din urmă, se întrevede limpede şi între rîndurile acestui document, ca dealtminteri în atîtea alte cazuri.

[51] Intenţia lui Sigismund de a lua Ţării Româneşti Branul e clar formulată în scrisoarea sa către comitele secuilor, citată în nota precedentă, în care îi atrage atenţia că după redobîndirea cetăţii — „a tempore quo vos gubernationem castellanatus predicti castri nostri Thurch adipiscimini" — să suprime cu desăvîrşire încasarea taxelor percepute de la negustorii braşoveni.

[52] V. scrisorile lui Dan al II-lea către braşoveni cu plîngeri împotriva vameşilor de la Bran la I. Bogdan, *Documente*, p. 30—31; DRH, D, I, p. 263—266; la începutul anului 1426, Sigismund interzice castelanilor şi vameşilor de la Bran să impună la plata unei „tricesime" şi vămi „nedatorate şi nedrepte" pe negustorii din Ţara Românească, invocînd represaliile la care sînt supuşi din această pricină braşovenii în Ţara Românească; UKB, IV, p. 248—249; DRH, D, I, p. 237—238.

Regimul raporturilor comerciale statuat, pe de o parte, de privilegiile originare ale lui Vlaicu şi Mircea în favoarea negustorilor braşoveni şi de modificările ulterioare ale acestora, neesenţiale, iar pe de altă parte de concesiile braşovenilor pentru negustorii din Ţara Românească, acestea din urmă doar indirect cunoscute, a consacrat *un raport flagrant inegal*. Inegalitate în primul rînd juridică: în vreme ce braşovenii şi-au asigurat libertatea de trecere prin Ţara Românească spre regiunile transdanubiene şi maritime, în zone de activitate comercială aducătoare de mari cîştiguri, negustorii din Ţara Românească se loveau de dreptul de depozit al Braşovului, constituit şi consolidat prin multiple privilegii acordate de Ludovic de Anjou [53].

Regimul vamal iniţial — o singură vamă pentru aceeaşi marfă, la tranzit, deplasarea vămii de la Cîmpulung la Rucăr şi modificarea caracterului şi cuantumului ei —, largile degrevări vamale acordate pentru numeroase mărfuri i-au asimilat legal pe negustorii braşoveni cu cei din ţară, creînd condiţii extrem de favorabile legăturii lor comerciale cu Orientul prin Ţara Românească. Formula „o singură ţară“ din privilegiile unora dintre domnii Ţării Româneşti pentru braşoveni exprima „egalitatea“ vamală, fictivă în mare măsură, între cele două entităţi componente: Ţara Românească şi Braşovul cu Ţara Bîrsei. Regimul vamal, atît cît îl cunoaştem, a realizat poate în unele momente o situaţie de egalitate între negustorii celor două „ţări“ —Ţara Românească şi Ţara Bîrsei cu Braşovul—, dar în vreme ce negustorii braşoveni beneficiau de imensele avantaje ale *comerţului direct* în regiunea pontodanubiană, cei din Ţara Românească trebuiau, în virtutea dreptului de depozit al Braşovului, să cedeze braşovenilor beneficiul redistribuirii produselor vehiculate de ei pe piaţa transilvană şi, mai departe încă, pe cea a Europei centrale. Dreptul de depozit în vigoare la Braşov pentru negustorii munteni şi dreptul de liberă trecere spre Dunăre şi Marea Neagră pentru braşoveni prin Ţara Românească sînt expresia inegalităţii fundamentale a raportului comercial instituit de cei doi parteneri în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi la începutul celui de al XV-lea, sub presiunea regatului ungar şi în cadrul general al reglementării relaţiilor dintre acesta şi Ţara Românească. Acest raport, înscris în privilegiile domnilor Ţării Româneşti pentru Braşov, a fost prelungirea metamorfozată a legăturii stabilite între Ţara Bîrsei şi regiunea Dunării în primele decenii ale secolului al XIII-lea şi apoi în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în cadrul „coridorului“ deschis de regalitatea ungară, realitate politică cunoscută cel mai bine prin învelişul ei ecleziastic, *episcopia cumană* şi, respectiv, *episcopia Milcoviei* [54]. Legătura teritorială directă s-a transformat, în urma conflictelor şi înţelegerilor cu Ţara Românească, în zonă de liberă circulaţie comercială, cu regim vamal extrem de favorabil. Ţara Românească şi-a impus controlul asupra teritoriilor care asigurau legătura cu cursul inferior al Dunării, împotriva pretenţiilor de dominaţie ale regatului ungar în această zonă, dar şi-a

---

[53] Dreptul de a ţine iarmaroc, acordat în iunie 1364; UKB, II, 212—213; dreptul de depozit (decembrie 1369) în raport cu negustorii din Europa centrală între care sînt menţionaţi cei din Polonia, Germania şi Caşovia, cărora le era de acum înainte interzis să transporte postavul dincolo de Braşov; ibidem, p. 336; privilegiile emise de Ludovic de Anjou au fost confirmate de Sigismund de Luxemburg; ibidem, III, 118—119; Hurmuzaki, XV, 1, p. 4—5; UKB, III, 120—121, 126—127, 142—143, 470—471.

[54] V. mai sus nota 15.

consolidat acest drept prin concesii excepţionale acordate Braşovului şi, prin intermediul acestuia, regatului ungar.

Domnie şi comerţ. Politica comercială a domnilor Ţării Româneşti s-a dezvoltat, aşadar, timp de un secol, precumpănitor în cadrul creat de acordul general cu regatul ungar, care a asigurat Braşovului privilegii exorbitante în tranzitul spre sud şi în comerţul însuşi al ţării. Cum aceste privilegii şi situaţia pe care au generat-o au constituit principalul factor de stingherire a comerţului Ţării Româneşti şi a intereselor vamale ale domniei, fireşte, şi politica comercială a ţării s-a definit în primul rînd în raport cu această realitate; întrucît reglementarea relaţiilor cu Braşovul a avut caracter excepţional şi prioritar, ea a produs şi documentaţia cea mai abundentă, care oferă cercetării principalul material de investigaţie.

Cadrul primordial de manifestare a politicii comerciale a statului în evul mediu — în măsura în care o asemenea politică s-a dezvoltat — a fost cel vamal. Desfăşurîndu-şi activitatea într-o lume a privilegiului, comerţul medieval s-a împărtăşit din acest sistem şi s-a organizat după criteriile lui. Concurenţa comercială, lupta pentru accesul la sursele de mărfuri şi pentru pieţele de desfacere, s-au dezvoltat sub protecţia factorilor politici — oraşul-stat sau monarhia feudală în stadiul ei avansat de dezvoltare, care asigurau comercianţilor proprii condiţii privilegiate înlăuntrul teritoriului lor şi, cînd forţa de care dispuneau o îngăduia, în afara acestuia, în arii mai mult sau mai puţin depărtate.

Sursa acumulărilor mari şi rapide de capital mobiliar în Europa apuseană şi centrală în evul mediu a fost comerţul internaţional, în primul rînd schimbul de produse cu Orientul asiatic. Accesul la itinerariile navale şi terestre prin care se realiza acest comerţ şi controlul, adică posibilitatea de a exploata în condiţii cît mai favorabile din punct de vedere comercial şi fiscal (vamal) aceste drumuri, a constituit unul din aspectele esenţiale, încă departe de a fi cunoscut în toate dimensiunile, manifestările şi implicaţiile sale, ale is toriei medievale, sau mai exact, ale raporturilor internaţionale în evul mediu.

Politica comercială a domniei Ţării Româneşti şi-a găsit teren timpuriu de manifestare în lupta pentru controlul şi exploatarea segmentului de drum comercial internaţional care îi străbătea teritoriul. În luptă cu regatul ungar, Ţara Românească a reuşit să-şi afirme dreptul la teritoriul care îi era contestat şi, odată cu acesta, să preia controlul drumului care lega Braşovul cu cursul inferior al Dunării şi cu Marea Neagră. Dar compromisul de ansamblu realizat între cele două state a comportat şi renunţări multiple, dintre care unele, din cele mai sensibile, privesc interesele vamale ale domniei şi cele comerciale ale ţării. Într-adevăr, prin regimul vamal acordat braşovenilor, domnia a acceptat o drastică restrîngere a venitului pe care i l-ar fi furnizat exploatarea vămii pe drumul Braşovului, dacă braşovenii nu ar fi beneficiat de largi degrevări vamale, la tranzit şi în activitatea comercială desfăşurată în interiorul ţării; şi de asemenea, activitatea negustorilor Ţării Româneşti a fost stingherită de concurenţa comerţului braşovean, favorizat de largi privilegii în interiorul ţării şi de dreptul de depozit care rezerva braşovenilor redistribuirea în restul Transilvaniei şi în Europa centrală a mărfurilor aduse

de dincolo de munţi [55]. Cum era de aşteptat, legătura comercială stabilită între Ţara Românească şi Braşov în asemenea condiţii a generat şi reacţii, pe lîngă solidaritatea de interese în raport cu alte drumuri concurente. Reacţiile au fost de două feluri: *în cadrul sistemului* creat de privilegiile originare şi în *afara acestui sistem*, manifestare a tendinţei de a-l înlătura.

Reacţiile în cadrul sistemului nu puteau fi decît foarte limitate. Ele tindeau fie să înlăture abuzurile braşovenilor şi să restaureze „egalitatea“ dintre negustorii braşoveni şi cei ai Ţării Româneşti, fie să suprime unele piedici vamale din calea activităţii celor din urmă la Braşov. Invocarea principiului reciprocităţii în raporturile dintre cei doi parteneri comerciali exprimă, în corespondenţa domnilor cu Braşovul, grija acestora pentru negustorimea Ţării Româneşti:“ ... şi să umble cu marfă oamenii domniei mele în ţara voastră ...“, nu uită să adauge Radu Praznaglava în cel dintîi act al său de confirmare a libertăţii de circulaţie a braşovenilor în Ţara Românească [56]; „am făcut domnia mea ca să fie după aşezămîntul ce a fost în zilele lui Mircea voievod: şi de aceasta mă voi ţinea, numai şi voi să vă ţineţi. Săracilor domniei mele nedreptate să nu li se facă, pentru că şi domniei mele mi-e milă de voi“, le amintea braşovenilor acelaşi domn într-o corespondenţă mai tîrzie [57].

Mai concret decît această revendicare de reciprocitate şi neîndoielnic mai util a fost efortul domniei de a sprijini negustorimea proprie împotriva asupririlor vamale la care era expusă în activitatea desfăşurată în Ţara Bîrsei. Preluarea controlului castelului şi vămii de la Bran, în cadrul noilor acorduri realizate de Mircea cu Sigismund, a fost profitabilă nu numai domniei, care obţinea astfel o compensaţie, măcar parţială, pentru un şir de sacrificii consimţite, dar şi negustorimii Ţării Româneşti, întrucît a înlăturat o piedică din calea activităţii ei [58]. Cît de apăsătoare le era vama de la Bran cînd se afla în mîna dregătorilor regali, se vede limpede la lumina protestelor domniei pe lîngă autorităţile regatului sau pe lîngă braşoveni împotriva abuzurilor săvîrşite în acest punct de trecere; atrăgînd atenţia pîrgarilor din Braşov că pîrcălabii de la Bran „pradă pe oamenii domniei mele şi au ridicat vămi grele şi prigonesc pe săraci şi le fac rău“, Dan al II-lea îi soma să intervină pentru ca regimul vamal convenit să fie restabilit, ameninţîndu-i, altminteri, cu represalii: „şi de nu-i veţi pedepsi, să ştiţi că nu voi lăsa pe oamenii domniei mele în pagubă, ci voi răzbuna eu pe oamenii mei“ [59]. Dar, în ciuda interven-

[55] Rolul braşovenilor în activitatea comercială a Ţării Româneşti şi urmările activităţii lor asupra comerţului ţării a fost diferit apreciat de autorii care au abordat problema; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1973, p. 173—182, a reţinut efectul stimulator şi profitabil pentru Ţara Românească al negoţului braşovean; viziunea contrarie, în spiritul interpretării lui B. Câmpina, la N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 74—78.

[56] I. Bogdan, *Documente*, p. 9—10.

[57] *Ibidem*, p. 13—14.

[58] Intrată în mîinile lui Mircea şi ale fiului său Mihail, vama de la Bran a devenit o piedică pentru negustorii braşoveni, greu resimţită de aceştia, după cum rezultă din reacţia lui Sigismund la plîngerea lor. În 1419, regele Ungariei îi învinuia pe cei doi domni că au înălţat la Bran un „însemn vamal“ („signum tributi“) şi că au impus plata vămii („solutio tributaria“), acţiune care contravenea vechilor „libertăţi“ concedate de regii Ungariei braşovenilor; Hurmuzaki, XV, 1, p. 19—11; DRH, D, I, p. 208—209.

[59] I. Bogdan, *Documente*, p. 31; în alt răvaş adresat braşovenilor, Dan al II-lea cerea în termeni cominatorii să obţină anularea vămii „de la cetate“, adică de la Bran: „... iar vama ce este acolo la cetate să nu fie, căci n-a fost niciodată“; *ibidem*, p. 30—31.

ţiei lui Dan al II-lea, ca şi a unora dintre succesorii săi, vama de la Bran a continuat să funcţioneze, în anumite momente chiar atît de apăsător încît a declanşat noi reclamaţii, unele deosebit de categorice, din partea domniei Ţării Româneşti [60].

Dar, oricît de viguroase, protestele şi acţiunile domnilor nu puteau spera, în cadrul dat, decît să îngrădească sau să elimine abuzurile, actele de forţă ale braşovenilor şi ale demnitarilor regali, nu să suprime inegalitatea instaurată în secolul XIV în raporturile dintre Braşov şi Ţara Românească şi înscrisă în privilegiile lui Vlaicu şi Mircea cel Bătrîn. Înlăturarea inegalităţii nu putea fi realizată decît în *alt context politic*, care ar fi îngăduit Ţării Româneşti să se desprindă din suzeranitatea regatului ungar.

Tendinţa de a realiza acest obiectiv s-a manifestat limpede în vremea lui Mircea, în anumite momente, în cadrul politicii sale de apropiere şi alianţă cu Polonia, legătură care a avut o funcţie net antiungară. Or, legătura politică stabilită de Mircea cu Vladislav Iaghiello a fost însoţită şi consolidată, în două rînduri prin cuprinzătoare privilegii comerciale acordate negustorilor poloni. Deschizînd larg ţara comerţului polon, scutit de vămi — cu excepţia celei din reşedinţa domnească, Tîrgovişte, „unde va fi dezlegarea mărfurilor. . . şi după aceia ei să fie slobozi de a umbla în toată ţara şi provincia domniei mele vînzînd şi cumpărînd prin toate oraşele, prin toate schelele de pe Dunăre, începînd de la Porţile de Fier şi chiar pînă la Brăila şi prin toate căile din munţi şi nicăieri să nu plătească vamă, nici într-un tîrg şi nici într-o schelă . . . “[61] — Mircea a opus comerţului braşovean o foarte primejdioasă concurenţă, admiţînd că nu a încercat chiar substituirea lui prin activitatea negustorilor din Polonia şi Lituania.

Alianţele Ţării Româneşti cu Polonia au avut însă caracter episodic şi, reflex al acestei situaţii, privilegiile domnilor munteni care acopereau activitatea negustorilor poloni nu puteau să aibe decît viaţă scurtă. În ceea ce priveşte Ţara Românească, Polonia nu a reuşit să devină un partener politic de durată şi de aceea nu a fost în măsură să influenţeze hotărîtor nici raporturile comerciale ale ţării, să pună capăt statutului privilegiat al negoţului braşovean. Altul a fost factorul internaţional care, creînd o nouă situaţie geopolitică la Dunărea de Jos, avea să modifice atît statutul politic, cît şi cel comercial statornicit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi la începutul celui de al XV-lea.

La mijlocul secolului al XV-lea, dominaţia otomană, consolidată în Peninsula Balcanică şi la Dunăre, impune un nou echilibru în raporturile cu Ungaria, modificînd poziţia şi statutul internaţional al Ţării Româneşti. Şi în deceniile anterioare, ţara fusese constrînsă de invaziile turceşti să plătească tribut, preţ al răscumpărării păcii, şi să accepte treptat şi alte obligaţii faţă de Poarta otomană. Dar, la mijlocul secolului al XV-lea, regatul ungar s-a văzut silit să recunoască şi să confirme, fie şi numai pe termen limitat, raportul stabilit între Imperiul otoman şi Ţara Românească în detrimentul propriei sale autorităţi şi pretenţii. Armistiţiul încheiat pe trei ani între

---

60 *Ibidem*, p. 77—79.

61 „Arhiva istorică a României“, I, 1865, p. 3—4; textul latin face distincţia între „tricesima“ din Tîrgovişte şi vama (theloneum) din tîrguri; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 353. Contextul politic al privilegiului mai restrîns acordat de Vlad Dracul liovenilor în 1439 nu a fost încă cercetat.

Mehmed al II-lea şi Iancu de Hunedoara în noiembrie 1451 înregistrează dubla legătură a Ţării Româneşti, cea cu Imperiul otoman şi cea cu regatul ungar, îndatoririle contractate faţă de unul şi de celălalt şi angajamentul celor două puteri de a respecta autonomia internă a ţării, domnia şi dreptul de alegere a domnului de către ţară, în măsura în care şi acesta îşi va respecta angajamentele[62]. Deşi încălcat în repetate rînduri cu prilejul reluării ostilităţilor antiotomane, acordul din 1451, care a statuat dubla dependenţă a Ţării Româneşti, *a creat acesteia o situaţie de echidistanţă diplomatic recunoscută în raport cu cele două mari puteri vecine, cadru favorabil afirmării autonomiei ei.* Timp de trei sferturi de secol, atît cît s-a menţinut raportul de forţe exprimat de acordul turco-ungar din 1451, dar mai ales din 1462, Ţara Românească a beneficiat de pe urma acestei poziţii, a cunoscut răgazuri politice prelungite, favorabile acumulării de valori materiale şi creaţiei spirituale[63]; pe planul politicii economice, ţara a putut modifica, în favoarea ei, raportul comercial tradiţional cu regatul ungar. Echidistanţa politică a creat aşadar o condiţie favorabilă pentru încercarea Ţării Româneşti de a prelua funcţia de intermediar comercial între oraşele transilvane şi comerţul pontodanubian, tot mai hotărît controlat de puterea otomană în ascensiune[64].

Semnificativă pentru corelaţia între statutul internaţional şi cel al comerţului e coincidenţa în timp, în zilele voievodului Vladislav, între acordul turco-ungar, care a consacrat echilibrul dintre cele două puteri în raport cu Ţara Românească, şi primele manifestări ale unui nou curs în politica comercială a acesteia în raport cu regatul ungar. Faptul nou, modificator de curs, e acceptarea de către Iancu de Hunedoara, aflat încă, după propria sa mărturisire, în conflict cu Vladislav, a principiului liberei circulaţii a negustorilor din Ţara Românească în regatul ungar[65]. Adoptată sub presiunea domnului Ţării Româneşti, astfel cum lasă să se înţeleagă contextul ştirii, măsura e *cea dintîi confirmare legală a dreptului acordat negustorilor din Ţara Românească de a-şi vehicula mărfurile şi dincolo de Braşov şi Ţara Bîrsei.*

---

[62] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1879, p. 23—27; idem, *Privilegiul lui Mahommed al II-lea pentru Pera (1-iu iunie 1453)*, în „Anal. Acad. Rom., Mem., Secţ. Ist.", s. II, t. XXXVI, 1913, p. 21—22; DRH, D, I, p. 418—420.

[63] E intervalul cuprins între anul 1462 şi cucerirea Belgradului de către turci, cînd Ţara Românească, cu un şir de momente excepţionale, datorate mai ales iniţiativelor lui Ştefan cel Mare şi Matiaş Corvin, s-a menţinut în statutul nou creat de echilibrul dintre cei doi vecini ai ei; aceasta e şi vremea domniilor lungi ale lui Radu cel Frumos (1462—1473), Vlad Călugărul (1482—1495), Radu cel Mare (1495—1508) şi Neagoe Basarab (1512—1521); pentru situaţia nouă în care s-a aflat Ţara Românească, e semnificativ angajamentul asumat de Iancu de Hunedoara de a nu mai interveni în viaţa politică a ţării, ca urmare a acordului cu turcii: „Ad quam treugam eciam illustris princeps Wladislaus Vayvoda parcium transalpinarum est insertus, ita quod nos de hoc regno Hungariae ipsum Wladislaum Wayvodam nullam potenciam suscitari et in ipsum iuxta vires agredi permittemus"; Hurmuzaki, XV, 1, p. 37 şi DRH, D, I, p. 423—424; în consecinţă, Iancu cerea braşovenilor să nu sprijine eventuala intenţie de acţiune în ţară a lui Vlad Ţepeş.

[64] Observaţia primă a legăturii dintre „slăbirea suzeranităţii ungare" asupra Ţării Româneşti şi noua politică comercială, protecţionistă, a domniei, în „Revue Roumaine d'Histoire", XII, 1973, 1, p. 159—192.

[65] Scrisoarea lui Iancu către braşoveni din 15 noiembrie 1451 în care aminteşte conflictul său cu Vladislav şi intenţia de a-l aplana, precum şi hotărîrea sa de a permite locuitorilor Ţării Româneşti să vină cu mărfurile lor în regatul ungar, Hurmuzaki, XV, 1, p. 41; DRH, D, I, p. 447—448. Formularea subînţelege opoziţia braşovenilor care trebuia înlăturată.

Cu această măsură impusă de domnia Ţării Româneşti, într-un context politic internaţional sensibil modificat, s-a deschis o fază nouă în politica comercială a ţării. De acum înainte, revendicarea *reciprocităţii efective* în raporturile cu Braşovul, a cărei principală manifestare era suprimarea dreptului de depozit a oraşului transilvan, a devenit o tendinţă de durată a politicii domniei. Refuzul Braşovului de a accepta în fapt aplicarea reciprocităţii a provocat, prin reacţie, măsuri de îngrădire a comerţului braşovean în Ţara Românească, crearea unui baraj de puncte comerciale terminus pentru braşoveni, scale, care echivalau cu instituirea dreptului de depozit în favoarea Ţării Româneşti. *Epoca hegemoniei regatului ungar în sud-estul Europei avusese drept manifestare pe plan comercial regimul de largi concesii impuse Ţării Româneşti în favoarea Braşovului, înscrise în privilegiile acordate de domnii ţării emporiului transilvan; epoca echilibrului ungaro-otoman în Ţara Românească, începînd cu mijlocul secolului al XV-lea, a adus modificarea politicii comerciale a domniei, afirmarea reciprocităţii, libertăţii de negoţ între cele două ţări (nu numai în Ţara Bîrsei, dar în întregul regat, în cazul Ungariei) şi, cînd această formulă a eşuat, îngrădirea libertăţii comerţului braşovean la sud de Carpaţi.*

Direcţia fixată de Vladislav al II-lea în raporturile cu Braşovul, prin intermediul lui Iancu de Hunedoara, a rămas tendinţa caracteristică a politicii comerciale a domniei în perioada următoare, timp de aproximativ un secol; dar aplicarea ei a fost oscilantă, deseori întreruptă, în funcţie de fluctuaţiile situaţiei politice a Ţării Româneşti, al cărei statut, aşa cum îl fixase acordul dintre Iancu de Hunedoara şi Mehmet al II-lea, a fost pus sub semnul întrebării, în repetate rînduri, de iniţiative venite din afara ţării. Cea dintîi acţiune care a modificat echilibrul politic al Ţării Româneşti instituit în 1451 a venit de la însuşi Iancu de Hunedoara în anul 1456, cînd, în ajunul unei noi mari înfruntări cu sultanul, a decis să readucă sub controlul său ţara, unde l-a impus în domnie pe Vlad Ţepeş. Readucerea Ţării Româneşti în orbita exclusivă a regatului ungar însemna, fireşte, şi revenirea la statutul comercial impus de acesta în favoarea Braşovului. De curînd instalat în domnie, fiul lui Vlad Dracul îşi proclamă fidelitatea faţă de regele Ladislau al Ungariei şi încheie o convenţie cu Braşovul în virtutea căreia, invocîndu-i pe înaintaşii săi în domnie, anume domnii din „neamul lui Mircea", asigură negustorilor braşoveni libera circulaţie prin ţară, fireşte cu plata vămilor[66].

Relaţiile lui Vlad Ţepeş cu Braşovul şi Sibiul, sensul conflictului său cu cele două oraşe, ca dealtminteri întreaga sa personalitate şi activitate, sînt deformat oglindite în istoriografie, în parte din pricina unora dintre izvoarele care i-au înregistrat faptele, povestirile în limba slavă şi germană, împletire de realitate şi legendă, în parte din pricina unui demers istoriografic care a situat teza înaintea izvorului şi a cercetării. O stranie vitalitate a manifestat punctul de vedere care i-a atribuit lui Vlad Ţepeş meritul de a fi imprimat o nouă direcţie, protecţionistă, politicii comerciale a Ţării Româneşti, care ar fi fost ea însăşi produsul impulsului venit din lumea, larg consolidată spre mijlocul secolului XV, a negustorimii ţării[67]. „Încurajat de

---

[66] I. Bogdan, *Documente*, p. 316—317; Hurmuzaki, XV, 1, p. 45.

[67] Formulată pentru prima oară de B. Câmpina, *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova şi Ţara Românească*, în *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice din 2—12 iunie*

cursul luat de politica regatului maghiar după înscăunarea lui Matiaş Corvin şi de primele măsuri ale regelui, Vlad întăreşte presiunea asupra saşilor; la 13 iunie 1458, el trimite Braşovului un sol, căruia i se înmînaseră unele cereri ultimative. La începutul anului 1459, întemeind iarmaroacele de graniţă, Vlad strînge pe toţi negustorii saşi găsiţi înlăuntrul Ţării Româneşti şi trage în ţeapă un număr însemnat din ei". Şi, după o analiză a sistemului iarmaroacelor de graniţă, textul conchide: „Prin intermediul iarmaroacelor de graniţă orăşenii din Ţara Românească încep să desfăşoare o activitate incomparabil mai vie ca înainte, care le va permite, în cursul celei de a doua jumătăţi a secolului al XV-lea, să ia în stăpînire piaţa internă"[68].

Viziunea aceasta asupra politicii lui Vlad Ţepeş faţă de oraşele săseşti din sudul Transilvaniei, coerentă în logică abstractă, păcătuieşte însă prin fragilitatea documentaţiei pe care se reazemă, dacă nu vine chiar în contradicţie cu ea. În realitate, înfiinţarea iarmaroacelor de graniţă de către Vlad Ţepeş nu e atestată de nici un izvor. S-a invocat în sprijinul acestei ipoteze, prezentată dealtminteri ca fapt cert, angajamentul asumat de Vlad Ţepeş faţă de braşoveni, în 1476, înainte de ultima sa înscăunare, de a-i lăsa să circule liber prin ţară şi „ca de-acum înainte scala ce a fost să nu mai fie nicăiri în ţara domniei mele" [69]. Dar nicăieri în cuprinsul acestui document, invocat ca principală mărturie în sprijinul paternităţii lui Ţepeş asupra acestei măsuri, sau în vreun alt text, domnul însuşi nu o revendică; în schimb, e sigur, aşa cum se va vedea mai jos, că fratele şi succesorul său, Radu cel Frumos a instituit regimul depozitului obligator, care a îngrădit considerabil activitatea braşovenilor în Ţara Românească şi a interceptat în acelaşi timp legătura lor directă cu Dunărea de Jos. Revenind în 1476 în domnie, cu concursul oştilor regale, Vlad Ţepeş se angaja de fapt *să anuleze măsurile lui Radu cel Frumos*. Dacă nu există nici un indiciu, provenind de la Ţepeş, cu privire la instituirea iarmaroacelor de hotar de către el însuşi, nu există nici vreo acuzaţie în acest sens de la saşii înşişi, care nu l-au cruţat pe domnul român, după cum se ştie, de învinuiri multiple şi grave. Povestirile cu privire la cruzimile lui Ţepeş, în consemnarea scrisă a cărora saşii au avut un rol însemnat, şi alte izvoare îi impută un şir de fărădelegi, nu însă instituirea locurilor de depozit obligatoriu. Se ştie în schimb că după confirmarea în

---

1950 ale Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1950 (extras), teza a trecut în *Istoria României*, vol. II, şi de aici în toate monografiile şi în unele lucrări speciale consacrate lui Vad Ţepeş.

[68] *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 468—469. Ideea e reluată de R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul*, p. 54—56: „Conflictul dintre Vlad Ţepeş şi braşoveni din primele luni ale anului 1459 se datoreşte deci ciocnirii dintre politica domnească de îngrădire a privilegiilor negustorilor braşoveni în Ţara Românească şi de sprijinire a intereselor negustorilor munteni precum şi strădaniei braşovenilor de a-şi menţine preponderenţa comercială la sud de Carpaţi şi monopolul comercial în Transilvania de sud-est". Însuşindu-şi această teză, N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 74—75, ajunge la concluzia: „măsurile protecţioniste luate de domnul Ţării Româneşti — urmate de acelea pe care s-au simţit datori să le ia succesorii săi — au dus la restrîngerea treptată a activităţii negustorilor străini în comerţul cu Ţara Românească, locul lor fiind luat de negustorii valahi". Alt monografist al domnului muntean, Şt. Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, 1976, p. 67 afirmă: „. . . se pare că, întradevăr, în iarna 1456—1457, el a procedat la unele dispoziţii protecţioniste în privinţa comerţului desfăşurat pe teritoriul Ţării Româneşti. Numai aşa se explică de ce, la nici un an după încheierea convenţiilor separate cu Braşovul şi Sibiul, domnul era silit să-şi trimită oştile în sudul Transilvaniei".

[69] I. Bogdan, *Documente*, p. 95—97.

1456, la începutul domniei, a vechii libertăți comerciale a brașovenilor în Țara Românească, Țepeș a reconfirmat această libertate în 1458, după prima sa reconciliere cu sașii, în urma conflictului desfășurat în regatul ungar între facțiunea regală și cea a Huniazilor, în cadrul căruia domnul român și orașele Brașov și Sibiu s-au aflat în tabere opuse: „Și să vă fie știut domniilor voastre că de toate cîte mi-a poruncit stăpînul și fratele meu mai mare Mihail Siladi (corect Szilagy) vreau să mă țin; și iau pe credința și pe sufletul domniei mele să țin pace bună cu voi și să fie slobode toate drumurile, și să umble oamenii noștri la voi să cumpere și să vînză slobozi, fără nici o grijă și fără pagubă, ca și cum ar umbla prin țara voastră. Așijderea și oamenii noștri să meargă slobozi la voi precum mi-a poruncit stăpînul și fratele meu Mihail Siladi" [70].

Făgăduiala lui Vlad Țepeș nu era vorbă goală și brașovenii au început să circule liber în toate tîrgurile Țării Românești. În primăvara anului 1459, la începutul noului conflict al lui Vlad Țepeș cu orașele săsești din sudul Transilvaniei și, de data aceasta, cu regele Matiaș Corvin însuși, pretendentul Dan, instalat la Brașov, invoca cruzimile comise de voievod împotriva brașovenilor și bîrsanilor care se aflau răspîndiți în țara sa: „Și pe toți negutătorii din Brașov, din țara Bîrsei, cîți s-au fost dus cu pace în Țara Românească, pe acei oameni pe toți i-a prins și le-a luat avutul; dar nu s-a putut sătura numai cu avutul acelor oameni, ci i-a prins pe acei oameni și i-a tras în țeapă, pe 41 de inși. Nu i-a fost destul cu acei oameni, ci s-a îndrăcit și mai tare și a adunat 300 de băieți din Brașov și din Țara Bîrsei care se aflau la Tîrgoviște și prin toate tîrgurile din Țara Românească: pe aceștia deci i-a adunat și pe unii i-a pus în țeapă, iar pe alții pe foc" [71].

Noua reconciliere, din 1460, între Țepeș și sași a restituit neîndoielnis acestora libertatea comercială în Țara Românească. Reconcilierea s-a produc în cadrul revenirii lui Vlad Țepeș la alianța cu Ungaria, la pregătirea acțiunii antiotomane, care a rămas direcția dominantă a politicii externe a domnului român. Dar o asemenea reintegrare a frontului antiotoman, alături de Ungaria, după modelul urmat de cei mai mulți dintre predecesorii săi, presupunea restabilirea vechilor raporturi între Țara Românească și regat, inclusiv cele care priveau comerțul brașovean și privilegiile care îi asigurau buna desfășurare. Dealtminteri, Vlad Țepeș însuși, în 1476, în actul de reconfirmare a statutului privilegiat al comerțului brașovean în Țara Românească, care condamnă regimul punctelor de depozit obligator, invocă „vechiul așezămînt" acordat brașovenilor de Mircea cel Bătrîn, de Vlad Dracul și *de el însuși*: „...ca să le fie lor după vechiul așezămînt, cum a fost și în zilele de mai înainte, încă din vremea marelui Mircea voievod și pînă în zilele părintelui domniei mele, ale marelui Vlad voievod și apoi *și în zilele domniei mele* <s.n.>. Tot așa a poruncit domnia mea să fie și de aci nainte după acel vechi așezămînt; ca de acum înainte scala ce a fost să nu mai fie nicăiri în țara domniei mele,

---

[70] *Ibidem*, p. 93.

[71] *Ibidem*, p. 101–102; o versiune latină a acestor informații, din 2 aprilie 1459, mai concisă, în Hurmuzaki, XV, 1, p. 50–51. În povestirea germană despre cruzimile lui Țepeș, negustorii din Țara Bîrsei sînt surprinși, în număr mare, de represaliile crîncene ale domnului, în drumul lor spre Dunăre și Brăila: „Item kouflut und ander lut mit waar gantzer Kouffmanschafft von Wuetzerland gegen der Thunou gegen Bregal in zal 600 mit allen irem gutt hatt er sy all lassen spitzen und das gutt zu im genomen"; I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 94–95.

ci să fie slobod şi volnic fiece om să facă negoţ, şi să cumpere şi să vînză, fără scală. Şi iarăşi, şi de lucrul cerii, am îngăduit domnia mea ca să fie slobozi să cumpere în toate tîrgurile şi prin ţinuturile şi în toate locurile din ţara domniei mele, *cum a fost şi mai nainte asezămîntul cel vechiu şi cum a fost şi în zilele domniei mele* <s.n.>, tot aşa să fie şi de-aci nainte, cît voiu fi în viaţă domnia mea, ca să cumpere slobozi din toate cîte le va fi de trebuinţă şi vor pofti [72]". Iată aşadar, în cuvintele domnului însuşi, caracterizarea propriei sale politici comerciale în raport cu Braşovul; cît de departe e acest text de „protecţionismul" comercial pe care i-l atribuie un curent istoriografic modern!

Înfruntarea aprigă dintre Vlad Ţepeş şi oraşele Braşov şi Sibiu a fost aşadar nu un război comercial cu manifestări politice, ci un conflict politic cu excrescenţe comerciale [73].

Dacă, aşa cum s-a arătat, represaliile aplicate de Vlad Ţepeş oraşelor Braşov şi Sibiu şi negustorilor lor au fost manifestarea unui conflict politic, dacă e mai mult ca îndoielnic că ele au avut trăsăturile unei politici comerciale protecţioniste, atribuită cu insistenţă domnului fără vreun temei documentar, în schimb e sigur că tendinţa protecţionistă, manifestată prima oară clar în raporturile lui Vladislav al II-lea cu oraşele transilvane, a fost reluată de Radu cel Frumos, care şi-a cules puterea din ruinele lăsate de campania devastatoare a lui Mehmet al II-lea în Ţara Românească în 1462.

Domnia lui Radu cel Frumos a început sub auspiciile înţelegerii cu Braşovul, desigur prin reconfirmarea vechilor privilegii ale oraşului, prim pas obligator pe calea reconcilierii cu regatul [74].

Timp de cîţiva ani raporturile dintre Ţara Românească şi Braşov s-au desfăşurat în cadrele fixate la începutul domniei; la această vreme de aplicare a vechiului privilegiu, reînnoit de Radu cel Frumos, se referea neîndoielnic Vlad Călugărul în 1482, cînd reconfirma, la rîndul său, vechiul statut de libertate comercială acordat braşovenilor de cei mai mulţi dintre predecesorii săi [75].

---

[72] I. Bogdan, *Documente*, p. 95—97.

[73] Caracterul eminamente politic al confruntării dintre Vlad Ţepeş şi oraşele săseşti se întrevede limpede în lumina documentelor publicate în timpul din urmă de G. Gündisch în articolele sale consacrate legăturilor domnului român cu Transilvania: *Cu privire la relaţiile lui Vlad Ţepeş cu Transilvania în anii 1456—1458*, în „Studii. Revistă de istorie", XVI, 1963, 3, p. 681—696 şi *Vlad Ţepeş und die Sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII, 1969, nr. 6, p. 981—992; informaţia nouă adusă de autorul acestor studii întregeşte datele cunoscute din izvoarele anterior publicate. Cu deosebire clar rezultă din noile documente şi din studiul care le precede implicarea lui Vlad Ţepeş în conflictele politice din cadrul conducerii regatului şi opţiunea sa pentru facţiunea huniazilor. Caracteristic pentru raportul între poziţia sa politică şi politica sa comercială e renunţarea la blocarea activităţii comerciale a braşovenilor, în 1458, după ce aceştia au încheiat pace cu Szilagy şi exclusiv pentru durata acestei păci; v. mai sus p. 29.

Semnificativ în sensul concluziei de mai sus e şi faptul că Sibiul a fost implicat în conflictul cu Vlad Ţepeş, ceea ce nu se mai petrecuse pînă atunci şi nu s-a petrecut nici după aceasta, pentru că, spre deosebire de Braşov, Sibiul nu a beneficiat de statut de privilegiu în Ţara Românească; raporturile dintre Sibiu şi Ţara Românească au fost în general lipsite de tensiuni politice, tocmai pentru că comerţul sibian la sud de Carpaţi nu era acoperit de privilegii smulse de puterea politică a regatului şi care trebuiau apărate cu mijloace politice.

[74] Încă la 15 august 1462, comitele secuilor a confirmat armistiţiul, „treuga pacis", încheiat de braşoveni cu Radu cel Frumos şi a dat dispoziţii corespunzătoare castelanilor de la Bran, semn că acordul privea circulaţia negustorilor; Hurmuzaki, XV, I, p. 58.

[75] „Dau de ştire tuturor oamenilor ce se găsesc în ţara noastră: şi pîrcălabilor de prin toate oraşele noastre şi pîrgarilor şi vameşilor ce sînt prin oraşe sau la Dunăre, pe

Împrejurări necunoscute au pus capăt însă, cel mai tîrziu în 1468, acestui cadru al raporturilor comerciale între Braşov şi Ţara Românească. Încă din vara acestui an, Matiaş Corvin, stîrnit de reclamaţiile braşovenilor, impută lui Radul cel Frumos noile condiţii pe care le-a fixat negoţului braşovean în ţara sa, încălcînd „vechile lor drepturi, libertăţi şi obiceiuri", îndeosebi însă prin atragerea litigiilor braşovenilor în sfera justiţiei domneşti, „ceea ce — scrie regele — nu le-a fost nicicînd obiceiul" [76]. Intervenţia hotărîtă a regelui în problemele comerţului braşovean în Ţara Românească e indiciul unei situaţii deosebit de grave, al unui impas general al relaţiilor comerciale între cei doi parteneri.

Succesiunea iniţiativelor, de o parte şi alta, şi factorii care le-au declanşat sînt imposibil de stabilit, în lumina documentaţiei disponibile, altmiteri decît cu titlu de ipoteză [77]. Ceea ce se ştie însă sigur e faptul că în cursul anului 1468 şi al celor următori, Ţara Românească şi Braşovul şi-au afirmat şi, respectiv, consolidat atitudinile protecţioniste. Replicînd revendicărilor şi măsurilor lui Radu cel Frumos — cele incriminate de regele Matiaş Corvin în scrisoarea amintită, în enunţul ei general ca şi în exemplificările sale —, braşovenii reafirmă dreptul lor de depozit în raport cu Ţara Românească, ca dealtminteri şi cu Moldova. La 28 septembrie 1468, un act regal — cel dintîi de acest fel cunoscut în raporturile cu Ţara Românească — impune negustorilor veniţi de dincolo de Carpaţi să-şi desfacă mărfurile la Braşov şi le interzice să le transporte mai departe în interiorul Transilvaniei [78]. La măsura adoptată la instigaţia braşovenilor, Radu a răspuns desigur cu măsuri similare, ceea ce a declanşat trimiterea unei solii regale la curtea domnului Ţării Româneşti pentru aplanarea conflictului. Scrisoarea lui Radu către braşoveni din 6 martie 1470 scoate în evidenţă esenţa conflictului, în această etapă, şi poziţiile părţilor. Relatîndu-le „învoiala" încheiată cu solul regal, domnul expunea braşovenilor în acelaşi timp cauza principală a tensiunii — instituirea depozitului obligator [79] — şi soluţia pe care o propunea pentru rezolvarea conflictului, libertatea de circulaţie în interiorul regatului, sau măcar pînă la Varazdin pentru negustorii munteni, libertate care urma să fie garantată printr-un privilegiu braşovean [80].

---

unde se vînează peştele, şi oricărui alt om, că au venit soli de la bunii noştri prieteni, de la pîrgarii din Braşov, şi ne-au cerut să întărim vechiul aşezămînt, ce a fost pe vremea altor domni şi pe vremea fratelui meu Radul voevod, ca să se poată hrăni slobod şi săracii noştri şi ai lor, cum s-au hrănit şi mai înainte..."; I. Bogdan, *Documente*, p. 183—184.

[76] Hurmuzaki, XV, 1, p. 68—69.

[77] Dacă pierderea Chiliei în 1465 şi eşecul campaniei regale de recuperare din 1467 a influenţat desfăşurările comerciale din anii următori e imposibil de stabilit în condiţiile documentaţiei actuale.

[78] Privilegiul regal păstrat în arhivele oraşului Braşov e semnalat de R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul*, p. 43: publicat în UKB, VI, p. 355—356. Noi tensiuni comerciale din pricina abuzurilor castelanilor de la Bran, sînt semnalate, cîteva săptămîni înainte de data emiterii actului referitor la dreptul de depozit al Braşovului, într-o scrisoare a voievodului Transilvaniei; Hurmuzaki, XV, 1, p. 69.

[79] „Şi iată vă dau de ştire — scria domnul braşovenilor — cum ştiţi foarte bine, de cînd m-a adus Dumnezeu în ţara mea de baştină, voi n-aţi suferit dela mine nici o strîmbătate şi nu s-a început nici odată nici o răutate dela noi, ci s-a început tot dela voi. Căci mergeau acolo săracii mei şi cu avutul lor; voi le luaţi avutul şi cîştigaţi voi, iar săracii mei rămîneau de pagubă şi nu erau slobozi cu avutul lor. *De aceea am făcut şi eu (tot aşa) oamenilor voştri...*"; I. Bogdan, *Documente*, p. 107—109.

[80] „Şi vă dau această carte, sub pecetea mea, ca să umble oamenii voştri în bună voie prin toată ţara domniei mele şi să cumpere orice alte mărfuri ar pofti, numai vulpi

Misiva lui Radu cel Frumos e prima indicaţie certă cu privire la instituirea depozitului obligator în Ţara Românească pentru negustorii braşoveni, aşadar a scalei sau scalelor unde urmau să-şi desfacă mărfurile. Ea a dat expresie obiectivului real al negustorimii muntene, acela de a înlătura obstacolul pe care îl constituia Braşovul în calea penetraţiei ei în interiorul Transilvaniei şi al regatului ungar. Instituirea scalelor în interiorul Ţării Româneşti nu a fost decît o măsură de represalii al cărei ţel real era suprimarea marei „scale" de la Braşov. Situaţia creată de măsurile impuse de o parte şi alta a Carpaţilor în vremea lui Radu cel Frumos a prefigurat soluţia la care se va opri în cele din urmă evoluţia istorică în raporturile comerciale dintre Ţara Românească şi centrele comerciale din sudul Transilvaniei, Braşovul şi Sibiul. Nu însă înainte de a fi înregistrat noi şi mari oscilaţii între soluţiile trecutului, pentru restaurarea cărora militau braşovenii, şi cea preconizată de domnia Ţării Româneşti, sub imboldul negustorimii autohtone şi al propriilor ei interese.

Noua direcţie imprimată de acţiunea lui Ştefan politicii Ţării Româneşti în 1473 a pus capăt nu numai domniei lui Radu cel Frumos dar şi politicii inaugurate de el faţă de Braşov cu cîţiva ani în urmă. Înscăunat de Ştefan şi avizat la concursul lui şi al regatului ungar pentru a putea face faţă unei inevitabile reacţii turceşti, Laiotă Basarab îşi începe domnia prin mari concesii făcute braşovenilor, adică prin revenirea la vechiul lor aşezămînt pe care se angaja, în limbaj plastic, să-l aplice în spiritul cel mai larg: „... deci oricum v-a fost aşezămîntul de la ceilalţi domni, cu acest aşezămînt voi rămînea şi domnia mea, ba gîndesc să-l şi întăresc, de va da Dumnezeu; şi orice neguţător sau orice om al vostru să umble slobod prin ţara domniei mele şi să tîrguiască pe unde-i va plăcea; şi dacă ar purta chiar coroană de aur pe cap, tot slobod să umble" [81]. Neînţelegerile care par să fi apărut, spre sfîrşitul domniei lui Laiotă Basarab, în relaţiile acestuia cu Braşovul nu au avut timp să ia dimensiunile unui antagonism comercial instituţionalizat. Revenit în domnie, cu ajutorul regatului, pentru scurtă vreme însă, Vlad Ţepeşi, confirmă vechile privilegii larg favorabile braşovenilor şi condamnă practica scalelor, a depozitului obligator [82].

Formula „scalelor", reacţie a politicii Ţării Româneşti faţă de refuzul Braşovului de a îngădui trecerea negustorilor români înlăuntrul Transilvaniei, tinde totuşi tot mai mult să se impună ca soluţie finală. Anulată în momentele cînd acţiunea politică a Ungariei permitea braşovenilor să revină la regimul originar spre care năzuiau, cu concursul noilor domni instalaţi cu sprijinul regatului ungar şi al lor înşişi, „libertatea" largă asigurată negustorilor braşoveni era din nou anulată de manifestările politicii protecţioniste ale chiar aceloraşi domni; capabil încă să intervină, cu intermitenţe, în viaţa politică a Ţării Româneşti şi să aducă la conducerea ei pretendenţi refugiaţi în Transilvania, regatul ungar nu mai avea însă şi puterea de a smulge de-

---

şi jderi şi rîşi să nu cumpere, căci acestea vin la vistieria mea. Daţi-mi dar şi voi cartea voastră, sub pecetea oraşului, ca să umble şi oamenii mei slobozi, dacă pot să poarte negoţ la voi; iar dacă nu pot, să fie slobozi a merge cu marfa lor în ţara domnului craiului, ori unde, măcar pînă la Varadin"; *ibidem*.

[81] *Ibidem*, p. 112—114; aproximativ doi ani mai tîrziu, Basarab Laiotă reconfirma privilegiul „aşezămîntului vostru cel vechi, precum a fost şi în zilele tatălui domniei mele Dan voievod şi precum a fost şi pe vremea altor domni bătrîni. . ."; *ibidem*, p. 118—119.

[82] V. mai sus p. 29—30.

finitiv ţara de sub autoritatea Porţii otomane şi de a o readuce exclusiv în orbita sa. Au continuat, fireşte, şi manifestările pe planul politicii comerciale ale acestei poziţii de dublă legătură cu regatul ungar şi cu Imperiul otoman.

Tot mai frecvent apare acum funcţia de intermediar pe care negoţul şi negustorii Ţării Româneşti tindeau să o asume între Imperiul otoman şi Transilvania: „. . . dau de ştire domniei voastre — scria Ţepeluş braşovenilor, spre sfîrşitul domniei sale — că mi-au venit şi mi s-au plîns săracii, care sînt neguţătorii cu marfă, că după ce vă tocmiţi cu ei, voi nu le luaţi marfa cu soroc, ci îi ţineţi acolo şi nu le plătiţi; dar săracii noştri iau marfa de la turci, şi aceştia le pun soroc, iar ei la soroc nu pot plăti, fiindcă nu le plătiţi voi, ca să se plătească şi ei de turci. Astfel aceştia aduc cărţi de la împăratul şi neavînd ei de unde să plătească, îi dăm legaţi turcilor. Aşa mi s-au sărăcit toţi neguţătorii, căci voi nici nu le plătiţi, *nici nu-i lăsaţi să vînză altor neguţători din Ţara ungurească*“ *(s. n.)* [83]. În rîndurile răvaşului domnului român se întrevăd limpede datele esenţiale ale raporturilor comerciale dintre Ţara Românească şi Braşov: tendinţa negustorilor munteni de a împlini funcţia de intermediar între comerţul pontic şi sud-dunărean, acum controlat de turci, şi cel al Transilvaniei şi al regatului ungar, în contextul politic favorabil creat de echilibrul între Ungaria şi Imperiul otoman, rolul de interpret al acestei tendinţe asumat de domnia Ţării Româneşti în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi refuzul Braşovului de a ceda vechea sa prerogativă, de a renunţa la dreptul de depozit în raport cu Ţara Românească.

Dar o nouă schimbare de domnie, înfăptuită cu concursul Ardealului, aduce o nouă revenire la formula libertăţii comerciale pentru braşoveni. Vlad Călugărul, scurt timp după înscăunarea sa cu sprijin ardelean, confirmă braşovenilor „vechiul aşezămînt ce a fost pe vremea altor domni şi pe vremea fratelui domniei mele Radu voievod“ (referire la începutul domniei acestuia); „. . . . De aceea poruncim tuturor oamenilor mai sus zişi, că oriunde vor veni braşoveni cu marfă, la orice tîrg sau la Dunăre sau oriunde, fie ca să vînză fie ca să cumpere, ei să aibe voie şi să vînză şi să cumpere şi prin tîrguri şi la bălţi şi la Dunăre, peşte sau orice altă marfă“ [84]. Dar, în cursul aceleiaşi domnii, forţele care se opuneau acestui regim şi-au spus din nou cuvîntul. O primă alarmă la Braşov în legătură cu intenţia domnului de a reintroduce punctele de desfacere obligatorii pentru braşoveni a fost dezminţită de acesta însuşi: „Iar alta ce mi-aţi poruncit, că venind cineva la domnia voastră v-a spus că am fi zis noi cum că de-aci înainte mai departe de Tîrgşor oamenii voştri n-au să meargă, să ştiţi domnia voastră că pînă acum noi n-am ştiut nimic despre aceasta, nici nu este cu învăţătura noastră. Ci aşa să spuneţi domnia voastră tuturor oamenilor voştri, că vor umbla slobozi prin toată ţara noastră, ca să tîrguiască şi să se hrănească în bună voie, pînă la Dunăre“ [85]. Dar mai tîrziu, tonul domniei devine cominatoriu [86]. Cînd braşovenii se opun hotărît încercării negustorilor munteni de a trece cu mărfurile lor dincolo de Braşov, Vlad Călugărul îi ameninţă cu închiderea drumului în Ţara Românească [87]. Libertatea smulsă de domnul român regalităţii ungare care, din considerente politice, a acordat negustorilor munteni dreptul de a

---

[83] *Ibidem*, p. 175—176.
[84] *Ibidem*, p. 183—184; v. şi 185—186.
[85] *Ibidem*, p. 188—189.
[86] *Ibidem*, p. 193—195.
[87] Hurmuzaki, XV, 1, p. 142; v. şi I. Bogdan, *Documente*, p. 343.

neguţători dincolo de emporiile săseşti din sudul Transilvaniei[88] a fost curînd anulată de acestea[89].

Alternanţa tendinţelor a continuat şi în anii următori; dar în cele din urmă, refuzul braşovenilor de a renunţa la aplicarea dreptului lor de deozit în raport cu muntenii a fixat şi politica Ţării Româneşti la formula centrelor de desfacere obligatorii pentru braşoveni. Măsura se precizează şi se denfinitivează sub Neagoe Basarab, în a cărui politică comercială s-a desăvîrşit reacţia negustorimii autohtone împotriva protecţionismului braşovean şi efortul domniei de a trage beneficii cît mai largi de pe urma activităţii negoţului. Răspunzînd solicitării braşovenilor de a restaura vechea lor libertate comercială cu Ţara Românească, domnul le opune considerentele sale cu privire la protecţia negustorilor propriei sale ţări şi le anunţă instituirea tîrgurilor unde aveau să-şi desfacă obligatoriu marfa, cu ridicata: Tîrgovişte, Tîrguşor şi Cîmpulung. Nu fără a adăuga însă că era dispus să renunţe la aplicarea acestei formule dacă braşovenii s-ar fi învoit la recunoaşterea reciprocităţii: „Dacă veţi slobozi însă domnia voastră pe neguţătorii noştri să cumpere şi să vînză peste tot prin ţara înălţimei sale craiului, şi la Orode şi la Cluj şi la Timişvar şi în Rîşnov şi în Ţara Bîrsei, atunci vom slobozi şi noi pe oamenii domniei voastre peste tot în ţara noastră, să fie volnici să vînză şi să cumpere în ţara noastră“ [90]. În aceeaşi vreme cu măsurile de limitare a activităţii braşovenilor în Ţara Românească, domnul a îngrădit drastic activitatea negustorilor turci, afirmînd astfel locul de intermediar comercial al Ţării Româneşti pe drumul comercial care lega Europa centrală cu Dunărea de Jos şi Marea Neagră.

Dar evoluţia evenimentelor nu a îngăduit Ţării Româneşti să păstreze vreme îndelungată statutul acesta foarte avantajos; cîteva decenii mai tîrziu echilibrul politic în Europa centrală a fost răsturnat în favoarea Imperiului otoman de ofensivele victorioase ale sultanului Soliman al II-lea. Sub învelişul protector al puterii otomane, negustorii turci şi levantini din aria lor de hegemonie pătrund masiv în comerţul Ţării Român^eşti şi în Transilvania. Apelului adresat de negustorii braşoveni şi sibieni domnului Ţării Româneşti, pe care îl îndemnau să se opună invaziei negustorilor levantini, acesta le răspunde prin recunoaşterea neputinţei sale desăvîrşite în această privinţă, urmare a situaţiei generale, drastic modificată în favoarea otomanilor: „Iar pentru greci, graţiozitatea voastră i-aţi învăţat astfel, şi opriţi-i precum ştiţi, căci domnia mea nu vreau să-i opresc, fiindcă ţara noastră este a domnului nostru cinstitului împărat şi ei sunt: şi s-au învăţat a se hrăni astfel, şi eu nu pot să-i opresc iar graţiozitatea voastră, măcar dacă o puteţi, apoi voi opriţi-i“ [91]. În strigătul de neputinţă al voievodului Radu Paisie e cuprinsă o întreagă nouă realitate a istoriei comerciale a ţării, în contextul celei politice, de care nu poate fi despărţită: aceea a penetraţiei masive a levantinilor, sub protecţia hegemoniei otomane.

---

[88] Şt. Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul*, p. 94.
[89] *Ibidem.*
[90] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI*, Bucureşti, 1902, p. 80—81; Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, Bucureşti, 1931, p. 256—258 şi 261—264.
[91] *Ibidem*, p. 340—341.

II. MOLDOVA ÎN CIRCUITUL COMERŢULUI INTERNAŢIONAL

Geneza drumului moldovenesc. Ca şi Ţara Românească, dar cu un decalaj de cîteva decenii, Moldova a fost integrată, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în sistemul marilor itinerarii continentale, anume al celor care legau Europa centrală şi Marea Baltică cu Dunărea de Jos şi Marea Neagră şi, prin intermediul lor, cu Orientul [92].

Vreme îndelungată drumurile care mijloceau schimbul de produse între apus şi lumea orientală prin spaţiul rus au ocolit Moldova. Instaurarea hegemoniei mongole asupra Europei răsăritene la mijlocul secolului al XIII-lea şi politica comercială a Hoardei de Aur au dat un puternic impuls itinerariului comercial terestru care străbătea teritoriile ruse apusene, cu însemnatele centre de la Vladimir, Halici şi Lwów, apropiindu-se astfel de teritoriul românesc de la răsărit de Carpaţi [93].

În secolul al XIII-lea, în cnezatul Halici, oraşul cu acelaşi nume a controlat o arteră însemnată a comerţului internaţional care asigura legătura între interiorul Rusiei, îndeosebi teritoriile supuse Hoardei de Aur, şi Europa centrală [94]. În secolul XIV, tot mai frecvent apare menţionat Lwów-ul, care se substitue treptat oraşului Halici în funcţia de centru comercial principal al regiunii [95].

Ofensiva antitătară care, în decurs de aproximativ un sfert de secol, a adus cnezatele Halici şi Vladimir sub controlul regatului polon a avut şi vaste repercusiuni comerciale.

Regimul comerţului pe itinerariile continentale care conduceau spre sudul Rusiei, stabileau contactul cu Orientul şi mijloaceau schimbul cu produsele sale, a devenit deîndată prilej de contestaţie între factorii comerciali şi politici îndreptăţiţi să spere că vor putea beneficia de pe urma modificărilor petrecute, că vor participa în condiţii avantajoase la rîvnitul comerţ oriental. Cîţiva ani abia după primul val ofensiv polono-ungar în cnezatul Halici, germenii rivalităţii comerciale îşi fac apariţia, prevestind viitoarele înfruntări pentru asigurarea legăturii cu zona comerţului oriental în Rusia, ale cărui centre principale erau acum aşezările genoveze şi veneţiene din Crimeea şi de la gura Donului (Caffa şi Tana). În 1344, regele Ungariei

---

[92] Pentru geneza şi începuturile drumului moldovenesc, v. între altele : St. Lewicki, *Lemberg's Stappelrecht*, Lemberg, 1909, p. 82; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV. XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 17–21; L. Charewiczowa, *Handel Lwówa z Moldavja i Multanami w wiekach średnich*, în „Kwartalnik Historyczni", 38, 1924, 1–2, p. 37–67; P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, Bucureşti, 1934, p. 3–8 (extras din „Revista istorică română", III, fasc. 23).

[93] Invazia tătară şi stabilirea dominaţiei mongole în Rusia de sud a avut neîndoielnic însemnate urmări pentru comerţul internaţional şi pentru itinerariile sale continentale, încă insuficient studiate, în parte din pricina materialului documentar foarte lacunar.

[94] Încă înainte de invazia tătară, în 1236, la Halici e atestată o „poartă germană", indiciu probabil al legăturii comerciale cu Germania pe drumul spre Kiev; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 42.

[95] Pînă la instaurarea dominaţiei polone în Halici-Volhynia, în urma expediţiilor repetate întreprinse de Cazimir cel Mare, cu concursul lui Ludovic de Anjou, în intervalul 1340–1366, Vladimirul a deţinut funcţia de principal centru mijlocitor al legăturii între Europa centrală – prin Breslau, Marea Baltică, Gdansk şi Toruń – pe de o parte, şi centrele comerciale din sudul Rusiei, sub control tătar.

imputa lui Dimitrie Detko, „capitaneus Ruthenorum" — căpetenia care timp de cîţiva ani a controlat cnezatul Halici, sub protecţia recunoscută a lui Cazimir al Poloniei —, faptul că negustorii din Ungaria erau supuşi la dări mai grele decît cei poloni în teritoriile sale şi solicita regim de egalitate vamală între negustorii celor două regate [96]. În 1352, Carol al IV-lea de Luxemburg, împărat german şi rege al Boemiei, sub autoritatea căruia se afla şi Silezia, acorda negustorilor din Breslau dreptul să aplice represalii supuşilor regelui Cazimir al Poloniei, în cazul în care acesta le-ar fi blocat trecerea spre Polonia, Rusia sau Prusia [97]. Cazimir însă afirma categoric în 1354 şi în 1355 „că el a cucerit ţara Rusiei cu proprii săi oameni şi că aceea trebuie să fie deschisă numai oamenilor şi negustorilor săi" [98]. În 1356, în cadrul efortului său de a consolida poziţiile comerciale cîştigate, el înzestrează cu largi privilegii oraşul Lwów [99], făcînd în acelaşi timp însă, sub presiunea intereselor contrarii coalizate, şi însemnate concensii negustorilor străini care urmăreau să obţină libertatea de a trece dincolo de centrul comercial rus, pentru a ajunge în oraşele italiene nordpontice [100]. Oscilaţiile impuse de conjunctura politică schimbătoare şi de forţa concurenţilor comerciali nu au putut anihila tendinţa Lwów-ului de a-şi asigura monopolul legăturii comerciale terestre cu centrele comerţului italian din sudul Rusiei, prin Podolia, pe itinerariul care e numit în izvoarele vremii „drumul tătărăsc" („via tartarica").

Uniunea personală polono-ungară înfăptuită sub Ludovic de Anjou după moartea lui Cazimir al Poloniei a creat o condiţie favorabilă afirmării intereselor comerciale ale Ungariei în cnezatul Halici. În două rînduri, Lu-

---

[96] G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX, 1, Budae, p. 209—210; cf. H. Paszkiewicz, *Z dziejów rywalizacji polsko-wegierskej na terenie Rusi halicko-wlodzimierskej w XIV wieku (Trzy traktatu z lat 1350—1352)*, în „Kwartalnik Historyczni", 38, 1924, p. 283; la rîndul său, Ludovic acorda oraşului Cassa (Caşovia) drept de depozit în raport cu „omnes mercatores extranei, de regnis scilicet Russiae, Poloniae et provinciis eorundem in regnum nostrum Hungariae venientes..."; G. Fejer, *Codex diplomaticus*, IX, 1, p. 210—212. Trei ani mai tîrziu, acelaşi Detko reînnoia privilegiul pentru negustorii din Torun care urmau să-şi reia activitatea la Lwow; *Monumenta Hungariae Historica, Acta Extra*, Budapesta, 1877, ed. G. Wenzel, II, p. 259. Pentru legătura deschisă, în aceeaşi vreme, între Torun şi Ungaria, prin Sandomir, probabil identică cu „via nova" de la Torun la Lemberg, v. Fr. Gruns-H. Weczerka, *Hansische Handelsstrassen*, I, Köln-Graz, 1967, p. 646.

[97] G. Korn, *Breslauer Urkundenbuch*, Breslau, 1870, p. 184; pentru un proiect de ocolire a Poloniei, prin Lituania, cu concursul Ordinului teuton, v. H. Wendt, *Schlesien und der Orient. Ein geschichtlicher Rückblick*, Breslau, 1916, p. 20. Împotriva acestui proiect, care pare a fi devenit realitate sau care, cel puţin, era pe punctul de a fi pus în aplicare, Cazimir a protestat pe lîngă papa Inocenţiu al VI-lea, care la rîndul său l-a dojenit pe maestrul Ordinului teuton, expunîndu-i pagubele pe care avea să le sufere regatul polon de pe urma noului drum şi cîştigul pe care aveau să-l realizeze lituanienii păgîni; A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, *1217—1409*, Roma, 1860, p. 577—578.

[98] G. Korn, *Breslauer Urkundenbuch*, p. 170—172.

[99] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*, III, Lwów, 1872, p. 13—18; cf. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen*, p. 3. Pentru împrejurările care au precedat această evoluţie, v. M. Małowist, *Les routes du commerce et les marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Age et au début de l'époque moderne*, în vol. *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Firenze, 1970, p. 160—163.

[100] H. Weczerka, *op. cit.*, p. 44; o infiltrare ceva mai tîrzie a unei case comerciale din Nürnberg pînă la Tana, pe drumul Lwów-ului, semnalată de W. Stromer von Reichenbach, *König Siegmunds Gesandte in den Orient*, în *Festschrift für Hermann Heimpel*, II, Göttingen, 1972, p. 604.

dovic asigură negustorilor din Ungaria facilităţi comerciale în Rusia haliciană în 1372, cînd le acordă, în egală măsură cu negustorii poloni, trecere liberă „. . . ad civitatem nostram Lemburgensem, ac ad alias partes quaslibet et provincias terrae nostrae Rusiae pro mercibus seu rebus mercimonialibus cuiuscunque generis, speciei, coloris seu materiei ac precii existant, emendis seu comparandis pariter ac commutandis . . " [101]; a doua oară, în 1380, aşadar după alipirea la Ungaria a „regatului rus" — cnezatul Halici —, cînd reinstituie dreptul de depozit la Lwów, dar cu libertate pentru negustorii din Polonia şi Ungaria de a trece mai departe„ ad Tarthariam et ad quasvis Thartariae partes" mărfurile care nu vor fi fost vîndute după expunerea lor, timp de 14 zile, în centrul comercial rus [102]. Realizarea uniunii personale nu reuşise aşadar să suprime rivalitatea ungaro-polonă pentru dominarea Ruteniei şi pentru accesul la drumul comercial care lega, prin cîmpiile din sudul Rusiei, Lwów-ul cu centrele comerciale italiene; desprinzînd cnezatul Halici de Polonia şi alipindu-l la Ungaria, Ludovic de Anjou încercase să asigure durabil legătura negustorilor din teritoriile dependente de regatul ungar la aceste centre. Cîţiva ani după moartea lui Ludovic, modificarea rapidă a situaţiei politice avea să deplaseze centrul de greutate al rivalităţii polono-ungare, cu un însemnat conţinut comercial, din Rusia apuseană în Moldova.

În prima etapă cunoscută a existenţei ei istorice, Moldova apare ca un voievodat, o marcă aşezată la polalele Carpaţilor răsăriteni, între Transilvania şi statul halician. Dezvoltat desigur în jurul centrului urban de la Baia (civitas Moldaviensis) pe valea Moldovei, de unde şi-a tras şi numele, voievodatul care apare pentru prima oară sub numele său într-un act emis de Ludovic de Anjou („terra nostra moldavana"), începe să se manifeste încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cînd un izvor narativ îl surprinde în conflict cu bructenii, probabil ruşii cnezatului halician. Teritoriul său era străbătut de un drum care asigura, neîndoielnic încă din secolul al XIII-lea, legătura între aşezările transilvane de la Rodna şi Bistriţa cu Haliciul, prin intermediul căruia se stabilea contactul cu emporiile din sudul Rusiei [103].

Cîţiva ani după moartea lui Ludovic al Ungariei (1382), cînd criza dinastică a precipitat dezagregarea sistemului de state clientelare ţinute sub dominaţia sa de mîna de fier a regelui angevin, Polonia, asociată cu Lituania, în cadrul unei uniuni destinate să devină pentru mai bine de două secole principala forţă politică a Europei răsăritene, recîştigă, definitiv, cnezatul Halici (1387). Adaptîndu-se mişcării, Moldova se aliază cu noua putere, asociere manifestată prin omagiul lui Petru Muşat către Vlasdislav Iaghiello (1387).

În aceeaşi vreme, Moldova atinge ţărmul Mării Negre (între 1386, cînd sigur Cetatea Albă nu mai era controlată de tătari, şi 1392, cînd Roman I se intitulează „domn de la munte pînă la mare) [104]. Alianţa moldo-polonă

---

[101] *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, III, ed. G. Wenzel, Budapest, 1876, p. 30–31.

[102] *Akta grodzkie i ziemskie z csásów Rzeczypospolitej Polskiej*, III, p. 61–62.

[103] Cu prilejul reorganizării în 1412 a vămii de la Rodna, pentru negoţul cu Moldova, sînt invocate mărturii cu privire la chipul în care funcţionase această vamă „tempore ab antiquo, ante predictum quondam Procopium ac suos successores"; Hurmuzaki, XV, 1, p. 7.

[104] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, Iaşi, 1931, p. 7–8.

şi întregirea teritorială a Moldovei spre gurile Dunării şi spre mare, procese larg sincronice, au avut însemnate consecinţe de ordin comercial, dacă nu chiar au fost determinate de considerente comerciale. Fapt semnificativ, tot acum, adică în 1386, e atestat cel dintîi contact politic între Moldova, în plină afirmare, şi centrul sistemului genovez pontic, Caffa.

În 1386 o solie a genovezilor din Caffa s-a înfăţişat la curtea domnului Moldovei, Petru I, pentru consultări legate de războiul atunci încă în curs de desfăşurare a cu tătarii [105]. Informaţia, deşi foarte laconică, pare să releve o acţiune coordonată împotriva tătarilor şi e indiciul probabil al desfăşurărilor militare care au pus capăt dominaţiei tătare în sudul Moldovei. Dar legătura moldo-genoveză pe care o suprindem întîmplător în 1386 a avut probabil ţeluri mai largi decît cooperarea politică şi militară împotriva tătarilor; ea s-a aflat la originea unui nou itinerariu comercial, a unei noi legături, prin Moldova, între Lwòw şi drumurile al căror trafic îl colecta pe de o parte, şi Caffa genoveză, pe de altă parte [106].

Destrămarea Hoardei de Aur în a doua jumătate a secolului XIV, după dispariţia hanilor Djanibeg şi Berdibeg, fărîmiţarea hanatului şi convulsiunile prelungite cărora le-a dat naştere, conflictul de lungă durată între genovezii din Crimeea, care au preluat direct controlul asupra ţărmului nordic şi vestic al Mării Negre de la tătari [107], au periclitat circulaţia pe drumul tătărăsc şi au pus acut problema aternativei la acest drum. În anii 1386 — 1392 condiţia geopolitică favorabilă deschiderii unei noi legături între Lwow şi Caffa a fost creată prin reintrarea cnezatului de Halici sub dominaţia polonă, prin stabilirea raportului de suzeranitate-vasalitate între Polonia şi Moldova, prin integrarea în Moldova a teritoriului limitrof Mării Negre, „parathalasia" cu centrul la Cetatea Albă, şi prin instituirea legăturii cu genovezii din Caffa. Exploatarea comercială a acestui cadru politic prielnic nu a întîrziat; încă din primii ani ai sec. al XV-lea, drumul moldovenesc apare, în primele izvoare care îl atestă, ca foarte atrăgător, de vreme ce, aidoma celui tătărăsc, a iscat rivalitatea între negustorii din Cracovia şi Lemberg pentru dreptul de a-l folosi [108]. De acum înainte, drumul moldovenesc e tot mai mult frecventat, în vreme ce drumul tătărăsc, fără a fi cu desăvîrşire abandonat, pierde simţitor din însemnătate. Moldova ţinea acum sub controlul ei segmentul final al itinerariului continental care mijlocea schimbul de produse între bazinul pontic, regiunea Mării Baltice şi o parte însemnată a Europei centrale.

Cucerirea Rusei haliciene de către Polonia şi întregirea în sud a voievodatului Moldovei au avut însemnate urmări pentru regatul ungar, care a pierdut două legături cu comerţul oriental: cea prin Lwów şi cea prin teritoriile lui „Demetrius princeps tartarorum", intrate acum sub stăpînirea Moldovei. Singurul itinerar accesibil spre Marea Nagră care îi rămăsese era

---

[105] Ş. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VI (1973), p. 45.

[106] Documentaţia disponibilă nu ne îngăduie să stabilim cu certitudine dacă încercarea făcută în aceşti ani a avut rezultate imediate, cum pare totuşi probabil, sau dacă funcţionarea efectivă şi masivă a drumului moldovenesc nu a început decît în primii ani ai secolului XV, de cînd datează şi primul privilegiu cunoscut al domniei Moldovei pentru lioveni.

[107] Ş. Papacostea, *„Quod non iretur ad Tanam"*, p. 209—217.

[108] P. P. Panaitescu, *La route commerciale*, p. 5—8.

drumul Brăilei; de unde însemnătatea legăturii comerciale a orașului Brașov cu Țara Românească. Instaurarea controlului Moldovei și la gurile Dunării, prin Chilia, capacitatea pe care o dobîndise astfel de a opri tranzitul de mărfuri în amontele fluviului, constituia o primejdie serioasă pentru singura arteră comercială a regatului ungar în direcția Mării Negre. Necesitatea de a menține fluxul continuu prin această arteră a dat naștere problemei Chiliei în politica regatului ungar ca și a Țării Românești în sec. al XV-lea.

Datele fundamentale ale comerțului și, implcit, ale politicii comerciale a Moldovei în sec. XIV—XV — ca și cele ale Țării Românești, dar mai complexe decît ale acesteia — au rezultat din situația geopolitică a țării, care s-a manifestat prin: legătura feudo-vasalică cu Polonia și predominarea intereselor itinerariului comercial între Lwów și Marea Neagră, pe de o parte; presiunea permanentă a Ungariei pentru a-și asigura, prin Chilia, drumul liber spre Marea Neagră și, cînd era posibil, și piața de desfacere în Moldova, pe de altă parte.

Statutul drumului moldovenesc. În temeiul privilegiilor comerciale obținute de la domnii Moldovei, dintre care cel dintîi cunoscut este cel emis de Alexandru cel Bun, regatul polon și teritoriile dependente de el își asigurau legătura liberă cu bazinul pontic prin intermediul orașului Lwów, care a reușit în cele din urmă să-și consolideze monopolul funcției de intermediar atît pe drumul tătărăsc, cît și pe cel moldovenesc, îndeosebi împotriva principalului său concurent la exercițiul acestei funcții, Cracovia [109]. Polonia își deschidea astfel un nou itinerar — mult mai convenabil, pentru că ocolea vămile tătărești, și mai sigur, mai la adăpost de vicisitudinile politice din lumea tătară — înspre Marea Neagră și spre centrele vitale ale comerțului pontic. În desfășurarea schimbului cu lumea orientală pe această cale, Lwów-ul îndeplinea față de regatul polon funcția pe care Brașovul o dobîndise în sistemul de relații comerciale internaționale ale regatului ungar.

Ca și brașovenii în Țara Românească, liovenii își desfășurau negoțul prin și în Moldova în temeiul unor privilegii acordate de domnul țării. Aceste privilegii care reglementau legăturile între un oraș și o țară acopereau un raport de inegalitate, în primul rînd pentru că acordau liovenilor trecere liberă prin Moldova în spre diverse teritorii străine, îndeosebi spre principalele emporii pontice, în vreme ce negoțul locuitorilor din Moldova se lovea, în Polonia, de regimul depozitului obligator de care beneficia Lwów-ul. Așadar, în virtutea privilegiilor acordate liovenilor de domnii țării, Moldova era lipsită de cîștigurile foarte însemnate pe care i le-ar fi dat funcția de intermediar exclusiv al schimburilor realizate pe drumul care îl străbătea teritoriul. Dezvoltat în umbra raportului politic de suzeranitate — vasalitate cu Polonia și componentă însemnată a acestui raport, statutul comercial al drumului moldovenesc fixat de privilegiile domnilor Moldovei pentru lioveni s-a menținut atît timp cît și raportul care îl generase.

Similitudinea însemnată constatată între regimul comerțului brașovean în Țara Românească și al celui liovean în Moldova nu exclude însă și deosebiri sensibile între unul și celălalt; confruntarea privilegiilor brașovenilor și liovenilor dă în vileag condițiile vamale și comerciale net mai favorabile pentru țara lor fixate de domnii Moldovei liovenilor, în raport cu cele convenite de domnii Țării Românești în negocierile lor cu brașovenii.

---

[109] *Ibidem.*

Deosebirea principală, determinantă, a derivat din faptul că Lwów-ul şi forţa politică pe care se sprijinea nu şi-au întemeiat, ca Braşovul, privilegiul pe o dominaţie anterioară sau pe revendicarea unei asemenea dominaţii, cu pretenţii de libertate vamală totală în comerţul cu Marea Neagră. În vreme ce privilegiul care acoperea activitatea braşovenilor a rezultat din compromisul încheiat între regatul ungar şi Ţara Românească, în rivalitate pentru controlul culoarului teritorial care lega Braşovul cu gurile Dunării, privilegiul liovenilor a fost negociat între Ţara Moldovei, întregită sub raport teritorial prin includerea „parathalasiei", şi Polonia reintrată de curînd în stăpînirea cnezatelor ruse apusene şi căreia îi lipsea şi putinţa şi voinţa de a-şi extinde direct dominaţia la Dunărea de Jos. Cînd, în cîteva rînduri, în izvoarele vremii, răzbat proiecte polone de instaurare a unei dominaţii directe la Cetatea Albă, ca în 1412 [110], şi în 1450 [111], ele nu sînt decît reflexul unor proiecte sau acţiuni ale regatului ungar pentru a intra în posesia Chiliei şi al necesităţii de a-şi asigura, în cadrul situaţiei create de revendicările Ungariei, comunicarea liberă cu Marea Neagră. Acest context politic diferit e la originea însemnatelor deosebiri calitative între cele două serii de privilegii.

Deosebirea s-a manifestat în primul rînd în gradul superior de exploatare vamală de către domnii Moldovei a drumului pe care îl controlau.

Sistemul vamal al Moldovei era organizat, ca şi cel al Ţării Româneşti, pe corelaţia dintre o vamă centrală, principală, şi vămile secundare, de trecere, aşezate pe diversele itinerarii străbătute de lioveni spre Marea Neagră, Crimeea, Ţara Românească şi Transilvania. Vama centrală s-a menţinut constant la Suceava şi la nivelul iniţial, în cursul sec. al XV-lea, spre deosebire de Ţara Românească, unde vama centrală de la Cîmpulung a fost desfiinţată sub presiunea braşovenilor. Taxa vamală de la Suceava, vamă principală („golovnoe mîto"), era percepută pe circulaţia mărfurilor *în ambele sensuri*. *Postavul, principala marfă adusă de lioveni*, era taxat la vama din Suceava la valoare, 3 groşi de grivnă, iar *marfa tătărească* (piper, diverse spiţerii, mătase şi alte ţesături), *principalul obiect al importului de produse orientale* prin Moldova, suporta o taxare valorică identică; vama de 3 groşi de grivnă era suportată de mărfurile care soseau la Suceava, fie că erau desfăcute sau achiziţionate aici, fie că erau transportate mai departe sau cumpărate din centre comerciale mai îndepărtate.

Al doilea obiect de seamă al comerţului liovean erau animalele, blănurile şi pieile, exportate spre „ţinuturile tătăreşti" din Polonia, uneori chiar din Moldova, sau îndrumate spre Polonia. Vitele cornute îndrumate spre ţinuturile tătăreşti erau taxate la Suceava 4 groşi una, iar suta de oi cu 60 de groşi. Animalele, pieile şi blănurile trecute la înapoiere prin vama Sucevei erau diferit taxate, dar în toate cazurile suportau vămi superioare celor percepute în alte tîrguri. Un şir de mărfuri, specificate (piperul), sau nu, erau vămuite la greutate (la „cîntar").

Spre deosebire de braşoveni în Ţara Românească, fie integral scutiţi de unele vămi interne, fie parţial degrevaţi de acestea, liovenii aveau de făcut faţă în Moldova efectiv exigenţelor vamale în toate centrele urbane prin care treceau şi unde funcţionau vămi. În virtutea raportului instituit între

---

110 Hurmuzaki, I, 2, p. 485–486.

111 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 104.

vama principală şi vămile de trecere, cele din urmă percepeau o parte fixă din cuantumul impus la Suceava. Departe de a fi simbolică, taxa vamală percepută la vămile secundare, de trecere, reprezenta între o pătrime şi jumătate din vama Sucevei: la *postav*, la Suceava se percepeau 3 groşi de grivnă, în vreme ce în celelalte tîrguri cu vamă 2 groşi sau, în trecere spre Transilvania, la Baia, Moldoviţa, Bacău, Trotuş, un groş şi jumătate de grivnă; la „marfa tătărească", se percepeau 3 groşi de grivnă la Suceava şi 2 groşi în celelalte tîrguri (în cazul unor produse orientale — piper — sau autohtone — lîna —, aduse din Ţara Românească, se percepeau taxa de jumătate rublă de argint de 12 cîntare, la Bacău, şi de o rublă de argint la Suceava); la *animale* şi *piei* se percepeau diferenţiat vămi, după cum luau drumul Lwówului, mai uşoare, sau erau îndrumate spre ţinuturile tătăreşti, în care caz erau mai apăsătoare (deosebirea se menţine însă între cuantumul vămii Sucevei şi cel al celorlalte vămi); pentru *peştele* adus de la Brăila, se percepea la Bacău sau Bîrlad 1/2 groş de grivnă, iar la Suceava 3 groşi de grivnă, şi apoi la ieşire, la Siret din nou 1,1/2 groşi şi la Cernăuţi vama pe car; ceara importată din Ţara Românească şi Transilvania era vămuită la fel la Bacău, la Suceava şi la Siret, adică un groş de piatră; „*lucrurile mărunte*", produse din postav, metalurgie etc., suportau cîte 3 groşi de grivnă la intrarea în ţară, la Siret, iar la ieşire, jumătate din cît erau vămuite la Suceava [112].

Organizarea vamală a Moldovei, astfel cum reiese din privilegiul acordat liovenilor de Alexandru cel Bun — confirmat în termeni identici sau cu modificări neesenţiale de succesorii săi, inclusiv Ştefan cel Mare — şi din alte acte, dă la iveală un sistem vamal puternic centralizat — chiar dacă a rezultat din înglobarea unor structuri vamale diferite [113] —, sistem în centrul căruia se afla vama principală de la Suceava.

Funcţia centrală a vămii din oraşul de reşedinţă a domniei rezultă din convergenţa deliberată, aici, a tuturor drumurilor comerciale însemnate care străbăteau teritoriul Moldovei: acelea care veneau din Polonia, prin Cernăuţi şi Siret, sau prin Hotin şi Dorohoi, acela care se îndrepta către ţinutul tătăresc, cu cele două direcţii principale, Cetatea Albă şi Crimeea, prin Tighina; acela care făcea legătura cu Transilvania — cea de nord-est prin Baia şi Moldoviţa, cea sud-estică, prin Bacău şi Trotuş; acela, în sfîrşit, care trecea spre Ţara Românească, prin Bîrlad sau Bacău. Această convergenţă a făcut din Suceava punctul de trecere obligator pentru toate sau cele mai multe şi valoroase mărfuri comercializate în Moldova sau tranzitate prin teritoriul ei. Ca în general în comerţul internaţional medieval, organizat pe raportul între un centru comercial predominant — care concentra activitatea comercială a unei arii întinse sau era asociat la exploatarea vamală a acestei activităţi şi era principalul ei beneficiar —, Suceava a asumat funcţia de loc de întîlnire şi de „vamă principală", obligatorie, pentru ansamblul relaţiilor comerţului internaţional în Moldova.

Această funcţie principală rezultă şi din elementele sau rudimentele de drept de depozit şi de etapă pe care le dau la iveală privilegiile domnilor Moldovei pentru lioveni. Vama Sucevei, spre deosebire de celelalte vămi din Moldova, avea caracter de vamă a unui centru de desfacere obligator a măr-

---

[112] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi 1932, p. 630–637.

[113] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, p. 83–87.

furilor, de „descărcare" a acestora („isklad"); de aceea la Suceava erau vămuite mărfurile chiar cînd, pentru aceeași marfă, erau percepute vămi la locul de achiziție, în alte tîrguri: „iar cînd vor cumpăra marfă tătărească, în Suceava, pentru mătasă, piper, camhă, tebenci, vin grecesc, de grivnă, în Suceava, cîte trei groși. Iar cînd vor cumpăra marfă tătărască în alte tîrguri ale noastre, vor da acolo unde cumpără, de grivnă doi groși, iar la vama principală, în Suceava, de grivnă trei groși, și apoi vor putea să o vîndă cui le va plăcea" [114]. Dar, sfera de aplicație a depozitului sucevean era totuși foarte îngustă, urmare a regimului statuat pentru lioveni prin privilegii; totuși, din marfa descărcată și vămuită la Suceava, cel puțin o parte, postavul bucăți — așadar nu baloturile — urma să fie vîndut pe loc, redistribuirea acestuia înlăuntrul Moldovei fiind rezervată negustorilor localnici: „bucățile de postav le vor vinde la descărcare, în Suceava, iar în alte tîrguri nu au voie să le vîndă" [115].

Poziția privilegiată a Lwów-ului în comerțul intern și de tranzit al Moldovei nu a exclus activitatea comercială a transilvănenilor în cel de al doilea principat românesc; dar regimul comercial al acestora a fost larg dependent de marile fluctuații ale raporturilor politice între regatul ungar și Moldova.

După dispariția lui Ludovic de Anjou, Brașovul a pierdut legătura directă cu Marea Neagră prin teritoriile sudice ale Moldovei [116] și a fost amenințat să-și vadă întreruptă și legătura prin Țara Românească. Cum primejdia s-a concretizat în cîteva rînduri, cum Moldova, în cooperare cu Polonia, a oprit la Chilia navigația în interior, asigurarea libertății de circulație la gurile Dunării a devenit o chestiune vitală pentru comerțul pontic al Ungariei. E ceea ce a conferit problemei Chiliei un loc de frunte, hotărîtor, în raporturile dintre statele beneficiare ale celor două mari drumuri continentale care legau Europa centrală cu bazinul pontic: Ungaria și Țara Românească prin drumul Brăilei, Polonia și Moldova, prin drumul moldovenesc.

În secolul al XV-lea, Chilia apare așadar ca măr al discordiei între marii beneficiari ai celor două drumuri continentale spre Marea Neagră. Amenințat să piardă legătura cu Marea Neagră, regatul ungar a desfășurat o acțiune perseverentă pentru a o menține în funcție și efortul său în această direcție, punct cardinal al politicii lui Sigismund de Luxemburg și Iancu de Hunedoara, a asigurat succesul acestui obiectiv. Dacă țelul imediat al campaniei lui Sigismund din 1395 în Moldova, pentru „recuperarea țării", nu e mărturisit în izvoare, obiectivele politicii regale la răsărit de Carpați apar limpede în deceniile următoare. În 1411, în cursul negocierilor cu Polonia, care angajau un vast cîmp de probleme, Sigismund a făcut din reglementarea problemei Chiliei o condiție esențială a reconcilierii, amenințînd că, altminteri, portul dunărean va deveni „scînteia declanșatoare a războiului" [117]. Acordul polono-ungar din 1412, cel dintîi statut cunoscut al Chiliei în raporturile internaționale, a fost însoțit de cea dintîi reglementare, din care

---

114 M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, II, p. 630, 633.
115 *Ibidem*, p. 631, 634.
116 V. mai sus nota 31.
117 Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", XVII, 1964, 5, p. 1 135.

ne-au parvenit elemente, a relaţiilor comerciale între Transilvania şi Moldova [118].

Şi în Moldova, ca şi în Ţara Românească, ţelul principal al politicii comerciale a regatului ungar a fost acela de a asigura condiţiile cele mai bune cu putinţă activităţii braşovenilor, de a le înlesni legătura cu centrele comerţului pontic, accesul la produsele orientale vehiculate pe drumul moldovenesc şi, în sfîrşit, la schimbul între produsele proprii şi cele ale localnicilor. Privilegiat prin excelenţă în comerţul cu Moldova, dintre oraşele transilvane, a fost aşadar Braşovul, în răstimpurile cînd contextul politic a impus acest statut de privilegiu, care nu făcea decît să prelungească, în forme noi, diminuate în diverse grade, vechea libertate de trecere a braşovenilor spre teritoriile de la gurile Dunării şi ţărmul Mării Negre în secolul al XIV-lea.

Cel dintîi privilegiu al cancelariei Moldovei în favoarea braşovenilor e din vremea lui Alexandru cel Bun; actul însuşi, emis, ca şi cel paralel al lui Mircea din 1413, nu mult timp după înţelegerea ungaro-polonă de la Lublau şi în legătură nemijlocită cu aceasta, nu s-a păstrat; în schimb, referirile la acest act cu prilejul reînnoirilor sale de către succesorii lui Alexandru cel Bun în domnie sînt explicite şi îi atribuie, toate, incontestabil, paternitatea celui dintîi privilegiu comercial emis de domnii Moldovei în favoarea braşovenilor [119]. Clauzele privilegiului pot fi reconstituite, aproximativ, din conţinutul reînnoirilor sale din cursul secolului XV, deşi nu e sigur că ele au rămas identice de-a lungul anilor.

Principalul cîştig rezultat pentru braşoveni din regimul privilegiului era libertatea de a circula şi de a face comerţ în Moldova. Textele privilegiilor, sau măcar unele dintre ele, confirmă braşovenilor acest drept, în diferite formulări: „. . . să meargă cu marfa lor în bună voie în ţara noastră . . .", stabileşte, destul de vag, actul lui Ştefan voievod din 26 mai 1435 [120]; „ . . . pentru aceasta . . . — se adresa Roman voievod în 1447 braşovenilor, anunţîndu-le înscăunarea sa —, văzînd această carte, voi veniţi la noi şi în ţara noastră cu toate mărfurile şi poverile voastre, netemîndu-vă de nici o pagubă, căci ţara noastră vă este deschisă, şi nu veţi avea de la noi nici o strîmbătate, ci vă vom ţinea în acelaşi drept şi obiceiuri, cum le-aţi avut pe vremea sfînt răposatului părintelui nostru, Alexandru voevod" [121]; „. . . ca să le fie lor tuturor slobod şi cu bună voie a veni în ţara noastră, cu marfa lor şi să umble în ţara noastră, vînzînd şi cumpărînd marfă pretutindeni, prin ţara noastră, prin tîrguri, cîtă le va trebui", consemna privilegiul lui Petru voievod din 11 septembrie 1448 [122].

---

[118] Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxemburg*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XV, 1976, 3, p. 425–426.

[119] Fiul lui Alexandru, Ştefan, reînnoieşte în 1435, privilegiul braşovenilor, „precum au avut de la răposatul nostru părinte"; M. Costăchescu, *Documente, moldoveneşti*, II, p. 676–677. Tot el, în 1444, reconfirmă privilegiul, „in eadem libertate et paciencia sicut habuistis in tempore patris nostri, Wayvode Sandri"; *ibidem*, p. 724, 732, 740–741, 742–746, 752–753, 759–761, 771–772; DRH, D, I 313, 374, 393, 401–402, 407–409, 412–413, 427–429. Ştefan cel Mare, cînd confirmă, la rîndul său, privilegiul braşovenilor, atribuie iniţiativa primă bunicului său Alexandru; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 261–265.

[120] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, II, p. 676–677.

[121] *Ibidem*, p. 731–732

[122] *Ibidem* p. 740–742.

Libertatea aceasta nu era însă nelimitată. Primele privilegii pentru braşoveni nu se referă decît la activitatea lor *înlăuntrul* ţării, nu la tranzitul spre alte ţări. Că în această primă etapă, braşovenilor nu le era îngăduit tranzitul mărfurilor lor prin Moldova, o afirmă explicit un alt act domnesc aproape concomitent (29 aprilie 1437), de la Ilie voievod care, după ce înşiră privilegiile recunoscute braşovenilor, adaugă: „şi asemenea, cînd vin cu marfă, ei să-şi descarce marfa lor în ţara mea“ [123].

Abia la mijlocul secolului al XV-lea, mai exact din 1449, e înscris în privilegii dreptul negustorilor braşoveni de a merge „peste mare“ [124]. Apariţia, la o dată tîrzie, a clauzei cu privire la negoţul braşovenilor în bazinul pontic, prin Moldova, exprimă aşadar o situaţie nouă. Ea a fost urmarea instalării unei garnizoane ungare la Chilia, din ordinul lui Iancu de Hunedoara; controlul direct al Chiliei de către regat a influenţat neîndoielnic favorabil comerţul pontic al braşovenilor şi a lipsit Moldova de o însemnată poziţie comercială. Aşadar, în ciuda concesiilor pe care i le-a impus acordul de la Lublau, Moldova şi-a rezervat, pînă la mijlocul secolului XV, beneficiile funcţiei de mijlocitor al comerţului cu produse orientale în Transilvania prin teritoriul ei [125].

Chiar şi înlăuntrul Moldovei, regimul negoţului braşovean a suferit variaţii în funcţie de raporturile politice dintre cei doi parteneri. Libertatea de negoţ era desigur foarte largă, dar apar în privilegiile domneşti şi unele îngrădiri, manifestare a tendinţei de a asigura o funcţie şi negustorilor localnici. Astfel, Ştefan, fiul lui Alexandru, recunoaşte în 1437 braşovenilor dreptul „să-şi vîndă marfa lor, în toată ţara noastră, numai cu cotul să nu vîndă“ [126], ceea ce însemna că vînzarea cu amănuntul era rezervată autohtonilor, fragment salvat dintr-un drept de depozit general abandonat. În 1449, deşi la această dată presiunea regatului ungar era la culme, domnia încă rezerva localnicilor desfacerea cu amănuntul a postavului: „. . . însă pînza şi boboul să le vîndă cu cotul, iar postavul să-l vîndă cu bucata, cu cine vor neguţa“ [127].

Varietatea sistemelor de vămuire înglobate în sistemul vamal al Moldovei face dificilă, dacă nu chiar imposibilă, compararea taxelor vamale la care erau supuşi liovenii şi braşovenii [128].

Comerţul Bistriţei cu Moldova nu a fost supus, pînă în secolul XVI, regimului depozitului obligatoriu, probabil pentru că cel de al treilea centru

---

[123] *Ibidem*, p. 710—711.

[124] *Ibidem*, p. 742—745; v. şi 759—761.

[125] Mai mult încă, în momentele de criză acută a raporturilor sale cu Ungaria, Moldova bloca, în înţelegere cu Polonia, trecerea vaselor spre Chilia, în amontele Dunării, cum s-a întîmplat în 1429 din ordinul lui Alexandru cel Bun; din 1438 s-a păstrat un proiect polon de deviere spre Polonia şi Boemia a produselor importate din orient prin Chilia; v. Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, p. 432. Aceste acţiuni şi proiecte constituiau o ameninţare serioasă pentru legătura Braşovului cu lumea pontică; reacţia lui Iancu de Hunedoara în 1448, ocuparea Chiliei, a creat situaţia ideală pentru comerţul pontic al regatului ungar.

[126] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, II, p. 709—710.

[127] *Ibidem*, p. 743—745; confirmat mai pe larg în 1452, *ibidem*, p. 759—762 şi de Ştefan cel Mare în 1458; I. Bogdan, *Documente*, II, p. 261—265.

[128] Pentru cele trei formule de vămuire în Moldova secolelor XV—XVI — pe valoare, pe greutate (sau capacitate) şi pe bucată, v. I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen im 15. und 16. Jahrhundert*, în „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich“, 36, 1912, 1—2, p. 244—245.

comercial săsesc din Transilvania nu era sediul unui trafic intens în schimburile între apus şi răsărit; comerţul între Bistriţa şi Moldova s-a desfăşurat potrivit tarifului vamal stabilit de Ştibor de Stiboricze, voievodul Transilvaniei, şi celui fixat de Alexandru cel Bun, acesta din urmă pierdut [129].

O ştire de primă însemnătate ne-a parvenit cu privire la politica lui Alexandru cel Bun faţă de negoţul tătar. Scrisoarea din 14 martie 1428 a hanului Hoardei de Aur, Ulug Muhamed, către sultanul Murad II, atestă oprirea de către domnul Moldovei a circulaţiei negustorilor tătari prin ţara sa spre ţinuturile turceşti: „Deşi v-am fi trimis oameni, nu i-am fi putut pune pe drumuri, căci românii (Ulak) ziceau că nu pot trece ... Aşa stînd lucrurile comunică-mi cum ar fi mai bine să-l înlăturăm dintre noi pe ghiaurul ăsta de român. Negustorii părtaşi mergînd şi venind pe uscat şi pe apă, să vadă traiul sărmanilor săraci" [130]. Informaţii mult prea lacunare pentru a îngădui reconstituiri sigure de ansamblu ne-au parvenit cu privire la comerţul genovez în Moldova şi la regimul acestuia. Din ştiri privitoare la mijlocul secolului al XV-lea se poate deduce că o vamă genoveză funcţiona la Cetatea Albă, desigur pentru negoţul genovez, semn al unei neîndoielnice autonomii comerciale genoveze în acest însemnat port pontic [131]. Penetraţia genovezilor în comerţul Moldovei şi relaţiile lor cu Lwów-ul sînt şi ele incontestabile [132] deşi nu sîntem în măsură să stabilim condiţiile în care s-au desfăşurat. Sigur este că în primele decenii ale secolului al XV-lea, genovezii puteau circula cu mărfurile lor pînă la Lwów, pe drumul moldovenesc. Hotărîrea regală din 1444, care a reînnoit dreptul de depozit al Lwów-ului, atestă prezenţa în oraş a negustorilor „transmarini", între care şi „mercatores italici", interzicîndu-le în acelaşi timp să desfacă în Moldova mărfurile cumpărate în centrul rutean, pentru a nu prejudicia interesele negustorilor lioveni [133]. Dacă

---

[129] Hurmuzaki, XV, 1, p. 7–8.

[130] M. D. Popa, *Aspecte ale politicii internaţionale a Ţării Româneşti şi Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie", 31, 1978, 2, p. 254–255 şi consideraţiile de la p. 262–264. Autorul consideră, probabil justificat, că măsura lui Alexandru cel Bun privea nu numai tranzitul tătar spre Imperiul otoman, dar şi „comerţul practicat de tătari în interiorul ţării". Ne-am afla aşadar în faţa unui caz de aplicare absolută a dreptului de depozit în raporturile cu unul din partenerii comerciali ai Moldovei.

[131] B. P. Hasdeu a semnalat existenţa unui privilegiu al lui Alexandru cel Bun în favoarea negoţului genovez în Moldova; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 184 a acceptat autenticitatea actului, care a fost însă respinsă justificat de N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, p. 119.

[132] În 1443, genovezul Christophoro Frago transportă din Lwow spre Moldova o însemnată cantitate de postav; I. Nistor, *op. cit.*, p. 31.

[133] „... secundo, ut mercatores italici vel alii quicumque pagani vel christiani de transmaritimis partibus, cum mercibus quibuscumque Leopolim venientes, ipsas merces sive res quascumque ultra depositum Leopoliense ducere non valeant neque praesumant, sed omnia ibidem deponere et vendere debent, venditisque mercibus predictis et aliis in Leopoli comparatis, illas in Valachia vendere non audeant, sed trans mare vendendo transferre teneantur, ne incolis, mercatoribus et deposito Leopoliensis civitatis praeiudicium causarent vel quovismodo inferrent; si autem contra nostram presentem inhibicionem mercatores Italici vel alii quicumque pagani vel christiani de transmaritimis partibus in Valachia eorum merces vel res quascumque venderent, excedentes, extunc ipsis civibus et consulibus Leopoliensibus presentibus omnimodam damus facultatem de talibus excessoribus et huius decreti transgressoribus penas secundum exigentiam et estimacionem mercium transgredientis vel transgrediencium cum moderamine favoris capere et tollere"; *Akta grodzkie i ziemskie*, V, p. 133–134; cf. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 185.

încordarea care a intervenit în aceiaşi ani între Moldova şi Genova, a cărei conducere a luat hotărîrea de a aplica represalii comerţului moldovenesc, pe mare şi pe uscat, ca urmare a confiscării de către voievodul Ştefan a mărfurilor unui mare negustor genovez [134], a fost sau nu în legătură cu îngrădirea de către poloni a activităţii comerciale a genovezilor în Moldova, e o chestiune care nu poate fi soluţionată pornind de la informaţiile disponibile. Oricum, raporturile moldo-genoveze au suferit de acum înainte o serioasă deteriorare, care s-a prelungit pînă spre sfîrşitul sistemului pontic genovez, în 1475 [135].

Modificarea politicii comerciale a domnilor Moldovei. Şi în Moldova, ca şi în Ţara Românească, modificarea politicii comerciale a domniei — în raport cu principalul partener comercial — a fost urmarea unei schimbări decisive a contextului politic internaţional; ca şi în cazul Ţării Româneşti, şi în cel al Moldovei, factorul decisiv nou al acestui context modificat a fost Imperiul otoman, a cărui expansiune la Dunăre şi în bazinul pontic a răsturnat direcţiile iniţiativelor politice şi a dat naştere unei noi structuri a raporturilor internaţionale. Comerţul şi politica comercială s-au adaptat la noua situaţie creată de expansiunea otomană.

În destinul istoric al Moldovei, Imperiul otoman a început să cîntărească covîrşitor odată cu ocuparea Constantinopolului şi cu instaurarea controlului otoman la strîmtori. Evenimentul prevestitor al îndelungatei hegemonii otomane a fost somaţia adresată de Poartă tuturor puterilor riverane de a-i recunoaşte autoritatea şi de a se supune plăţii tributului [136]. În 1445—1456, după amînări şi deliberări prelungite, Moldova a acceptat termenii somaţiei. [137].

De la început, prin însuşi textul actului sultanal care confirma plata tributului de către Moldova, componenta comercială a acordului era afirmată. Luînd act de încheierea păcii şi de „înlăturarea duşmăniei" dintre el şi Petru, domnul Moldovei, sultanul Mehmet al II-lea adăuga: „. . . şi am poruncit ca negustorii aflaţi în ţinuturile sale, la Akkerman, să vină cu corăbiile lor şi să facă alişveriş cu locuitorii la Adrianopol, şi la Bursa şi la Istanbul" [138]. Clauza comercială a înţelegerii moldo-otomane răspundea unui interes esenţial al Moldovei, anume acela al principalei legături a comerţului internaţional care îi străbătea teritoriul. Dar asigurarea continuării funcţiei drumului moldovenesc răspundea în acelaşi timp şi unui interes comercial de primplan al Poloniei, care a avut o participare însemnată dacă nu la elaborarea clauzelor acordului moldo-otoman, cel puţin la acceptarea de către Moldova a ultimatumului sultanului Mehmet al II-lea [139]. Acordul amintit nu pare aşadar a fi modificat esenţial datele comerţului extern al Moldovei şi ale

---

134 N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 16—21.

135 De remarcat că încordarea pare a se fi extins şi la Polonia; *ibidem*, p. 22—23.

136 Ş. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453—1484)*, în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde", I, 1978, p. 219.

137 Idem, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII, 1974, 3, p. 447.

138 M. M. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, I, *1455—1774*, Bucureşti, 1976, p. 2.

139 Ş. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle*, p. 445—461.

legăturii comerciale internaţionale care îi străbătea teritoriul; abia evenimentele militare şi politice din ultimul sfert al secolului al XV-lea aveau să determine modificări majore şi pe plan comercial.

Răspunzînd încercărilor puterilor pontice de a se elibera de sub regimul tributului otoman şi de a restaura libertatea comerţului în Marea Neagră, Mehmet al II-lea integrează în cursul a trei mari expediţii poziţiile cheie ale litoralului acesteia în stăpînirile sale: 1461, cucerirea Trapezuntului şi a întregului ţărm nordic al Asiei Mici; 1475, cucerirea Caffei şi lichidarea poziţiilor nord-pontice ale Genovei şi Veneţiei; 1484, cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe. Lupta lui Ştefan cel Mare cu turcii, segment al unei mari înfruntări pentru libertatea Mării Negre şi a Dunării, s-a încheiat printr-o înfrîngere cu consecinţe excepţionale şi de lungă durată. Controlînd acum toate centrele însemnate ale Mării Negre, în primul rînd zăvorul acesteia, Imperiul otoman începe exploatarea economică a teritoriilor riverane. Încercarea lui Ştefan de a preîntîmpina definitivarea dominaţiei otomane asupra poziţiilor pontice ale Moldovei, în colaborare cu Polonia, efort în vederea căruia a acceptat să presteze omagiul vasalic regelui Cazimir (Colomeea, 1485) a devenit caducă odată cu încheierea păcii turco-polone [140]. Moldova era prinsă într-un ax vertical de interese otomane şi polone convergente sau conciliate care avea să constituie aspectul principal al situaţiei ei internaţionale pînă în secolul XVIII. Orientîndu-şi politica externă în funcţie de această realitate, Ştefan a încheiat la rîndul său pacea cu turcii, aşezată sub garanţia alianţei sale reînnoite cu Ungaria, şi a rupt hotărît legătura stabilită la Colomeea cu Polonia. Noua orientare a deschis ultima fază a politicii sale externe, confruntarea cu Polonia, desfăşurată pe plan politic, militar şi, aspect mai puţin cunoscut, comercial. Echilibrul politic polono-otoman consacrat de pacea între cele două state a constituit cadrul în care s-a desfăşurat încercarea domnului Moldovei de a pune capăt vechiului regim comercial, al liberei circulaţii între Lwów şi Marea Neagră, prin ţara sa, şi de a conferi negustorilor acesteia funcţia de intermediari obligatorii între Polonia şi Imperiul otoman.

Pacea turco-polonă şi confirmările ei succesive au stipulat, în termeni generali, libertatea comerţului între cele două state, ceea ce presupunea circulaţia nestingherită a negustorilor lor prin teritoriul Moldovei spre punctele de destinaţie comerciale fixate [141]. Dar acordului comercial turco-polon, Ştefan i-a opus propria sa concepţie pe care a pus-o în practică începînd de la o dată care nu poate fi precizată, dar care în orice caz e legată de noua situaţie creată Moldovei prin pacea turco-polonă. Îndată după moartea lui Ştefan, încercînd să reglementeze din nou relaţiile sale cu Imperiul otoman, conducerea statului polon a trimis la Poartă o însemnată solie, ale cărei instrucţiuni cuprindeau şi prevederi de ordin comercial. Revelaţia cea mai însemnată a acestui text pentru înţelegerea politicii lui Ştefan se referă la măsurile pe care acesta le-a luat pentru a opri circulaţia negustorilor poloni şi turci prin ţara sa, fie direct, fie prin vămile exorbitante pe care le-a impus pe mărfurile lor: „Velit precipere — urma să recomande solia polonă sultanului Baiazid

---

[140] Idem, *De la Colmeea la Codrul Cosminului (Poziţia internaţională a Moldovei la sfîrşitul secolului al XV-lea)*, „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 535.

[141] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 296–297.

al II-lea — quod libere mercatores vadant, quorum libertatem olim Joannes Stephanus Woyevoda Walachie violabat, non permitebat mercatores turcos ad nos venire et nostros ad vos et quando non potuit transitum facere prohibere, tunc imponebat vectigalia maxima gravando sicque eos depactando, propter quas depactationes mercatores non venibant, qui tempore patris vestre serenitatis libertatem habuerunt et crescebat amicitia fraterna inter dominos. Crescebant eciam thezaurorum augmenta et pax viguit tuta" [142]. După aproape un secol de la instituirea sa, regimul privilegiului pentru lioveni a fost anulat de noua politică a lui Ştefan. Noua orientare comercială a fost direct legată de desprinderea Moldovei din legătura cu Polonia instituită de Petru Muşat; produs al unui context internaţional care se manifestase prin suzeranitatea polonă asupra Moldovei, privilegiul a încetat să funcţioneze odată cu modificarea acestui context şi cu încetarea suzeranităţii polone. Cu încercarea lui Ştefan de a asigura Moldovei funcţia de intermediar comercial între Imperiul otoman şi Polonia s-a manifestat un nou curs de politică comercială a cărui aplicare intermitentă avea să alterneze cu revenirile la vechiul regim comercial, cel al privilegiului liovean, şi la încadrarea în realitatea nouă impusă de acordurile polono-otomane care aveau să prevaleze în cele din urmă. Oscilaţiile între cele două tendinţe au urmat îndeaproape vicisitudinile situaţiei politice.

Primii urmaşi ai lui Ştefan au urmat linia de politică comercială pe care acesta a fixat-o spre sfîrşitul domniei sale. Bogdan, deşi prin pacea încheiată cu Polonia în 1510 se angaja să permită libera trecere a negustorilor poloni spre Turcia şi Ţara Românească, interzice în fapt trecerea acestora spre Dunărea de Jos [143]. La începutul domniei lui Ştefăniţă, sensul autentic al înfruntării e relevat de instrucţiunile unei solii regale polone trimisă la noul domn: „Secundo: quod sit libertas eundi in Turciam mercatoribus subditis sue Maiestatis juxta privilegia et federa antiqua, alioquin esset ea res inconveniens mutue concordie, amicitie et federibus; quodque cives leopolienses habent privilegia vetera de emporio et depositorio suo que illis per Maiestatem regiam violari non possunt" [144]. Termenii instrucţiei regale care insista în favoarea restaurării vechiului raport comercial între Polonia şi Moldova — întemeiat pe de o parte pe privilegiul liovenilor şi libera lor circulaţie spre Imperiul otoman şi Ţara Românească, iar pe de altă parte pe dreptul

---

[142] J. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji Polskiej z lat 1486—1516 (Kodeks zagrzebski)*, Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1966, p. 126. Concepţia polonă despre libertatea acordată negustorilor moldoveni de a face comerţ în Polonia e limpede exprimată de Ioan Albert în 1499, anul încheierii păcii moldo-polone: „... subditisque suis mercatoribus cum mercibus generis et manierei cuiuslibet ad civitatem nostram Leopoliensem mercature gracia veniendi seu mittendi in eademque civitate nostra Leopoliensi mercandi et merces quaslibet, quas secum adduxerint seu illuc duxerint, exponendi, vendendi, res pro rebus commutandi et cambiendi et tandem in eadem civitate nostra standi, morandi et pausandi, quamdiu res et merces ipsorum vendiderint vel pro rebus aliis commutaverint, exinde ad propria cum rebus et mercibus eorum si illas habuerint, redeundi tute, libere, secure sub tutela et protectione nostra ..."; Hurmuzaki, II, 2, p. 446. E evident că hotarul liberei circulaţii a negustorilor moldoveni în Polonia era Lwów-ul.

Într-o cu totul altă perspectivă decît cea a studiului de faţă şi încadrată într-o coerenţă de idei proprie, tema instituirii protecţionismului comercial în Moldova de către Ştefan cel Mare a fost susţinută de B. Câmpina, *op. cit.*, p. 32.

[143] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, p. 111.

[144] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517—1527)*, Iaşi, 1943, p. 515.

de depozit absolut al Lwów-ului — dau la iveală evoluția concepției comerciale a domniei Moldovei. Refuzul Poloniei de a suprima în favoarea negustorilor moldoveni depozitul obligator la Lwów a atras represaliile comerciale ale domniei, în primul rînd anularea esenței înseși a privilegiului acordat liovenilor, libera lor circulație prin Moldova.

După campania victorioasă a lui Soliman al II-lea în Moldova în 1538, cursul politicii comerciale devine mult mai oscilant. Tratatul moldo-polon din 1539 confirmă vechea libertate de circulație a negustorilor poloni spre Imperiul otoman [145]. Dar, restaurat în domnie, Petru Rareș revine la politica de îngrădire a comerțului polon în țara sa. Instrucțiunile înmînate în primăvara anului 1546 solului polon trimis la Petru Rareș iau act de hotărîrea sa de a înființa „obroace" la hotar pentru comerțul cu boi, îngrădire pe care regele o consideră inacceptabilă; fapt semnificativ, regele condamnă măsura în numele tratatului turco-polon care stipula libera circulație a negustorilor între cele două țări [146]. În toamna aceluiași an, sensul conflictului apare mai limpede în textul unor noi instrucții regale, înmînate de data aceasta reprezentanților poloni la comisia mixtă de la hotar. Luînd act de refuzul lui Petru Rareș de a se încadra în prevederile tratatului turco-polon, actul regal constată instituirea de către domn a unui „nou antrepozit, care nu voiește să îngăduie să fie ocolit, iar dacă îngăduie atunci face greutăți acelora care se întorc în statele noastre, le ia mărfurile, îi bagă la închisoare, iar pe unii dintre ei i-a dat morții, prin care fapt este călcat nu numai acest tratat, pe care domnul îl are de la noi, ci și acela pe care îl avem cu împăratul turcesc". În continuare apare argumentul moldovenesc al controversei: „Dacă vor zice că și negustorilor moldoveni nu le este îngăduit să meargă decît prin [corect: la] Liov, comisarii noștri vor spune că antrepozitul din Liov este străvechi și că după el am dat domnului voievod tratatul, iar că antrepozitele domnului voievod sînt noi, făcute în urma tratatului, astfel că n-ar trebui să pricinuiască pagube supușilor noștri" [147]. Dar Iliaș, succesorul imediat al lui Petru, reconfirmă polonilor vechea libertate [148]. În activitatea lui Alexandru Lăpușneanu, cele două tendințe s-au întîlnit. Începîndu-și domnia sub semnul suzeranității polone reînnoite, Lăpușneanu întărește și el regimul liberei circulații a negustorilor poloni prin țara sa [149]. Mai tîrziu însă el instituie iarmaroace la hotar, unde aveau să se desfășoare comerțul moldo-polon [150]. Dar în ultimile decenii ale secolului XVI, direcția de politică comercială inaugurată de Ștefan cel Mare odată cu anularea privilegiului liovean a fost părăsită sub presiunea acțiunii turco-polone conjugate [151].

---

145 Hurmuzaki, Supl. II, 1, p. 119, 124.

146 I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 107.

147 *Ibidem*, p. 121.

148 *Ibidem*, p. 146–147.

149 *Ibidem*, p. 187.

150 *Ibidem*, p. 194–196.

151 I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen*, p. 246–247.

III. DRUM ŞI STAT: DRUMURILE COMERCIALE INTERNAŢIONALE ŞI GENEZA STATELOR ROMÂNE

În cercetarea evului mediu românesc, funcţia drumului internaţional de comerţ în constituirea statelor a fost ignorată pînă cînd Nicolae Iorga, precursor şi în acest domeniu ca în atîtea altele, a stabilit corelaţia între aceste două realităţi istorice. Cu privirea cuprinzătoare şi pătrunzătoare care îi caracterizează opera istorică, N. Iorga a descoperit şi subliniat răspicat rolul politic covîrşitor, din secolul al XIV-lea, al drumurilor de comerţ internaţionale care au străbătut teritoriul Ţării Româneşti şi Moldovei, punînd în evidenţă contribuţia lor la constituirea celor două state: „Alcătuirea politică îndoită, adică Ţara Românească şi Moldova — scria istoricul român în 1912 — o cereau şi mari nevoi de viaţă economică universală, care au prezidat la unificarea tîrzie a vieţii ţărăneşti libere în jurul celor două centre domneşti". Şi, după înfăţişarea drumurilor care legau Carpaţii meridionali de linia Dunării, şi a împrejurărilor apariţiei legăturii comerciale a Poloniei prin Moldova, autorul conchidea: „Ca şi principatul muntean, ea, Moldova, a păzit drumul, a garantat liniştea, a asigurat comerţul" [152]. „S-a observat cu dreptate şi am spus-o mai de mult — afirmă istoricul român în 1920 — că întemeierea Principatelor noastre, întîi principatul Ţării Româneşti în Argeş, pe la 1300, şi pe urmă principatul Moldovei, la Baia, pe la 1360, a fost în legătură cu o arteră de comerţ care trecea de la Miazănoapte la Miazăzi, sau mai bine, cu cele trei ramificări ale ei care s-au diferenţiat pe urmă, trecînd prin principatul muntean, pe lîngă una sau două care treceau prin Moldova" [153]. Şi, doi ani mai tîrziu, în cadrul unui ciclu de conferinţe ţinute la Sorbona: „Linia de comerţ a Dunării de Jos avea să dea naştere unui stat, iar cealaltă linie comercială, a Crimeii şi a Caffei . . . avea să creieze un alt stat, paralel cu celălalt, care s-a întemeiat mai întîi în Carpaţi, pentru a coborî curînd pînă la Dunăre. Aceasta a fost necesitatea întemeierii, cu rasa română, a unui principat român de o parte, pentru a sluji linia Dunării inferioare, şi aceea a întemeierii, după cîteva zeci de ani, spre 1359—1360, a principatului Moldovei, în văile Nistrului, Prutului şi Siretului" [154]. Ideea şi-a găsit întruparea supremă în lucrarea care înscrie în titlul ei gîndirea autorului: *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti* (Bucureşti, 1928) [155].

Viziunea lui Nicolae Iorga despre raportul drum—stat în geneza Ţării Româneşti şi Moldovei a fost preluată, integral sau parţial, de unii din cei mai de seamă medievişti din generaţia elevilor săi. Încercînd să explice dualitatea statală în istoria medievală a românilor, P.P. Panaitescu aşeza în rîndul întîi între factorii creatori de stat în istoria noastră în secolul al XIV-

---

[152] N. Iorga, *Trei lecţii de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, p. 23—24.

[153] N. Iorga, *Drumuri vechi*, Bucureşti, 1920, p. 9—10.

[154] N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*, Paris, 1924, p. 93—94.

[155] Spre sfîrşitul activităţii sale istoricul şi-a atenuat în oarecare măsură teza, repetat şi răspicat afirmată în trecut despre drumurile comerciale şi geneza statelor române: „. . . ar fi o greşeală să se creadă — afirma el în 1939 — că numai drumurile de comerţ au creat ţările noastre"; N. Iorga, *Elemente economice în cultura noastră*, în *Conferinţe şi prelegeri*, Bucureşti, 1943, p. 50.

lea „deschiderea de drumuri comerciale“ [156]. Mai categoric încă, cercetînd împrejurările apariţiei arterei internaţionale principale care a străbătut Moldova, din secolul al XIV-lea, Gh. I. Brătianu constata că principatul, la începuturile sale, s-a instituit paznic al acestui drum comercial în devenire, că „aici drumul a putut să creeze statul“ [157].

Modificarea în deceniile din urmă a unghiului de vedere al cercetării asupra întemeierii statelor române, deplasarea accentului investigaţiei asupra proceselor social-economice interne — dezvoltarea bazei economice şi constituirea unei clase nobiliare feudale, generatoare de stat feudal — a condamnat la uitare dacă nu chiar la discredit concepţia lui N. Iorga asupra funcţiei creatoare de stat a marelui drum internaţional de comerţ în istoria noastră medievală. Şi totuşi, adîncirea în ultimul timp a conceptului însuşi de „întemeiere“ a statelor noastre medievale, înţeleasă astăzi ca un proces extrem de complex şi de lungă durată, ca dealtminteri geneza oricărui stat feudal, şi cuprinderea sa în realităţile de istorie generală cărora le aparţine şi fără de care nu poate fi corect descifrat, au readus la suprafaţă corelaţia drum — stat stabilită de N. Iorga, integrînd-o, cu nuanţările de rigoare, impuse de investigaţia cea mai recentă, în ţesătura de factori care au dat naştere statelor medievale române. Să încercăm să desprindem locul drumului comercial în acest complex de factori.

Încetarea monopolului bizantin asupra Mării Negre, odată cu instaurarea cruciaţilor la Constantinopol (1204), a transformat bazinul pontic, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi îndeosebi în secolul următor, în principala verigă a comerţului între lumea mediteraneană şi Asia centrală şi răsăriteană, cel mai de seamă mijlocitor al marelui comerţ internaţional, care a contribuit masiv la modificarea realităţilor social-economice şi politice ale Europei. Marea Neagră, unde, potrivit unui izvor veneţian autorizat de la mijlocul secolului XIV, se afla „izvorul tuturor mărfurilor“, şi căile de acces spre ea devin obiectul unei aprigi concurenţe, manifestată prin multiple şi îndîrjite confruntări politice şi militare. Trei mari conflagraţii veneto-genoveze, cu largi aderenţe în rîndul forţelor politice ale lumii mediteraneene şi pontice, au fost urmarea nemijlocită a rivalităţii celor două republici comerciale pentru controlul comerţului Mării Negre.

Atracţia bazinului pontic s-a exercitat puternic nu numai asupra lumii mediteraneene dar, cu un decalaj de aproximativ un secol, şi asupra Europei centrale şi a Mării Baltice — arie acoperită în mare măsură de regimul Hansei —, zone care s-au străduit să intre direct sau măcar indirect în contact cu Marea Neagră, devenită principalul loc de întîlnire al drumurilor comerciale care legau Europa şi Asia.

Circulaţia mărfurilor între Europa centrală, respectiv Baltica şi Marea Neagră, cîştigă în intensitate în secolul al XIV-lea, iar controlul drumurilor care asigurau această legătură a generat rivalităţi nu mai puţin înverşunate între puterile acestei părţi a continentului decît cele care au opus thalasocraţiile mediteraneene pentru bazinul pontic. Aşadar în cursul secolului XIV, Marea Neagră a devenit locul de întîlnire principal al marilor linii ale comer-

---

[156] P. P. Panaitescu, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?*, în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 132.

[157] Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1940, p. 111.

ţului internaţional, al itinerariilor asiatice, mediteraneene şi central-europene; sau, pentru a invoca formula fericită a celui mai de seamă cercetător al istoriei Mării Negre, Gh. I. Brătianu, aceasta devenise acum „placa turnantă" a economiei de schimb „mondiale", bazinul colector şi redistribuitor al unor mari artere maritime, fluviale şi terestre.

Două serii de desfăşurări pe plan internaţional, concomitente, studiate de cercetările recente, au influenţat decisiv evoluţia legăturilor continentale cu Marea Neagră: ofensiva puterilor creştine în Europa răsăriteană împotriva Hoardei de Aur, care a pierdut acum însemnate teritorii în aria apuseană a dominaţiei ei, şi instaurarea controlului genovez asupra ţărmului nordic şi apusean al Mării Negre, inclusiv gurile Dunării, de asemenea în detrimentul hegemoniei mongole; modificări politice şi teritoriale strîns legate de interesele comerţului internaţional şi în mare măsură determinate de acestea. În acest context politic modificat s-au dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea legăturile comerciale între Europa centrală şi Marea Neagră prin teritoriul românesc, cuprins acum în marele trafic de mărfuri între Orient şi Occident.

Instalarea genovezilor la gurile Dunării ca putere dominantă şi efortul regalităţii angevine din Ungaria de a deschide prin teritoriile sale o legătură comercială cu Marea Neagră, pentru interesele propriului său negoţ şi pentru a-şi asigura participarea la beneficiul tranzitului de mărfuri între Occident şi lumea orientală, s-a aflat la originea principalului drum al Ţării Româneşti, cel care lega Braşovul cu Brăila şi de aici cu bazinul pontic. În 1358, Ludovic de Anjou creează o zonă de imunitate vamală între rîurile Ialomiţa şi Siret, în folosul braşovenilor, principalii agenţi şi beneficiari ai noului itinerar comercial; în anul următor se deschide o nouă etapă a conflictului dintre regatul ungar şi Ţara Românească, în cadrul căreia un rol important a revenit luptei pentru controlul segmentului de drum dintre Braşov şi Brăila şi, desigur, pentru teritoriul pe care îl străbătea. La capătul acestei lupte, în cursul căreia Ţara Românească atinge şi în răsărit hotarul ei istoric, îşi desăvîrşeşte independenţa şi se înzestrează cu instituţiile statului de-sine-stătător, drumul comercial Braşov—Brăila s-a aflat sub controlul Ţării Româneşti. În 1368, moment însemnat în fixarea pe termen lung a raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria, privilegiul braşovenilor pentru circulaţia şi negoţul pe drumul Brăilei e reînnoit, dar nu de Ludovic, ca în 1358, ci de Vlaicu. În lupta pentru controlul segmentului Braşov—Dunărea de Jos din marele drum continental european care lega Europa centrală de Marea Neagră, prin Ungaria şi Transilvania, Ţara Românească a sfîrşit prin a-şi face recunoscut dreptul.

Şi în cazul Moldovei, lupta pentru controlul drumului internaţional de comerţ a coincis cu etapa finală a întemeierii statului. Se ştia mai de mult că închegarea teritorială, în limitele sale istorice, a celui de al doilea stat românesc s-a desăvîrşit prin înglobarea „parthalasiei" — litoralul mării — emancipată de sub dominaţia tătară, fapt petrecut între sfîrşitul domniei lui Petru Muşat şi începutul domniei lui Roman, care înseamnă evenimentul în titulatura sa prin adăugirea formulei „domn de la munte pînă la ţărmul mării". Ca şi în cazul Ţării Româneşti, şi aici, această ultimă etapă de închegare teritorială a statului a fost însoţită de afirmarea domniei autocrate şi de înfiinţarea Mitropoliei, instituţii ale statului de-sine-stătător. Dar,

fapt la fel de important, aceste înnoiri au coincis cu o nouă orientare externă, în care firul drumului comercial apare în evidență.

În 1386, genovezii din Caffa în plin război cu tătarii, stabilesc legătura cu principatul Moldovei lui Petru I, prin Cetatea Albă — termen ante quem al eliberării acesteia de sub tătari; un an mai tîrziu, Moldova aceluiași domn își orientează politica externă spre Polonia, revenită în stăpînirea Rusiei haliciene (instituirea raportului feudo-vasalic prin omagiul de la Lwów, 1387); desfășurări pe plan politic cărora e legitim să se presupună că le-a corespuns instituirea unei noi legături comerciale între Polonia și Marea Neagră controlată de genovezi. Acum s-a produs deplasarea sesizată încă de mult de istoricii români și poloni de la drumul tătăresc *(via tartarica)*, -care lega Lwów-ul și întinsa zonă din Europa centrală și Marea Baltică, al cărei comerț cu Orientul îl centraliza, cu Marea Neagră, prin Polonia și stepa nord pontică-, la drumul moldovenesc *(via valachica)*. Informația izvorului nu de mult descoperit în arhivele Genovei cu privire la legătura stabilită între Caffa și Moldova în 1386 dă consistență ipotezei acelora dintre istorici care au fixat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea deplasarea spre Moldova a marelui itinerariu care lega Lwów-ul cu Marea Neagră și a făcut chiar posibile însemnate precizări cronologice în legătură cu această mutație decisivă.

Împrejurările apariției celor două drumuri ale comerțului internațional în Țara Românească și Moldova au determinat și statutul lor, definit în raport cu interesele comerciale ale statelor vecine, pentru care cele două țări române constituiau poarta spre Marea Neagră: regatul ungar și regatul polon. Regimul drumurilor în raport cu cele două state vecine a fost înscris în privilegiile acordate orașelor care îndeplineau funcția de etapă obligatorie a legăturii cu Marea Neagră: Brașovul și Lwów-ul. Prototipul și conținutul esențial al acestor privilegii au fost rezultatul negocierilor și al compromisului dintre regatul ungar și Țara Românească în vremea lui Ludovic de Anjou și Vlaicu și, respectiv, între Polonia și Moldova, cu toată probabilitatea în zilele lui Vladislav I Iaghiello și ale lui Petru I. Privilegiile comerciale acordate de domnii români orașelor Brașov și Lwów au fost o parte constitutivă esențială a raporturilor lor cu cele două regate vecine [158].

Sensul predominant al celor două serii de privilegii, conținutul lor principal, era asigurarea libertății de circulație a brașovenilor și liovenilor la gurile Dunării și Marea Neagră și a traficului lor nemijlocit cu centrele comerțului pontic. Așadar, prin mijlocirea acestor privilegii, Ungaria și Polonia și-au fixat și apoi menținut legătura deschisă cu Marea Neagră prin Țara Românească și Moldova, impunînd astfel unul din obiectivele principale ale intereselor și politicii lor comerciale. Privilegiile eliminau posibilitatea instituirii dreptului de depozit de către domnia Țării Românești și a Moldovei și deci a întreruperii acestei legături directe; aplicarea acestei modalități a protecționismului comercial medieval de către domnii români era așadar exclusă cît timp dăinuia regimul creat de privilegiile originare. Mai mult încă, raporturile comerciale sancționate de aceste privilegii erau neparitare, întrucît negustorii Țării Românești nu puteau depăși Brașovul și Țara Bîrsei

158 Unii istorici, ca P. P. Panaitescu și C. Racoviță, au derivat chiar raportul feudo-vasalic dintre Polonia și Moldova din legătura generată între cele două țări de drumul comercial.

iar cei ai Moldovei nu aveau dreptul să treacă dincolo de Lwów, ocrotite şi unul şi celălalt de dreptul de depozit conferit lor de regalitatea ungară şi respectiv polonă.

În schimb, cele două state române, adică domnii lor, şi-au afirmat dreptul de a participa la beneficiul exploatării drumurilor de comerţ internaţional care le străbăteau teritoriul; această participare s-a realizat prin sistemul de vămi impuse asupra circulaţiei mărfurilor pe segmentele de drumuri comerciale pe care le controlau. O sensibilă deosebire se constată între regimul vamal convenit pentru comerţul braşovean prin şi în Ţara Românească, caracterizat prin foarte largi degrevări de taxe, şi cel al negoţului liovean prin şi în Moldova, supus unei taxări mai riguroase şi chiar unor rudimente de drept de depozit. Deosebirea între cele două regimuri vamale îşi are explicaţia în originea lor diferită: în vreme ce statutul comerţului braşovean în Ţara Românească a fost rezultatul unui compromis al cărui punct de pornire fusese efortul regatului ungar de a stabili o legătură teritorială directă cu Dunărea de Jos şi Marea Neagră şi de a asigura astfel Braşovului libertatea totală în comerţul cu zona bazinului pontic, o tentativă similară nu a existat şi nu putuse exista la originile raporturilor comerciale între Polonia şi Moldova.

Produs al hegemoniei regatelor ungar şi polon în spaţiul carpato-danubian, regimul privilegiului pentru braşoveni şi lioveni a încetat odată cu această supremaţie politică. Stăpîni pe bazinul pontic din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi controlînd întregul curs al Dunării mijlocii şi inferioare de la Buda pînă la vărsarea în Marea Neagră, turcii otomani au organizat după concepţia şi în folosul lor activitatea comercială pe itinerariile tradiţionale. Circulaţia mărfurilor s-a menţinut, dar sensul pulsaţiilor comerciale pe aceste itinerarii s-a inversat; negustorii braşoveni şi lioveni încetează de a mai fi agenţii principali ai acestor legături pe drumurile Ţării Româneşti şi Moldovei, tot mai intens bătute, în sens invers, de negustorii turci sau mai degrabă levantini sub protecţia puterii otomane, care pătrund în aria de interese a negustorilor transilvani şi poloni şi, fireşte, asigurîndu-şi libertatea de trecere prin teritoriul Ţării Româneşti şi al Moldovei.

Între hegemonia regatelor din Europa centrală, a cărei manifestare pe plan comercial, în raport cu Ţara Românească şi Moldova, au fost privilegiile pentru braşoveni şi lioveni, şi hegemonia otomană, care a asigurat agenţilor comerţului otoman libertatea de circulaţie spre Europa centrală şi a inclus apoi cele două ţări în regimul capitulaţiilor, pînă în secolul al XIX-lea, s-a aflat un scurt interludiu de politică comercială protecţionistă a celor două ţări române.

Dezvoltată în cadrul favorabil creat de echilibrul marilor puteri ale regiunii, această politică s-a manifestat prin efortul de a impune paritatea în raporturile comerciale cu regatul ungar şi cel polon, adică dobîndirea libertăţii pentru negustorii proprii de a circula dincolo de Braşov şi Lwów, cu alte cuvinte de a elimina stavila pe care o constituia pînă atunci dreptul de depozit al celor două oraşe; şi, cînd acest efort a eşuat, politica protecţionistă a celor două state s-a manifestat prin instituirea punctelor comerciale de hotar şi asumarea funcţiei de intermediar obligator între cele două centre şi comerţul pontico-danubian. Începutul noului curs de politică comercială a Ţării Româneşti în raport cu Ungaria aparţine domniei lui Vladislav

al II-lea (1446—1456), iar manifestarea sa cea mai viguroasă lui Radu cel Frumos şi Neagoe Basarab; în Moldova, cursul nou a fost iniţiat de Ştefan cel Mare, după pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe, în contextul creat de acest eveniment şi a continuat sub succesorii săi pînă la mijlocul secolului al XVI-lea.

În concluzie, pentru a reveni la problema drum — stat în viziunea lui Nicolae Iorga:

1. Drumul nu a „creat" statul, cum afirmase marele istoric, în exuberanţa descoperirii unei deosebit de însemnate corelaţii a istoriei noastre; şi totuşi nu e mai puţin adevărat că drumul comercial şi lupta pentru controlul acestuia a fost o componentă hotărîtoare a etapei finale de constituire a statului feudal, atît în cazul Ţării Româneşti, cît şi al Moldovei; ea a precipitat constituirea teritorială a celor două state în limitele lor istorice şi a imprimat direcţia acestui proces (gurile Dunării şi Marea Neagră).

2. Asigurarea controlului asupra marilor drumuri comerciale, aspect însemnat al desăvîrşirii întemeirii celor două state, a fixat şi una din direcţiile principale ale politicii lor externe timp de un secol şi jumătate. Legăturile politice externe dezvoltate în raport cu funcţionarea acestor drumuri şi rivalităţile şi conflictele derivate din utilizarea şi concurenţa lor în secolele XIV—XV au dominat raporturile externe ale celor două ţări. Manifestarea cea mai evidentă a acestei realităţi a fost lupta pentru Chilia şi, prin ea, pentru controlul (Moldova şi Polonia) sau, respectiv, libera circulaţie la gurile Dunării (Ţara Românească şi Ungaria).

3. Contextul politic internaţional în care s-a desăvîrşit constituirea statelor române şi apariţia marilor artere ale comerţului internaţional care le străbăteau teritoriul au fixat şi trăsăturile dominante ale politicii lor comerciale, înscrise în privilegiile acordate de domnii Ţării Româneşti oraşului Braşov şi de cei ai Moldovei Lwów-ului, statut a cărui existenţă s-a prelungit pînă cînd progresul puterii otomane în Marea Neagră şi la Dunărea de Jos a modificat sensibil şi datele comerţului internaţional.

LES DÉBUTS DE LA POLITIQUE COMMERCIALE DE LA VALACHIE ET DE LA MOLDAVIE: ÉTAT ET ROUTE DU COMMERCE INTERNATIONAL

(RÉSUMÉ)

Au cours de la seconde moitié du XIVe siècle, l'Europe centrale et la Mer Baltique furent liées à la Mer Noire, « plaque tournante du commerce international », par deux grandes routes, l'une qui traversait la Hongrie, la Transylvanie, la Valachie, pour aboutir aux ports danubiens et pontiques, la seconde qui venait de Silésie et des ports baltiques pour rejoindre le bassin pontique à travers le territoire de la Moldavie. Du fait de leur importance décisive, les tronçons de ces routes contrôlés par les deux principautés roumaines devinrent l'objet d'une rivalité permanente entre les puissances de la région, parmi lesquelles une place de premier plan revint à la Hongrie et à la Pologne.

La Hongrie, après avoir vainement tenté, au cours des XIIIe et XIVe siècles, d'imposer son contrôle direct au segment final de la première route se vit finalement obligée à composer avec la Valachie qui n'entendait pas renoncer à une partie de son territoire et aux grands bénéfices résultant de l'exploitation douanière du commerce pontique. Le compromis qui résulta de ce conflit d'intérêts commerciaux consacrait un rapport inégal entre les négociants de Braşov — ville qui faisait la liaison entre le royaume hongrois et la Valachie — et ceux de la principauté valaque; tandis que les premiers pouvaient accéder librement aux ports danubiens et pontiques, dans les térritoires d'Outre-mer et exercer en même temps leur activité à l'intérieur de la Valachie dans le cadre d'une régime douanier extrêmement favorable, les commerçants valaques ne pouvaient pas dépasser Braşov et la province de Bîrsa, en vertu du droit de dépôt octroyé à la ville par les rois de Hongrie.

Un rapport similaire fut établi entre la principauté moldave et la ville de Lwów, avant-poste du commerce pontique de la Pologne, bien que le régime douanier de la Moldavie laissât au pays des avantages sensiblement plus grands que ceux dont bénéficiait la Valachie.

Ce rapport inégal entre les deux principautés roumaines et les royaumes hongrois et polonais, expression sur le plan de la politique commerciale de l'hégémonie des deux puissances catholiques, fut modifié à partir de la seconde moitié du XVe siècle lorsque, à la faveur du recul politique des deux puissances suzeraines, la Valachie d'abord, la Moldavie ensuite tentèrent d'assumer une fonction d'intermédiaire commercial entre le bassin pontique et l'Europe centrale. Les grandes victoires du sultan Suleyman II qui finit par instaurer l'hégémonie osmane dans l'ensemble de l'espace carpato-danubien mit aussi un terme à cette nouvelle tendance de la politique commerciale des principautés roumaines qui dut céder la place aux intérêts du commerce turc.

En guise de conclusion l'auteur rouvre le débat sur le rapport entre la genèse des Etats roumains et l'épanouissement à travers leur territoire des routes du commerce international, en discutant les mérites et les limites de cette thèse émise par Nicolas Iorga un demi-siècle auparavant.

IOBĂGIA ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

DE

FL. CONSTANTINIU

Notă liminară. Literatura consacrată istoricului problemei agrare în România este imensă. Ţară „eminamente agricolă“ în trecut, cu un popor în marea lui majoritate trăind în mediul rural, România a reflectat şi pe plan istoriografic aceste realităţi demoeconomice. În toate fazele ei de dezvoltare, istoriografia română s-a preocupat de studiul istoriei stăpînirii (proprietăţii) de pămînt şi a relaţiilor agrare. În legătură cu aceste probleme s-au scris lucrări de mare valoare, s-au formulat concluzii şi ipoteze. Un bilanţ al lor e oricînd necesar pentru a duce investigaţia mai departe. Deopotrivă de interesantă ni se pare însă urmărirea raportului dintre contextul social-politic şi opiniile exprimate de istorici, precum şi a relaţiilor de filiaţie dintre o teorie şi alta. E ceea ce încercăm în paginile ce urmează.

Lucrarea noastră a fost precedată de apariţia altor studii informate şi bogate în idei care aruncă şi ele lumini asupra problemei tratate aici [1]. Lucrarea noastră — abia dacă mai trebuie spus — nu le înlocuieşte, ci le întregeşte, din unghiurile de vedere enunţate mai sus; ea nu reia — decît acolo unde este necesar pentru suita de probleme şi idei — aspectele discutate în amintitele contribuţii. Gîndul nostru nu a fost de a întocmi o bibliografie comentată, ci mai ales, de a urmări raportul dintre interesul politic şi cel istoriografic ca şi de a stabili o anumită filiaţie de idei în studiul iobăgiei*.

În ceea ce priveşte termenul de „iobăgie“, l-am preferat celui de şerbie pentru că el a fost cel mai utilizat de cei care s-au aplecat asupra statutului ţăranului dependent. C. Dobrogeanu-Gherea i-a asigurat cu *Neoiobăgia* o largă difuzare, iar astăzi discuţia despre „a doua iobăgie“ a făcut aproape obligatoriu utilizarea termenului.

★

La 6 aprilie 1749, ctitoria ieşeană a lui Vasile Lupu, biserica Trei Ierarhi, era martora unei neobişnuite dezbateri istorico-politice: Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, convocase o mare adunare a ţării pentru a lămuri originile şi definiţia veciniei. Atmosfera în care se desfăşura această anchetă sînt binecunoscute din cronica lui 〈Pseudo-〉 Enache Kogălniceanu [2]:

---

[1] Şt. Ştefănescu, *Date cu privire la problema relaţiilor feudale pe teritoriul Ţării Româneşti*, în „Studii“, X (1957), nr. 1, p. 199—221; A. Răduţiu, *Incursiuni în istoriografia vieţii sociale*, Cluj-Napoca, 1973; P. Teodor, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1976; L. Boia, *Evoluţia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1976; Al. Zub, *A scrie şi a face istorie (istoriografia română paşoptistă)*, Iaşi, 1981.

* Am urmărit problema iobăgiei numai în Ţara Românească şi Moldova, întrucît cucerirea maghiară a pămîntului românesc al Transilvaniei a stînjenit dezvoltarea structurilor societăţii autohtone pe făgaşul lor firesc (unele aspecte ale istoriografiei româneşti dedicate iobăgiei în Transilvania în lucrarea citată a lui A. Răduţiu).

[2] 〈Pseudo-〉 Enache Kogălniceanu în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. a II-a, vol. III, Bucureşti, 1874, p. 214.

ea s-a desfăşurat „cu o mare obrăsnicie“ a mulţimii de ţărani şerbi, veniţi în capitală, pentru a afla decizia de la care aşteptau îmbunătăţirea soartei lor. Hrisovul de abolire — de fapt de redefinire a statutului de şerbie (vecinie) — din 6 aprilie 1749 formulează astfel „chestionarul“ domnesc prezentat boierilor: „ce va să zică vecini, ce volnicie, ce supunere au stăpînii moşiilor asupra lor, cu cît sînt mai supuşi decît lăturaşii ce şedu pe moşii boiereşti şi facu slujba lor, şi ca pre robi se stăpînescu, au ca pre ţigani, cum au fost obiceiul“ [3].

Episodul de la Iaşi are valoarea unui simbol pentru chipul în care problema iobăgiei a fost urmărită în istoriografia românească. El relevă strînsa asociere dintre interesul istoriografic şi cel politic în elucidarea obîrşiilor şi evoluţiei acestei instituţii fundamentale a societăţii medievale în genere şi a celei româneşti în special. Anticipînd asupra concluziilor lucrării de faţă, se cuvine subliniată de pe acum corelaţia strînsă dintre ancheta istoriografică şi confruntările politice în jurul problemei agrare. Se poate spune că cele mai fecunde perioade pentru cercetările consacrate relaţiilor agrare — şi, în cadrul lor — iobăgiei au fost marile momente ale istoriei ţărănimii, a raporturilor ei cu stăpînii de pămînt, cu marea proprietate moşierească, a luptei seculare pentru pămînt: în 1848, cu prilejul lucrărilor Comisiei proprietăţii, în 1861—1864, în legătură cu reforma agrară, în 1907, cînd nemulţumirea ţărănimii atinge paroxismul, în cursul răscoalelor din primăvara acelui an.

Ori de cîte ori politicul şi-a manifestat — pentru necesităţile sale — interesul pentru aspectul istoric al problemei agrare şi a îndreptat un adevărat reflector asupra relaţiilor agrare şi a instituţiei şerbiei, investigaţia lor a înregistrat progrese remarcabile, cu un ritm superior celui din perioadele, le-am zice „paşnice“ ale problemei agrare. Dacă ar fi să aplicăm studiului iobăgiei principiul de metodă marxist în cercetarea curentelor de idei — acele al depistării rădăcinilor gnoseologice şi sociale — am constata că primatul a revenit pînă într-un trecut apropiat celor din urmă. Să ne explicăm: ancheta istoriografiei în privinţa iobăgiei — şi a ansamblului problemei agrare — a depins sau s-a desfăşurat într-un sistem de coordonate reprezentat de nivelul cunoaşterii istorice — cantitatea de informaţie documentară intrată în circuitul ştiinţific — şi interesul politic suscitat de problema agrară. Urmărirea, pe aceste două coordonate, a istoriografiei iobăgiei dezvăluie primatul politic: fără să se înregistreze un progres notabil în cîmpul documentării, se constată în legătură cu climatul politic o adevărată „explozie“ de lucrări dedicate istoricului problemei agrare, altfel spus, discuţiile politice stimulează — dacă nu generează chiar — interesul pentru cercetarea acestei probleme [4].

---

[3] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*, Bucureşti, 1966, p. 287—288; vezi şi Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele române*, Evry, 1977, p. 259—260.

[4] Exemplul cel mai concludent în această privinţă îl constituie activitatea lui C. Giurescu: răscoala din 1907 îl face să abandoneze studiile sale privind cronicile medievale şi să abordeze o tematică socială, la capătul investigaţiilor sale aflîndu-se studiile despre rumâni şi boieri. Vezi Victor Papacostea, *Opera lui Constantin Giurescu şi dezvoltarea ideilor politice la începutul secolului XX*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 79—89.

1. ȘERBIA ÎN LITERATURA CRONICĂREASCĂ

Puținătatea mărturiilor scrise provenite din mediul țărănesc în evul mediu l-a făcut pe Georges Lefebvre să-i numească pe țărani „muții istoriei medievale". Cei care mînuiau condeiul — clericii, nobilii și negustorii — n-au suplinit în nici un chip această tăcere. S-ar putea spune că aidoma unei construcții ale cărei ziduri se înalță pe temelii ce rămîn nevăzute, tot astfel nivele superioare ale societății feudale n-au văzut baza pe care se sprijinea întreaga ierarhie feudală: țărănimea. „Nimeni — scrie G. Lefebvre — nu se va gîndi să vorbească despre țărani sau meșteșugari decît doar ca să menționeze uneori și cu anumit dispreț, că au îndrăznit să se revolte" [5]. Observația istoricului francez este valabilă și pentru literatura cronicarilor români. Informațiile despre țăranii șerbi sînt cu totul sporadice; atunci cînd apar, ele sînt furnizate nu pentru a pune în lumină un aspect al situației țărănimii ca clasă, ci în legătură cu politica unui domn față de oamenii de condiție servilă sau — așa cum remarca Lefebvre — pentru a semnala o răzmeriță țărănească. Firește, constatarea nu trebuie absolutizată: Miron Costin, care, relatînd uciderea lui Batiște Vevelli de către țărani consemna acea „nespusă vrăjmășiia a prostimei" [6], a lăsat și cele dintîi rînduri — să spunem chiar, cea mai veche explicație — despre geneza șerbiei în Moldova. În *Poema polonă*, redactată în 1684 și destinată să informeze factorii de conducere din țara vecină despre originea moldovenilor și organizarea țării lor [7], marele cronicar afirmă că la „descălecarea" lui Dragoș: „În Țara de Jos nu era nici un șerb, toți se numeau arcași și călărași și lucrau numai pentru dînșii, iar pentru cei bogați lucrau țiganii cumpărați" [8]. Imaginea societății moldovenești desprinsă din aceste rînduri e destul de confuză: atît timp cît ni se spune că în Țara de Jos nu existau șerbi, sîntem îndreptățiți să conchidem că ei se găseau în Țara de Sus, unde vor fi prestat slujbe și dări (în natură sau bani) stăpînilor de pămînt; spre deosebire de marile domenii din nordul țării, cultivate cu această populație servilă, în sud, marii stăpîni de pămînt foloseau munca robilor țigani pentru a-și pune în valoare rezervele senioriale (căci de o valorificare prin dijmă dată de robii țigani, cultivatori ai unor loturi de pămînt, nu se poate, desigur, vorbi). Chiar dacă am împărtăși indignarea lui Gh. Panu la comentarea acestor rînduri — pentru el, întregul text „este o simplă închipuire" [9]—este limpede că textul cronicarului moldovean păcătuiește cel puțin prin confuzie dacă nu prin inexactitate. Ceea ce se cuvine însă reținut e că Țara de Jos rămăsese o zonă în care structurile feudale erau puțin dezvoltate [10].

Dacă explicația lui Gh. Panu pentru chipul în care Miron Costin tratează problema veciniei: „animat de bune intenții, el voia să dea începutului țărei un caracter de cavalerism și de nobleță. În această concepție, vecinii, așa cum îi vedea el în zilele lui, nu puteau să aibe loc" [11], rămîne ipotetică, ea este pe deplin valabilă pentru *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cante-

---

[5] G. Lefebvre, *Naissance de l'historiographie moderne*, Paris, 1971, p. 19.

[6] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 99.

[7] *Ibidem*, p. 381—382.

[8] *Ibidem*, p. 233.

[9] G. Panu, *Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, vol. I/1, București, 1910, p. 153.

[10] Cf. și C. Cihodaru, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, XV (1961), 1, p. 31 și urm.

[11] G. Panu, *op. cit.*, p. 153.

mir [12]. Pentru domnul cărturar, naşterea şerbiei este consecinţa directă a „nobleţei“ conferite românilor — mai exact „descălecătorilor“ — de originea lor romană, „nobleţe“ care îi împiedeca să cultive singuri pămîntul. Surprinde aici mentalitatea tipic medievală după care munca fizică nu este compatibilă cu statutul nobiliar [13]. Cantemir o afirmă cu limpezime; nobilii neputînd să lucreze, iar ceilalţi, românii — respectiv, moldovenii — simpli ca descendenţi ai romanilor fiind consideraţi nobili, găsirea „inventarului uman“ care să valorifice moşiile devenea o problemă stringentă. Rezolvarea nu putea fi decît una singură; atît timp cît în interiorul fruntarilor ţării, nimeni nu putea fi redus la starea de şerbie, forţa de muncă necesară, destinată condiţiei servile, trebuie găsită peste hotare. Cantemir continuă: „însoţitorii lui Dragoş au fost siliţi, cu învoirea domnului, să facă prăzi în regiunile învecinate, unde şerbia ţăranilor era introdusă, iar pe lucrătorii de pămînt să-i mute de acolo pe moşiile lor“. Şi cum, în bun spirit umanist, filologia era arsenalul celor mai solide argumente, învăţatul domn se riscă chiar într-o etimologie doveditoare: „că aceasta este adevărat o dovedeşte chiar numele de ţăran, care în moldoveneşte se zice vecin şi care arată că cei pe care norocul armelor moldovenilor i-au supus la munca cîmpului le-au fost mai înainte vecini“ [14]. Reîntîlnim — şi acest fapt se cuvine subliniat — şi la Cantemir afirmaţia că în Ţara de Jos numărul vecinilor era mai mic decît în Ţara de Sus. Constatarea îi slujeşte ca mărturie pentru confirmarea tezei sale despre originea „exterioară“ a veciniei: Ţara de Sus a fost mai întîi populată — căci D. Cantemir crede că la „descălecare“ ţara era pustie — şi, numai mai tîrziu şi cea de Jos, vecinii de acolo fiind sau cumpăraţi din Ţara de Sus sau proveniţi din rîndurile răzeşilor ruinaţi. Cantemir se ocupă în continuare de gradul de asimilare a acestor străini, aduşi captivi şi transformaţi în şerbi: polonii şi ruşii şi-ar fi uitat cu timpul limba (afară de cei din vecinătatea Podoliei), ungurii şi-au păstrat limba lor. Cu aceiaşi severitate cu care-l judecase pe Miron Costin, se rosteşte Gh. Panu şi în privinţa lui D. Cantemir: „enormităţi“ şi „copilării“ sînt termenii folosiţi de el [15].

Dacă dorinţa cronicarilor era de a şterge cu buretele mistificării existenţa unei clase sociale, a cărei situaţie de înjosire şi umilinţă era incompatibilă cu descendenţii glorioşilor romani, se putea găsi şi o altă explicaţie, care, păstrîndu-i pe ţăranii şerbi în rîndurile romanilor, să nu împieteze în nici un fel asupra unei obîrşii atît de ilustre. O astfel de interpretare nu putea fi decît una: diferenţierea în cele două clase dată încă din timpul lui Traian. E ceea ce susţine învăţatul episcop al Rîmnicului, Chesarie, căruia îi datorăm şi cea mai veche periodizare a istoriei românilor. El scrie: „Traian împăratul, după ce au supus pe dachi cu pierderea lui Dechaval, au trecut mulţime de rîmleni în părţile acestea, făcîndu-i pe unii proşti lăcuitori, pre alţii stăpîni lăcuitorilor“ [16].

---

[12] Cf. analiza lui A. Răduţiu, *op. cit.*, p. 33—37.

[13] Pentru atitudinea contradictorie faţă de muncă în evul mediu, vezi observaţiile pătrunzătoare ale lui A. J. Gurejwitsch, *Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen*, Dresda, 1978, p. 293—305.

[14] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Guţu, Bucureşti, 1973, p. 298—299.

[15] G. Panu, *op. cit.*, p. 155.

[16] *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 234. Pentru Chesarie, vezi şi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, Bucureşti, 1938, p. 322—325; idem, *Istoria bisericii româneşti*, ed. a II-a, vol. II, Bucureşti, 1932, p. 149—150; Al. Duţu, *Coordonate ale literaturii române în secolul XVIII*, Bucureşti, 1968, p. 131—155.

Pentru cunoscătorul avertizat de istorie românească care era Chesarie, animat de aceleaşi simţăminte ca şi confraţii săi întru istoriografie de peste Milcov, originea clivajului social în vremea sa trebuie să dateze — nu se poate altfel! — decît din timpul lui Traian. La data cînd scria el aceste rînduri, trecuseră trei decenii de la abolirea şerbiei de către Constantin Mavrocordat; termenul de rumân se mai păstra izolat, dar instituţia ca atare dispăruse. Nostalgici după acele timpuri cînd ea fiinţa, boierii nu pierduseră speranţa de a o vedea restaurată. Lungul memoriu, înaintat de ei prinţului de Coburg, comandantul trupelor austriece, care ocupaseră Ţara Românească în cursul războiului ruso-austro-turc din anii 1787—1792 e cea mai elocventă dovadă a reacţiunii boiereşti faţă de reformele mavrocordăteşti. Unul din cele mai importante texte ale gîndirii social-politice a boierimii române, acest memoriu arată cu limpezime că pentru marii stăpîni de pămînt deţinerea unor sate aservite se făcuse în baza privilegiilor acordate de domnie şi că abia în „epoca reformelor" inaugurată de cei doi Mavrocordaţi — Nicolae şi, mai ales, Constantin — „cei după urmă domni cu gîndul tiranesc vrînd să surpe neamul boierescu i-au lipsit de acest mare privilegiu" [17]. Chesarie cunoştea, desigur, aceste opinii, dar savantul prelat, dornic să sublinieze vechimea şi nobila origine a poporului său, credea că o explicaţie livrească era de preferat celor care circulau — cu un vădit substrat de clasă — în mediul boieresc.

Literatura cronicărească s-a aflat, în ceea ce priveşte originile şerbiei, în zona explicaţiilor fanteziste, de esenţă umanistă. Vrem să spunem că în dorinţa de a releva originea romană a poporului român, ea a căutat fie să coboare pînă în timpul lui Traian origina scindării în clase sociale (Chesarie), fie să explice — folosindu-se de o etimologie eronată — şerbia, ca venind dintr-un izvor exterior societăţii româneşti, care păstra amintirea obîrşiei sale şi nu se putea „umili" prin săvîrşirea actului de muncă (D. Cantemir, care admite totuşi, cum am văzut, că vecinii proveneau şi din răzeşii săraciţi).

Mult mai valoroase sînt datele oferite de cronicari despre diversele aspecte ale şerbiei, atunci cînd ei le înfăţişează în legătură cu prezentarea politicii sociale a unui anumit domn. Astfel informaţia lui Nicolae Costin după care boierii moldoveni făcuseră obicei ca să-i socotească vecini pe ţăranii liberi care stătuseră 12 ani pe moşiile lor [18] dezvăluia unul din principalele izvoare ale şerbiei. Ştirea este dată de cronicar în legătură cu politica lui Constantin Duca de încurajare a ieşirii vecinilor din condiţia servilă. Însemnătatea informaţiei lui Nicolae Costin este prea evidentă pentru a necesita amănunţite comentarii: ea arată că la sfîrşitul secolului al XVII-lea aservirea continuă să fie o realitate fundamentală a satului moldovean şi că, departe de a fi căzut în desuetudine, vecinia rămîne o piesă esenţială a mecanismului domanial. La fel de interesante sînt şi ştirile aceluiaşi privind politica socială a lui Antioh Cantemir, care, spre deosebire de Constantin Duca, prea „lesne da pre om la vecinătate" [19], ca şi relatarea plină de culoare a lui ⟨Pseudo-⟩ Enache Kogălniceanu despre reforma socială a lui C. Mavrocordat în Moldova (1749) [20].

---

[17] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, p. 328—330.
[18] Nicolae Costin în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. II, p. 41.
[19] *Ibidem*, p. 55.
[20] *Ibidem*, vol. III, p. 203.

Un interes deosebit prezintă cronica lui Zilot Românul în partea sa privitoare la începutul regimului fanariot. Confundînd, evident, măsurile fiscale şi sociale ale lui Nicolae şi Constantin Mavrocordat, el scrie: „şi mai întîi născocise (N. Mavrocordat — n.n.) punerea în dajdie a satelor cu rumâni boiereşti cu care domnia pînă atunci nu avea amestec, ci era supt stăpînirea boierilor, cum sînt acum la unguri obacii, cu cuvînt în faţă că ar fi adică păcat să avem noi creştinii robi pe fraţii noştri creştini“ [21]. Textul este important din două puncte de vedere: mai întîi, el afirmă răspicat că domnia nu putea interfera zona raporturilor de dependenţă personală a ţăranului şerb faţă de stăpînul său, şi, în al doilea rînd, el subliniază perfecta identitate dintre iobăgia transilvăneană şi rumânia de dincoace de Carpaţi. Este cel mai vechi izvor care afirmă această identitate şi pune semnul egalităţii între rumâni şi iobagi; din ce în ce mai mult, de acum înainte, realităţile sociale din toate cele trei ţări româneşti vor fi acoperite de termenul transilvănean.

Un orizont şi mai larg, în ceea ce priveşte termenii de comparaţie ai rumâniei, se întîlneşte — în chip surprinzător — la un mărunt cronicar, Dionisie Eclesiarhul, care, referindu-se la abolirea şerbiei în Franţa utilizează constant termenul de „rumânie“ [22], pentru a desemna instituţia corespunzătoare franceză. Ceea ce se cuvine subliniat aici nu este inadvertenţa termenilor [23] (care nu-l deranjează de fel pe autor) ci perfecta cunoaştere vrednică de un erudit comparatist — a esenţei comune a şerbiei în cele două ţări; s-ar putea crede că pentru Dionisie şerbia franceză se numea chiar „rumânie“, dar stăruinţa cu care el utilizează termenul este determinată mai degrabă de dorinţa de a face înţeleasă o realitate îndepărtată, căci autorul simte nevoie la sfîrşitul relatării acestui episod să sublinieze că Ţara Românească precedase Franţa în eliberarea şerbilor. Că el greşea atribuindu-i-o lui Napoleon nu trebuie să ne mire: prestigiul împăratului era prea mare pentru ca orice măsură importantă să nu-i fie pusă în seamă.

La capătul acestei sumare înfăţişări a chipului în care literatura noastră medievală a reflectat instituţia de bază a societăţii feudale, este limpede că atunci cînd au încercat o explicaţie a genezei stării de servitute, marii cronicari au eşuat pentru că în loc să privească realităţile din jurul lor, le-au căutat „cheia“ în cărţile şi manuscrisele cabinetului de lucru, călăuziţi de idei extraştiinţifice. Ştirile cu adevărat valoroase sînt cele furnizate — am zice spontan — în legătură cu activitatea unor voievozi care au arătat sau avut o anume poziţie faţă de şerbie. Pe acestea se şi construieşte dealtminteri efortul de investigaţie al istoricului de astăzi.

---

[21] Zilot Românul, *Ultima cronică română din epoca fanarioţilor*, ed. B. P. Hasdeu, Bucureşti, 1884, p. 116—117.

[22] Iată textul: „Deci într-acest chip stăpînindu-se Franţa ... s-a scociorît altă turburare ... cum să nu mai fie rumânie, supuşi ca nişte robi unii la alţii fiind un neam, ci să fie slobozi, numindu-se unul cu altul fraţi ... Aceasta spun unii că a izvodit-o Bonaparte şi sfătuindu-se şi cu unii şi cu alţii, întărind să se facă treaba în faptă, şi fiindcă acest sfat era plăcut la tot norodul ce era rumâni ca să fie slobozi, o dată toată mulţimea norodului s-a sculat şi s-a adunat la palaturile de judecătorie, cu un glas toţi au cerut slobozenie de rumânie, sau va porni zurbă asupra boierilor. Apoi n-a avut cum să facă boierii a-i avea rumâni mai mult, ci s-a făcut deslegare şi slobozenie rumâniei Franţiei (ca şi odinioară rumâniei Ţerii Rumâneşti)“. Dionisie Eclesiarhul, *Cronografia Ţerei Rumâneşti*, ed. C. S. Nicolaescu-Plopşor, Rîmnicu Vîlcea, 1934, p. 146—147.

[23] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origină pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 39.

2. ATITUDINEA GENERAŢIEI PAŞOPTISTE FAŢĂ DE IOBĂGIE

Acuzaţi — şi nu numai de contemporani, ci şi de un şir de istorici şi oameni politici de mai tîrziu — de a fi făcut o revoluţie de imitaţie sau de import, paşoptiştii s-au străduit să demonstreze că acţiunea lor, departe de a fi copierea evenimentelor din februarie de la Paris, se înscria în însăşi dezvoltarea organică a societăţii româneşti, că întreaga ei istorie a pregătit explozia revoluţionară din 1848. E teza de bază a cunoscutului studiu a lui N. Bălceascu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor.* În această perspectivă, descoperirea precedentului revoluţionar constituie o dovadă decisivă, şi paşoptiştii — Bălcescu, în primul rînd, — au stăruit asupra legăturii organico-istorice dintre revoluţia din 1821 şi cea din 1848; în fapt, arătau ei, '48-ul este continuarea şi dezvoltarea lui '21.

Revoluţia din 1821 nu înscrisese însă în programul ei nici un fel de revendicări agrare. Expresie a unităţii de acţiune a tuturor forţelor social-politice a societăţii româneşti, interesate în emanciparea de sub dominaţia otomană, ea nu putea aborda o problemă care ar fi scindat lagărul revoluţionar. În al doilea rînd, regimul de obligaţii al ţărănimii era încă departe de a cunoaşte „grozăviile supramuncii", căci „Codicele muncii de clacă", cum caracteriza K. Marx Regulamentul organic, nu avea să vină decît un deceniu mai tîrziu. În aceste condiţii, lozinca „dreptate şi slobozenie" era destul de largă şi de vagă pentru a răspunde tuturor aspiraţiilor novatoare care traversau societatea românească [24].

Cu totul alta era situaţia în 1848. Revoluţia era confruntată acum de probleme care fuseseră necunoscute sau erau abia în germene în 1821. Între problemele ei fundamentale se număra şi cea agrară [25]. În raport cu prologul revoluţionar din '21, problema agrară căpătase noi dimensiuni şi aspecte cantitative şi, respectiv, calitative. Procese care începeau să se manifeste din ultimul pătrar al secolului al XVII-lea [26] s-au maturizat în condiţiile abolirii monopolului otoman asupra comerţului şi a integrării economiei româneşti în circuitul internaţional. Sporirea considerabilă a exportului de grîne, creşterea rezervei senioriale şi, consecinţă a lor, înăsprirea regimului de obligaţii au creat un nou cadru problemei agrare. Goana după supramuncă denunţată şi de Marx a făcut ca situaţia clăcăşimii să preocupe în gradul cel mai înalt pe cei care îşi propuneau să aşeze societatea românească pe noi temelii. În funcţie de orientările lor politice, ei au luat în consideraţie soluţii diferite ale problemei agrare. Fireşte, nu este rostul acestei lucrări să revină asupra unui moment esenţial al revoluţiei paşoptiste; dorim numai să subliniem că întregul context politic [27] făcea din problema agrară, pro-

---

[24] Vezi pe larg A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, Bucureşti, 1971.

[25] O excelentă privire de ansamblu la Apostol Stan, *Le problème agraire pendant la revolution de 1848 en Valachie*, Bucureşti, 1971.

[26] Fl. Constantiniu, *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1972, p. 187—189 unde se relevă tendinţele de sporire a obligaţiilor de muncă ale ţărănimii clăcaşe, ca urmare a limitărilor suferite de dominaţia otomană după pacea de la Kuciuk-Kainargi.

[27] Pentru acest context vezi şi prezentarea lui D. Popovici, *„Santa cetate". Între utopie şi poezie*, în *Studii literare*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1980, p. 53 şi urm.

blema numărul unu a revoluției. E pe deplin firesc ca, în aceste condiții, interesul pentru istoria țărănimii, pentru cunoașterea acelor dezvoltări și transformări care avuseseră drept rezultat stările agrare din anii 40 ai secolului al XIX-lea.

Este meritul lui N. Bălcescu de a fi fost cel dintîi istoric român care a făcut din cercetarea revoluției relațiilor agrare o preocupare. Prin studiile sale de istorie agrară el a devenit „întemeietorul uneia dintre cele mai fecunde direcții de cercetare în științele sociale românești" [28].

Cercetările de istorie agrară ale lui N. Bălcescu sînt întemeiate pe o remarcabilă investigare a surselor, de așteptat la autorul *Cuvîntului preliminariu despre izvoarele istoriei romînilor*, care sublinia necesitatea așezării istoriei naționale pe o solidă bază documentară. Noutatea informației valorificate de N. Bălcescu i-a orientat ancheta în direcții care au constituit adevărate premiere în istoriografia românească. Viziunea romantică a autorului, formată și sub înrîurirea lecturilor din operele unui Augustin Thierry și Jules Michelet, reprezentanții cei mai autentici ai curentului romantic din istoriografia franceză [29] a îngustat însă perspectiva de analiză a acestei inedite documentații. În ciuda limitelor generate de romantismul concepției, demersul de cercetare a lui Bălcescu este de o modernitate, care, în contextul social-politic românesc, apare de-a dreptul surprinzătoare.

Lucrarea care pune în evidență în chipul cel mai deplin vederile lui N. Bălcescu în problemele istoriei agrare românești este incontestabil *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri*, apărute în 1846 în cel de-al doilea tom al „Magazinului istoric pentru Dacia". Pornind de la un larg tur de orizont istoric — care îmbrățișează Europa, Asia, Africa și America — istoricul distinge două regimuri de proprietate: privată și publică, corespunzătoare celor două modalități de constituire a societăților, prin colonizare și prin cucerire. Bălcescu vede în aceste două tipuri factorii decisivi ai structurilor de bază ale respectivelor societăți: „Despotismul . . . este sufletul concuistei, după cum egalitatea este sufletul colonizației". În Dacia, colonizarea romană — egalitară, deci — a rămas nealterată în articulațiile ei în epoca migrațiilor (Bălcescu citează aici pe Gibbon, potrivit căruia, „românii (Wallachians) au fost încercuiți, dar nu s-au amestecat cu barbarii") [30]. Refugiați în munți, mulți dintre autohtoni au coborît, cînd presiunea barbară a slăbit sau s-a stins, „se întinseră cu încetul în cîmpie și își redobîndiră locurile strămoșești" [31]. Bălcescu combate părerile după care fondatorii statelor „au fost niște concheranți, ce au coprins aceste țări și le-au împopulat găsindu-le pustii" [32]. Respingerea acestei teorii implică și critica părerii că „tot pămîntul a fost proprietate a statului și că

---

[28] Gh. Zane, *N. Bălcescu. Omul, opera, epoca*, București, 1974, p. 45.

[29] Pentru istoriografia romantică franceză, vezi B. G. Reizov, *Francuzkaja romanticeskaja istoriografija*, Moscova, 1956 (pentru Thierry și Michelet, cap. IV și IX). Utilă încă pentru J. Michelet, ampla monografie consacrată de G. Monod, *La vie et la pensée de J. Michelet*, 2 vol., Paris, 1923; pentru rolul atribuit de el maselor P. Viallaneix, *La voie royale. Essai sur l'idée de peuple dans l'oeuvre de Michelet*, Paris, 1959. Pentru contactele lui N. Bălcescu cu reprezentanții și operele istoriografiei romantice, vezi N. Liu, *Nicolae Bălcescu și istoriografia romantică*, în „Revista de filozofie", t. 16 (1969), nr. 9, p. 1 127—1 138.

[30] N. Bălcescu, *Opere*, ed. Gh. Zane, vol. I^1, București 1940.

[31] *Ibidem*, p. 187.

[32] *Ibidem*, p. 188.

împărţirea lui în proprietăţi private a urmat prin voinţa şi dăruirea stăpînitorului". Recunoaşterea unui *dominium eminens*, născut prin dreptul de cucerire, ar fi avut drept consecinţă — dată fiind clasificarea făcută de Bălcescu la începutul studiului său — includerea societăţii româneşti între cele regizate de despotism, ceea ce, evident, nu intra în vederile sale. Dimpotrivă, cînd au venit „descălicătorii", ţările române erau populate şi ei n-au putut ignora structura lor agrară. „Feudalitatea dar nu se putut introduce în ţări cu aceşti domni" [33]. În regiunile de cîmpie situaţia a fost diferită: acolo domnia a făcut donaţii din fondul funciar public — un *ager publicus* — făcînd astfel începutul constituirii domeniilor boiereşti şi mănăstireşti. Ceea ce se cuvine subliniat de pe acum — căci asupra acestui aspect a teoriei lui Bălcescu vom reveni în partea finală a acestei lucrări [34] — este distincţia pe care el o face între situaţia din regiunile de munte şi cele din cîmpie: muntele este mai dens populat, iar ţăranii sînt proprietari (moşneni). „Acum încă — remarcă autorul — cei mai mulţi moşneni se află în munţi" [35]. Aşadar, două zone de regim agrar: la munte proprietatea ţărănească liberă, la şes, domeniile marilor stăpîni, cultivate prin munca ţăranilor aserviţi. Cum s-a ajuns la şerbirea lor?

Prin analogie cu explicaţia dată de D. Cantemir apariţiei veciniei în Moldova (pentru alcătuirea „inventarului uman" al domeniilor din Ţara de Jos au fost aduşi coloni din Ţara de Sus), Bălcescu îşi reprezintă popularea cîmpiei ca o operă de colonizare făcută de marii stăpîni de pămînt care şi-au rezervat o treime pentru ei, iar restul de două treimi l-au dat ţăranilor — coloni, îndatoraţi la clacă pe acea treime numită astăzi rezervă seniorială. Un lung proces de aservire progresivă i-a transformat pe aceşti coloni îndatoraţi la clacă în „robi ai pămîntului" lipsiţi de libertate. „Astfel a urmat în toată Europa, astfel a trebuit să urmeze şi la noi căci robia este o consecinţă neapărată a sistemii de clacă, ea totdeauna a însoţit-o sau a venit îndată după dînsa" [33]. Factorii care au contribuit la şerbirea ţăranilor pot fi rezumaţi într-o trinitate: interes, nevoie, silă, adică „interesul" — dacă poate fi numit astfel — al moşnenilor de a abandona proprietăţile lor pentru a se sustrage asupririi fiscale, nevoia în înţeles de mizerie la care au fost reduşi moşnenii de desele lor participări la războaiele de apărare a ţării, în sfîrşit sila, abuzurile săvîrşite de boieri care aserveau prin forţă pe ţărani.

Pe aceste baze s-a constituit „o aristocraţie de bani sau stare, singurul fel de aristocraţie ce a fost totdeauna în ţeara noastră" [37], care a izbutit, datorită atotputerniciei ei, să impună lui Mihai Viteazul promulgarea aşezămîntului prin care s-a stabilit ca „fiecare ţăran pe a cui moşie se va afla atunci, acolo să rămîie rumân veşnic" [38]. Pentru Bălcescu, acest aşezămînt are o semnificaţie capitală în istoria noastră social politică. „De atunci se desăvîrşi regimul feudal în ţeara noastră" [39], dar nu numai atît: de atunci începe asimilarea clăcaşilor cu robii ţigani; de atunci se introduce regimul muncii nereglementate în beneficiul stăpînului de pămînt; de atunci apare

33 *Ibidem*, p. 189.
34 Vezi mai jos, p. 113.
35 N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 189.
36 *Ibidem*, p. 190.
37 *Ibidem*, p. 192.
38 *Ibidem*.
39 *Ibidem*.

dreptul stăpînului de a-l moşteni pe ţăran în caz de desherenţă. Încununare a tututor „De atunci, de la Mihai Viteazul ţeara se împărţi în două avînd interesuri împotrivite“ [40]. Această scindare a fost nefastă pentru ţară: ţăranii, care nu mai aveau o patrie, au încetat de a mai răspunde la apelul domnului, cînd ţara era în primejdie. O justiţie imanentă a venit să sancţioneze „păcatul“ boierimii: în scaunele de domnie româneşti au fost instalaţi fanarioţii. Ţara ajunsese pe margine de prăpastie. „În acele triste minute, Dumnezeu vorbi în inimile celor puternici“ şi ei hotărîră la 5 august 1746 „libertatea tuturor ţăranilor“.

Neînsoţirea abolirii şerbiei de o reformă agrară care să-l facă pe ţăran proprietar pe „părţile de pămînt trebuincioase hranei“, instituirea posluşnicilor şi scutelnicilor şi povara dărilor (după Bălcescu, rumânii erau scutiţi de bir) au făcut ca actele de eliberare a şerbilor din 1746 şi 1749 să nu aducă vreo ameliorare a situaţiei ţărănimii. Urbariile succesive ale domnilor fanarioţi au agravat progresiv regimul de obligaţii, ceea ce a dus la izbucnirea, în 1821, a revoluţiei în Ţara Românească.

Concepţia lui N. Bălcescu poate fi rezumată în elementele ei esenţiale în trei aspecte sau momente ale istoriei ţărănimii: existenţa *ab antiquo* a unei mici proprietăţi ţărăneşti; legătura lui Mihai; abolirea şerbiei, urmată de înrăutăţirea situaţiei ţărănimii. Dintre aceste componente ale concepţiei marelui istoric, cea care avea să aibă posteritatea cea mai durabilă a fost — cum se va vedea — cea în legătură cu însemnătatea aşezămîntului lui Mihai Viteazul. Ceea ce ni se pare necesar a fi subliniat este că Bălcescu vorbeşte de o „desăvîrşire“ a regimului feudal, deşi în *Question économique* ideea capătă o formulare mai puţin precisă. „De cette époque le régime féodale règne dans toute sa rigueur“ [41]. Oricum, este neîndoielnic că istoricul nu considera că începuturile feudalismului se confundă cu „legătura“ lui Mihai, că vedea în ea desăvîrşirea structurii feudale, ale căror începuturi erau mult mai vechi. În schema imaginată de el, regimul feudal parcurgea două etape: cea dintîi, inaugurată la începutul aservirii, ca urmare a prestării clăcii, a ţăranilor coloni aşezaţi pe domeniile din regiunile de cîmpie; cea de a doua, desăvîrşeşte aservirea prin legarea ţăranului de glie şi prin asimilarea lui treptată cu robii ţigani. Dar, cum se va vedea mai departe în istoriografia română schema lui N. Bălcescu a fost simplificată arbitrar: din ea nu s-a reţinut decît ideea că Mihai Viteazul a introdus în Ţara Românească iobăgia. Singurul istoric român care a înţeles şi a reţinut distincţia făcută de Bălcescu a fost P. P. Panaitescu; el scrie că Bălcescu „distinge limpede, ceea ce n-a făcut nici un istoric de după dînsul, între servaj (şerbie) şi legarea de glie“ [42], deosebire asupra căreia avea să stăruie Panaitescu însuşi [43].

În ceea ce priveşte abolirea şerbiei de către Constantin Mavrocordat, lumina defavorabilă în care domnul fanariot este pus de Bălcescu rămîne constantă în toate menţionările lui, indiferent de întinderea sau contextul lor. Acuzat de a fi introdus o fiscalitate excesivă, care lovea doar masele de ţărani, cruţînd pe de-a-ntregul boierimea, de a fi menţinut în fapt robia

---

[40] *Ibidem*, p. 193.
[41] *Ibidem*, vol. I[2], p. 15.
[42] P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în ţările române . . .*, în SMIM, I (1956), p. 65.
[43] Vezi mai jos, p. 107.

rumânului eliberat, pentru că nu a asociat emancipării din şerbie şi o reformă agrară şi — mai ales pentru iuncherul armatei naţionale reînviate şi pentru fondatorul istoriografiei militare româneşti —, de a fi desfiinţat armata [44], C. Mavrocordat nu putea fi pentru Bălcescu decît „reformatorul cel mult vătămător al ţărănimii" [45].

S-a putut vedea din pasajul citat mai sus, extras din *Starea soţială*... că formularea autorului e destul de ambiguă în relatarea abolirii şerbiei: luat *à la lettre* pentru el, sursa de inspiraţie a fost... de sursă divină! Dar dincolo de această formulare stă ideea lui Bălcescu că iniţiativa a aparţinut boierimii care ar fi fost călăuzită de considerente umanitare. Astăzi ştim că lucrurile s-au desfăşurat exact invers: iniţiativa a pornit de la domn şi ea s-a lovit de rezistenţa boierimii. Că Bălcescu dorea să treacă de la activul unui fanariot la cel al boierimii autohtone abolirea şerbiei se vede şi din scrisoarea adresată la 8 februarie 1844 lui Ion Ghica, căruia îi comunica descoperirea hrisovului din 5 august 1746 în următorii termeni: „De vrei îţi voi trimite actul dezrobirii ţăranilor de Obşteasca Adunare. Prin aceasta se dovedeşte:

1. că dezrobirea ţăranilor n-o sîntem datori fanarioţilor;

2. că în Obşteasca Adunare era mai mult boieri mici, ba încă şi aprozi, logofeţei de visterie. Acest act este acoperit de 66 de iscălituri..." [46].

Bălcescu nu a rămas însă prizonierul acestei imagini simplificatoare a unui antagonism naţional: români — fanarioţi. În studiul său despre *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, el echivalează perioada regimului fanariot cu aceea a ridicării şi afirmării orăşenimii în Europa occidentală. Aprecierea domnilor fanarioţi este surprinzător de pozitivă sub pana celui care îi prezentase în culori atît de sumbre: singura rezervă vine din sublinierea caracterului obiectiv — deci independent de intenţiile lor — a politicii lor interne: „Fanarioţii fără ştirea şi voia lor chiar împlinesc o misie providenţială şi ajutorează progresul. Ei revoluţionează întru tot ţările române". În această perspectivă, imaginea din 1846 se estompează: nu mai poate fi vorba de filantropie boierească ci de manifestarea unui amplu proces de restructurare: „... într-aceeaşi vreme servajul se zdruncină şi el şi ţăranul se declară liber în drept, deşi nu încă în faptă, căci nu i se asigură libertatea prin împroprietărire şi rămîne în stare de proletar" [47]. Bălcescu a intuit transformările în sensul modernizării societăţii româneşti, care au avut loc în secolul al XVIII-lea, dar el s-a aflat în dificultate cînd a trebuit să găsească forţa socială care le-a promovat: dacă în Occident, orăşenimea medievală devenită burghezie fusese marele ferment al înnoirii, în Ţara Românească şi Moldova tîrgoveţimea era prea slab dezvoltată pentru a-şi asuma o asemenea funcţie istorică. Cum esenţa politicii de reformă avea să rămînă încă o necunoscută pentru mulţi istorici români pînă aproape de zilele noastre, nu este de mirare că Bălcescu, exponent al ideologiei naţionale, ostil din principiu dominaţiilor străine — şi fanarioţii aveau de două ori acest caracter odios, căci erau străini ei înşişi şi instrumente ale unei dominaţii străine, cea otomană —, a sta-

---

[44] G. Zane în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I[2], p. 216.
[45] *Ibidem*, vol. I[1], p. 280.
[46] N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 47.
[47] *Ibidem*, I[2], p. 101.

bilit în schema istoriei statului o fază fanariotă sau orășenească [48], în care ultimul termen nu poate fi acceptat decît ca unul de referință pentru echivalentul apusean.

N. Bălcescu este, așadar, cel dintîi cercetător modern — în înțelesul de istoric autentic — care a abordat problema șerbiei, întemeiat pe o informație care a cuprins piesele *esențiale* ale documentației (sporul cantitativ pe care îl vor aduce investigațiile din deceniile următoare nu va fi însoțit și de unul calitativ). Concepția sa — romantică în fondul ei — admite existența unui feudalism, ce s-a manifestat — și acest aspect trebuie subliniat ca un merit deosebit al său — în raporturile dintre boier și țăran. Aservirea treptată a celui din urmă a fost desăvîrșită de legătura lui Mihai Viteazul, impusă de aristocrația de avere; de la acest act începe marea asuprire a țărănimii, a cărei consecință este ruina țării și instaurarea regimului fanariot. Un curent de prefaceri, similar „revoluției urbane" (termenul nu e folosit de Bălcescu, dar e implicat în analiza lui) șubrezește șerbia, abolită în cele din urmă, dar, neîmproprietărit, fostul rumân a rămas mai departe într-o situație precară, care a făcut posibilă menținerea lui în „robie", agravată de regimul de obligații impus de Regulamentul organic, din ale cărui prevederi de sporire a clăcii s-a născut un nou servaj.

Revoluția din 1848 a scos problema iobăgiei din dosarele cercetării istorice și a adus-o în centrul confruntării politice. Firește, ea preocupase pe toți cei care înțelegeau că progresul societății românești reclama cu necesitate așezarea pe noi baze a raporturilor agrare. Mișcarea revoluționară din 1840, de pildă, își propunea să-i transforme pe clăcașii în „franc-tenancieri, cu drept de moștenire asupra pămîntului pe care-l posedă" și îndatorați la plata unei rente în bani, fixată, în cadrul unui contract emfiteotic, în raport cu valoarea actuală reală a pămîntului [49]. Era vorba, așa cum arată cel mai profund cercetător al istoriei acestei mișcări de „desființarea relațiilor sociale și a marii proprietăți de tip feudal, împroprietărirea de fapt a clăcașilor în schimbul unei neînsemnate despăgubiri" [50].

Revoluția din 1848 își dăduse un program agrar care nu putea fi altceva decît un compromis între tendințele afirmate în rîndurile promotorilor ei. Punctul 13 al Proclamației de la Islaz — emanciparea clăcașilor — constituia deopotrivă, în ciuda conciziunii sale, problema fundamentală a revoluției și, în același timp, unul din principalele criterii de delimitare politică între partizanii și adversarii revoluției. Lucările Comisiei proprietății convocate pentru a discuta modalitățile de realizare a acestei revendicări au constituit un cadru în care au fost expuse puncte de vedere partizane, din care nu au lipsit retrospectivele istorice. Din această perspectivă — și numai din ea — interesează aici aceste dezbateri. Așa cum se va putea lesne observa, confruntările clăcași — proprietari s-au transformat în anumite momente în adevărate polemici „istoriografice", participanții invocînd, în sprijinul tezelor susținute de ei argumente istorice, de forțe, evident, deosebite. E semnificativ faptul că la doi ani de la rostirea lor, declarațiile clăcașilor

---

[48] După Bălcescu fazele parcurse de stat și cele care aveau să urmeze sînt: domnesc, boieresc, fanariot sau orășenesc, ciocoiesc sau birocrat, românesc și democratic. Sub aspectul statutului personal, schema sa este rob, șerb, proletar, posesor, proprietar, *ibidem*, p. 100 și urm.

[49] G. Zane, *op. cit.*, p. 192.

[50] *Ibidem*, p. 255.

intrau cu valoare de izvor, pentru a proba renaşterea servajului, în cea mai temeinică operă de cercetare istorică, realizată de generaţia paşoptistă, *Question économique des Principautés danubiennes* a lui N. Bălcescu.

Izbucnirea revoluţiei, urmată de rapida instaurare a puterii revoluţionare, adîncile prefaceri care se anunţau, obişnuitele confuzii şi abundenţe de zvonuri ce însoţesc întotdeauna astfel de evenimente creaseră în lumea satelor o efervescenţă în care cele mai frumoase speranţe apăreau îndreptăţite. Adversarii revoluţiei nu erau însă de fel resemnaţi şi încercările de a răsturna guvernul provizoriu sau de a agita populaţia împotrivă-i vădeau hotărîrea lor de a răsturna vechile stări. N-am stărui asupra acestor aspecte dacă textele prilejuite de ele n-ar sluji la înţelegerea cadrului politic, ideologic şi mental în care s-au desfăşurat lucrările Comisiei proprietăţii; aceste aspecte sînt cu atît mai necesar a fi relevate cu cît ele dezvăluie imaginile mentale din lumea satelor, imagini elaborate la nivel subliminal şi care aveau să răzbată în atîtea din intervenţiile reprezentanţilor clăcăşimii.

Încă de la 16 iunie, Guvernul provizoriu lansase, din considerente tactice, o proclamaţie către proprietari, încercînd, prin asigurările date despre bunele sale intenţii, să le dezarmeze ostilitatea. După cuvenita dezminţire a zvonurilor — „nimeni n-a putut avé în gînd a vă răpi moşiile" — , autoritatea revoluţionară îşi afirma intenţiile, subliniind, cu acest prilej, ceea ce apărea a fi cel mai odios pentru ţărani: pentru parcela lor, aceştia „plătesc clacă, iobăgie şi dijmă"; guvernul vrea să scape „pe fratele sătean de robia clăcii, a iobăgiei şi a dijmei"; pînă la întrunirea Adunării constituante, ţăranii sînt obligaţi a răspunde „datoririle proprietăreşti, afară de acea infamă iobăgie"; apelul adresat proprietarilor este de a sprijini guvernul ca „să scăpăm de ruşinea robiei, ce se numeşte clacă şi iobăgie" [51].

Într-o altă proclamaţie, adresată, de astă dată, moşnenilor pentru a dezminţi zvonurile că proprietatea lor ar fi ameninţată de programul agrar al guvernului, se întîlneşte un succint istoric al formării marii proprietăţi boiereşti şi al aservirii ţărănimii. El este important pentru cunoaşterea concepţiei curente în tabăra revoluţionară despre aceste procese: „Moşiile, pămîntul Ţării Româneşti a fost odată al lăcuitorilor. Toţi sătenii altădată, în vechime, erau moşneni, ca şi voi, şi nişte venetici, încuibîndu-se printre dînşii, cu binele, cu răul, speriind, amăgind, începură a lua, a cumpăra pe nimic, azi petecul de pămînt al unuia, mîine al altuia, pînă cînd li se făcură moşii mari şi moşnenii ajunseră robi şi apoi cu Regulamentul clăcaşi, ce era mai rău decît robii din alte părţi". Noul guvern vrea să scape ţara de „robia clăcii şi a iobăgiei [52]. Se întîlnesc aici — am spune într-o expunere „popularizată" — toate tezele din *Starea soţială* a lui Bălcescu, care s-ar putea să fie chiar autorul acestui text: vechea „democraţie" moşnenească, infiltrarea „veneticilor" acaparatori, şerbirea ţăranului, noul servaj introdus de Regula-

---

[51] *Anul 1848 în Principatele române* (citat mai departe *Anul 1848*), vol. I, Bucureşti, 1902, p. 620. Prin Regulamentul organic stăpînii de moşii primiseră drept compensaţie pentru desfiinţarea posluşnicilor şi scutelnicilor aşa-numiţii „slujbaşi volnici", care îndeplineau slujba de argaţi, vizitii, paznici etc. În Moldova la zece familii ţărăneşti se lua un slujbaş volnic, în Ţara Românească, patru la o sută de familii. Ţăranii erau ostili acestui sistem pe care îl numeau „obăcie", „obăgie" şi s-au străduit să obţină convertirea lui în bani. Vezi A. Oţetea, *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Românească*, în SMIM, IV (1960), p. 362—363.

[52] *Anul 1848*, p. 620.

mentul organic. Elementul comun ambelor proclamații este însă trinitatea odioasă a clăcii, dijmei și iobăgiei a cărei abolire rămînea obiectivul principal al noii puteri.

În proclamația de la 9 iunie se afirmase răspicat că „claca dar și acea infamă iobăgie se desființează, lucrarea la lucrul drumurilor se desființează, săteanul fără pămînt se face proprietar“ [53], dar la 16 iunie, împroprietărirea era amînată cu trei luni și, cum s-a arătat, se cerea țăranilor ca pînă la întrunirea Adunării Constituante, să presteze „îndatoririle propriitariste afară de acea infamă iobăgie“ [54]. Constanța cu care apare această instituție și severitatea cu care ea este condamnată — și Bălcescu în corespondența lui particulară o însoțește de același epitet „infamă“ — confirmă cele scrise în *Question économique* că țărănimea clăcașă îndura mai greu servituțile personale decît cele în muncă.

Începute la 10 august, sub conducerea lui Ion Ionescu de la Brad [55], vicepreședintele, lucrările Comisiei proprietății au constituit — cum am spus — o adevărată confruntare politico-istoriografică, pentru că ambele părți — țărani și proprietari — au invocat argumente de ordin istoric în sprijinul pozițiilor lor. Cuvîntul rostit la 11 august de Ion Ionescu de la Brad este, evident, o reluare a tezei lui Bălcescu din *Starea soțială:* aceeași distincție între regimul de proprietate democratic, născut prin colonizare și cel asiatic, născut din cucerire. Deși considerente tactice îl obligau să treacă sub tăcere abuzurile boierimii, era în logica lucrurilor ca o dată afirmată existența, la origine, a unui regim funciar-democratic, stările de flagrantă inechitate oferite de contemporaneitate să se explice prin silniciile marilor stăpîni de pămînt.

Punctul de vedere boieresc, exprimat de F. Lenș și Lahovari, este că marea proprietate s-a născut din donații domnești și că țăranii în calitate de chiriași ai pămîntului, erau îndatorați la prestații. „Negru Radu, întiiul prinț — spunea Lenș în ședința din 11 august — însă a trecut în locurile acestea, le-a găsit pustii și le-a împărțit pe la străbunii noștri eroi, cari cu sabia în mînă își apărau patria“ [56]. Pentru el, deci, țăranul nu a avut în proprietatea sa nici un lot de pămînt: „Și înaintea Regulamentului, și înaintea lui Caragea, locuitorul era chiriaș. Din vechime, clăcașii se bucurau de acele drepturi ce proprietarul voia să le lase de bunăvoie. Ei se foloseau singuri de toată moșia; și proprietarul nu și-a întremat dreptul său de proprietate, dacă se mulțumea cu chirie puțină“, cu alte cuvinte, la început regimul de obligații era mai ușor, pentru ca, odată cu desființarea monopolului otoman, el să înregistreze o agravare, sau în formularea deputatului — proprietar: „după ce s-au slobozit schelele țării, după ce s-au suit prețurile, a trebuit să urce și chiria“ [57]. Ce se înțelege prin această „chirie“ o lămurește același Lenș: „claca și dijma era singura formă putincioasă a chiriei . . . pentru că capitalul bănesc lipsea de la țărani“ [58]. Se desprinde din această „precizare“cu limpezime poziția boierimii: claca și dijma nu sînt expresia unui regim feudal, ci, în cadrul unei proprietăți absolute, quiritare, negrevate, deci, de nici o servitute feudală, o chirie, din partea unui țăran, care, în lipsa lichidităților

---

[53] *Ibidem*, p. 493.
[54] Vezi G. Zane, *op. cit.*, p. 235—236.
[55] Pentru vederile lui Ion Ionescu de la Brad, *ibidem.*, p. 325—330.
[56] *Anul 1848*, vol. III, p. 344.
[57] *Ibidem*, p. 393.
[58] *Ibidem*.

monetare, se achită prin muncă şi produse. Problema avea să fie rediscutată de M. Kogălniceanu — claca şi dijma „drit al feudalităţii" sau „drit al proprietăţii" —, după cum ideea unei împărţiri dintru început în societatea feudală în boieri şi ţărani dependenţi avea să fie ideea de bază a concepţiei lui C. Giurescu (dar, evident, pornind de la alte constatări şi fără nici o legătură cu justificarea poziţiei boierimii).

Un precursor al acestei teorii — dar, repetăm, cu o finalitate politică abia disimulată — era boierul Lahovari, pentru care „ţăranii pe vremea lui Mircea Vodă şi a celorlalţi domni vechi au fost chiar robi pînă la reforma memorabilă a lui Nicolaie Mavrocordat" [59] (evident, confuzia cu Constantin). Starea de servitute se confundă, în concepţia lui, cu înseşi începuturile statului feudal românesc.

O opinie divergentă, în rîndurile boierimii, la deputatul Radu Ceauşescu, care, într-un acces de căinţă oferea reparaţii pentru toate abuzurile săvîrşite. Însă dincolo de aceste momente psihologice, merită citate aici părerile lui despre istoria proprietăţii: „Părticica voastră ... o aveţi tocmai de la Radu Vodă şi aţi stăpînit-o pînă la 1812. Atunci, noi boierii cei mari şi cei mici, împreună cu Caragea Vodă, ne-am unit, v-am luat-o, v-am dat-o, iar v-am luat-o, v-am dat-o iar, v-am luat-o apoi pînă 1831, cînd iarăşi ne-am sfătuit, v-am pus o sarcină asupra voastră ; voi eraţi robi şi mai robi încă decît ţiganii" [60]. Evident, este foarte anevoie de scos din zgura atîtor date eronate, adevărul istoric pe care această intervenţie îl închide. Mai întîi se cuvine subliniată ideea unei mici proprietăţi ţărăneşti încă de la întemeiere, idee care trimite la Bălcescu, chiar dacă deputatul amintit nu-l va fi citit pe istoricul democrat-revoluţionar. Anul 1812, care nu marchează nimic în evoluţia relaţiilor agrare, vizează probabil începutul domniei lui Caragea, a cărui legiuire, ce datează însă din 1818 —, a adus o înăsprire a obligaţiilor de clacă, prin interzicerea învoielilor sub cuantumul celor 12 zile pe an. Restîngerea drepturilor de folosinţă a pămîntului, atribuită, îndeobşte, acestei domnii [61] nu va fi fost însă atît de riguroasă, de vreme ce Bargrave Wyborn nota în 1821 că ţăranul „poate considera că ţara întreagă e la dispoziţia sa; el poate semăna, cosi, unde-i place, dînd stăpînului de moşie, oricare ar fi el, numai dijma din recoltă" [62]. Transferurile succesive evocate de R. Ceauşescu rămîn însă de neînţeles şi ele sînt de pus mai degrabă pe seama ignoranţei.

La celălalt pol, viziunea ţărănească: ea nu are decît o vagă impresie de bine pentru stările din cele mai îndepărtate începuturi, urmată de o înăsprire a exploatării — un prim jug —, căruia i-a urmat de la Regulament un al doilea jug, mult mai apăsător. „De la moş Adam încoace — declară deputatul ţăran Scurtulescu — ... am trăit destul de bine, pînă într-o vreme; iar de la anul 1831 ne-am pomenit prin silnicie cu un jug de fier, pus pe capul nostru, ce-l numesc boierii proprietari şi sfînt regulament" şi mai departe: „noi această proprietate şi regulamentul ce ne-a impilat de ani şaptesprezece şi pînă acum, nu le cunoaştem de sfinte, ci le cunoaştem de jug de her şi ro-

---

[59] *Ibidem*, p. 396.
[60] *Ibidem*, p. 311.
[61] *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 627.
[62] N. Iorga, *Un observator englez asupra românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu*, în ARMSI, s. III, t. XIV (1933), p. 153.

bime, pus în capul nostru cu silnicie, fără ştirea obşteştii ţări a românului[63]. Mai răspicată este formularea altui deputat ţăran, Em. Cojocaru, în privinţa celor două faze ale iobăgiei: „pînă la Regulament n-a fost robie aşa de aspră ca de atunci încoace“[64]. El stăruie asupra legării de pămînt a ţăranului cu trăsătura definitivă a robiei: „Nu este omul rob, lipit de moşie, cînd n-au voie să se ducă de pe o moşie pe alta?“[65]. Asupra acestui aspect, socotit de el drept cel mai înrobitor pentru ţăran revine şi în şedinţa de a doua zi în care denunţa „patima robiei Regulamentului, că ne îngrădise pe fiecare locuitor în proprietatea fieştecăruia proprietar, ca într-o cetate de zid cu porţile de fier, de nu mai aveam noi pe unde să ieşim“[66].

Ceea ce se desprinde cu limpezime din luările de cuvînt ale deputaţilor ţărani este că Regulamentul organic a inaugurat o nouă fază în exploatarea lor de către marii stăpîni de pămînt, caracterizată prin agravarea considerabilă a statutului lor personal. Se poate spune că înainte de a căpăta o formulare „istoriografică“, „a doua iobăgie“ s-a născut, în focul polemicii politice din Comisia proprietăţii, din părerile exprimate de reprezentanţii ţărănimii.

Este vrednic de reţinut că şi în acest caz se verifică observaţia lui Bălcescu, pe care am mai citat-o, că ţărănimea a îndurat mai greu servituţile personale de felul interzicerii *de facto* a strămutării[67], decît prestaţiile în muncă. Şi totuşi ceea ce a frapat pe contemporani în primul rînd au fost tocmai obligaţiile sporite în muncă, introduse de Regulamentul organic, „sclavia“ regulamentară fiind definită în primul rînd de renta în muncă. Ştefan Dăscălescu, observatorul atent al timpului său scria: „< Regulamentul organic — n.n. > a supus pe ţăranii plugari locuiţi pe moşiile boierilor la muncă grea de cîmp, supt numirea de clacă sau boieresc, care, cu dezvoltarea comerţului, scurgerea produselor cu folos, i-a adus în stare de sclavi, muncind numai pentru proprietar“[68]. Dacă este să dăm crezare unui alt contemporan, Popa Şapcă ar fi vestit sătenilor revoluţia din 1848 prin două elemente: fraternitatea generală şi abolirea clăcii („am scăpat de clacă“)[69]. Indiferent — sub aspect imagologic — cum va fi apărut celor interesaţi robia regulamentară, este în afara oricărei discuţii că atît la nivelul ideologic — întruchipat de revoluţionarii paşoptişti —, cît şi la cel al conştiinţei populare colective, reprezentate de ţărani, epoca regulamentară a fost văzută ca una de recrudescenţă a servajului, ca o adevărată neorobie. „A doua iobăgie“ căpăta aşadar o sancţiune populară şi savantă, intrînd astfel în „panoplia“ de idei a istoriografiei relaţiilor agrare[70]. Sub forma neoiobăgiei a lui C. Do-

[63] *Anul 1848*, vol. III, p. 366. Pentru realităţile agrare ale epocii regulamentare, vezi D. Ciurea, *Civilizaţia în Moldova în perioada 1834 1849*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol“, t. XIII (1976), p. 14—15; Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848*, Iaşi, 1980, p. 163 şi urm.

[64] *Ibidem*, p. 364.

[65] *Ibidem*.

[66] *Ibidem*, p. 392.

[67] În cursul discuţiilor din Comisia proprietăţii, un deputat-proprietar a replicat că legarea de pămînt a ţăranului este făcută de stat mai mult în folosul lui decît al proprietarilor, *ibidem*, p. 365.

[68] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea. Ştefan Scarlat Dăscălescu*, în ARMSI s. III, t. XIII (1932—1933), p. 17.

[69] N. Iorga, *Memoriile unui vechi dascăl*, ibidem, t. XV (1934), p. 347.

[70] În *Question économique*, Bălcescu reproduce pasaje din luările de cuvînt ale reprezentanţilor ţărănimii în Comisia proprietăţii.

brogeanu-Gherea, a regimului iobăgist al lui L. Pătrăşcanu şi a celei de a doua iobăgii a lui A. Oţetea, ea avea să reapară în istoriografia şi gîndirea politică românească.

Înăbuşirea revoluţiei prin eforturile conjugate ale reacţiunii interne şi externe nu a pus capăt discuţiilor privind rezolvarea problemei agrare şi, în cadrul lor, a încercărilor de a desluşi în negurile trecutului originile realităţilor contemporane. Dimpotrivă, anii scurşi între sfîrşitul revoluţiei şi izbucnirea războiului Crimeii înregistrează o vie activitate a emigraţiei paşoptiste, preocupată să aprofundeze soluţiile de modernizare a societăţii româneşti. Găsirea lor a devenit acută odată cu Congresul de la Paris care, făcînd din problema unirii principatelor o problemă europeană, a pus la ordinea zilei crearea statului român modern.

Nu e rostul acestor pagini de a examina în amănunt curentele ce s-au manifestat într-o literatură îndeajuns de bogată consacrată, cu deosebire, problemei agrare [71]. Este însă util să se urmărească acele concepţii, teze sau idei care aveau să aibă o posteritate de durată mai lungă sau mai scurtă în istoriografia română.

Într-o broşură de propagandă, în care nu lipsesc elucubraţiile de tot felul [72], I. Heliade Rădulescu susţine, într-alt chip, originea externă a iobăgiei. Imaginea societăţii româneşti la începuturile evului mediu, în viziunea lui Heliade Rădulescu, este aceea a unei democraţii de proprietari. Întrebîndu-se de unde venea forţa acestei societăţi, răspunsul e lapidar formulat: „întregul popor era proprietar". Dreptul de proprietate era de tip quiritar, fiecare fiind liber să dispună de pămîntul său, fără nici un fel de limită. Donaţii către biserică, foametea şi alte calamităţi au dus la înstrăinari de pămînt: mai tîrziu nevoia i-a silit pe unii ţărani să se vîndă pe ei înşişi. Se admite deci — ca şi la Bălcescu — existenţa unei şerbii înainte de legătura lui Mihai Viteazul. Măsura domnească — datată, ciudat, cu un an înaintea morţii voievodului — ar fi fost rezultatul intenţiei lui Mihai de a imita instituţiile ungare şi polone „creind magnaţi şi acordîndu-le drepturi feudale" [73]. Esenţa actului ar fi fost supunerea „ţăranilor nemoşneni la obligaţiile şerbilor, legîndu-i de pămîntul pe care se găseau şi asimilîndu-i cu cei care se vînduseră ei înşişi" [74]. Heliade admite aşadar existenţa unor oameni liberi fără pămînt, aşezaţi pe moşiile boiereşti şi mînăstireşti, care şi-au pierdut libertatea personală prin aşezămîntul lui Mihai. Este teza pe care, cum se va vedea, o vor susţine mai tîrziu I.C. Filitti şi P.P. Panaitescu.

În privinţa abolirii şerbiei şi a regimului regulamentar fantezia lui Heliade se avîntă progresiv şi zborul ei nu mai merită a fi urmărit îndeaproape. Dacă rostul reformei mavrocordăteşti este bine intuit — slăbirea boierimii —, el crede că aceştia „neobişnuiţi a avea şerbi căci şerbia legală

---

[71] G. Zane, *op. cit.*, p. 260 şi urm.

[72] „. . . în secolul al XIV-lea, Valahia era . . o ţară independentă, cu un guvern electiv reprezentativ, avînd sufragiul universal, garda sa naţională, armata sa permanentă, poliţia sa civilă, fără privilegii feudale, fără nobilime ereditară şi formînd un popor de oameni liberi, toţi proprietari şi toţi boieri". J. R., *Le protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie. Nouveaux documents sur la situation européenne*, Paris, 1850, p. 5. Autorul derivă pe boier din lat. *bellum*. Pentru concepţia lui I. Heliade Rădulescu, sînt preţioase studiile devenite clasice ale lui D. Popovici, republicate în *Studii literare*, vol. III—IV, Cluj-Napoca, 1979—1980; cf. şi micul portret schiţat de G. Zane, *op. cit.*, p. 316—321.

[73] *Ibidem*, p. 9.

[74] *Ibidem*, p. 11.

nu data decît de la Mihai Viteazul, departe de a combate, au aplaudat această propunere" [75], cînd în realitate măsura s-a lovit de opoziția boierimii. Și mai surprinzătoare e afirmația lui că sub regimul Regulamentului organic s-ar fi asigurat libertatea de strămutare, deși, cum s-a văzut, țărănimea considera legarea ei *de facto* de glie ca semnul noii ei înrobiri. Culmea o atinge Heliade atunci cînd discută problemele clăcii. Pentru el e vorba la început de o „muncă pioasă . . . munca în grupuri atît de visată de Fourier în falansterul său". Comentariile sînt de prisos. După Heliade, Ioan Vodă Caragea este cel care a introdus claca de 12 zile (așa cum am arătat el a interzis învoielile sub acest cuantum). „A profana claca, a înjosi un sentiment de caritate într-o datorie de șerbi a fost un scandal pentru țărani ca și pentru proprietari". Boierii vîrstnici, adevărați români ar fi refuzat „să profite de acest drept blestemat după expresia lor". Sîntem în plină fabulație. Am stăruit asupra ei pentru că și aici întîlnim sub altă formă ideea, exprimată de deputatul R. Ceaușescu în Comisia proprietății, după care domnia lui Caragea ar fi marcat o nouă etapă în înrăutățirea situației țărănimii [77]. În concluzie, Heliade crede că a „demonstrat că această (clacă — n.n.) nu însemnează nici iobăgie, nici servagiu, nici corvée, nici angarie" [77], ci un ajutor benevol dat de țăran stăpînului de pămînt, ca mulțumire pentru „ospitalitatea" primită pe moșie.

Fixarea rostului și a caracterului clăcii rezolvă de la sine și problema veciniei pentru că, afirmă Heliade, simplu și sigur: „claca din România (adică Țara Românească — n.n.) se numea vecinătate în Moldova" [78].

Oprim aici fanteziile heliadiste, reținînd pentru discuția ce ne interesează concepția regimului de proprietate individuală generalizată, începutul aservirii — prin vînzări de pămînt și persoane —, legarea de glie a țăranului ca urmare a imitării de către Mihai Viteazul a unor modele polone și maghiare.

Lucrările consacrate problemei agrare, apărute pînă la unirea principatelor, vehiculează cîteva idei care devin prin repetare adevărate clișee istoriografice. Viitorul prim-ministru Apostol Arsachi afirma și el, spre pildă, că „regimul feudal n-a existat niciodată în această țară cu seniorii și vasalii lor". Pămîntul s-a aflat la origine în proprietatea țăranilor, marile domenii formîndu-se prin vînzări, efectuate de moșneni, pînă acum [79].

Aceeași imagine a unei societăți de proprietari — dar pe de alte poziții ideologice — și la Al. G. Golescu: ceea ce este interesant de subliniat în lucrarea lui *De l'abolition du servage* e transferul vinovăției de la Mihai Viteazul la boieri în ceea ce privește consecințele nefaste ale imitării nobilimii maghiare și polone. Pentru el, destrămarea democrației de proprietari nu s-a produs decît „foarte tîrziu, cînd boierii începură a rîvni bogăția și puterea feudală a seniorilor unguri și poloni, șerbia se strecură puțin cîte puțin în țările noastre". Siliți de mizerie și într-un climat de insecuritate, țăranii și-au vîndut proprie-

---

[75] Scopul ar fi fost de a-i face pe țărani să emigreze și a coloniza țara cu. . . cazaci!

[76] Vezi mai sus, p. 71.

[77] I. Heliade Rădulescu, *Diverse*, *Din biblioteca portativă*, București, 1860, p. 367. „Unde s-a făcut claca a fost o relație de om liber către om liber, o afecție din cele mai durabili" etc., etc., *ibidem*, p. 372.

[78] *Ibidem*, p. 371.

[79] Ap. Arsachi, *Mémoire sur claca*, în *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, s. I, vol. I, p. 670; cf. G. Zane, *op. cit.*, p. 241, 249, caracterizează corect pe Ap. Arsachi ideologul marii proprietăți.

tăţile şi persoana lor. În condiţiile generalizării abuzurilor boiereşti „artistocraţia militară, prevalîndu-se de serviciile semnalate pe care ea le făcuse ţării, i-a smuls lui Mihai Viteazul un act care decreta şi legaliza şerbia veşnică“ [80]. În problema originii interne sau externe a şerbiei, Al. G. Golescu tranşează clar: „şerbia n-a fost introdusă în Principate în urma unei cuceriri; ea a fost rezultatul unui import din străinătate“ [81]. Golescu aduce o vedere nouă în înţelegerea legislaţiei agrare a domnilor fanarioţi; reforma mavrocordătească, afirmă el în spiritul lui N. Bălcescu, nu a desfiinţat şerbia, domnii fanarioţi urmărind doar să o păstreze sub alt nume. În acest scop ei s-au erijat în arbitri în conflictele dintre clăcaşi şi stăpînii de pămînt şi au promulgat aşezămintele agrare, caracterizate de autor drept „regim mixt care nu era nici şerbia propriu zisă nici libertatea adevărată“.

În descendenţa de idei a lui Heliade, pe care îl şi citează, se plasează Vasile Boerescu: om liber, ţăranul dispunea de două treimi din moşia pe care era aşezat, avînd obligaţia de a da o dijmă stăpînului. „Astfel — proclamă el orgolios — în timp ce întreaga Europă gemea sub jugul feudal, România avea copii ei liberi şi cetăţeni“. La sfîrşitul secolului al XVI-lea Mihai Viteazul „pătruns de ideile feudale din Ungaria şi Polonia“ a introdus şerbia, statornicită definitiv de Radu Şerban în 1601 (!?), exemplul lor fiind urmat în Moldova de Vasile Lupu prin Codul din 1646. Perioada agitată care a urmat făcea iminentă o schimbare, şi ea a venit prin abolirea şerbiei de către C. Mavrocordat. „Astfel sistemul feudal n-a durat în România, decît aproape un secol şi jumătate, în timp ce în alte părţi ale Europei, el a avut o existenţă multiseculară“ [82]. Deci, pe de o parte, „mîndria“ naţională era satisfăcută; românii n-au cunoscut decît scurt timp o orînduire odioasă, pe de altă parte, scurtul timp în care feudalitatea a existat la noi făcea lesnicioasă abolirea ei.

Împrumutînd afirmaţia lui Heliade, el crede că Ioan Caragea este cel care a transformat claca dintr-o prestaţie generală într-o obligaţie statuară de lege. Admite, cînd discută regimul regulamentar, că obligaţiile personale ale ţăranilor faţă de stăpînii de pămînt constituie „un atribut al şerbiei“. Boerescu admite totuşi „un rest de legătură feudală“ care îl obligă pe ţăranul din timpul lui să presteze o muncă în beneficiul stăpînilor de pămînt. Polemizînd indirect cu Bălcescu şi îmbrăţişînd punctul de vedere al lui Heliade, Boerescu afirmă categoric că regimul agrar existent în Moldova şi Ţara Românească nu poate fi în nici un chip caracterizat drept feudal. „Feudalismul — conchide el — n-a prins niciodată rădăcini aici; el nu a apărut decît pentru a dispărea imediat“. Şi încheierea de ordin practic, politic, desprinsă din investigaţia sa istorică: „nu e vorba deci astăzi nici de abolirea şerbiei, nici de încetarea sistemului feudal“ [83].

Polemica declanşată de revoluţia paşoptistă în privinţa instituţiilor societăţii medievale româneşti şi îndeosebi a celor domeniale a fost continuată de M. Kogălniceanu. Ca şi Bălcescu, el s-a numărat printre partizanii cei mai hotărîţi a unei reforme agrare, care să pună bazele unei mici proprietăţi ţărăneşti, considerată de el drept temelia cea mai sigură pentru propăşirea ţării. Ca şi Bălcescu, el şi-a fundamentat militantismul politic pe cunoaşterea aprofundată a trecutului poporului său, la al cărui studiu, pe baza surselor

---

[80] Al. G. Golescu, *De l'abolition du servage*, în *Acte şi legiuiri*, vol. IV, p. 171.
[81] *Ibidem*, p. 173.
[82] V. Boerescu, *La Roumanie*, în *Acte şi legiuri*, vol. IV, p. 300.
[83] *Ibidem*, p. 307.

naţionale, a adus o remarcabilă contribuţie [84]. Ca şi Bălcescu, deci, el a asociat în chipul cel mai strîns cercetarea istorică cu activitatea socio-politică, punîndu-o pe cea dintîi în slujba celei de a doua. E drept că Kogălniceanu n-a dat o lucrare specială închinată problemei agrare, dar vederile sale în această privinţă sînt lesne de cules din diferite scrieri ocazionale şi, mai ales, din discursurile sale politice.

Prefaţa la traducerea românească a *Colibei lui Moşu Toma*, apărută la Iaşi, în 1853 [85] este cea mai instructivă pentru concepţia marelui istoric. În dezbaterea privind rolul cuceririi în geneza şerbiei, Kogălniceanu tranşează în favoarea tezei potrivit căreia şerbia a fost rezultatul cuceririi. *Vecinătatea* este termenul care „singur ne dovedeşte că ea fu rezultatul concuistei" (cuceririi) [86]. Tabloul imaginat de Kogălniceanu pare a indica împrumutul desfăşurării procesului de la Bălcescu — din *Starea soţială* — dar subordonarea lui faţă de vechea idee a lui Dimitrie Cantemir despre vecinie, ca provenind de la captivii aduşi din ţările vecine şi reduşi la starea de servitute. Kogălniceanu începe prin a arăta că în momentul „descălecatului", atît Ţara Românească, cît şi Moldova erau populate de oameni liberi. Donaţiile de moşii făcute de voievozi boierilor mai ales în părţile de cîmpie — aşadar, ideea lui Bălcescu! — au creat problema înzestrării lor cu braţele de muncă, necesare culturii pămîntului. Soluţia a fost găsită în procurarea, prin război, a forţei de muncă din ţările vecine. „Prinşii lor de rezbel , *vecini*, fură dară, cei intîi şerbi în principate" [87]. În concepţia lui Kogălniceanu, cucerirea îmbracă alt înţeles decît, spre pildă, la Thierry; nu e vorba de o separare: cuceritor — pentru români, descălecător — şi cucerit — autohtonii găsiţi de „descălecători" — ci de procurarea, prin cucerire, a şerbilor din regiunile limitrofe. Kogălniceanu subliniază, în continuare, că „vecinătatea o dată introdusă în Principate, în curînd fu sporită şi prin alte izvoare decît concuista" [88]. El stăruie asupra abuzurilor şi lăcomiei boierimii, care s-a aruncat asupra pămîntului şi persoanei răzeşilor pentru a-şi spori domeniile şi inventarul uman necesar valorificării lor.

Nouă este aprecierea dată de Kogălniceanu legămîntului lui Mihai Viteazul. El se declară în dezacord cu N. Bălcescu în privinţa condamnării voievodului şi a atribuirii responsabilităţii hotărîrii domneşti boierimii din Ţara Românească. Istoricul moldovean crede că efortul militar considerabil impus ţării de războiul cu turcii l-a obligat pe domnul muntean să adopte măsuri excepţionale în vederea desfăşurării ostilităţilor cu Poarta. Legătura nu a avut, prin urmare, o motivaţie socială, ci una militară. „Trebuia dară ca în toată ţara să domnească o singură voinţă şi o desăvîrşită desciplină, pentru ca la cea întăi chemare a sa tot poporul să se scoale ca un singur om. Ca măsură rezbelică, el dar înregimentă [...] toată naţia, hotărînd că fiecare român să-şi aibă domicil fix, să se ţie de satul său, ca cu chipul acesta să se puie o stavilă emigraţiilor sau bejeniilor [...] care ar fi împrăştiat toată

---

[84] Excelenta analiză a lui Al. Zub, *M. Kogălniceanu, istoric*, Iaşi, 1974 ne dispensează de a stărui asupra activităţii istoriografice a lui Kogălniceanu.

[85] Vezi şi D. Simonescu, *Un studiu necunoscut de istorie socială al lui M. Kogălniceanu, gîtuit de cenzură*, în „Studii", VIII (1955), nr. 5—6, p. 137—145.

[86] M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, ed. D. Simonescu — Al. Zub, Bucureşti, 1976, p. 494.

[87] *Ibidem*, p. 495.

[88] *Ibidem*, p. 169.

populaţia şi ar fi lăsat ţara fără apărători în contra duşmanilor din afară"[89]. Atît timp cît controversa în jurul aşezămîntului lui Mihai nu s-a încheiat[90], este, evident, greu să se spună dacă o părere sau alta a istoricilor mai vechi e mai aproape sau mai departe de adevărul istoric. Ceea ce ni se pare însă în afara oricărei discuţii e că legătura lui Mihai n-a introdus şerbia şi nici nu a adus pentru rumâni o agravare a condiţiei lor servile. Kogălniceanu are dreptate, deci, să-l absolve pe marele domn de învinuirile ce i se aduseseră. Istoricul moldovean a înţeles corect că măsura domnului fusese provocată de o anumită conjunctură: el considera, cum am văzut, că necesităţile luptei antiotomane reclamau stabilitatea populaţiei. În ce ne priveşte credem că alternativa social (structural) — fiscal (conjunctural) înseamnă o punere eronată a problemei. Măsura domnească — desfiinţarea dreptului de strămutare al ţăranilor şi trecerea în rîndurile rumânilor a oamenilor liberi cu învoială — n-ar fi fost nici posibilă şi nici durabilă dacă nu s-ar fi integrat unei structuri adecvate (procesul de deposedare de pămînt a ţărănimii libere şi de reducere a ei în stare de dependenţă, care au căpătat în secolul al XVI-lea proporţii însemnate). Desfiinţînd „găleata de ieşire" şi rumînindu-i pe oamenii liberi cu învoială, Mihai Viteazul a inaugurat o nouă fază în istoria ţărănimii. Explicaţia structurală este, deci, corectă în conţinutul ei, dar greşită în ceea ce priveşte determinarea cauzală. Legătura lui Mihai nu a fost provocată nici de intensificarea comerţului de grîne, nici de extinderea rezervei cerealiere a domeniului feudal. Legarea de glie a fost rezultatul convergenţei intereselor domniei (reamintim că Mihai Viteazul şi-a constituit cel mai mare domeniu cunoscut pînă atunci în Ţara Românească) şi ale marii boierimi, preocupată de asigurarea „inventarului uman", necesar valorificării domeniilor ei sporite în întindere. Şerbia în formele ei depline, care implică desfiinţarea dreptului de strămutare al ţăranilor a fost pretutindeni formula de asigurare a forţei de muncă a domeniului în condiţiile unei depresiuni demografice şi a atotputernicei boierimi. Ambele aceste două premise existau în 1595 şi ele au fost consolidate de factorii conjuncturali: marea dislocare de populaţie, provocată de invazia otomană, dificultăţile visteriei de a asigura încasarea regulată a dărilor, într-o perioadă cînd cheltuielile de război cereau mari sume de bani, perspectiva lungilor contestaţii între stăpînii de moşii pentru a-i recupera pe rumânii fugiţi pe domenii străine, posibilitatea invocării de către rumâni a scăpării din robia turco-tătară pentru a pretinde un statut de libertate şi, „last but not least", avantajul dobîndit de marea boierime asupra domniei în urma tratatului de la Alba Iulia, încheiat cu Sigismund Bathory. Legătura lui Mihai a fost produsul unor procese de lungă durată care au dat feudalismului românesc formele sale definitive şi definitorii, procese asociate — ca întotdeauna în istorie — cu circumstanţe specifice. În acest sens discuţia purtată pînă acum în istoriografia noastră — care voia să absolutizeze fie cauzele de lungă durată (P. P. Panaitescu), fie cele de conjunctură (C. Giurescu) — a fost eronată. Monocauzalitatea este un fenomen rar în istorie şi aşezămîntul domnesc din 1595 este un exemplu de

---

[89] *Ibidem, op. cit.*, p. 495—496.

[90] C. C. Giurescu, *„Aşezămîntul" sau „legătura" lui Mihai Viteazul*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, XIX (1970), I, p. 53—84 (= *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, 1977, p. 32—75).

interdependenţă între cele trei nivele ale istoriei — pentru a relua termenii lui Fernand Braudel — evenimenţial, conjunctural, structural [91].

Ca şi Bălcescu, pe care îl citează amplu, Kogălniceanu stabileşte un raport de determinare cauzală între aservirea ţărănimii şi instaurarea regimului fanariot: „Şerbirea claselor de jos a<le> societăţei de către clasele de sus trase după sine şi şerbirea ţărei" [92]. Împrejurările privind abolirea şerbiei de către C. Mavrocordat sînt judecate identic cu Bălcescu, al cărui pasaj îl şi reproduce. Deosebirea e că, încă din 1853, Kogălniceanu se arăta un preţuitor al reformei mavrocordăteşti, considerînd că autorul ei „îşi făcu numele nemuritor în istoria naţională" [93]. Şi mai elogios vorbeşte Kogălniceanu despre C. Mavrocordat, cu prilejul unei discuţii la Academia Română, în martie 1890: reforma din 1749 este „un act de mare importanţă; ea este un soare luminos în vălul negru care s-a întins peste ţară cu domnia fanarioţilor [...]. Este o falā naţională că, mult înainte de revoluţia franceză, s-a făcut la noi acest mare act de dreptate pentru clasa muncitoare" [94].

În celebrul său discurs în favoarea reformei agrare, rostit la 25 mai/6 iunie 1862, Kogălniceanu, într-o retrospectivă asupra regimului agrar din ţările române reia discuţia asupra originilor şerbiei şi a clăcii. Şi de astădată — ba încă mai răspicat — el afirmă că transformările suferite de clacă ca şi structura marelui domeniu — două treimi împărţite, sub forma loturilor ţărăneşti, cultivatorilor direcţi, şi o treime rezervată stăpînului moşiei — se întîlnesc în „obiceiurile şi legile slavone", din care românii le-ar fi împrumutat în timpul convieţuirii lor cu slavii şi bulgarii — evident în perioada migraţiilor — sau ar fi fost pur şi simplu adoptate din ţările slave vecine, pentru că, spune el, „ori de cîte ori boierii şi legiuitorii noştri au fost chemaţi a face sau a preface legiuirile şi mai ales în materie rurală, ei se uitau mai întîi la legile ţărilor megieşe, ţări slavone" [95]. Explicaţii pe de-a-ntregul eronate, căci prestarea rentei în muncă nu era reglementată, după cum o dovedesc primele acte de cancelarie la începuturile statelor feudale româneşti, iar aşezămintele agrare — discutabile dealtminteri pentru secolul al XVII-lea —, din secolul al XVIII-lea nu s-au inspirat în nici un fel din măsurile similare adoptate în Rusia sau Polonia. Argumentaţia lui Kogălniceanu are mai mult un substrat tactic: el voia să arate adversarilor reformei agrare, aşa cum o preconiza el, că în Rusia şi Polonia fuseseră deja înfăptuite emanciparea şi împroprietărirea clăcaşilor, refuzate de boierii români [96].

Alterarea caracterului benevol al clăcii şi transformarea acestei prestaţii în muncă într-o obligaţie s-au aflat la originea „robiei rumâniei sau a vecinătăţei" [97]. Starea de servitute corporală a durat pînă la reformele lui C. Mavrocordat, care a abolit-o. Kogălniceanu stăruie, însă, cînd este vorba de a răspunde la întrebarea dacă ţăranii erau sau nu liberi, asupra dreptului

[91] Pe larg studiul nostru *Ţărănimea aservită din Ţara Românească de la legătura lui Mihai Viteazul la reformele lui C. Mavrocordat* (în ms.).

[92] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 497.

[93] *Ibidem.*

[94] *Ibidem*, p. 596—597; vezi şi lămuririle lui Al. Zub privind împrejurările acestor discuţii.

[95] Idem, *Scrieri sociale*, ed. D. Simonescu, Bucureşti, 1947, p. 231. El invocă cererea boierilor din 1805 pentru sporirea clăcii, unde este prezentată situaţia din ţările vecine.

[96] „Eu nu cer pentru ţăranii noştri liberi, cum se zice, decît aceia ce împăratul Alexandru al II-lea şi nobleţea Rusiei au făcut pentru şerbi", *ibidem*, p. 266.

[97] *Ibidem*, p. 225.

de strămutare căruia îi atribuie, din acest punct de vedere, funcţia de criteriu. El constată că legăturile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu fixau „aducerea la urmă" a ţăranului fugar şi că prevederea a rămas în vigoare şi în aşezămîntul din 10 aprilie 1827 a lui Ioniţă Sandu Sturdza, domnul Moldovei. Aşadar, conchide el, pînă în 1832, ţăranii români au fost „glebae adscripti", Regulamentul organic introducînd întîia dată o „libertate condiţionată". Este evident că Kogălniceanu ignora nemulţumirea ţărănimii care a văzut în condiţiile fixate de Regulamentul organic în vederea părăsirii moşiei de către ţăran tot atîtea legături pentru a-l fixa de pămînt [98]. E adevărat că obiectivul principal a lui M. Kogălniceanu era de a impune împroprietărirea ţăranilor, de a discuta raportul dintre ţăran şi pămînt şi numai în subsidiar de a urmări riguros ansamblul regimului de obligaţii; numai astfel, credem, se poate explica faptul că el nu a dezvoltat în discursul său acea constatare capitală din raportul Comisiei internaţionale însărcinată să studieze propunerile Divanului ad-hoc: „acţiunea guvernului (în epoca regulamentară — n.n.) fu cu totul paralizată pe la ţară, ţăranii fură lăsaţi la bunul plac al proprietarilor şi *un fel de drept feudal fu reintrodus în Moldavia*" [99].

Deşi în cuprinsul acestui studiu nu urmărim şi literatura politică — ci doar pe cea istoriografică — n-am putea să nu reînnoim excepţiile, amintindu-l aici pe Barbu Catargi. Menţionarea lui este în mai multe privinţe necesară: mai întîi el a fost principalul adversar a lui M. Kogălniceanu, şi împotriva lui — ca persoană — şi-a dezvoltat marele istoric pledoaria pentru împroprietărirea ţăranilor; în al doilea rînd, cel puţin într-o privinţă, asupra căreia ne vom opri îndată, se constată la cei doi o suprinzătoare convergenţă.

B. Catargiu a fost exponentul boierimii conservatoare, pentru care reforma agrară era identică cu exproprierea în masă a clăcaşilor. Vederile sale în domeniul istoriei agrare sînt cele obişnuite în mediul boieresc: marii stăpîni de pămînt sînt la origine cei care s-au distins prin virtuţi militare. Regimul stăpînirii de pămînt a urmat întrutotul „legile Romei", ideea unei împărţiri între proprietari şi neproprietari, care să coincidă cu o separare etnică între migratori şi autohtoni (ca în Franţa între germanic şi roman) neexistînd la noi. Şerbia ar fi fost introdusă de Mihai Viteazul, dar nu la îndemnul şi nici în beneficiul marii boierimi, ci dintr-o raţiune de stat, care i-a impus domnului sacrificarea deliberată a ţărănimii. Justificarea dată de fruntaşul conservator măsurii lui Mihai Viteazul se aseamănă cu cea a lui M. Kogălniceanu din care Catargiu s-a inspirat; deosebirea vine din sublinierea repetată că marea boierime — proprietarii, cum se exprimă el — nu au avut nici un rol în această „instituire" a şerbiei. „Servajul — declară B. Catargiu la 29 mai 1862 într-un discurs la Cameră — a fost introdus de acel mare bărbat al României, de Mihai Viteazul, pentru o necesitate a vremii lui, prin nişte mijloace barbare negreşit, dar neapărate în împrejurările în care se afla. El, văzînd că populaţiunea se împrăştie, că într-o zi o să se deştepte singur pe pămîntul României, fără oştire, fără finanţe şi, prin urmare, în neputinţă de a mai susţine diferitele războaie ce era nevoit a întreprinde pentru apărarea ţării sale, şi-a zis: „voiu să jertfesc mai bine libertatea naţiei mele, ca să o scap întreagă din robia străină". Şi după această amuzantă

---

[98] Vezi mai sus, p. 72.
[99] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 244.

reconstituire a presupusului raţionament domnesc, Catargiu conchide: „servajul s-a făcut printr-o necesitate politică, iar nicidecum ca să flateze pe proprietari“ [100]. Rostul politic al concluziei este atît de evident, încît ele nu necesită ample comentarii: liderul conservator împrumuta explicaţia lui Kogălniceanu pentru a o întoarce împotriva autorului ei şi, implicit, a poziţiei sale liberal-democratice. Încă o dată discuţia asupra şerbiei oferea terenul pentru confruntări politice, punînd astfel în lumină strînsa corelaţie dintre istoric şi politic în studiul evoluţiei regimului agrar.

3. UN SUFLU DE SIMŢ CRITIC: ROMANTISM ÎN AMURG, POZITIVISM INCIPIENT

Înfăptuirea reformei agrare, urmată la ceva mai mult de un deceniu de dobîndirea independenţei, a luat, pentru un timp, problemei ţărăneşti caracterul ei acut din anii 40—60 ai secolului al XIX-lea. Pe măsură ce această problemă trecea în marginea scenei politice, interesul arătat de istorici se retrăgea şi el în periferia anchetei istoriografice.

Sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, cînd cercetările de istorie agrară înregistrează o anumită eclipsă, constituie o perioadă în decursul căreia istoriografia română înregistrează însemnate progrese. Contextul istoriografic internaţional era dealtminteri caracterizat prin apariţia unor curente şi direcţii noi care lărgeau aria de investigaţie şi-i adînceau analiza. Ranke (mort în 1886) făcea încă figură de patriarh al istorismului, principiile sale privind critica surselor istorice, în vederea reconstituirii faptului „wie es eigentlich gewesen ist“ fiind la temelia oricărei cercetări autentice. Istoriografia germană — mai exact cea prusacă — angajată ea însăşi în sprijinirea efortului de unificare naţională, apoi, după războiul franco-prusac din 1870—1871, în a celui de afirmare a noului Reich ca mare putere, prelungea, în alte condiţii de dezvoltare social-politică şi în alt cadru naţional, romantismul francez.

În timpul acestei translaţii a romantismului de la vest la est, în ţara lui de obîrşie se năştea un alt curent, destinat unei îndelungate vieţuiri, pozitivismul. Varianta lui istoriografică e mult mai puţin tributară, decît ar lăsa să se creadă numele, filozofiei lui Auguste Comte. Adversar al patosului romantic, istoricul pozitivist încearcă să elimine tot ceea ce ar putea altera procesul de cunoaştere prin participarea efectivă a subiectului-cunoscător, pentru a nu lăsa istoriei decît faptele înseşi. Extragerea acestora din izvoare se face după principii şi reguli precise care transformă critica surselor într-un ansamblu de reguli riguroase, destinate să garanteze o recoltă de date curăţite de zgura alterărilor sau falsificării lor voite sau neintenţionate. La sfîrşitul secolului, un adevărat manual al metodei „pozitiviste“ (ghilimelele sînt în acest caz de rigoare), *Introduction aux études historiques* al lui Ch. Langlois şi V. Seignobos fixa corpus-ul acestor reguli.

În istoriografia românească, noul spirit critic s-a manifestat în două faze: cea dintîi coincide cu activitatea Junimii la Iaşi, adică cu anii 1864—

---

[100] B. Catargiu, *Discursuri parlamentare 1859—1862*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1914, p. 343.

1885 [101], cea de a doua este dominată de activitatea acelor mari istorici, a căror vastă erudiţie a fost dublată de o exemplară rigoare critică: D. Onciul, I. Bogdan şi C. Giurescu. Formulată pe scurt, doctrina tuturor acestor cercetări, indiferent de „calibrul" lor ştiinţific este „reîntoarcerea la surse", eliminarea şi combaterea tuturor concepţiilor şi tendinţelor născute din adeziunile politice sau din credinţa că ajustarea adevărului istoric după un pat . . . nu al lui Procust, ci al intereselor naţionale rău înţelese este o atitudine patriotică.

Ce a însemnat spiritul junimist în istoriografie, care-i erau obiectivele se poate desprinde din rîndurile lui Gh. Panu: „Ceea ce lipsea pe atunci în istorie ca şi în toate, era metoda şi spiritul critic desbrăcat de orice preocupare, mai cu seamă spiritul critic lipsea complet. Nu-şi poate închipui cineva astăzi cîtă copilărie exista în felul de argumentare. În *Studiul istoriei la Români*, mi-am propus să denunţ naivităţile, greşelile şi reaua credinţă de care erau pline cărţile noastre de istorie. Era şi timpul, deja începuseră toţi a se sătura de fabulele istoriei noastre, deja d. Hăjdău scoasese cea dintîi fascicolă a *Istoriei* sale *critice*" [102]. Şi felul de a reacţiona la această stare de lucruri, este, iarăşi, înfăţişată de Gh. Panu: „Şi atunci mi-am zis: ia să caut, ia să văd, de unde sunt ele (afirmaţiile istoricilor — n.n.) luate? Poate ele au o origină întemeiată? Iată cum am ajuns să mă ocup de istoria Românilor în izvoarele ei cele mai vechi" [103]. Pasajele citate cuprind, aşadar, cele două trăsături ale spiritului junimist în istoriografie: reîntoarcerea la surse şi spirit critic.

S-au manifestat ele şi în cercetarea istoriei agrare? Răspunsul, care nu poate fi decît nuanţat, trebuie să ia în consideraţie cîţiva factori. Mai întîi, desigur, baza documentară, căci atît timp cît era vorba de reîntoarcere la surse, prima întrebare pusă în chip firesc nu putea fi decît: care surse? Pînă în primul deceniu al secolului al XX-lea, cînd se produce „explozia" documentară provocată de investigaţiile prodigioase şi tulmultoase ale lui N. Iorga, informaţia referitoare la raporturile agrare rămîne îngustă: pentru Ţara Românească, documentele publicate de N. Bălcescu, pentru Moldova, *Uricariul*, marea colecţie iniţiată de Th. Codrescu în 1852 şi încheiată, după moartea lui în 1895. Aşa-zisa *Istorie a românilor* a lui V.A. Urechia închidea în paginile ei un material valoros dar atît de haotic prezentat, încît descuraja — şi descurajează încă — orice răbdare; documentele publicate acolo datau din anii 1774—1821, către care atenţia istoricilor se îndrepta însă numai incidental. Se adăugau *Tesaurul*, publicat de Al. Papiu-Ilarian şi, mai ales, documentele pe care prodigiosul B.P. Haşdeu le dădea la iveală în „Archiva istorică a României". Informaţia aflată în circuitul ştiinţific rămîne îngustă şi ea punea un prag obiectiv oricărei investigaţii.

În ceea ce priveşte valorificarea ştiinţifică a izvoarelor, metoda şi rezultatele au depins în bună măsură de însăşi formaţia autorilor: Gh. Panu şi R. Rosetti nu erau istorici de profesie, ci amatori; prima lor polemică nu a împins cunoaşterea relaţiilor agrare prea mult înainte. „Ştiinţa . . . a profitat puţin, problema evoluţiei vechilor noastre clase sociale nefiind resol-

---

[101] Pe larg, despre toată problematica acestei activităţi vezi Al. Zub, *Junimea, implicaţii istoriografice (1864—1885)*, Iaşi, 1976.

[102] G. Panu, *Amintiri de la „Junimea"*, vol. II, f.a., p. 26. Autorul îl exceptează însă pe N. Bălcescu de la această severă judecată, *ibidem*, p. 6.

[103] *Ibidem*, p. 5.

vată prin aceste discuții în care era, de o parte, o puternică idee preconcepută, de cealaltă, o remarcabilă vigoare dialectică suplinind pregătirea de specialitate necesară“ [104].

Abia C. Giurescu, cum se va vedea, avea să aducă în studiul rumâniei o mare cantitate de material inedit care va rămîne baza tuturor cercetărilor în acest domeniu pînă în noua perioadă — marxistă — a istoriografiei noastre. Dintre cei trei mari magiștri ai științelor istorice, N. Iorga a dat doar o lucrare ocazională despre istoria relațiilor agrare, imediat după răscoalele din 1907, iar D. Onciul și I. Bogdan și-au exercitat în alte direcții marile lor însușiri de erudiți și de critici de mare rigoare a surselor.

Cît privește opera de sinteză a lui A.D. Xenopol, monumentală în construcția ei, ea se cuvine discutată aparte. Amestec curios de romantism și pozitivism, această primă mare istorie națională rămîne tributară, cum se va vedea, în ceea ce privește principalele aspecte și momente ale șerbiei, concepției romantice în genere, și tiparului de gîndire al epocii pașoptiste în speță.

Continuator în noua etapă istoriografică a vechilor teze este și Al. Papadopol-Calimah, istoric junimist, conștiincios în documentare și cu reale merite în chestiuni de detaliu [105]. Și pentru el iobăgia în Țara Românească și Moldova își are o sursă externă: „această instituțiune barbară a fost adusă din Ungaria“ [106]. Procesul imaginat de el s-ar fi desfășurat în chipul următor: pe măsura cuceririi Transilvaniei de către regatul ungar, populația autohtonă românească a fost redusă la starea de iobăgie; rîndurile iobagilor români au fost sporite cu ungurii care, după adoptarea creștinismului, refuzaseră să se convertească la noua religie. Din Transilvania instituția ar fi fost introdusă la sud de Carpați de Mihai Viteazul care, prin legătura sa, ar fi transformat pe țăranii liberi în șerbi. Motivul este formulat ipotetic de către autor: „ca să cîștige poate încrederea și simpatiile ungurilor și ale lui Sigismund Bathori, de alianța cărora avea nevoie“ [107].

Cum se poate lesne vedea, vederile lui Papadopol-Calimah sînt o simplă împerechere de puncte de vedere deja emise: despre introducerea iobăgiei în Transilvania de către unguri vorbise încă M. Kogălniceanu; despre „imitarea“ unor modele ungare și polone, Heliade Rădulescu, Al. G. Golescu și V. Boerescu; singura noutate consta în faptul că, de astă dată, i se atribuie legăturii lui Mihai un substrat politic: cîștigarea alianței cu principele Transilvaniei și cu nobilimea maghiară. O construcție șubredă, înălțată cu materiale uzate, care n-avea sorți să dureze.

La A.D. Xenopol, sinteza diverselor opinii formulate în legătură cu vecinia este la fel de vizibilă, cu deosebirea față de Al. Papadopol-Calimah, că de astă dată vechile elemente se încheagă într-o construcție amplă, meditată îndelung, chemată să explice un șir de realități ale societății medievale românești.

Ca și N. Bălcescu, Xenopol pornește de la o structurare geografică: munte — cîmpie, căreia îi asociază o altă etnică: români — slavi. „Țările

---

104 C. C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, în „Revista istorică“, XII (1926), 7—9, p. 157.

105 Al. Zub, *op. cit.*, *passim*.

106 Al. Papadopol-Calimah, *Desrobirea țăranilor în Moldova*, în „Convorbiri literare“, XXI (1887), 1, p. 7.

107 *Ibidem*, p. 5—6.

care erau să fie supuse acestui eveniment (descălecarea — n.n.) erau împoporate şi anume cu o poporaţie de obîrşie mai ales română în părţile lor muntoase, şi slavonă în locurile libere şi şese"[108]. Invaziile succesive, climatul de insecuritate, devastările migratorilor au făcut imposibilă orice formă superioară de organizare politică, astfel că era necesară venirea din afară a unui element care să dea acestor populaţii cadrele şi instituţiile organizatoare. Această funcţie ar fi împlinit-o „descălecătorii", veniţi de peste Carpaţi, unde ei îşi dăduseră mici state care cuprindeau, în ciuda întinderii lor modeste, toate componentele vieţii de stat. „El (poporul descălecător — n.n.) aduse cu sine principiul monarhic al ocîrmuirei sub voevozi, nobleţa cu drepturile şi îndatoririle sale, obiceiul feudal al dăruirei de pămînturi şi altele mai multe"[109]. Ideea de cucerire respinsă de Bălcescu şi admisă de Kogălniceanu — dar am văzut că înţelesurile erau diferite — este de asemenea înlăturată de Xenopol. Trecerea românilor transilvăneni peste munţi nu a avut caracterul unei luări militare în stăpînire: nici „cuceritorii" n-au folosit violenţa, nici „cuceriţii" n-au opus rezistenţă.

Actul „descălecării" aduce însă cu sine un clivaj social în noua ţară „întemeiată": după terminologia lui Xenopol, „muntenii" îi supuseră pe „români" sau „rumâni". Iniţial, „rumân" nu ar fi avut alt înţeles decît pe acela de supus, şi numai cu timpul, pe măsura degradării statutului personal al ţăranului, el ajunsese să desemneze un om de condiţie servilă.

În Moldova, crede A.D. Xenopol, desfăşurările au fost deosebite, deşi şi aici celor două tipuri de regiuni — munte şi şes — le-ar fi corespuns două populaţii: română şi slavonă. Pentru a explica de ce nu s-a produs şi la răsărit de Carpaţi un fenomen social şi lingvistic similar celui din Ţara Românească, autorul afirmă că aici, spre deosebire de părţile dintre Carpaţi şi Dunăre, ostilitatea faţă de Dragoşeşti, ca reprezentanţi ai suzeranităţii ungare, a făcut ca trecerea lui Bogdan să fie privită cu satisfacţie, între localnici şi cei nou veniţi manifestîndu-se o perfectă solidaritate; „de aceea — conchide el — în Moldova nu întîlnim acea degradare a numelui etnic la însemnarea de şerb"[110].

Pentru a lămuri originile şerbiei (veciniei) în Moldova, Xenopol porneşte de la informaţiile lui D. Cantemir din *Descriptio Moldaviae*. El acceptă ideea că iniţial vecinii s-au recrutat din populaţia slavonă din părţile de şes ale Moldovei, iar mai tîrziu şi din ţăranii moldoveni aserviţi de către boieri, dar respinge părerea domnului moldovean că şerbii ar fi fost aduşi din ţările vecine — de aici numele! — pentru că ţara ar fi fost nelocuită la data întemeierii. Slavii găsiţi de descălecători ar fi fost transformaţi în şerbi.

În ceea ce priveşte termenul de vecin, Xenopol îl deduce din lat. *vicinus* derivat din *vicus* (sat), deci locuitor, şi susţine, întîlnindu-l într-un document din 1355 al regelui Ludovic al Ungariei privind stăpîniri din Maramureş, că a fost adus de descălecători. Concluzia sa este următoarea: „Dacă nu aşezămîntul vecinilor, cel puţin numele şi începătura lui era deci cunoscut românilor (din Maramureş — n.n.) înainte de descălecare. El dobîndi caracterul şerbiei numai cît mai tîrziu, cînd elementul de peste munţi schimbă în apă-

---

[108] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, ed. a III-a, Bucureşti, f.a., vol. II, p. 203; vol. III, p. 47.

[109] *Ibidem*.

[110] *Ibidem*, p. 51.

sare stăpînirea lui pe coastele exterioare ale Carpaţilor şi în şesurile aşternute la poalele lor. Aceştia căpătară numele de *vecin* în Moldova, de *rumân* în Muntenia, încît *originea condiţiunei înjosite a unei părţi din ţărănimea română, se urcă la faptul descălecărei*" [111]. Xenopol stăruie asupra condiţiei de proprietari de pămînt pe care ar fi avut-o la început rumânii şi vecinii, îndatoraţi doar la o prestaţie în favoarea boierului. Numai deposedarea lor de pămînt, petrecută mult mai tîrziu, căreia i s-a adăugat desfiinţarea dreptului de liberă strămutare, au avut drept urmare constituirea acelor trăsături care au făcut din şerbie o condiţie socială înjositoare.

Elementele alcătuitoare ale teoriei lui Xenopol îşi vădesc repede obîrşia: concepţia lui Thierry despre antagonismul etnic aflat la originea antagonismului social (franci — galo-romani; normanzi — anglo-saxoni) a fost localizată la realităţile româneşti unde cuceritori şi cuceriţi aparţineau aceluiaşi popor. Xenopol insistă asupra faptului că în nici un fel descălecarea nu poate fi identificată cu o cucerire, dar el admite o „apăsare" care a stat la originea diferenţierii sociale, grefată pe condiţii geografice, viziune în care se recunoaşte iarăşi lesne teoria lui N. Bălcescu [112].

Dacă asupra identităţii dintre etniconul *rumân* şi starea socială de rumân, vom relua discuţia, pentru că problema a preocupat pe istorici pînă în zilele noastre, celelalte aspecte ale concepţiei lui Xenopol nu se disting prin noutate; ele sînt reluări ale unor mai vechi păreri, cărora el le-a dat — sau a crezut că le dă — o anumită fundamentare prin izvoarele noi, devenite accesibile. Nu lipsesc însă şi afirmaţii pe de-a întregul greşite, ca de pildă existenţa unor populaţii slave în plin secol al XIV-lea cînd, se ştie, că secolul al X-lea este cel din urmă în care izvoarele îi mai semnalează pe slavi separaţi de români în spaţiul carpato-dunărean; după desăvîrşirea etnogenezei româneşti în secolele VII—IX, populaţiile slave au sfîrşit prin a fi pe de-a întregul asimilate de români [113].

În discuţia privind rolul aşezămîntului promulgat de Mihai Viteazul în evoluţia şerbiei la noi, A.D. Xenopol se plasează pe o poziţie intermediară. Vederile sale pornesc de la însemnătatea pe care el o atribuie dreptului de strămutare al ţăranului în definirea statutului personal al acestuia. El susţine că, din acest unghi de vedere, situaţia rumânilor şi a vecinilor a cunoscut o continuă agravare. Legătura dintre ei şi pămînt a devenit, prin dialectica împrejurărilor, dintr-un drept, o degradare a stării lor. Dacă la începuturile acestei instituţii, ţăranul şerb nu putea fi despărţit de lotul pe care îl cultivă (de aceea, nici la vînzări, oamenii nu puteau fi separaţi de pămînt), cu timpul s-a ajuns la interzicerea părăsirii moşiei de către ţăranul doritor de altă viaţă. Interesele comune ale marilor stăpîni de pămînt, de a fixa braţele de muncă necesare punerii în valoare a pămîntului, şi ale statutului, de a asigura stabilitatea şi evidenţa contribuabililor, s-au coalizat pentru a-l lega pe ţăranul şerb de pămînt. O practică îndelungată a conferit aceste realităţi statulul de lege astfel că, în 1749, cînd actul lui C. Mavrocordat defineşte starea de vecinie, se constată că una din trăsăturile fun-

---

[111] *Ibidem*, p. 54.

[112] Teoria lui A. D. Xenopol este discutată şi în lucrarea fără valoare a lui Mihai Paşcanu, *Asupra originei veciniei (rumîniei)*, Bucureşti, 1902, care, după ce o califică de „îndestulătoare" (p. 73) o alătură celor formulate de C. Dissescu şi I. Nădejde (p. 78 şi urm.).

[113] Cf. şi Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, 1971, p. 49—51.

damentale este interdictul de a-şi părăsi satul. „Astfel — conchide Xenopol — se introduse şi dincoace de munţi aşezămîntul iobăgiei ce exista încă de mai înainte de ceea parte de ei, precum în deobşte în toate statele şi la toate popoarele europene“ [114].

Înţeleasă astfel evoluţia şerbiei, este limpede că ea nu putea fi instituită printr-un aşezămînt domnesc. „Ca toate alcătuirile sociale — scrie Xenopol — (aşezămîntul — n.n.) se dezvoltase cu încetul şi pe nesimţite, începînd a fi însemnat şi amintit numai după desăvîrşita lui arătare“ [115]. Originile lui ar coborî, prin urmare, cum s-a văzut, tocmai la începuturile statelor feudale româneşti, cînd „descălecarea“ ar fi creat embrionul clasei de ţărani aserviţi. Nici vorbă nu poate fi de o „legătură“ a lui Mihai Viteazul care să fondeze această instituţie. Pornind de la cunoscutul document al lui Radu Mihnea din 1613, publicat încă de N. Bălcescu în „Magazinul istoric pentru Dacia“ — într-un fel „ctitorul“ documentar al marii controverse — Xenopol remarcă îndreptăţit — dealtminteri acelaşi va fi mai tîrziu şi raţionamentul lui C. Giurescu — că rumânii care făceau obiectul litigiului se aflau în stare de şerbie înainte de Mihai Viteazul (din timpul lui Mihnea Turcitul). La capătul unei strînse — şi corecte — analize a documentelor cunoscute la acea dată, care indicau existenţa ţăranilor şerbi înainte de aşezămîntul lui Mihai, Xenopol afirmă răspicat: „rumânia sau vecinătatea este mai veche decît domnia lui Mihai Viteazul căruia deci fără cuvînt se atribuie introducerea acestui aşezămînt doborîtor al condiţiei ţărăneşti [116]. Hotărîrea lui Mihai Viteazul nu a introdus şerbia, ci doar a recunoscut-o. Istoricul stăruie asupra consecinţelor nefaste ale aservirii ţărănimii pentru forţa militară a ţărilor române şi, deci, pentru capacitatea lor de a se opune agresiunii otomane. Declinul ţărănimii libere a fost urmat de declinul oastei româneşti. Ţăranii aserviţi nu mai puteau constitui acea oaste prin a cărei luptă domnii români cîştigaseră marile lor biruinţe: „Nu se putea doar răzăma libertatea pe robie şi neatîrnarea pe slugărie“ [117].

Concepţia lui Xenopol este intermediară în raport cu cea exprimată de Bălcescu — Mihai, domnul care institue şerbia — şi cea formulată de Lahovary în Comisia proprietăţii — ţăranii, şerbi dintru început pe pămînturile boierilor — şi care avea să-şi găsească fundamentarea documentară (dar, repetăm, în nici un fel călăuzită de ţelurile politice urmărite de un Lahovary), în scrierile lui C. Giurescu. Raportată la nivelul documentării şi la acela ai interpretărilor curente din istoriografia românească a epocii, teza lui Xenopol apare drept un pas înainte.

Un progres îl constituie şi viziunea lui Xenopol asupra reformelor lui C. Mavrocordat. Istoricul înţelesese că încă în prima domnie a lui N. Mavrocordat sînt decelabile anumite elemente ale ceea ce am numi — modernizînd — *new-deal*-ul fanariot, dar nu a sesizat nici rostul, nici amploarea politicii fanariote de reforme. Pentru el atît în domnia lui Nicolae, cît şi în cea a lui Constantin s-ar putea urmări o basculare între sprijinul pe mase — Xenopol vorbeşte chiar, gîndindu-se, evident, la ţărănime de „clasa muncitoare“ ! — şi sprijinul pe boierime. Încredinţat că nici una din soluţii nu poate fi satisfăcătoare din punct de vedere politic, C. Mavrocordat „vroi să împace în

[114] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. VI, p. 130.
[115] *Ibidem*.
[116] *Ibidem*, p. 131—132.
[117] *Ibidem*, p. 144.

următorul chip interesele celor două clase, anume aruncînd toată greutatea dărilor asupra ţăranilor, dar eliberînd pe cît se putea mai mult munca lor din robia claselor dominatoare. Tocmai spre a-i pune în putinţă de a suporta îngreuierea contribuţiilor"[118]. Xenopol subliniază, aşadar, preocuparea domnului de „a spori numărul birnicilor", relevînd astfel unul din resorturile principale ale reformelor mavrocordăteşti, dar se înşeală cînd afirmă că rostul lor ar fi fost concilierea intereselor antagoniste ale celor două clase fundamentale ale societăţii româneşti. Meritul său stă în dezvăluirea stăruitoare a conjugării intereselor demofiscale ale Porţii şi ale domnului altminteri simplu reprezentant al intereselor celor dintîi — şi în opoziţia boierimii faţă de abolirea şerbiei[119]. Tot Xenopol este cel dintîi care pune în lumină deosebirile dintre reforma socială din Ţara Românească şi cea din Moldova, cea din urmă limitîndu-se „pentru a nu jigni aşa de adînc pe boieri numai la înlăturarea amestecului ce se obişnuise a se face între vecini, şărbi ai pămîntului şi ţigani, robii persoanei"[120].

Bilanţul măsurilor domneşti din anii 1746—1749 este judecat negativ: în afară de dispariţia termenilor de rumân şi vecin, starea ţăranilor nu numai că nu s-a ameliorat, dar chiar şi uşurările aduse ţărănimii de reforme au fost repede anulate sau eludate de boieri: „răscumpărarea oamenilor din rumânie în Muntenia şi înlăturarea amestecului vecinilor cu ţiganii în Moldova, fură date la o parte de partea boierimii, cea lacomă şi nedreaptă, şi [...] vremurile vechi se întoarseră în toată urăciunea şi sălbăticia lor"[121]. Este limpede că pentru Xenopol epoca postmavrocordătească se caracterizează printr-o recrudescenţă a practicilor feudale de exploatare şi că, dacă ar fi cunoscut termenul, el ar fi vorbit de o reacţie seniorială. Astăzi, ştim că împotrivirea boierimii nu a putut anula totuşi abolirea şerbiei, că servitutea corporală a ţăranului şerb a dispărut şi că „noua feudalitate" de care se vorbea atît de stăruitor la '48 şi în anii următori a îmbrăcat alte forme.

În concepţia lui Xenopol, situaţia ţăranilor a cunoscut o continuă înrăutăţire, astfel că, pus în situaţia să aplice şi în această problemă cunoscuta-i teorie a „seriei istorice", autorul îşi intitulează paragraful respectiv *Seria decăderei condiţiei ţăranilor*[122]. Încununarea acestei progresive degradări a stării ţărănimii a fost adusă de epoca regulamentară, prin legislaţia agrară. Xenopol rezumă corect situaţia: „Rusia căutase prin legiuirea întocmită de ea în ţările române să cîştige în favoarea ei clasa boierească, jertfindu-i cu totul pe ţărani"[123].

Dacă ar fi să se înfăţişeze grafic concepţia lui Xenopol despre istoria ţărănimii române, ea s-ar prezenta ca o curbă descendentă: de la descălecare la regulament, ţăranii români au coborît neîncetat spre formele cele mai

[118] *Ibidem*, vol. IX, p. 79.

[119] Pentru originea reformelor, rolul lui C. Mavrocordat şi poziţia boierimii, vezi Fl. Constantiniu şi Ş. Papacostea, *Les reformes des premiers Phanariotes en Moldavie et en Valachie: essai d'interprétation*, în „Balkan Studies", 13 (1972), nr. 1, p. 89—117 şi Fl. Constantiniu, *Constantin Mavrocordat's Reforms in Moldavia and Wallachia*, în vol. *Enlightenment and Romanian Society*, ed. P. Teodor, Cluj-Napoca, 1980, p. 68—77.

[120] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. IX, p. 84.

[121] *Ibidem*, p. 87. De subliniat că autorul explică eşecul reformelor şi prin utilajul mental al epocii „atît de lipsite de cugetări abstracte, de idei sistematice".

[122] *Ibidem*, vol. XI, p. 109.

[123] *Ibidem*, p. 122. Cf. Andrei Oţetea, *Geneza Regulamentului organic*, în *Scrieri istorice alese*, ed. Fl. Constantiniu şi Ş. Papacostea, Cluj-Napoca, 1980, p. 229—245.

apăsătoare ale exploatării, pe umerii lor rezemîndu-se toate greutăţile statului. În acest chip, problema agrară a ajuns să domine întreaga viaţă politică românească.

Preocupările de istorie social-politică ale lui Ioan Bogdan nu au atins decît cu totul sporadic — şi atunci, numai lăturalnic — problema iobăgiei. Într-o conferinţă rostită la 25 ianuarie 1898 la Ateneul Român el a dat, pentru un larg auditoriu, o privire de ansamblu asupra raporturilor sociale, care rămîne însă — firesc, dacă se ţine seama de cui era adresată — la nivelul generalităţilor [124].

Mai importante sînt comentariile lui pe marginea unor documente inedite ale lui Mihai Viteazul, pe care el le-a publicat. Opiniile marelui slavist sînt similare celor ale lui Xenopol pe care îl şi citează. Starea de servitute exista în Ţara Românească încă din secolul al XV-lea, dar numărul ţăranilor şerbi era restrîns; extinsă în secolul următor, ea a căpătat „o consfinţire oficială" prin aşezămîntul lui Mihai Viteazul, datat de către I. Bogdan în primul sau al doilea an de domnie [125], deci fără nici o legătură cu invazia otomană din 1595. Din opera lui I. Bogdan, atît de valoroasă în alte privinţe, nu este, prin urmare, nimic de cules în privinţa iobăgiei, deşi el enumera printre problemele de bază ale istoriografiei româneşti şi pe aceea de „a studia condiţiile economice ale diferitelor clase sociale şi raporturile ce s-au stabilit între ele în cursul secolelor, pe baza acestor condiţii" [126].

O apariţie surprinzătoare prin modernitatea concepţiei, prin amploarea informaţiei şi prin siguranţa demersului o constituie opera, modestă în dimensiuni — ceea ce ar explica aproape totala sa uitare astăzi —, dar atît de profundă a lui A.V. Gîdei. Convins că orice investigaţie istorică nu poate să-şi atingă ţelul decît într-o viziune globală, el a subliniat însemnătatea studiului istoriei economice şi a încercat chiar să elaboreze o metodă de cercetare specifică acestui aspect. El distinge într-o situaţie economică trei grupe de fenomene: producerea bogăţiilor şi circulaţia lor, repartiţia şi consumaţia. În cadrul celui din urmă grup el include condiţia persoanelor şi condiţia proprietăţii. Enumerînd temele de cercetare care sînt subsumate acestor probleme, el stăruie asupra necesităţii ca „să se studieze şi instituţia vecinlei, asupra originei căreia este încă discuţiune între specialişti" [127].

De la formularea obiectivelor şi a metodei, Gîdei a păşit repede la realizarea sarcinilor pe care le schiţase programatic. Lucrarea lui *Contribuţiuni pentru istoria socială a ţărănimii noastre şi pentru istoria raporturilor economice dintre ţărani şi proprietari pînă la 1864* (publicată în „Buletinul Ministerului Agriculturii", în 1904) este una dintre cele mai temeinice anchete întreprinse în istoriografia noastră asupra relaţiilor agrare, deşi, evident, ea nu este scutită de omisiuni sau erori, din care unele sînt de explicat prin documentarea de care dispunea autorul.

Originile şerbiei, Gîdei le urcă pînă în epoca întemeierii şi chiar mai înainte „căci — scrie el — cnezatele existente înaintea descălecării desigur că

---

[124] I. Bogdan, *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul. Cultura veche română*, Bucureşti, 1898.

[125] Idem, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 209—210.

[126] *Ibidem*, p. 105.

[127] A. V. Gîdei, *Importanţa şi metoda istoriei economice a românilor*, în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, Bucureşti, 1900, p. 419. Nu se poate sublinia îndeajuns modernitatea opiniilor exprimate în acest articol.

cuprindeau şi ţărani vasali"[128], adică aserviţi. Donaţiile domneşti de pămînt au făcut ca ţăranii de pe moşiile donate să devină simpli uzufructari apoi, pe măsura sporirii valorii pămîntului, beneficiarii laici şi ecleziastici ai domeniilor donate au şters dreptul de stăpînire al ţăranilor care se menţinuse iniţial. „Atunci şi aşa cred că s-a născut clasa ţăranilor fără pămînt şi aserviţi"[129]. Este meritul lui Gîdei de a fi „identificat" şi discutat statutul unei importante categorii a ţărănimii, aceea a ţăranilor liberi fără pămînt, pe care el îi numeşte *liberi-clăcaşi* şi despre care istoricii români — C. Giurescu, I.C. Filitti, P.P. Panaitescu şi alţii — aveau să angajeze vii discuţii.

Legătura lui Mihai, crede Gîdei, s-a referit, la început, numai la ţăranii şerbi. „Asemenea legare de pămînt a ţăranilor supuşi exista şi în Moldova, deşi aici nu aflăm amintit nici un fel de „aşezămînt" în privinţa aceasta"[130], autorul necunoscînd la acea dată aşezămintele numeroase ale domnilor Moldovei privind termenele de urmărire a vecinilor[131].

Excelent este înţeleasă esenţa reformei lui C. Mavrocordat, arătată corect în a fi „transformat clasa ţăranilor vecini sau rumâni în clasa cea intermediară de liberi-clăcaşi"[132], altfel spus în contopirea celor două categorii de ţărani — foşti şerbi şi liberi fără pămînt — în unica masă a ţărănimii clăcaşe.

În privinţa epocii regulamentare, autorul relatează amănunţit prevederile legislaţiei agrare, dar într-o pagină finală de *Adaosuri şi îndreptări*, el scrie o propoziţie ce închide o idee destinată să declanşeze în zilele noastre o vie polemică: „Claca, sub domniile regulamentare, se da mai mult în bani decît în muncă"[133]. După ce „lansează" această propoziţie cu adevărat incendiară în istoriografie — sensul calificativului se va vedea mai jos, în prezentarea istoriografiei de după 1944 — Gîdei anunţă că într-o nouă ediţie va studia problema folosind şi mărturiile clăcaşilor — cîţi mai erau în viaţă. Moartea l-a împiedicat să o facă. Este suprinzător că o contribuţie atît de valoroasă ca cea a lui A.V. Gîdei a rămas fără ecoul meritat în literatura închinată iobăgiei.

Adevărat prodrom al interesului istoricilor pentru problema relaţiilor agrare, intens suscitat de marea răscoală ţărănească din 1907, cartea lui Radu Rossetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova* rămîne cea mai documentată lucrare de ansamblu asupra formării stăpînirii de pămînt boiereşti, a statutului personal al ţărănimii şi a evoluţiei regimului ei de obligaţii. Scrisă înainte de izbucnirea răscoalei — anul de apariţie este 1907, dar prefaţa este datată 20 decembrie 1906 — lucrarea s-a născut din caracterul acut pe care îl căpătase în România problema rurală, caracter ce avea să-şi găsească o expresie şi o confirmare — ambele tragice — în explozia de nemulţumire ţărănească care s-a revărsat într-un adevărat torent de sînge şi foc de la un capăt la altul al ţării. Raportul dintre actualitatea chestiunii ţărăneşti şi cartea scrisă de el este relevat de autor de la prima pagină: „Chestiunea ţărănească la noi a ajuns iar pe planul întîi; soluţiunea ei alcătuieşte una din preocupările de căpetenie nu numai a oamenilor noştri de stat ci şi a

---

[128] Idem, *Contribuţiuni . . .* , p. 24.
[129] *Ibidem*, p. 24.
[130] *Ibidem*, p. 26.
[131] Vezi mai jos, p. 108.
[132] A. V. Gîdei, *Contribuţiuni. . .* , p. 32.
[133] *Ibidem*, p. 116.

tuturor acelora care-şi dau seama de însemnătatea unei rezolvări a vajnicei probleme, atît pentru prezentul cît mai ales pentru viitorul statului român. Spre a găsi leacurile trebuitoare pentru tămăduirea rălelor care au dus la reînvierea acestei chestiuni abia patruzeci de ani după aplicarea legii rurale a lui Cuza, ce era menită s-o rezolve pentru vecie, nu ajunge să cunoaştem acele răle. Cauzele lor trebuiesc descoperite pînă la rădăcină şi cercetate în amănunţite, ceea ce se poate face numai urmărindu-le în trecutul nostru“ [134]. Este greu de găsit o formulare mai limpede a impulsului dat cercetării istorice de realităţile economico-sociale şi politice din România acelei epoci. În spiritul aceleiaşi strînse legături dintre investigaţia istoriografică şi cerinţele contemporaneităţii, R. Rosetti a publicat în acelaşi teribil an 1907 o carte în care ancheta istorică este pusă în chipul cel mai desluşit în slujba întrebărilor actualităţii; titlul ei este elocvent: *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*.

Ambele lucrări — devenite clasice în literatura consacrată istoriei agrare — au făcut epocă în istoriografia noastră, atît prin soliditatea informaţiei pe care sînt clădite, cît şi prin discuţiile care le-au generat (între ele, polemica Rosetti—Panu, amintită mai sus). Nu este rostul acestor pagini de a analiza aceste ample cercetări de istorie rurală [135]; ceea ce interesează aici sînt doar vederile autorului în privinţa iobăgiei.

În problema originilor, ele contrastează prin simplismul lor cu adîncimea de analiză din alte capitole ale cărţii. În fond, este vorba de o reîntoarcere la teza lui Cantemir, prin afirmarea izvorului exterior al şerbiei. Cnezii români care-i însoţeau pe pecenegi, cumani etc. în incursiunile lor, se întorceau cu oameni captivi „cazaţi apoi pe pămînturile lor; înzestraţi cu un lot de pămînt ei erau supuşi, tocmai pentru că precaritatea situaţiei lor nu le permitea rezistenţa, unui regim de obligaţii mai apăsător“. Naivitatea lui Rosetti este de a crede că termenul de vecin ar proveni din aşezarea lor apropiată de locuinţa cneazului: „⟨cnezii⟩ le vor fi dat, pentru a-şi face casele, loc mai în apropiere de casa lor, spre a-i avea mai la îndemînă. De aici a venit, fără îndoială, numele de vecin“ [136]. Argumentul invocat de autor — deşi nu-i vedem congruenţa — că numai bărbaţii erau sub macula stării de servitute, nu şi femeile, a fost infirmat de cercetările mai tîrzii, care au detectat cazuri de vînzare în şerbia a unor femei. Izvorul principal al veciniei l-au constituit însă ţăranii liberi care au fost constrînşi de împrejurări vitrege să-şi vîndă persoana, mai ales sub apăsarea fiscală. Rosetti stăruia asupra „apetitului“ de vecini al boierimii ilustrat, între altele, de cunoscutul pasaj din Nicolae Costin despre obiceiul de a transforma în vecin pe săteanul care stătuse 12 ani pe o moşie. El crede că pînă în ajunul reformei mavrocordăteşti, cel puţin jumătate din numărul ţăranilor din Moldova se aflau în stare de şerbie.

În privinţa originei rumâniei, Rosetti reia teza lui Bălcescu despre introducerea ei de către Mihai Viteazul, deşi admite că „oamenii cu libertate limitată“ existau şi înainte de aşezămîntul promulgat de amintitul domn: „Românii locuitori ai satelor au fost şerbiţi numai de Mihai Viteazul şi acest hrisov de şerbie este însuşi o dovadă strălucită că pînă atunci era nelegaţi

---

[134] R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii*, Bucureşti, 1907, p. III.
[135] Pentru aprecierea de ansamblu a concepţiei lui R. Rosetti, vezi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 210—212.
[136] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 271.

de glebă, căci dacă ar fi fost şerbit de la început n-ar fi fost nevoie să se mai dea un hrisov spre a-i şerbi" [137].

Un interes deosebit prezintă opiniile lui R. Rosetti despre desfiinţarea vecinătăţii. Fără a folosi termenul de astăzi de criză demofiscală, el îl pune la baza explicaţiei reformei din 1749: „Scăderea veniturilor vistieriei în urma fugii în masă a rumânilor peste Dunăre şi necum pornirilor liberale ale lui Constantin Mavrocordat trebuie să atribuim desfiinţarea rumâniei în Ţara Românească . . . Acelaş temeiu făcu pe acelaş domn să iea o măsură aproape identică pentru Moldova " [138].

Chiar dacă înlăturarea de către Rosetti a oricărei concepţii novatoare a domnului imprimă un anumit schematism viziunii sale, ea nu este mai puţin meritorie. Istoricul respinge în fapt o explicaţie prin idei a unei mari reforme pentru a-i căuta rădăcini în realităţile materiale ale timpului; şi el caută aceste mobiluri tocmai în acele sfere ale vieţii sociale de unde a pornit impulsul realizării reformelor: populaţia, mai exact asigurarea stabilităţii contribuabililor şi fiscalitatea, mai exact asigurarea perceperii dărilor.

Fără a merge pînă la capăt cu remarca sa, Rosetti observă, în ciuda titlului dat capitolului său care reţine termenul de desfiinţare, că de fapt actul din 6 aprilie 1749 nu stabileşte o abolire a stării de vecinie, de vreme ce el menţine vechea împărţire între vecini şi ţăranii liberi fără pămînt. În realitate, hrisovul din Moldova, spre deosebire de cel din Ţara Românească, se mărgineşte la o redefinire a statutului de şerbie, condamnînd asimilarea abuzivă a vecinului cu robul. Măsura de la 6 aprilie a deschis însă calea pentru contopirea progresivă a vecinilor cu lăturaşii în marea categorie a ţăranilor clăcaşi.

În sfîrşit, R. Rosetti a înţeles că reforma socială, adică „desfiinţarea vecinătăţii", a fost privită cu ostilitate de boierime, că, deci, nici vorbă nu poate fi de o filantropie boierească sau de preocupări de ordin duhovnicesc. Nu numai relatarea lui <Pseudo-> Enache Kogălniceanu, vădit nemulţumit de iniţiativa domnului, dar şi nostalgia purtată acestei instituţii de boieri — şi Rosetti subliniază că ei o aminteau şi în anaforaua din 1805 — sînt indicii că ei nu se împăcaseră şi nu se împăcau cu ceea ce considerau a fi „o atingere la averea lor, ca o despoiere de drepturi vechi" [139].

Aceeaşi viziune justă se întîlneşte şi în judecarea epocii regulamentare, căreia Rosetti i-a consacrat în ambele lucrări un întins spaţiu; el observă că de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se manifestă tendinţa de agravare a obligaţiilor în muncă ale ţăranilor, căreia i se alătură, de la începutul secolului al XIX-lea restrîngerea dreptului de folosinţă al ţăranilor asupra pămîntului imaşului, fîneţelor, pădurilor etc. Autorul stăruie asupra însemnătăţii aşezămîntului lui Al. Moruzi din 1805 şi conchide că „Pricina acestui mers încet în dezvoltarea noastră agricolă, în vremea regulamentară, este fără îndoială datorit regimului agrar croit la 1805 şi adus la desăvîrşită îndeplinire prin Regulamentul organic" [140]. Pentru felul în care el a judecat aceste legiuiri este îndeajuns să se citeze doar aceste cuvinte: „Din toate

---

[137] *Ibidem*, p. 32.
[138] *Ibidem*, p. 375—376.
[139] Despre acest aşezămînt, vezi *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 630.
[140] R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 108.

nedreptăţile de care a avut parte ţărănimea română, cea mai strigătoare este fără îndoială Regulamentul organic" [141].

În istoriografia românească, ori de cîte ori se trec în revistă punctele de vedere despre evoluţia relaţiilor agrare, numele lui R. Rosetti este urmat imediat — asociat, s-ar zice — cu cel al lui Gh. Panu. Polemica dintre cei doi privind formarea, dezvoltarea şi ponderea proprietăţii boiereşti — care ne interesează aici — i-a unit din unghiul de vedere al istoriografiei pentru totdeauna. Nici paginile de faţă nu pot face excepţie.

Gh. Panu este reprezentantul, prin excelenţă, al spiritului critic de la Junimea. Amintirile sale de la faimoasa societate ieşeană sînt edificatoare atît pentru climatul de acolo, cît şi pentru împrejurările în care autorul lor s-a angajat în cercetările istorice. Panu ni se pare a fi o întruchipare a principiului îndoielii metodice formulat de Descartes; pentru el totul în istoriografia românească — excepţie făcînd doar N. Bălcescu — e de luat de la capăt şi de verificat prin revenirea la sursele istorice. Sub acest aspect, oricît de surprinzătoare ar părea apropierea, el aparţine aceluiaşi curent pe care l-a ilustrat faimoasa întrebare — oglindind ea însăşi un principiu — a lui D. Onciul: „Ai documentul?".

Reîntoarcerea la surse trebuie să fie dublată, în concepţia lui Panu, de spiritul critic. Nu se poate avansa nimic fără acoperirea documentară, dar, iarăşi nu se poate accepta ceva numai pentru că se întîlneşte într-un izvor istoric. De îndată ce el constată că N. Iorga primeşte explicaţia lui D. Cantemir despre originea veciniei, ba încă o amplifică în acelaşi sens, Panu, crescut istoriograficeşte în principiul Junimei — „naţionalitatea în marginile adevărului" [142] — se dezlănţuie tumultuos, mai ales în privinţa explicaţiei dată termenului de „rumân": „Ia să lăsăm declamaţiile şi sentimentalismul patriotic deoparte şi să ne ocupăm serios de această chestie eminamente cu caracter social şi economic" [143]. Ceea ce caracterizează într-adevăr lucrarea sa, *Cercetări asupra stării ţăranilor în veacurile trecute* din care au apărut doar cele două părţi ale întîiului volum este seriozitatea demersului şi efortul de a explica realităţile rurale ale evului mediu prin factorii economici şi sociali. Fără să aibă subsolurile încărcate de documente ale cărţii lui R. Rosetti, *Pămîntul*... — s-ar putea spune, dimpotrivă! — *Cercetările* lui Panu sînt bine informate, documentele alese de el pentru a-şi întări şi ilustra afirmaţiile dovedind stăpînirea perfectă a documentaţiei agrare. De-a lungul întregii cărţi se simte raţionamentul avocatului care învinge mai întotdeauna pe istoric, biruinţa ce conferă o pronunţată oralitate expunerii, încărcată de întrebări retorice, ca în acest pasaj consacrat criticii teoriei lui D. Cantemir despre originea vecinătăţii: „Pe urmă ce mijloc este acela de a explica împoporarea satelor cu oameni streini aduşi în masă? Cum puteau boierii să aducă, cu învoirea stăpînilor, mase mari de lucrători de pămînt? Ce? Ardealul şi Rusia (?) aveau pletoră? Stăpînii consimţeau ei aşa uşor a lăsa pe clăcaşii lor, să le părăsească moşiile?" [144].

Un incontestabil progres în raport cu toţi istoricii problemei agrare de pînă la el îl constituie efortul lui Panu de a integra şi a raporta permanent situaţia ţărănimii române cu şi la contextul agrar european. Desigur

---

[141] Idem, *Pămîntul*..., p. 451.
[142] Al. Zub, *Junimea, implicaţii istoriografice*, p. 10.
[143] G. Panu, *Cercetări*..., vol. I/1, p. 158.
[144] *Ibidem*, p. 156.

şi M. Kogălniceanu în a sa *Ochire istorică asupra sclăviei* ieşise din limitele orizontului naţional pentru a le cuprinde pe acele ale orizontului internaţional, dar privirea sa scruta stările socioagrare mai mult diacronic decît sincronic. Panu formulează de la prima pagină principiul călăuzitor al întregii sale lucrări: „Istoria populaţiei noastre rurale face parte din istoria ţăranilor din Europa. În trăsături generale, între veacul al 16-lea şi al 19-lea găsim aceleaşi instituţii economice sociale şi aceeaşi viaţă rurală răspîndită pe suprafaţa Europei. Deosebire e numai în privinţa fazelor în care ţăranii din diferite ţări, sunt într-un moment dat“. *Introducerea* sa, care e de fapt un amplu rezumat al lucrării, subliniază dealtminteri mereu analogiile dintre realităţile româneşti şi cele europene.

S-a văzut respingerea categorică pe care Panu o opune teoriei lui D. Cantemir despre începuturile şerbiei în Moldova şi tuturor părerilor care descind din ea. Care este concepţia lui? ne întrebăm pentru a împrumuta propriul lui procedeu. „Vecinătăţei nu i se ştie începutul“ [145], este propoziţia pe care Panu o aşează în fruntea paragrafului privind obîrşiile stării de servitute. El observă cu perfectă dreptate că atunci cînd apare în documente, şerbia se înfăţişează ca instituţie perfect articulată, ieşită de mult — am spune noi — din faza de „rodaj“, deci avînd o apreciabilă vechime. Despre începuturile ei, istoricul nu poate formula decît ipoteza: Panu crede că cei dintîi vecini s-au recrutat dintre „oameni noi veniţi în sate“ cărora stăpînul moşiei le-a putut impune mai uşor un regim de obligaţii mai apăsător. Li s-au adăugat şi străini imigraţi în ţară — deci, destăraţii lui Cantemir! —, pe care stăpînii de pămînt i-ar fi vecinit imediat.

Odată împlîntată instituţia în lumea satelor, ea s-a întins cu rapiditate. Cauzele care au imprimat un ritm atît de viu procesului de aservire a ţărănimii au fost multiple, între ele primele locuri revenind abuzului stăpînilor de pămînt şi mizeriei în care se zbătea ţărănimea.

Nu poate fi vorba, deci, de o introducere a şerbiei prin legătura lui Mihai Viteazul. Servitutea este anterioară actului domnesc: „Mihaiu Viteazul nu face decît să regulamenteze şi să consacre printr-un aşezămînt, o stare socială care exista deja înainte“ [146]. În privinţa datei şi împrejurărilor în care el a fost promulgat, sinceritatea autorului în a-şi mărturisi ignoranţa este dezarmantă. „Nu ştiu în domnia lui de opt ani, în care an Mihaiu Vodă a făcut acest aşezămînt, nici cauzele care l-au îndemnat“ [147]. Ipoteza lui Panu nu străluceşte prin noutate, autorul recurgînd la o combinaţie de explicaţii luate din „arsenalul“ istoriografiei paşoptiste. Mihai ar fi fost influenţat de situaţia din Transilvania, unde „înflorea . . . iobăgia în toată urăciunea ei“. Angajat într-un efort militar de mari proporţii, domnul Ţării Româneşti ar fi voit, crede Panu, să aibă alături o boierime tot atît de puternică ca şi nobilimea maghiară din Transilvania „şi atunci cu o trăsătură de condeiu, acest domn transformează în rumâni, adică în servi, întreaga populaţie de la satele domneşti, boiereşti şi mănăstireşti“ [148].

Pentru a înţelege concepţia lui Panu despre evoluţia ulterioară a relaţiilor agrare, trebuie să se ţină seama de distincţia pe care el o face între servaj şi iobăgie. În Europa răsăriteană, susţine Panu, „lipirea de pămînt

---

[145] *Ibidem*, p. 169.
[146] *Ibidem*, p. 176.
[147] *Ibidem*, p. 177.
[148] *Ibidem*, p. 178.

precedează servagiul, prin urmare nu trebuie să confundăm servagiul propriu zis cu iobăgia" [149]. El face afirmația surprinzătoare că „la noi țăranii sunt foarte tîrziu lipiți de pămînt, tocmai la jumătatea veacului al XVIII-lea. Şi motivul lipirei lor este iarăşi cu totul fiscal" [150]. Pornind de la aceste premise evident eronate, căci legarea de glie este mult mai veche decît reforma lui C. Mavrocordat, care substituie numai legăturii servile pe cea fiscală, Panu formulează un fel de teorie a celei de a doua iobăgii, căreia însă îi lipseşte numele: „Cînd țăranii noștri sunt lipiți de pămînturile lor, deja ei trecuse prin epoca servagiului şi fusese emancipați, și ceea ce e mai caracteristic, e că acelaşi domn care desființează servagiul, este și acela care lipeşte pe țărani de pămînt adică tot Const. Mavrocordat" [151].

Se cuvine subliniată de asemenea părerea lui Gh. Panu că legătura lui Mihai a avut un caracter limitat, adică ea s-ar fi aplicat tuturor țăranilor aflați pe o moșie în momentul promulgării ei — deci și celor liberi fără pămînt —, dar numai lor și nu și acelor veniți după măsura domnească. E un aspect asupra căruia alți istorici vor reveni și prin urmare el trebuie semnalat de pe acum.

De remarcat, de asemenea, este deosebirea pe care Panu o constată între formele aservirii în Moldova şi cele din Țara Românească, aşa cum de la L. Pătrăşcanu înainte istoricii marxişti vor sublinia, cel puțin pentru perioada de destrămare a feudalismului, gradul mai ridicat de exploatare a țăranilor moldoveni decît a celor munteni. Relevînd faptul că „proprietarii cumpără în Moldova aproape numai brațe, iar în Muntenia și brațe și pămînturi" [152], Panu își pune o serie de întrebări privind raportul de întindere între stăpînirea funciară boierească şi cea liber-țărănească, între suprafețele stăpînite de boieri în cele două țări româneşti, pentru a conchide — ca şi în cazul legăturii lui Mihai Viteazul — că nu îndrăzneşte să dea un răspuns.

În sfîrșit, o altă idee a lui Panu, care avea să fie stăruitor relevată în istoriografia noastră, este raportul între exportul de grîne și situația țăranului sau, mai exact, consecințele comerțului cu cereale asupra regimului de obligații ale țărănimii. Convins din mărturiile secolului al XVIII-lea privind intensificarea schimburilor că și secolul anterior cunoscuse un negoț la fel de viu, Panu își explica goana după șerbi a boierimii prin extinderea culturilor cerealiere pe domeniile lor, ceea ce reclama, evident, noi brațe de muncă. Concluzia lui se cuvine citată căci ea dă măsura concepției sale înaintate: „Robia vecinătății a avut cauze economice, de altminterlea ca toată robiile sociale" [153].

Largul cadru de istorie agrară europeană în care își plasează investigația i-a permis lui Panu să situieze corect reglementarea de către domnii fanarioți a raporturilor dintre stăpînii de pămînt şi țărani în ansamblul măsurilor similare luate de autoritatea centrală în alte țări ale continentului nostru, dar și să releve ceea ce a fost specific împrejurărilor româneşti. Din

---

149 *Ibidem*, p. XLIV.
150 *Ibidem*, p. XLVI—XLVII.
151 *Ibidem*. De amintit că în 1955 A. Oțetea plasase şi el începutul celei de-a doua iobăgii tot în anul reformei lui C. Mavrocordat în Țara Românească, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, în „Nouvelles études d'histoire", Bucarest, 1955.
152 G. Panu, *op. cit.*, p. 192.
153 *Ibidem*, p. 196.

acest punct de vedere, Panu este un precursor al lui Iorga, care, cum se va vedea, i-a alăturat, hotărît și definitiv, pe domnii fanarioți absolutismului (despotismului) luminat al secolului al XVIII-lea. Fără să atingă cîtuși de puțin erudiția lui Iorga în a demonstra legitimitatea unei astfel de apropieri, Panu ni se pare superior în fixarea analogiilor și deosebirilor între politica agrară a domnilor fanarioți și cea a altor suverani europeni.

La baza celor două acte a lui C. Mavrocordat din 5 august 1748 și 6 aprilie 1749 se află, afirmă răspicat Panu, cauze de ordin economic. El subliniază cu justețe că fuga locuitorilor din pricina exploatării fiscale a pus în primejdie încasarea birurilor, paralizînd întregul sistem fiscal: „despoporarea din ce în ce mai mare a țărei de contribuabili; acesta e motivul de fond“ [154] ale reformei sociale mavrocordătești. Concluzia pe care ancheta istoriografică din zilele noastre a validat-o pe de-a-ntregul, dar i-a adăugat și alte cauze, subliniind însă că aceasta rămîne între cele fundamentale. Aceleași considerente demofiscale s-au aflat la baza întregii legislații agrare a domnilor fanarioți, preocuparea lor de căpetenie fiind satisfacerea exigențelor materiale ale Porții.

Gh. Panu a pus în lumină în chipul cel mai concludent rezistența boierimii față de măsurile domnești și a stăruit asupra tentativei boierești de a restabili șerbia în 1790 în împrejurările create de ocuparea Țării Românești de către trupele austriece.

S-a arătat mai sus că după Panu, legarea de pămînt a țăranilor nu datează la noi decît de la mijlocul secolului al XVIII-lea. În capitolele consacrate situației țărănimii după reforma lui Mavrocordat, el aduce un șir de observații interesante, între care unele, precum considerabila sporire de către Caragea vodă a cuantumului bănesc a convertirii clăcii a fost reluată abia în zilele noastre, altele așteaptă o discuție mai adîncită în legătură cu așa-numita a doua iobăgie. Între acestea din urmă se află și afirmația că de la Caragea înainte legăturii țăranului de pămînt prin fiscalitate i se adaugă legătura de pămînt prin obligația îndeplinirii sarcinilor stabilite de urbarii. „Caragea cel întîi — scrie el — oprește pe țăran de a părăsi satul pentru *a asigura facerea clăcii către proprietar*“, o măsură similară fiind adoptată în 1827 de domnul Moldovei, Ioniță Sandu Sturza; „cetitorul, conchide Panu, poate înțelege însemnătatea dispozițiilor lui Caragea și Ioniță Sturdza, care fac ca strămutarea țăranilor de pe un loc pe altul, să atîrne și de voința proprietarului, pe cînd pînă atunci atîrnase numai de a fiscului“ [155]. Reamintim că în dezbaterile Comisiei proprietății de la 1848, unul din deputații proprietari stăruia — dar din alt unghi de vedere — asupra domniei lui Caragea, ca un moment important în înrăutățirea situației țărănimii. Deci, încă odată, se poate proba că fără dovezile, adîncimea și contextul general adus de studiile ulterioare, toate vederile istoriografiei românești în problema agrară au fost formulate în cele cîteva ședințe ale Comisiei proprietății: peremptorie dovadă a însemnătății pe care politicul o deține în stimularea cercetării istorice.

La capătul amplei sale investigații, Panu încearcă o sinteză pe care o prezintă sub forma unei periodizări [156].

---

[154] *Ibidem*, p. 308.
[155] *Ibidem*, vol. I/2, p. 559—560.
[156] *Ibidem*, p. 636—643.

Faza I: secolele XVI—XVII, se caracterizează printr-o situaţie „relativ bună“ a ţăranilor. Ei au o libertate personală limitată, dar beneficiază de dreptul de strămutare, în ciuda obligaţiilor faţă de stăpînul moşiei. Explicaţia unei stări, care i se pare autorului paradoxală, stă în „lipsa de dezvoltare a organizaţiei sociale şi printr-o desfăşurare nedesăvîrşită a fenomenelor economice“.

Faza a II-a: sfîrşitul secolului al XVII-lea—mijlocul secolului al XVIII-lea (de remarcat inadvertenţa cronologică, secolul al XVII-lea, figurînd şi în prima fază!), este „cea mai rea pentru ţărani“, situaţia lor agravîndu-se ca urmare a noilor condiţii economice, în special a extinderii culturilor cerealiere. Ţăranii liberi sînt deposedaţi de pămînt şi reduşi la starea de şerbie. Domnii intervin pentru a restitui vecinilor şi rumânilor libertatea individuală şi pentru a fixa cuantumul clăcii.

Faza a III-a: „Cu începutul jumătăţii secolului al 18-lea, ţăranii intră într-o fază destul de rea“ (din nou inadvertenţa cronologică, pentru că elementele caracteristice menţionate de autor, abolirea şerbiei şi fixarea de către domn a clăcii datează de la sfîrşitul primei jumătăţi a secolului), rezultat al legării de pămînt prin fiscalitate.

Faza a IV-a: a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea, „s-ar parea în aparenţă (sic!) că este cea mai apăsătoare prin sporirea obligaţiilor în muncă. Şi cu toate acestea, măcar că aceasta din urmă fază are, în aparenţă, aerul unui pas înapoi în viaţa şi dezvoltarea ţărănimei, totuşi, dacă ne punem a judeca lucrurile din un punct de vedere mai superior (sic!), mai general trebuie să constatăm un real progres“. Autorul îşi argumentează susţinerea prin constatarea că fuga ţărănimii încetează în epoca regulamentară, ceea ce ar fi semnul unei îmbunătăţiri a situaţiei materiale a ţărănimii, ca urmare a participării ei tot mai intense la comerţul de cereale şi de vite. Aşadar, el admite că regimul obligaţiilor ţărăneşti are un cuantum sporit, dar, raportîndu-l la posibilităţile economice ale ţăranului — ameliorate de angajarea sa în comerţ — constată că el e mai puţin apăsător. O concluzie care, credem, trebuie subliniată, pentru că ea poate contribui, dacă nu hotărîtor, cel puţin major în elucidarea problemei atît de controversate a celei de a doua iobăgii în ţările române.

Îi datorăm, aşadar, lui Gh. Panu o adevărată istorie a relaţiilor agrare în Moldova şi Ţara Românească, prima în istoriografia noastră, solid informată, bine articulată şi corect integrată în cadrul european.

În comparaţie cu construcţia atît de grandioasă a lui Panu, micul studiu al lui N. Iorga, o rapidă privire asupra istoriei agrare româneşti, pare şi mai modestă; ea apăruse în 1908 ca o replică la cartea lui R. Rosetti, *Pămîntul* . . ., şi, evident, în legătură cu interesul sporit pentru chestiunea agrară, al cărei caracter acut fusese subliniat în chip tragic de răscoala din 1907 [157].

În prodigioasa-i activitate, Iorga s-a oprit în repetate rînduri [158] asupra istoriei agrare, dar preocupările sale în această direcţie au rămas sporadice

[157] Ni se pare mai potrivit să examinăm vederile lui Iorga în cadrul perioadei cînd au fost formulate, decît să le grupăm pe toate aici; s-ar observa în acest din urmă caz legătura dintre contextul politic şi ştiinţific şi aceste opinii.

[158] B. Theodorescu, *N. Iorga-bibliografie*, Bucureşti, 1975, p. 353.

şi ele nu s-au închegat — cu excepţia lucrării discutate acum — într-o cercetare specială.

Ideea care călăuzeşte întreaga operă istorică a lui Iorga şi care este atît de bine redată în titlul cărţii sale *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, îndreptează şi consideraţiile sale privind istoria noastră rurală. Cadrul în care s-a desfăşurat viaţa noastră agrară este definit în funcţie de următoarele coordonate: „ţeri de « drept românesc » aşezate între regiuni semifeudale în sens apusean şi între o lume răsăriteană cu caracter romano-bizantin. Amîndouă aceste vecinătăţi au înrîurit asupra condiţiilor primitive de trai ale ţăranilor noştri" [159]. Aceste începuturi stau sub semnul unui regim patriarhal în care „ « rumân » e cel ce nu e altceva decît român: omul obişnuit, omul de rînd, fără ca aceasta să însemne o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane " [160]. Ţara Românească, unde întemeierea se face „fără amestec străin, fără cucerire, fără schimbare a ideilor fundamentale ce trăiau în masa poporului", are în secolele XIV—XV o ţărănime liberă, puternică, ce trăieşte în obşti, cu rînduieli străvechi.

În privinţa „vecinătăţii" din Moldova, Iorga acceptă — surprinzător de necritic — afirmaţia lui Cantemir. Incursiunile unui Ştefan cel Mare, Bogdan cel Orb, Petru Rareş ar fi dat domnilor ţării sute şi mii de captivi ruşi (!?) care, aşezaţi pe moşiile domneşti şi boiereşti, deveneau vecini. Li se adăugau secui, trecuţi în Moldova, astfel că Iorga ajunge la concluzia că „. . . colonul român din Moldova . . . ajungea, aşezîndu-se pe moşia fără săteni a boierului vecin, ca parecul bizantin" [161]. Marele istoric se reîntoarce, deci, la concepţia cantemiristă, pe care încearcă să o confirme prin mărturiile de care dispunea.

Intrarea în masă a ţărănimii în servitute s-ar fi făcut diferit în cele două ţări româneşti: la sud de Milcov „criza financiară" din secolul al XVI-lea care însoţeşte trecerea de la economia naturală la cea bănească aduce cu sine vînzarea masivă a pămînturilor ţărănimii libere către boieri, în încercarea de a face faţă strivitoarelor sarcini băneşti. În Moldova, aservirea ţăranilor este rezultatul unei confuzii, discrete şi lente, între obligaţiile ţăranului şi cele ale colonului: cel dintîi îndatorat doar la dijmă începe a fi impus şi la clacă, prestate pînă atunci numai de vecin. Ruinarea şi asimilarea cu colonul-vecin ar fi fost deci principalele aspecte ale procesului de aservire a ţărănimii.

Legămîntul lui Mihai este explicat şi el în aceeaşi viziune — i-am zice arhaică — a perioadei paşoptiste, deşi Iorga aduce o nuanţă nouă: „Principatele noastre pierduseră, prin tratatele încheiate atunci cu Ardealul . . . dreptul de a-şi păstra, în mai multe domenii, obiceiurile lor străvechi. Şi Ţara Românească şi Moldova erau privite ca unite cu « crăia » Ardealului şi, deci, ele trebuiau să schimbe vechea datină răzimată pe liberul drept românesc, îngustat printr-o criză financiară nenorocită, cu norma feudală ardelenească, moştenită de la regatul de odinioară al Ungariei" [162]. Cîţiva

---

[159] N. Iorga, *Constatări cu privire la viaţa agrară a românilor (Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVIII), Bucureşti, 1908, p. 5.

[160] *Ibidem*, p. 16.

[161] De reţinut totuşi observaţia lui Iorga, că parecii erau numiţi în Cipru şi „forestieri habitatori" (locuitori străini). Opiniile lui Iorga sînt judecate cu severitate de Panu, *op. cit.*, vol I/1, p. 157—158.

[162] N. Iorga, *op. cit.*, p. 29.

ani mai tîrziu, Iorga relevă rolul boierimii în modificarea condițiilor economice și sociale ale țărănimii; el stăruie asupra deposedării țărănimii de către boierii din Țara Românească, grăbiți „să cumpere întîiu brazda și apoi pe plugar", pentru a arăta că legătura lui Mihai s-a făcut „prin analogie cu Ardealul și după o cerere de acolo la încheierea alianței de apărare împotriva turcilor, dar după voia boierilor trimeși s-o încheie [163]. În ale sale *Constatări*, Iorga afirmă pe de-a întregul eronat că așezămîntul domnesc „n-avu mai multă trăinicie decît atîtea alte înnoiri și reforme ale lui Mihai" [164]. Nu știm la ce „înnoiri și reforme" se referă autorul, dar este sigur — documentele o dovedesc cu prisosință — că legătura lui Mihai a avut o îndelungată posteritate. Nici afirmația că măsura domnească a fost o consecință a tratatului încheiat la Alba Iulia nu este corectă, căci, cum s-a observat, dreptul de a reduce la urmă pe iobagul fugit e în totală contradicție cu conținutul așezămîntului domnesc.

Marele istoric avea să se apropie din nou de istoricul problemei agrare, în anii primului război mondial, cînd agitațiile sociale născute din condițiile de cumplită mizerie în care fusese aruncată populația, confereau din nou problemei agrare un caracter acut. Cu dușmanul la porțile Moldovei și cu un aliat în plină dezagregare, țara străbătea unul din cele mai tragice momente din istoria ei. Iorga s-a mîndrit întotdeauna de a-l fi sfătuit pe rege să promită reforma agrară [165] pentru a însufleți rezistența maselor de soldați. Din aceste preocupări eminamente politice s-a născut broșura consacrată evoluției problemei rurale în România.

Ideile de bază sînt cele cuprinse în mica lucrare din 1908: începuturile statelor feudale românești, caracterizate printr-o viață țărănească liberă, unde singura obligație față de stăpînul moșiei este darea dijmei; șerbii proveniți, la început, din secuii strămutați în Moldova sau din rutenii robiți în campaniile domnilor moldoveni. Reîntîlnim vechea idee a lui Bălcescu despre popularea domeniilor din cîmpia Dunării — Iorga adăugîndu-i și sudul Moldovei — cu brațe de muncă servile. Iorga reia și teza sa despre consecințele grave pentru țărănime ale „unei mari revoluții, fără decrete și fără proclamații, care avu loc spre sfîrșitul secolului al XVI-lea (și care) schimbă complet situația unei mari părți a țărănimii și pregăti aceeași soartă celorlalți, rămași încă stăpîni pe pămînturile și persoana lor. Ea se datora unei transformări complete a relațiilor economice" [166], ca urmare a cadrului nou creat de instaurarea dominației otomane. Transferul funciar — rezultat din deposedarea țărănimii de pămînt și concentrarea lui în mîinile familiilor de mari boieri — a consolidat poziția boierimii în stat. Interesată să-și asigure „inventarul uman" necesar cultivării întinselor ei domenii, ea cerea legarea țăranului de pămînt. La rîndul său, vistieria voia să împiedice deplasările contribuabililor, care perturbau încasările fiscului; din convergența acestor interese, cărora li s-au adăugat nevoia de bani a lui Mihai Viteazul pentru a plăti trupele de mercenari și, deci, nevoia de a face apel la pungile boierești

---

[163] Idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, București, 1931, p. V—VI. Prima ediție, numai scrisorile de boieri, e din 1914.

[164] Idem, *Constatări...*, p. 30.

[165] Pentru împrejurările în care regele a promis reforma agrară — preconizate însă de Partidul Liberal încă din 1913 — informațiile aduse de memoriile lui I. G. Duca sînt de cel mai mare interes.

[166] N. Iorga, *Developpement de la question rurale en Roumanie. Une contribution*, Jassy, 1917, p. 18.

în schimbul satisfacerii intereselor acestei clase, s-a născut legătura lui Mihai. Modelul nobilimii şi clerului din Transilvania a jucat, după Iorga, de asemenea un rol în redactarea clauzelor tratatului de la Alba Iulia, pe care marele istoric îl pune în legătură cu actul domnesc.

În Moldova, Iorga admite o influenţă a structurilor agrare poloneze în procesul de aservire a ţărănimii, desfăşurat, cum sublinia el încă în 1908, pe nesimţite. Secolul al XVII-lea, conchide el, înregistrează „dispariţia politică şi economică a ţăranului" [167]. Iorga admite totuşi — probabil sub influenţa lui C. Giurescu — că în a doua jumătate a acestui secol, ameliorarea situaţiei materiale a ţăranilor le-a permis, în numeroase cazuri să-şi răscumpere libertatea, putîndu-se vorbi deci de „o tendinţă spre libertate" [168].

În ceea ce priveşte reforma lui C. Mavrocordat, Iorga polemizează indirect cu C. Giurescu atunci cînd scrie: „S-a pretins adesea că reforma lui C. Mavrocordat n-a introdus nimic esenţial în situaţia ţărănimii. Să o fi definit numai într-un chip atît de clar şi încă era un enorm progres", afirmaţie perfect întemeiată, mai ales în lumina cercetărilor din ultimii ani, despre conţinutul măsurilor domneşti din anii 1746 şi 1749.

Ultimul din seria istoricilor care au scris sub impactul răscoalei din 1907 este C. Giurescu. Aşa cum s-a arătat, trecerea de la studiile consacrate izvoarelor şi istoriei politice la cele de istorie socială a fost explicată — corect, credem noi — prin influenţa răscoalei ţărăneşti. „Urmărind datele de apariţie a lucrărilor, se vede uşor că această schimbare în preocupările de istoriograf ale lui Constantin Giurescu are loc în perioada dintre 1907—1915 cînd societatea românească era viu frămîntată de problema reformelor" [169].

Întreaga operă a lui C. Giurescu se caracterizează prin amploarea documentară şi rigoarea analizei. S-ar putea spune că împreună cu Dimitrie Onciul şi Demostene Russo constituie o trinitate care a dus spiritul critic general al Junimii pe făgaşul cercetării istorice, aşezînd şcoala naţională de istoriografie pe temeliile solide ale unei rigori critice de cea mai înaltă ţinută. Studiile de istorie socială ale lui C. Giurescu au reînnoit fundamental informaţia documentară prin cercetarea fondurilor inedite de documente. Dacă se poate face o rezervă în această privinţă e că marele istoric n-a împins investigaţia şi după 1700 şi că nu a valorificat — sau poate ar fi mai corect spus, n-a mai apucat să valorifice — preţiosul material documentar cules din arhivele Vienei, atît de bogat în date de istorie socială [170].

Punctul de vedere al lui C. Giurescu despre legătura lui Mihai este revoluţionar, în sensul că se deosebeşte de toate cele care l-au precedat şi oferă o soluţie cu totul în afara controverselor de pînă la el. Rezumatul făcut de autorul însuşi exprimă desigur cel mai bine esenţa punctului său de vedere: „rumânia se constată în Ţara Românească din cele mai vechi timpuri. Ea n-a fost creată şi nici măcar consfinţită ca stare legală de Mihai Viteazul care prin legătura sau aşezămîntul său oprea numai de a se mai căuta şi

---

[167] *Ibidem*, p. 29; dar nu poate fi vorba — riguros vorbind — de o dispariţie economică, de vreme ce ţăranul rămîne principalul producător nemijlocit al ţării.

[168] *Ibidem*, p. 30; în textul lui Iorga, evident, o greşeală de tipar face să apară secolul al XVIII-lea.

[169] V. Papacostea, *Opera lui Constantin Giurescu şi dezvoltarea ideilor politice la începutul secolului al XX*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 82.

[170] Avem în vedere *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, vol. I—III, Bucureşti, 1913—1947. Cf. valorificarea lor la Ş. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă, 1718—1739*, Bucureşti, 1971.

readuce la urmă rumânii fugiți, hotărînd ca fiecare să rămîie pe moșia unde se afla în momentul acela“ [171]. Forțînd puțin înțelesul termenilor am spune că C. Giurescu scoate așezămîntul lui Mihai Viteazul din domeniul macroistoriei pentru a-l pune în acela al microistoriei. Să ne explicăm: am văzut că pînă la el discuția între istorici privise o problemă capitală a societății medievale românești: șerbia (macroistorie). Mihai o instituise sau numai o consfințise? Nici una nici alta, răspunde Giurescu, e vorba de o „modestă“ hotărîre privind stabilitatea populației dislocate de invazia otomană (microistorie) [172]. Marea controversă consumase deci zadarnic energiile protagoniștilor pentru că ea a fost din capul locului rău pornită. Rezolvarea era prea simplă și într-un fel specialiștii s-au simțit frustrați de ceea ce putea fi un subiect de permanentă discuție, să zicem, o controversă homerică. Giurescu, logic și sigur, dărîma construcții istoriografice cărora autoritatea constructorilor le conferise un anume caracter sacrosanct. Rezervele față de interpretarea lui au venit, credem, mai mult din inerția gîndirii decît din cîntărirea argumentelor prezentate.

Mai reticenți, dar aici credem că îndreptățit, s-au arătat cercetătorii față de teoria lui C. Giurescu despre vechimea rumâniei, care stă în strînsă legătură cu explicația dată de el legăturii lui Mihai. Să-l lăsăm iarăși să și-o rezume singur: „Poporul român se înfățișează aci de la început alcătuit din două pături sociale: una liberă, formată din proprietarii de pămînt, alta neliberă compusă din țăranii de pe moșiile lor“ [173]. Teza lui Giurescu tranșează în problema diverselor categorii de țărani (șerbi, liberi clăcași, liberi proprietari) și nu acceptă decît o împărțire a societății medievale românești, în care criteriul este proprietatea: oricine stăpînește o întindere de pămînt, indiferent de mărime aparține clasei boierești, oricine e lipsit de proprietate aparține clasei servile; „numele de rumân constituia nu o denumire etnică, ci una socială“ [174]. Organizarea fiscală nu lasă loc unei categorii intermediare: solvabilitatea celor dintîi e garantată de proprietatea lor, a celor din urmă, de stăpînul moșiei pe care s-au așezat. Giurescu exclude deci înainte de așezămîntul lui Mihai Viteazul existența oamenilor liberi fără pămînt (oameni cu învoială), admițînd că numai după ce răspunderea fiscală a trecut de la colectivitate la individ, apariția unei astfel de categorii a devenit posibilă.

Este adevărat că îi revine lui C. Giurescu meritul de a fi pus în lumină procesul antitetic aservirii, acela al dispariției rumâniei dar, în ciuda reluării recente a vederilor sale despre sfîrșitul rumâniei [175], nu credem că în lumina documentației cunoscute astăzi se mai poate susține că „în secolul al XVII-lea rumânia se afla în plină decădere“ și că „în a doua jumătate a secolului al XVII-lea cea mai mare parte a țăranilor fără pămînt erau oameni liberi“ [176]. Izvoare rămase neutilizate de Giurescu și de recenții săi partizani dovedesc — credem noi — contrariul: rumânia a continuat să îndeplinească o funcție esențială în mecanismul domanial pînă în ajunul abolirii ei.

---

[171] C. Giurescu, *Studiĭ de istorie socială*, București, 1943, p. 127.
[172] Repetăm, termenii de macroistorie și microistorie au aici un sens figurat.
[173] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 127.
[174] *Ibidem*, p. 48.
[175] Vezi, de exemplu, D. Mioc, H. Chircă, Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire“, II, 1960, p. 248—252.
[176] C. Giurescu, *op. cit.* p. 68—69.

Concluzile lui C. Giurescu au fost întîmpinate cu vii critici, dar ele au venit după război, astfel că discuţia lor ni se pare potrivită în capitolul consacrat istoriografiei interbelice. Cele mai serioase obiecţii s-au referit la includerea în clasa boierilor a oricărui stăpîn de pămînt şi la afirmaţia inexistenţei oamenilor liberi fără pămînt" înainte de Mihai Viteazul [177].

4. CONSTATĂRI VECHI, UN NOU CONCEPT: NEOIOBĂGIA

Generaţia paşoptistă stăruise, prin reprezentanţii ei cei mai înaintaţi, că N. Bălcescu şi M. Kogălniceanu, în discuţiile în jurul problemei agrare asupra unei recrudescenţe a feudalismului în epoca regulamentară sub forma „robiei clăcii", a unei „noi feudalităţi" etc. Convingerea unei înăspriri a exploatării în trecutul cel mai apropiat — fireşte, în raport cu anul 1848 — era împărtăşită nu numai la nivelul ideologilor revoluţionari, ci şi la acela al maselor ţărăneşti. În Comisia proprietăţii, reprezentanţii ţărănimii au denunţat jugul robiei regulamentare ca fiind mai greu decît al robiei anterioare regulamentului [178]. La nivelul ideologic şi la cel al conştiinţei populare, imaginea era identică: în organizarea socială a satului servil, apoi clăcaş se constata un feudalism, urmat de un neofeudalism, o robie mai atenuată, urmată de una mai aspră. Să mai amintim că transilvăneanul George Bariţ într-un şir de articole publicat în anii 1876—1877 în „Gazeta Transilvaniei" scrise, cu privire la realităţile agrare ardelene, despre *Iobăgia veche şi iobăgia nouă* [179].

Cînd C. Dobrogeanu-Gherea a formulat teoria neoiobăgiei, el nu era atît de inedit pe cît s-ar crede. Evident, ca sociolog şi nu ca istoric, el şi-a restrîns cercetarea la desfăşurarea secolului al XIX-lea, şi a analizat în primul rînd reforma agrară din 1864 şi legislaţia agrară care i-a urmat [180]. Pe Gherea l-au interesat consecinţele intrării României, ca ţara înapoiată în orbita ţărilor capitaliste dezvoltate; el a ajuns la concluzia că rezultatul a fost un produs hibrid în care instituţiile social-politice burgheze s-au asociat relaţiilor de producţie semifeudale. „Ţara noastră, neputînd sta cu nici un chip pe baza nouă pe care a fost aşezată, s-a îndreptat către cea veche, feudalo-iobăgistă" [181]. Cum însă revenirea la iobăgie nu a fost urmată de restaurarea vechilor instituţii feudale s-a ajuns la „un regim capitalisto-iobăgist" [182].

Nu este, desigur, locul să se discute aici teoria neoiobăgiei a lui Gherea, dar ea a fost amintită numai pentru a înlătura confuzia care se face între teoria celei de a doua iobăgii şi neoiobăgia lui Gherea. Mai întîi, Gherea

---

177 Cf. A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, vol. I, Chişinău, 1937, p. 222—223.

178 Vezi mai sus p. 72. Cf. A. Răduţiu, *op. cit.*, p. 122—124.

179 George Bariţ, *Scrieri social-politice*, Bucureşti, 1962, p. 280—294 şi 312—314. Despre vederile lui pe larg, A. Răduţiu, *op. cit.*, p. 124—136.

180 H. H. Stahl, *Pentru o reanalizare a „Teoriei Gherea"*, în „Viitorul social", V (1976), nr. 4, p. 712—713; autorul pune în lumină valoarea consideraţiilor lui Gherea din 1886 care le preced pe cele ale lui Lenin din 1907 privind căile de pătrundere a capitalismului în agricultură.

181 C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, Bucureşti, 1910, p. 60; vezi şi idem, *Opere complete*, vol. 4, Bucureşti, 1977, p. 55.

182 *Ibidem*, p. 97.

nu a cunoscut — sau nu a folosit — lucrările paşoptiştilor despre noul feudalism; în al doilea rînd, Gherea nu avea cum să ştie de teza lui Engels despre a doua iobăgie (deşi elemente incipiente ale acestei teze se găsesc deja în *Războiul ţărănesc german*); în al treilea rînd, analiza lui Gherea priveşte situaţia de după reforma din 1864 pe cînd, potrivit studiilor istoriografiei marxiste de mai tîrziu, „regimul iobăgist" (L. Pătrăşcanu), „a doua iobăgie" (A. Oţetea), iau sfîrşit în 1864, odată cu reforma agrară. A doua iobăgie e un proces în cadrul feudalismului, chiar dacă el anunţă capitalismul; neoiobăgia este un sistem care asociază unei baze de esenţă feudală o suprastructură burgheză [183].

Totuşi între a doua iobăgie şi neoiobăgie exista un punct de convergenţă: ambele încearcă să explice începuturile capitalismului la noi. Unde a dus această convergenţă se va putea vedea în paragraful consacrat celei de a doua iobăgii în istoriografia marxistă din zilele noastre.

5. ÎNTRE ŞCOALA VECHE ŞI NOUA ŞCOALĂ DE ISTORIE

Cele două decenii interbelice marchează şi în istoriografie — ca dealtminteri în întreaga cultură românească — o efervescenţă de idei de mare fecunditate care „dau pinteni" cercetării. Confruntarea dintre cele două şcoli istorice — veche şi nouă —, deşi pe alocuri ia aspectul unei rivalităţi de persoane, se dovedeşte benefică pentru progresul cunoaşterii istorice. Dintre diversele aspecte ale acestui progres general al istoriografiei ieşirea pe primele planuri a istoriei economice şi sociale, a cărei însemnătate e subliniată de cuvîntul-manifest al „Revistei istorice române", e de relevat cu precădere.

Printr-o dialectică inversare de roluri, Iorga, care în anii de dinainte de război, făcuse figură de campion al luptei împotriva romantismului istoriografic este la rîndu-i acuzat de romantism.

Cartea care dezlănţuie fulgerele noii şcoli de istorie, o mică sinteză de istorie naţională, destinată mai mult străinătăţii, dă anumite temeiuri unei astfel de etichetări. Viziunea unei societăţi patriarhale la începuturile statelor feudale româneşti e mai viguros afirmată ca oricînd: primii voievozi ar fi fost „simpli prinţi-ţerani" [184], domnul ţării — în ciuda descoperirilor făcute la Curtea de Argeş, care dăduseră la iveală un fast de curte de mare rafinament în ţinuta voievodului — fiind un „ţeran încoronat" [185]. Originile şerbiei sînt prezentate la fel ca în 1908 şi 1917: ruteni captivi şi secui trecuţi în Moldova, reduşi la starea de vecinie de o boierime, gata să imite modele polone şi transilvănene. Intensificarea schimburilor, căreia ţăranii nu i s-au putut adapta ca şi înăsprirea exploatării fiscale, ca urmare a instaurării dominaţiei otomane, au dus la ruinarea ţărănimii libere şi deposedarea ei în beneficiul boierimii. Reprezentanţii acesteia au folosit negocierea tratatului de Alba Iulia cu Transilvania pentru a include o clauză privind interzicerea dreptului de strămutare a ţărănimii. „Această înjosire a clasei ţărăneşti dădu civilisaţiei românilor un caracter aristocratic, străin de tradiţiile lor naţionale [186].

---

183 Pentru critica teoriei, vezi D. Hurezeanu, *C. Dobrogeanu-Gherea, Studiu social-istoric*, Bucureşti, 1973, p. 252—253.
184 N. Iorga, *Istoria românilor şi a civilizaţiei lor*, Bucureşti, 1930, p. 127.
185 *Ibidem*, p. 147.
186 *Ibidem*, p. 151—152.

Mult mai realistă e succinta caracterizare dată de Iorga reformei lui Mavrocordat şi şirului de urbarii fanariote ce i-a urmat în care el vede „o măsură fiscală, menită să smulgă boierului pe ţăranul lui, ca să-l lege din nou direct de stat“ [187]. La fel, cele cîteva rînduri despre regimul agrar al epocii regulamentare: „Dacă, legal, el (ţăranul — n.n.) nu mai era vechiul şerb, era însă de fapt“ [188].

Tot pe linia unor vechi preocupări — inaugurate încă în 1898 — Iorga avea să adîncească integrarea politicii fiscale şi agrare a domnilor fanarioţi în politica de reforme a despotismului luminat din Europa secolului al XVIII-lea deschizînd astfel o direcţie de investigaţie, pe cît de nouă pe atît de fecundă [189], pentru înţelegerea sensului măsurilor adoptate de „*Reformatori*“ [190].

Altele erau bazele de la care porneau promotorii noii şcoli istorice. Poate mai bine decît cuvîntul de început al organului ei „Revista istorică română“, poziţia i-a fost definită de unul din cei mai străluciţi reprezentanţi ai ei, P.P. Panaitescu: „Fără să fim partizani exclusiv ai materialismului istoric, recunoaştem că împrejurările economice explică în multe privinţe... înfăţişări ale istoriei noastre politice. Pentru lămurirea adevărată şi completă a istoriei noastre, este nevoie să facem apel şi la ajutorul pe care ni-l dă studiul acestor împrejurări“ [191]. Deci, fără o aderare integrală la concepţia materialismului dialectic şi istoric, o folosire a lui în depistarea factorilor economici care au înrîurit istoria românească. Era mai degrabă un materialism economic, dar fără excesele vulgarizatorilor, un materialism în maniera lui Marc Bloch şi Lucien Febvre, întemeietorii „Analelor“, adică o sinteză în care intrau Marx, Simiand cu fazele de expansiune şi depresiune economică, şi pluralismul ca să nu spunem eclectismul lui H. Berr. Evident că nu toate aceste componente sînt lesne detectabile la G.I. Brătianu, C.C. Giurescu şi P.P. Panaitescu, altă trinitate de îndrumare în istoriografia românească, dar spiritul nou care se impunea în istoriografia franceză [192] (toţi trei au făcut specializări sau stagii de cercetări în Franţa) i-a marcat definitiv şi binefăcător.

Tinerilor ctitori de şcoală nouă istoriografică li se alătură şi vîrstnici, care prin independenţă de spirit şi valoarea ştiinţifică nu se împăcau cu patronajul pe care însuşirile ieşite din comun ale lui Iorga i-l conferiseră asupra istoriografiei româneşti. Între ei, I.C. Filitti, arhiinformat şi arhisensibil la orice critică sau omitere a contribuţiilor sale, figura — am zice — „de drept“. Interesat de istoria economică şi socială, stăpîn perfect al documentaţiei noastre medievale, el a dat, peste vederile sale conservatoare, contribuţii de prim rang care au sporit şi adîncit simţitor cunoaşterea structurilor societăţii medievale româneşti. În metodă şi vederi, el se înscrie în posteritatea

---

[187] *Ibidem*, p. 218.

[188] *Ibidem*, p. 240.

[189] Idem, *La despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIIIe siècle*, în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences“, IX (1937), p. 101—115.

[190] Titlul volumului consacrat fanarioţilor din ultima sa sinteză de istorie naţională, *Istoria românilor*, vol. VII, Bucureşti, 1938.

[191] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 148 (retipărirea unui studiu din 1938).

[192] Vezi pe larg J. Glénisson, *L'historiographie française contemporaine. Tendances et réalisations*, în vol. *Vingt-cinq ans de recherche historique en France*, vol. I, Paris, 1965, p. XVI—XXIII.

istoriografică a lui C. Giurescu, deşi, cum se va vedea îndată, nu-i împărtăşeşte integral opiniile [193].

Noutatea concluziilor lui I.C. Filitti stă în fundamentarea logică şi documentară a existenţei categoriei de ţărani liberi fără pămînt, care era contestată de C. Giurescu. Pornind de la această împărţire a ţărănimii noastre: moşneni, liberi fără pămînt, dependenţi, el dă un nou înţeles legăturii lui Mihai: „Cît priveşte şerbia, în înţeles de legare de glie, ea n-a fost introdusă decît în Muntenia abia prin aşa-zisa « legătură » a lui Mihai Viteazul şi numai pentru cultivatorii, liberi sau nu, din momentul acelei legături, nu şi pentru viitor" [194]. Din acel moment „rumân", termenul care desemna pe omul de rînd, a început să indice starea de servitute.

Teza lui Filitti avea avantajul de a pune în lumină similitudinile evoluţiei agrare a ţărilor române cu celelalte ţări din estul Europei şi de a înlătura o incongruenţă din teza lui C. Giurescu: nu se pot atrage colonişti — deci oameni liberi fără pămînt — punîndu-le înainte perspectiva, de fel atrăgătoare, a şerbiei [195].

Dintre iniţiatorii „noii şcoli", G.I. Brătianu studiază în cadrul cel mai larg de istorie europeană problema şerbiei româneşti. Mai întîi, el atrage atenţia asupra măsurilor similare din Moldova — din care însă nu aminteşte decît pe cele ale lui Ştefan Tomşa şi Miron Barnovschi — pentru a sublinia comunitatea de dezvoltare a celor două ţări române şi a evidenţia, astfel, şi integrarea lor într-un proces asemănător, în plină desfăşurare în Europa răsăriteană. În explicarea circumstanţelor care au generat aceste aşezăminte, el nu e departe de punctul de vedere emis de Iorga în 1917: „Era normal în aceste împrejurări ca mîna de lucru să fie legată mai strîns de pămînt, pentru a asigura exploatării un randament mai bun şi, prin aceasta, fiscului, o mai mare certitudine de plată a cislelor, a părţilor de impozit stabilite prin recensămînt" [196].

În privinţa eliberării din şerbie (1746 şi 1749), Brătianu pune din nou în lumină rolul fugii ţărănimii — şi deci a considerentelor fiscale — în geneza reformelor: „noi credem că nu trebuie căutată originea acestui prim act de emancipare în consideraţiile filozofice sau religioase ale documentelor oficiale, ci în raţiunile de interes fiscal şi administrativ" [197].

Paralela făcută de el cu colonatul şi şerbia din Imperiul roman tîrziu şi cel bizantin tîrziu l-a dus la o concluzie care îşi păstrează şi astăzi intactă întreaga ei valoare: „Şerbia rusă şi română din secolele XVI şi XVII se apropie mai mult de legarea de glie din Imperiul roman tîrziu şi din primele secole ale imperiului bizantin, decît de regimul agrar din evul mediu occidental. Aici apare poate cu cea mai mare evidenţă, diferenţa fundamentală dintre

[193] Vezi şi L. Boia, *op. cit.*, p. 305—306.

[194] I. C. Filitti, *Oameni dependenţi şi cultivatori liberi în Principatele române în sec. XV—XVII*, în „Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.", s. III, t. XIII (1933), p. 373; idem, *Despre „legătura" lui Mihai Viteazul*, în „Revista istorică română", II (1932), p. 221—231; idem, *Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1864*, Bucureşti, 1935, p. 177. Cf. rezervele lui C. C. Giurescu, în C. Giurescu, *op. cit.*, p. 14, n. 1.

[195] Cf. A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 222—223 care acceptă criticile lui I. C. Filitti, şi adaugă altele noi, p. 223.

[196] G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 250.

[197] *Ibidem*, p. 253—254.

şerbia sistemului feudal (occidental — n.n.) şi a celui din Orientul apropiat, unde statul n-a renunţat niciodată în întregime la prerogativele şi la controlul vieţii economice şi sociale“ [198].

În monografia consacrată lui Mihai Viteazul — înnoitoare din atîtea puncte de vedere — P.P. Panaitescu, adus să discute controversata „legătura“ face şi o incursiune în istoria ţărănimii. Autorul acceptă tezele lui C. Giurescu: „Şerbia, în forma specială de la noi, rumânia, era cel puţin tot aşa de veche ca şi existenţa statului“ [199]. Legarea de glie nu era în această fază o trăsătură caracteristică a condiţiei servile. Panaitescu admite însă concluzia lui Filitti despre existenţa unor oameni liberi fără pămînt, aşezaţi, pe baza unei învoieli de obligaţii, pe moşiile boiereşti.

Marile prefaceri economice, sociale şi politice din secolul al XVI-lea — extinderea exploatărilor senioriale directe, instaurarea dominaţiei otomane, dezvoltarea armăturii statului şi sporirea necesităţilor sale fiscale, apariţia armatelor de mercenari — făceau ca interesele stăpînilor de pămînt să se întîlnească cu cele ale statului în legarea de glie a ţăranului. Se adaugă revoluţia preţurilor şi schimbarea drumurilor comerciale care au drept consecinţă ruinarea negustorilor, prăbuşirea negoţului de cărăuşie practicat de ţărani, reducerea considerabilă a veniturilor vămilor domneşti. În acest sumbru tablou de marasm economic o singură clasă — boierimea — profită din plin pentru a-şi spori averea şi puterea. Ea face legea în timpul lui Mihai. În privinţa „legăturii“, autorul admite concluzia lui Giurescu — simplă măsură administrativă — dar îi adaugă şi pe cea a lui Filitti — oamenii cu învoială sînt trecuţi în rîndurile rumânilor. Beneficiarii au fost mai ales boierii mari, îndeosebi cei din Oltenia, unde i se refugiaseră ţăranii din calea invaziei otomane [200].

Concepţia lui C. Giurescu a fost preluată integral de C. C. Giurescu, care a expus-o cu limpezimea-i caracteristică în cunoscuta sa sinteză. El consideră că dovezile aduse de I.C. Filitti nu sînt concludente, dar nu exclude posibilitatea găsirii unor mărturii convingătoare în ineditele necercetate [201]. În privinţa evoluţiei ulterioare a instituţiei, el crede — ca şi părintele său — că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea se manifestă un puternic curent de eliberare din şerbie, astfel că „desfiinţarea rumâniei de către Constantin Mavrocordat, la 1746 în Muntenia, la 1749 în Moldova, n-a întîmpinat rezistenţa boierilor: era consacrarea, în drept, a unei stări de fapt“, concluzia neaşteptată la cunoscătorul perfect al surselor şi al literaturii de specialitate care e autorul şi infirmată, după opinia noastră, de cercetările recente.

Fără a aparţine propriu-zis noii şcoli istorice, Alexandru Boldur se apropie de ea prin concepţia şi metoda lui. Probabil că studiile sale, făcute la Universitatea din Petersburg, într-o vreme cînd în istoriografia rusă se manifesta un curent înaintat şi fertil care punea accentul pe cercetarea istoriei economice, sociale şi instituţionale, explică marea însemnătate acordată de

[198] *Ibidem*, p. 258.
[199] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 87.
[200] *Ibidem*, p. 94—95.
[201] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, vol. II/1, Bucureşti, 1943, p. 304—306, şi vol. II/2, p. 276—281.

Boldur acestor aspecte ale procesului istoric. Lui îi revine meritul de a fi încercat cel dintîi să fixeze particularitățile feudalismului românesc [202].

În problema începuturilor șerbiei, el formulează un punct de vedere corect și onest: „Respingînd părerea despre originea legală a iobăgiei țăranului român e firesc să admitem cealaltă ipoteză cum că iobăgia este produsul vieții social-economice și să ne întrebăm, cînd a început acest proces al iobăgirii țăranului și care anume cauze l-au provocat. Spre regret, la ambele aceste întrebări (cînd și cum) noi n-avem încă un răspuns studiat și bine fixat de știința istorică română. Pagina aceasta rămîne să fie scrisă de istoricii români"[203]. El acceptă, prin urmare, teza lui C. Giurescu despre așezămîntul lui Mihai. Pentru Boldur, procesul de aservire a țăranilor români s-a desfășurat mai repede decît în Rusia, el încheindu-se la începutul secolului al XVI-lea. La baza lui s-a aflat transformarea dependenței economice — născută din mizeria țăranului — în dependență juridică [204].

Singurul istoric din noua școală care s-a angajat într-o lucrare de sinteză a istoriei țărănimii a fost Al. A. Vasilescu. Cartea lui, deși în genere neglijată de mai toți cercetătorii problemei, este însă una dintre cele mai valoroase scrieri pe această temă din epoca interbelică: informată, sigură în analiză, clară. Este cea dintîi istorie a țărănimii din toate cele trei țări române. Din păcate, ea s-a oprit la primul volum, care merge pînă în 1866. Firește că nu toate concluziile sale sînt de primit (boierii vorbeau limba slavo-bulgară, cei din Moldova lituano-polonă etc.).

Autorul consideră că la început țărănimea se împărțea în două mari categorii: cu pămînt și fără pămînt. Secolul al XVI-lea aduce o agravare considerabilă a situației țărănimii: cei cu pămînt sînt siliți să și-l vîndă împreună cu persoana lor, cei lipsiți de pămînt sînt aduși în stare de șerbie. Abuzul stăpînilor de moșii de a-i opri pe țărani să se mute de pe o moșie pe alta a fost legalizat de Mihai Viteazul. Măsuri similare se întîlnesc în Moldova, de la Ștefan Tomșa pînă la Gheorghe Duca (1670).

Abolirea șerbiei a fost impusă lui C. Mavrocordat de fuga țăranilor. Autorul considera măsura ca deosebit de importantă „fiindcă prin desființarea robiei țăranilor s-a întărit temelia neamului românesc" [205].

De cel mai mare interes sînt concluziile lui Al. Vasilescu privind reintroducerea iobăgiei „în Moldova prin așezămîntul lui Ioniță Sandu Sturza din 1827" (de comparat cu Gh. Panu) și despre „reintroducerea iobăgiei deghizată" [206] (sic) prin Regulamentul organic, teză care anunță concluziile lui A. Oțetea de mai tîrziu.

6. IOBĂGIA ÎN VIZIUNEA ISTORIOGRAFIEI MARXISTE

Așezarea investigației istorice pe bazele filozofice și metodologice ale materialismului dialectic și istoric a deschis perspective noi de înțelegere

---

[202] A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 20—30.

[203] *Ibidem*, p. 230.

[204] Cf. și critica întemeiată făcută opiniei lui Filitti despre corespondența măsurilor luate în Rusia în 1592 cu legătura lui Mihai, p. 229—230. Vezi și interesanta sa contribuție *Originea și sensul cuvîntului „vecin"*, în *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 167—174.

[205] Al. A. Vasilescu, *Istoria clasei țărănești*, vol. I, Tîrgoviște, 1940, p. 19.

[206] *Ibidem*, p. 34—35.

evoluției relațiilor agrare. Firește, noua orientare, iar mai tîrziu, noua școală marxistă de istorie nu putea aduce soluții-miracol prin simpla aplicare a unei alte concepții în elucidarea unor probleme pe cît de complexe pe atît de controversate. Operele lui Marx, Engels și Lenin conțin indicații de cel mai mare interes pentru abordarea aspectelor românești ale societății feudale, ba, în cazul lui Marx, chiar o analiză a împrejurărilor în care s-a născut feudalismul românesc și a regimului obligațiilor țărănești din epoca regulamentară [207]. Abia dacă mai trebuie spus că acest fapt nu putea rezolva în sine și de la sine problemele iobăgiei românești. Nu era vorba să se închidă materialul documentar ce reflecta realitățile românești în tiparele înguste ale unor teze prestabilite — și poate rău înțelese — ci dimpotrivă de a confrunta opiniile clasicilor marxism-leninismului — formulate într-un anumit moment istoric și pe baza unei anumite cîtimi de fapte cunoscute — cu stările de la noi, pentru a da o călăuză metodologică înțelegerii raportului dintre infra și suprastructura societății feudale.

Cel dintîi care a consacrat o cercetare specială problemei agrare întemeiat pe materialismul istoric a fost L. Pătrășcanu. În studiul său, autorul care nu era de formație istoric, face dovada unei rare distincții intelectuale, tratînd tema cu fermitate ideologică dar cu sobrietate de mijloace, astfel că expunerea rămîne tot timpul nouă în conținut și măsurată în formă. Perioada cercetată de Pătrășcanu se mărginește la secolul cuprins între revoluția lui Tudor Vladimirescu și răscoala din 1907; problemele începuturilor șerbiei nu-l preocupă, pentru că ele ies în afara interesului anchetei sale.

Ineditul vederilor lui Pătrășcanu îl constituie distincția între regimul feudal și cel iobăgist. El pornește de la teoria marxistă a formațiunii social-economice pentru a afirma răspicat că a existat un feudalism românesc, caracterizat prin mica producție țărănească în cadrul unei economii naturale, în care stăpînul de pămînt — boierul — rămîne doar un consumator al produselor țărănești. Aservirea țărănimii este un proces încheiat în Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea, iar în Moldova, la sfîrșitul celui următor. De la mijlocul secolului al XVIII-lea începe trecerea la regimul iobăgist. Cauza principală este dezvoltarea economiei de schimb care transformă pe boier din consumator, cum s-a văzut că era pînă atunci, în vînzător al produselor agricole.

Rolului „destructiv" jucat de capitalul comercial în regimul feudal i se substituie acela de „puternică pîrghie pentru crearea premiselor capitalului industrial" în regimul iobag.

Trăsătura caracteristică a regimului feudal — după Pătrășcanu — fusese renta în natură, cea a regimului iobag e renta în muncă. Schimbarea formelor rentei este însoțită de limitarea drepturilor de folosință ale țăranului asupra pămîntului moșiei și de manifestarea tot mai frecventă și mai violentă a tendinței stăpînilor moșiilor de a deveni proprietari — în sens burghez — ai moșiilor.

Autorul urmărește evoluția rentei în muncă în anii 1749—1864 și conchide că sporirea cuantumului clăcii datorate de țărani este un simptom definitoriu: „Creșterea nemăsurată a rentei în muncă este caracteristică epocii de după 1750. Ea devine obligația principală — și cea mai apăsătoare — a țărănimii. Înlocuirea ei cu renta în produse și în bani — baza celei de-a doua

[207] K. Marx, *Capitalul*, ed. a II-a, vol. I, București, 1948, p. 231—234.

fiind însă tot o cantitate de muncă datorată — nu schimbă caracterul noului regim sub care începuse, din acel moment, să trăiască această țărănime: *regimul iobăgist*" [208].

Deşi polemizează în repetate rînduri cu Gherea, Pătrăşcanu formulează un concept care, aparent, îl apropie de preopinentul său. Asemănarea e doar superficială: neoiobăgia se manifestă în plenitudinea ei după 1864, pe cînd regimul iobăgist se încheia în 1864; neoiobăgia e un hibrid între o suprastructură burgheză şi o bază feudală, regimul iobăgist e o fază de tranziție de la feudalism la capitalism, în care raportul bază—suprastructură este determinat legic. Singurul punct de analogie rămîne rolul atribuit de amîndoi atragerii economiei româneşti în circuitul comercial internațional: la Gherea, intrarea unei țări înapoiate în orbita țărilor capitaliste dezvoltate aduce cu sine dezvoltarea capitalismului în țara înapoiată; la Pătrăşcanu, intensificarea comerțului exterior al țărilor române e unul din factorii generatori ai regimului iobăgist.

Prin formularea tezei despre o fază distinctă de tranziție de la feudalism la capitalism, numită de el regim iobăgist, caracterizat prin preponderența rentei în muncă, Pătrăşcanu este un precursor al teoriei celei de a doua iobăgii în istoriografia românească.

Cartea lui Pătrăşcanu, scrisă în împrejurări cu totul nepotrivite unei cercetări ştiințifice (autorul erau urmărit, a fost apoi internat în lagăr şi a primit în cele din urmă domiciliu forțat) a fost totuşi o „ridicare de cortină" pentru istoriografia noastră marxistă.

Instaurarea puterii populare a inaugurat o nouă perioadă a istoriei naționale. Cercetarea istorică s-a angajat definitiv şi ferm pe făgaşul interpretării marxiste. Lărgirea considerabilă a bazei documentare — prin editarea unui impresionant număr de izvoare — şi noua temelie, oferită de concepția materialismului dialectic şi istoric, au făcut posibilă reluarea problemelor fundamentale ale istoriei româneşti, în jurul cărora se purtaseră atîtea controverse.

Între ele, „legătura lui Mihai" — început sau nu al şerbiei? — se impunea între primele obiective. Sarcina investigării, de pe poziții marxiste, a evenimentului şi-a asumat-o P.P. Panaitescu ale cărui preocupări şi orientări mai vechi îl recomandau în chip deosebit. Punctul de pornire al cercetării sale îl constituia deosebirea dintre dependența feudală sau şerbia (rumânie, vecinie) şi legarea de glie, abolirea dreptului de liberă strămutare a țăranului. „Legarea de glie este forma finală a aservirii" [209]. Panaitescu consideră că secolul al XVI-lea se caracterizează şi la noi prin apariția unei economii de mărfuri, în care grîul devine un articol al comerțului interior şi al celui exterior. De aici interesul stăpînilor de pămînt de a spori producția cerealieră a domeniilor lor, de aici apariția clăcii agricole, munca pe rezerva cerealieră a domeniului. „Țăranul devenise prețios, pămîntul se făcuse scump. De aceea boierii caută să acapareze brațele de muncă şi împiedice astfel pe țărani de a pleca" [210]. Aşezămîntul lui Mihai este, aşadar, abolirea dreptului de

---

[208] L. Pătrăşcanu, *Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907*, ed. a III-a, Bucureşti, 1969, p. 41.

[209] P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în SMIM, I (1956), p. 6.

[210] *Ibidem*, p. 81.

strămutare atît pentru țăranii dependenți, cît și pentru cei liberi cu învoială. El nu stă, deci, în legătură cu invazia otomană, promulgarea lui datînd din 1594. În Moldova nu a existat o legare de glie definitivă și o succesiune de așezăminte domnești — șase la număr — privind urmărirea și prescripția strămutării vecinilor, termenele de prescripția strămutării vecinilor, termenele de prescripție variind între 4 și 11 ani.

Apropiat de această interpretare este punctul de vedere al lui H.H. Stahl, sociolog care cunoaște perfect izvoarele medievale, inconoclast față de multe din adevărurile cu drept de cetate în istoriografia noastră, adeptul unor vederi a căror noutate surprinde pînă la șoc. Întemeiat pe observația lui Marx că ori de cîte ori o economie de tip sclavagist sau feudal este antrenată în circuitul internațional capitalist, „exploatarea sclavagistă sau feudală se asociază cu grozăvia civilizată a supramuncii", H.H. Stahl conchide: „Aceasta autoriză emiterea ipotezei că dacă în secolul al XVI-lea se întîlnesc raporturi feudale ce iau naștere sau se exarcerbează într-o țară înapoiată, s-ar putea să fie vorba de o luare de contact direct sau indirect, cu lumea capitalistă" [211]. De aici, „teza pătrunderii inițiale a capitalismului în țările noastre încă din veacurile XVI—XVII, « legătura lui Mihai » fiind simptomul acestui proces" [212].

Stabilirea unui raport de determinare cauzală între intensificarea comerțului cu grîne și extinderea rezervei senioriale pe de o parte, și legarea de glie pe de alta (teza reamintește, involuntar, și concluziile lui B.D. Grekov din *Țăranii în Rusia*) a întîmpinat îndreptățite obiecții; comerțul cu grîne a fost o permanență a negoțului românesc, iar izvoarele nu indică un spor însemnat al suprafețelor cultivate, necum al rezervei senioriale. „Așezămîntul sau « legătura » lui Mihai Viteazul se înseriază în șirul de măsuri similare din Țara Românească și Moldova, măsuri potrivit cărora stăpînii rumânilor sau vecinilor fugiți nu-i mai puteau revendica și aduce înapoi, dacă fuga se produsese înainte de un anumit termen" [213]. Concluzie autorizată de izvoare, concordantă cu realitatea istorică, și la care subscriem și noi.

Mai vie a fost discuția în jurul teoriei celei de a doua iobăgii. Autorul ei, A. Oțetea, a pornit de la cunoscuta teză a lui Engels despre apariția într-o nouă „ediție" a iobăgiei în Germania de sud, reluată apoi de istoriografia marxistă pentru marea deosebire dintre „prima iobăgie", cea din vestul continentului, și cea de a doua, din est [214]. A. Oțetea își situează investigația într-un larg cadru de istorie europeană; el aderă la opinia că intensificarea relațiilor economice în secolul al XVI-lea între țările vest-europene, în care începeau să se dezvolte relațiile capitaliste și cele est-europene, rămase agricole, în cadrul economiei feudale nu a dus numai la formarea pieții europene ci și la agravarea situației țărănimii din regiunile de la est de Elba ca urmare a sporirii producției cerealiere a marilor domenii, destinată exportului.

---

[211] H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, Paris, 1970; *Le deuxième servage en Europe centrale et orientale*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme", 1970, nr. 63—64, p. 104.

[212] Idem, *Pentru o reanalizare*, loc. cit., p. 711, n. 10.

[213] Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976, p. 375.

[214] Dintre lucrările consacrate de A. Oțetea acestei probleme, cea mai importantă e *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în SMIM, IV (1960), p. 307—390.

În Moldova și Țara Românească, autorul distinge trei faze: cea dintîi, prima jumătate a secolului al XVIII-lea pînă la reformele lui C. Mavrocordat care marchează sfîrșitul primei iobăgii; a doua, de la reforme la Regulamentul organic, cu două subdiviziuni; una de tranziție, alta de formație, delimitarea fiind făcută de tratatul de la Kuciuk-Kainargi; în cursul acestei faze se înregistrează o dezvoltare a rezervei senioriale, creșterea clăcii, limitarea dreptului de folosință a țăranilor, începuturile alodizării; ultima perioadă, între anii 1831—1864 e aceea a maturizării iobăgiei a doua, a formării unei mari întreprinderi agricole întemeiate pe clacă a cărei producții de grîne e destinată pieții, mai ales celei externe.

Nouă și seducătoare — între altele, prin sublinierea trăsăturilor comune ale evoluției agrare din țările române și a celei est-europene (de reamintit obiecțiile lui I.C. Filitti aduse lui C. Giurescu, pentru că singulariza realitățile românești) —, teza lui A. Oțetea a întîmpinat obiecții încă de la primele ei formulări [215]. Cele mai serioase au venit de la I. Corfus, care, pe baza materialului inedit privind Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a ajuns la concluzia că întinderea rezervei era cu totul modestă — claca fiind convertită pe majoritatea moșiilor în bani (reamintim aici, constatarea identică a lui A.V. Gîdei) — și că cerealele vîndute proveneau în cea mai mare parte din gospodăria țărănească, producție proprie sau dijma dată stăpînului moșiei [216]. A doua iobăgie părea redusă la neant.

În fața acestor teze ireconciliabile, în principiu, s-a încercat o ipoteză care le considera valabile succesiv: de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se manifestă tendința extinderii rezervei și a sporirii clăcii, dar necesitățile bănești crescute ale boierilor — în legătură cu „occidentalizarea“ traiului lor — i-au făcut să recurgă la arendarea moșiilor și la convertirea clăcii în bani [217]. I. Corfus, dealtminteri ca și Gh. Panu, subliniază creșterea considerabilă — de 16 ori! — a cuantumului convertirii prin Legiuirea Caragea.

O cercetare similară întreprinsă pentru Moldova de Gh. Platon a pus în lumină creșterea rezervei și deci și a clăcii, precum și forme brutale de aservire a țăranilor, care se înscriu perfect în simptomele celei de a doua iobăgii [218].

Ceea ce este esențial în identificarea acestui proces pe teritoriul românesc e stabilirea gradului de exploatare a țărănimii: a crescut sau a scăzut? Or, mai mult decît orice determinarea cantitativă, ieșită din aplicarea unor metode statistice la materialul care, adesea, se refuză unei astfel de investigații rămîn mărturiile celor mai în măsură să cunoască realitatea pentru că ea s-a înscris în trupurile și în cugetele lor: țăranii. Iar ei o spun limpede: „Pînă la Regulament, n-a fost robia așa de aspră ca de atunci încoace“, „de la anul 1831 ne-am pomenit prin silnicie cu un jug de fier, pus, pe capul nostru“ [219].

E limpede că pentru ei, unei vechi servituți începute din timpuri imemoriale (prima iobăgie) i-a urmat „jugul robiei regulamentare“ (a doua iobăgie). Confirmare, de prim ordin, care n-a fost invocată pînă acum.

---

[215] *Discuție publică cu privire la „iobăgia a doua“*. . . , în „Studii“, XIV (1961), nr. 3, p. 729—737.

[216] I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969.

[217] Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972, p. 187—189; idem, *Condition paysanne et relations agraires*, în „Annales historiques de la Révolution française“, XLVIII (1976), nr. 225, p. 395—397.

[218] Gh. Platon, *Geneza revoluției române din 1848*, Iași, 1980.

[219] Vezi mai sus, p. 71—72.

7. FEUDALISMUL: ABORDARE TIPOLOGICĂ*

Poate că mai mult decît oriunde, în discuţiile despre feudalism, invitaţia pe care Voltaire o făcea interlocutorilor săi: „Dacă vreţi să staţi de vorbă cu mine, definiţi-vă termenii" are valoarea unui principiu fundamental de metodă. Căci — constatarea este de domeniul evidenţei — înainte de a face istoria feudalismului, e necesar să fie definit feudalismul însuşi. Or, spre deosebire de toate celelalte formaţiuni social-economice, utilizate de periodizarea marxistă a istoriei — care îşi trag numele de la aspectul fundamental al relaţiilor de producţie care le caracterizează — proprietatea comună asupra mijloacelor de producţie defineşte comuna primitivă, relaţiile dintre proprietarul de sclavi şi sclavi, sclavagismul şi aşa mai departe pentru capitalism şi socialism — feudalismul îşi derivă numele de la feud, instituţia care a constituit în Europa apuseană piesa esenţială a relaţiilor feudovasalice. Raportată la criteriile periodizării marxiste, denumirea apare ca inadvertentă pentru că ea porneşte nu de la esenţa relaţiilor de producţie — ca în cazul celorlalte orînduiri — ci de la un fenomen de suprastructură [220]; în al doilea rînd — şi această obiecţie depăşeşte criteriile concepţiei materialist-istorice, pentru a se înscrie în cadrul mai larg al oricărei viziuni a istoriei universale — feudul nu a fost o instituţie caracteristică tuturor societăţilor medievale care au existat pe harta lumii. Această inconsecvenţă — sau inadvertenţă etimologică — a generat o gravă confuzie din lanţurile căreia medieviştii nu s-au putut elibera nici pînă astăzi.

Mai întîi ea a dus la crearea unui model al feudalismului construit pe structurile Europei apusene, care a sfîrşit prin a fi identificat cu feudalismul însuşi. Acestei viziuni i-a corespuns un demers metodologic care a simplificat pînă la absurd ancheta comparată: pentru a „identifica" feudalismul, s-a stabilit drept criteriu de bază existenţa trăsăturilor caracteristice ale societăţii apusene, din absenţa lor s-a conchis la absenţa orînduirii feudale.

În al doilea rînd, chiar atunci cînd investigaţia nu a căzut victima unei abordări atît de simpliste, feudalismul a fost privit ca un sistem de domeniul exclusiv al politicului. „Feudalismul — afirmă Rushton Coulborn — este înainte de toate o metodă de guvernămînt, nu un sistem economic sau social, deşi el modifică, desigur, şi este modificat de mediul social şi economic". Relaţia esenţială este aceea dintre suzeran şi vasal [221]. Pentru F.L. Ganshof, feudalitatea are două accepţiuni: una este cea a raportului feudovasalic, cealaltă, un tip de societate caracterizat prin relaţii de dependenţă de la om la om, existenţa unei clase de războinici, aşezaţi pe treptele superioare ale ierarhiei, fărîmiţarea dreptului de proprietate şi, pe această bază, constituirea unei ierarhii de drepturi asupra pămîntului, în sfîrşit, fărîmiţarea puterii politice" [222]. Asupra acestui din urmă aspect stăruie cei mai mulţi dintre medieviştii nemarxişti, care văd în el trăsătura universal valabilă a lumii

---

* Reluăm aici şi unele idei şi formulări din studiul nostru, *Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică*, „Revista de istorie" t. 31(1978), nr. 7, p.1215 şi urm. pentru a readuce în actulitate acest demers rămas fără ecou.

220 Ch. Parrain, *Caractères généraux du féodalisme*, în vol. *Sur le féodalisme*, Paris, 1971, p. 14.

221 *Feudalism in History*, ed. by Rushton Coulborn, Princeton, New Jersey, 1956, p. 4—5.

222 F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité*, 3e éd. Bruxelles, 1957, p. 11—13.

medievale. Promotor al studiilor consacrate mentalităţilor colective, G. Duby vede înainte de toate în feudalitate „o dispoziţie de spirit, o mentalitate medievală“ [223].

Pe măsura sporirii interesului pentru studiul relaţiilor socio-economice medievale, mai ales a economiei domaniale, s-a pus în lumină relaţia stăpîn de pămînt — ţăranul cultivator, ca element fundamental al economiei agrare a evului mediu. Feudalismul apare astfel a fi mai puţin o lume de cavaleri prestînd omagiu şi primind un feud, cît, mai ales, o societate în care ţăranii prestează slujbe şi achită redevenţe stăpînilor de domenii, care exercită asupra celor mai mulţi dintre ei o autoritate de caracter personal. A apărut astfel necesitatea de a face distincţie între seniorie şi feudalitate [224] şi s-a admis că sistemul domanial a fost o realitate de mult mai largă difuzare decît ansamblul instituţiilor născute din concesiunea feudului.

În acelaşi timp însă recunoaşterea priorităţii raporturilor domaniale faţă de cele feudovasalice, a deschis calea unei alte confuzii: întrucît relaţii de felul celor întîlnite pe domeniile feudale prezentau analogii cu cele existente în Egiptul elenistic s-a ajuns la o „dilatare“ a termenului, feudalitatea fiind astfel detectată cu mult înainte de începutul evului mediu.

Pentru a ieşi din impasul creat fie de confundarea feudalismului cu raporturile feudovasalice, fie de ştergerea limitelor sale cronologice, singura cale este aceea a studiului tipologic al acestei orînduiri. El impune considerarea corelată a trăsăturilor celor mai generale ale societăţii feudale, universal valabile pentru întreg evul mediu şi a variantelor regionale, determinate de condiţiile istorico-naturale de desfăşurare a procesului de dezvoltare a societăţii. Un astfel de demers metodic permite sesizarea corelaţiei dialectice dintre general şi particular, înlătură obsesia modelului apusean şi relevă diversitatea în unitate a lumii medievale. Evident că o anchetă de acest tip nu poate fi fecundă decît dacă este întemeiată pe concepţia materialismului dialectic şi istoric, singură în măsură să dezvăluie legitatea istorică, acţiunea legilor generale şi a celor particulare, să distingă tipicul de întîmplător.

În stadiul actual al cercetării, geneza societăţii feudale apare a fi urmat trei căi, două prin sinteză şi una fără sinteză [225].

Cea dintîi reprezintă o sinteză echilibrată între germenii relaţiilor feudale apăruţi în cadrul sistemului sclavagist în descompunere şi cei din cadrul societăţii gentilice barbare, aflată ea însăşi într-un stadiu avansat de dezagregare. Acest tip se întîlneşte în teritoriile locuite de sîrbi şi croaţi, dar mai ales în Galia de nord, unde desăvîrşirea acestei sinteze paritare a imprimat societăţii feudale trăsăturile considerate astăzi drept clasice.

Un al doilea tip de geneză îl constituie tot un proces de contopire romano-barbară, dar participării egale a celor două elemente componente i se substituie o preponderenţă a structurilor antice, moştenite de la Imperiul roman. E tipul caracteristic bazinului mediteranean, în genere, şi îndeosebi în Bizanţ, Italia, Galia de sud, Spania vizigotă.

În sfîrşit, ultimul tip — cel fără sinteză — presupune naşterea feudalismului prin dezagregarea comunei primitive, elementele de împrumut —

[223] G. Duby, *Hommes et structures du Moyen Age*, Haga, 1973, p. 103, 110.

[224] E şi titlul cunoscutei lucrări a lui R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, Paris, vol. I—II, 1959—1965.

[225] Z. V. Udalţova, E. V. Gutnova, *Le genèse du féodalisme dans le pays d'Europe*, Moscou, 1970, şi aceleaşi, *K voprosu o tipologhii feodalizma v Zapadnoi i iugo-Vostočnoi Evrope*, în vol. *Iugo-vostocnaja Evropa epohio feodalizma*, Chişinău, 1973, p. 12—23.

atunci cînd au existat — avînd o pondere neînsemnată. Anglia, Scandinavia, Germania, Cehia, Polonia și Rusia aparțin acestui tip de feudalism.

Tipologia genezei feudalismului în forma de mai sus nu epuizează — cum vom încerca să arătăm — complexitatea acestui proces istoric, dar ea surprinde aspectele esențiale pe cea mai mare parte a continentului european. Criteriul fundamental în această viziune este „prezența sau absența sintezei, gradul ei de intensitate și raportul dintre elementele antice tîrzii și cele comunitar-gentilice de caracter protofeudal" (Z. V. Udalțova și E. Gutnova). Sublinierea însemnătății factorului sinteză nu trebuie să împingă spre periferia anchetei alte criterii de clasificare. Conținutul procesului de formare a orînduirii feudale nu este epuizat de apariția relațiilor de producție, de raportul dintre cultivatorul dependent și stăpînul marelui domeniu. Alături de acest aspect fundamental al formării infrastructurii feudale, trebuie urmărite deopotrivă și alte sfere ale vieții feudale: apariția statului feudal, organizarea clasei conducătoare, ponderea țărănimii libere, viața urbană, locul și rolul bisericii, cultura. Asociate într-un ansamblu organic, toate aceste aspecte conferă o fizionomie specifică diverselor societăți feudale (Udalțova și Gutnova disting, spre exemplu, următoarele tipuri: nord-apusean, mediteranean, central-european, nordic; pînă la un punct ele admit un feudalism bizantin, care, integrat celui mediteranean, are totuși și trăsături deosebitoare). În funcție de acțiunea unui șir de factori, în cuprinsul fiecărui tip au apărut particularități mai mult sau mai puțin pronunțate care fac posibilă — și necesară — fixarea unor subtipuri.

Odată schițat stadiul actual al discuției asupra tipologiei societății feudale și a începuturilor ei, întrebarea următoare este — am spune în chip firesc — cărui tip i se subsumează feudalismul românesc. Să spunem, însă, mai întîi, că vechea istoriografie românească a negat în genere existența unui feudalism românesc. În imposibilitate de a intra aici într-o amănunțită prezentare a punctelor de vedere emise în această privință, să spunem că singurul care a încercat o definire de ordin teoretic a problemei a fost A. Boldur. El enumeră trăsăturile comune și distinctive ale feudalismului românesc în raport cu cel francez, considerat clasic: dintre trăsăturile comune, sînt semnalate existența lui *dominium eminens* și *dominium utile*, a imunităților și beneficiilor, caracterul condiționat al stăpînirii funciare; distinctive: absența fărîmițării politice, înțeleasă ca uzurpare a prerogativelor domnești de către boier, slaba dezvoltare a imunităților în raport cu Franța, absența unei articulări bine definite a ierarhiei feudale, gradul atenuat al dependenței țărănimii [226]. Nu intenționăm să discutăm aici valabilitatea acestor afirmații pentru a nu ne abate de la obiectul principal al acestui studiu. Trebuie însă subliniat oricum că măcar unele din ele reclamă rectificări și adăugiri majore: de pildă, în problema imunităților și a fărîmițării, autorul ignoră imunitatea autogenă, realitate politică pe cît de răspîndită, pe atît de trainică în evul mediu românesc, de vreme ce o întîlnim și în veacul al XVIII-lea. În sfîrșit, sînt de luat în considerație și alte aspecte, pe care A. Boldur le-a lăsat la o parte: ne gîndim, spre pildă, la funcția pe care au îndeplinit-o în societatea feudală românească dregătoriile și slujbele, ca bază materială a boierimii și ca instrument al autorității ei politice. Tentația de a le asimila așa-numitor „fiefs de bourse" („feuduri de pungă") este mare și, evident, problema

[226] A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 20—26.

cere o investigaţie aprofundată. (Interesul boierimii din Ţara Românească pentru slujbe, cel puţin în secolul al XVIII-lea, este mai puternic decît cel al boierimii Moldovei).

Care va fi fost însă tipologia genezei feudalismului românesc? Aparţine el căii sintetice sau celei asintetice? Lăsînd la o parte terminologia actuală, se constată că problema — oricît ar părea de surprinzător — e tot atît de veche cît şi istoriografia română modernă, căci deja N. Bălcescu era preocupat — în legătură cu concepţia lui A. Thierry — să combată ideea că stăpînirea de pămînt feudală a luat naştere prin „conchistă" [227]. Folosind rezultatele istoricului român, K. Marx atît în scrisoarea către Engels din 30 octombrie 1856 în legătură cu o carte a lui L. Mieroslavski, cît şi în *Capitalul*, susţine că şerbia a luat naştere în ţările române pe cale pur economică „fără veriga intermediară a cuceririi şi dualismului de rasă" [228]. În termenii dezbaterii actuale despre tipologia genezei societăţii feudale, este a spune că feudalismul românesc a luat naştere pe calea asintetică.

La mai bine de un secol de la formularea acestor concluzii, problema a fost reluată în discuţie. Pentru H.H. Stahl: „domniile noastre autohtone au dispus încă de la începutul întemeierii lor, de o serie de sisteme de exploatare a proceselor de producţie şi de circulaţie a mărfurilor, atît de bine puse la punct, încît nu pot fi explicate altfel decît ca avîndu-şi originea în vremea stăpînirii nomade" [229]. Recent, I. Donat aplicînd metoda deducţiei inverse, distinge în spaţiul dintre Carpaţi şi Dunăre două tipuri de zone social-politice: una în zona submontană (geografic: Piemontul Getic), în care populaţia autohtonă şi-a păstrat libertatea de organizare şi instituţiile ei fundamentale, cealaltă în cîmpie, unde autohtonii au coalizat şi şi-au juxtapus aşezările cu cele ale migratorilor turanici [230]. Ideea o întîlnim embrionar — cum am văzut — la N. Bălcescu — ca şi la alţi istorici români — care face şi el distincţie între situaţia socială din părţile munţilor şi cea de la cîmpie, dar la el factorul determinant în deosebirea celor două zone este cel demografic: muntele populat este opus cîmpiei pustii [231]. Atît la H.H. Stahl, cît şi la I. Donat, este subliniat rolul popoarelor migratorii, a celor turanice, pecenegi, cumani şi tătari (ultimii mai ales în Moldova), în geneza feudalismului românesc.

În ce ne priveşte, credem că geneza feudalismului românesc reclamă — cînd se ia în discuţie problema sintezei — o reconsiderare a demersului: nu e vorba doar de raporturi între autohtoni şi migratori, ci între societatea băştinaşă românească şi un larg evantai de influenţe din afară. E necesar să se facă o distincţie netă între bază şi suprastructură. Credem că raportul de producţie fundamental, dintre ţărani şi stăpînul feudal de pămînt, s-a născut fără sinteză, din procesul de destrămare a obştilor teritoriale săteşti care ocupau spaţiul românesc. Baza feudală s-a format deci pe cale pur economică. În ceea ce priveşte suprastructura este incontestabil că elementele de organizare bizantină şi turanică au intrat în organizarea structurilor de stat şi au avut o existenţă de durată variabilă. Cum însă în raportul bază —

---

[227] G. Zane, *N. Bălcescu. Omul, opera, epoca*, p. 134, şi vezi mai sus p. 64.

[228] *Ibidem*, p. 133.

[229] H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, 1972, p. 62.

[230] I. Donat, *The Romanians south of the Carpathians*, în vol. *Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Bucureşti, 1975, p. 297.

[231] N. Bălcescu, *Starea socială...*, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 137.

suprastructură, primatul revine celui dintîi, este limpede că feudalismul românesc s-a născut fără sinteză, că deci, N. Bălcescu, şi după el, K. Marx a văzut just susţinînd naşterea şerbiei româneşti pe cale pur economică, fără cucerire.

Aceeaşi abordare tipologică e necesară şi în studiul destrămării iobăgiei în cadrul celor două tipuri de dezvoltare a capitalismului în agricultură: de sus, calea prusacă, de jos, calea americană, o cercetare recentă distingînd variante: Prusia, Austria şi Rusia pentru prima, Franţa, Anglia, Statele Unite pentru a doua [232]. Problema e prea complexă pentru a fi discutată în spaţiul acestui studiu. Este limpede însă că realităţile ţărilor române au avut trăsături specifice, că ele formează o variantă de-sine-stătătoare. E rostul viitoarelor cercetări de a o defini: evoluţia iobăgiei va fi atunci pe deplin elucidată.

LE SERVAGE DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE

(RÉSUMÉ)

Dans l'historiographie roumaine le servage a fait l'objet d'une bibliographie aussi riche en travaux qu'en noms illustres. Plus qu'un bilan des recherches, l'étude s'efforce de mettre en lumière les rapports entre le contexte socio-politique et les vues des historiens roumains sur cette institution fondamentale de la société féodale. Après une brève introduction sur la place réservée au servage dans la litterature des chroniqueurs, l'auteur analyse les opinions formulées dans l'historiographie roumaine sur les origines du servage dans les Pays roumains (le rôle de la fameuse « legătura » — l'abolition du droit de déguerpissement — de Michel le Brave), la fonction socio-économique du servage, l'abolition de cette institution par les réformes du prince Constantin Mavrocordato et le problème du « deuxième servage ». S'attardant sur la filiation des idées, l'auteur souligne surtout l'impact des confrontations politiques concernant la question agraire (par exemple pendant la révolution de 1848 où à l'époque de la grande révolte des paysans de 1907) sur les recherches historiques dédiées à l'évolution des relations agraires dans les Pays roumains au Moyen-Age. En conclusion, l'auteur plaide pour une investigation typologique du servage comme seule démarche susceptible de définir les traits communs et spécifiques du servage dans la société féodale roumaine.

[232] Z. Stankiewicz, *Some remarks on the typology of transition from feudalism to capitalism in agriculture*, în „Acta Poloniae Historica", XXVIII (1973), p. 169—189.

La 350 de ani de la urcarea pe tron a lui Matei Basarab

DOCUMENTE SLAVO-ROMÂNE ÎN ARHIVELE DIN U.R.S.S.

DE

IOAN CAPROŞU şi DAMASCHIN MIOC

Cu prilejul unor călătorii de studii în U.R.S.S. s-au descoperit numeroase documente slavo-române şi româneşti cu privire la trecutul medieval al patriei noastre. Anul trecut împlinindu-se 350 de ani de la înscăunarea în domnia Ţării Româneşti a lui Matei Basarab (septembrie 1632), am socotit nimerit să punem în circuitul ştiinţific unele din aceste documente şi anume cîteva din actele emise de cancelaria domnească între 1637—1650, aflătoare în arhivele din Leningrad şi Kiev. Toate se referă la întăriri de moşii unor ţărani megieşi şi mai cu seamă unor slujitori.

I

1637 (7145) aprilie 27, Bucureşti.

Matei Basarab întăreşte unor megieşi ocine la Viiani, Negeşti, Titeşti şi Şopîrliga.

† Милостїею божїею, Їѡ Матеи воевода и господинъ въсои земле Ȣггровлахїиское, внȣк великаго и прѣдобраго, стараго покоиномȣ Їѡ Басараб воевод. Дават господство ми сїе повелѣнїе господства ми ѡвемзи мегїꙗши ѡт Вїꙗни, ѡт сȣдство Прах<ова>, на име: Радул Борȣнгаш и Михъиаъ Пърчюл и стар Бланкȣл и Добромир и Владȣл попев Коман ѡт Вїꙗни и Ланка и Барбоул и Михнѣ и Стан и Владȣлȣл и мали Бланкȣл и Владȣлȣ и съ них синови, елици им Богъ даровах, ꙗкоже да сȣт им ѡчинȣ ȣ Виꙗни половиноу и ȣ Неце[не]щи полȣвинȣ и ȣ Титещи половинȣ и ȣ Жилеще, оу Шепрълига половинȣ, али дел дедом си Бланкȣлов тог Червен и дел Бланкȣлов Черн ѡт пȣсхȣдї и ѡт над вьсом хотаром, елика се хтет избрат, али без дел Єфтемїв и без един клин за место ѡт през реко и без два розоаре ѡт Ракла Стълпȣлов и без дел Дадикъв и без дел Ꙗнгелов и без дел Ꙗнкъв, что ест бил имал Микȣл, баща Мȣшъв, внȣка Лъȣдатов, покоупенїе написанїе въ книга Шърбан воевод, ѡт тогда бист теченїе лѣтом ҂зрнї, занеже ест негова стара и права ѡчинȣ за дѣдїнȣ ѡт дѣдї за прѣдѣдї, ещеже ѡт прежде врѣме.

Ꙗ потом, къда ест бил съда, въ дьни господства ми, а тензи мегїꙗши више речени ѡт Вїꙗни, ѡни сȣт имал прȣх пред господства ми, ȣ великїи диван, със Мȣша, дъщера Микȣлов, анепса Лъȣдатов, радї ѡчина ѡт Вїꙗни и ѡт Нецещи и ѡт Титещи и ѡт Желещѣ ѡт Шопрълига више речена и принидет тере запрѣши сѣ за лицȣ пред господства ми. И сице прѣше Мȣша и мȣж ей, Бланкȣл кълъраш, ꙗкоже да вечинȣет по мегїꙗши више речени и изречет оу диван, како не имѣли ѡни ѡчинȣ въ тех силищи; изваднил Мȣша книгȣ Михаю воевод за прȣх въ лѣт ҂зрз и книгȣ Симеѡн воевод, ҂зрѳ, над сїи силищи, по въсѣх половино, и книга Шербан воевод над сїе покȣпенїе више речене, въ лѣт ҂зрнї. Таже, въ том, господство ми съм гледал и сȣдил по прав и по закон, кȣпнȣ със въсихми честитими правители господства ми и съм дал господство ми мегїꙗшилом ѡт Вїꙗни више речени закон вї мегїꙗши по ръваше господски, на име: ѡт Тютещи, Пъюш и Стоика Рошка и ѡт Чочѣни, Коман и ѡт Бръмещи, Фътȣикȣл и Нѣгое Чоръика и Михъилъ и ѡт Гергица, Манѣ кръчюмарȣл и Станчю Царъ и ѡт Ѡрби, Станчюл Баръȣ и ѡт Тътȣлещи, Кисар и Пътрашко, синъ Ꙗврамов и ѡт Ръсимнич, Стоика Бȣикȣл, ꙗкоже да съгледает и да истинствȣет радї дел за ѡчинȣ а мегїꙗшом ѡт Вїꙗни, колика ѡчинȣ имѣхȣ ȣ Вїꙗни и ȣ Нецещи и ȣ Жилеще ȣ Шȣпрълига; такожде да видет и радї ѡчина Мȣшев, дъщира Микȣлов, виȣка Лъȣдатов, кто колика ѡчинȣ имѣли и биле сȣт тензи мегїꙗши ѡт Вїꙗни вечини Лъȣдатов, ȣиком Мȣшъв или нѣст бил? Въ том, сїе више речени вї мегиꙗши, ѡни ест ходил и смотрил въс различнїе како сȣт знает, ере хокет бите по правостию. Таже сице ѡбрѣтал със дȣшамї их, како ест бил въ тех сїе три силищи г дѣдї, на име дѣдом мегїꙗшол Бланкȣл Червен и Бланкȣл Черн и дѣдом Лъȣдатов, ȣиком Мȣшъв ест бил Татȣл Гроапъ и вечини нѣст имал. Таже их ест съмирил, ꙗкоже да дръжит над двоа, половино за ѡчинȣ мегїꙗшїи, а дрȣга половина да дръжит Мȣша, дъщира Микȣлов, виȣка Лъȣдатов, како бѣше написан ȣ книгȣ Михаю водъ и сїꙗ дѣли за ѡчинȣ, више речени, елици сȣт написани ȣ книгȣ Шърбан воевод за покȣпенїе за ѡчинȣ, али тъчїю ѡчина без вечини. И ѡстал ест Мȣша ѡт закон и ѡт сȣжденїе ѡт пред господства ми ѡт диван.

Сего радї, дадох съм господство ми Радȣлов Борȣнгаш и Михъилъ Пърчюл и стари Влаикȣлов и Добромир и Владȣлов и Лиикъв и Барбȣлов и Михнев и Станов и Владȣлов и мали Влаикȣлов и Владȣлов, ꙗкоже да сȣт им ѡчинȣ оу Вїꙗни и ȣ Нецещи и ȣ Титещи и оу Жилеще ȣ Шȣпрълига въс половино въ дѣдїнȣ и въ ѡхабъ синовом и виȣком и прѣвиȣчетом и не ѡт когождо непоколѣбимо, порѫзмо господства ми.

Сеже ȣбо сведѣтелїи поставлѣним господство ми: жȣпан Хриза вел <бан> Кралевск҃и и жȣпан Ивашко вел дворник и жȣпан Глигорїе вел лѡгѡфет и жȣпан Радул вел вистїꙗр и жȣпан Преда вел спатар и жȣпан Неделко вел ключар и жȣпан Васил҃е вел столник и жȣпан Бȣзинка вел комис и жȣпан Вȣчина вел пехарник и жȣпан Костандин вел постелник. И исправник, Глигорїе вел лѡгѡфет.

И писах аз Стан граматик, въ настолни град ȣ Бȣкȣрещи, мѣсеца априлїе кз дьни и ѡт Ꙗдама даже до нинѣ, въ сего писанїе, теченїе лѣтом въ лѣт ҂зрме, а ѡт рождиство Христово ҂ахах.

† Іѡ Матеи вѡевѡда, милостїю божїю господинь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Matei voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, nepotul marelui şi preabunului, bătrînului, răposatului Io Basarab voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele acestor megiaşi din Viiani, din judeţul Prahova, anume: Radul Borungaş şi Mihăilă Pîrciul şi Vlaicul cel bătrîn şi Dobromir şi Vladul al popii Coman din Viiani şi Laica

şi Barbul şi Mihnea şi Stan şi Vladulul şi Vlaicul cel mic şi Vladulu şi cu fiii lor, cîţi Dumnezeu le va dărui, ca să le fie ocină în Viiani jumătate şi în Negeşti jumătate şi în Titeşti jumătate şi în Jileşte, în Şopîrliga jumătate, însă partea bunicilor lor, a lui Vlaicul cel Roşu şi partea lui Vlaicul cel Negru, de pretutindeni şi de peste tot hotarul, cît se va alege, însă fără partea lui Eftemie şi fără un clin de loc de peste rîu şi fără două răzoare din Racla Stîlpului şi fără partea lui Dadică şi fără partea lui Anghel şi fără partea Ancăi, ceea ce a avut Micul, tatăl Muşăi, nepoata lui Lăudat, cumpărătură scrisă în cartea lui Şărban voievod, de cînd a fost cursul anilor 7118, pentru că le este veche şi dreaptă ocină de moştenire de la moşi de la strămoşi, încă dinainte vreme.

Iar apoi, cînd a fost acum, în zilele domniei mele, iar acei megiaşi mai sus-zişi din Viiani, ei avut pîră înaintea domniei mele, în marele divan, cu Muşa, fiica lui Micul, nepoata lui Lăudat, pentru ocina din Viiani şi din Negeşti şi din Titeşti şi din Jeleşte din Şopîrliga, mai sus-zisă, şi au venit de s-au pîrît de faţă înaintea domniei mele. Şi aşa pîra Muşa şi bărbatul ei, Vlaicul călăraşul, ca să vecinească pe megiaşii mai sus-zişi şi au spus în divan că n-au ei ocine în acele silişti; a scos Muşa cartea lui Mihai voievod, de pîră, în anul 7107, şi cartea lui Simeon voievod, 7109, pe aceste silişti, pe toate jumătate, şi cartea lui Şerban voievod pe această cumpărătură mai sus-zisă, în anul 7118. Deci, întru aceea, domnia mea am cercetat şi am judecat după dreptate şi după lege, împreună cu toţi cinstiţii dregătorii domniei mele şi am dat domnia mea megiaşilor din Viiani, mai sus-zişi, lege 12 megiaşi pe răvaşe domneşti, anume: din Tiuteşti, Păiuş şi Stoica Roşca şi din Cioceani, Coman şi din Brăneşti, Fătuicul şi Neagoe Ciorînca şi Mihăilă şi din Gherghiţa, Manea cîrciumarul şi Stanciul Ţară şi din Orbi, Stanciul Barău şi din Tătuleşti, Chisar şi Pătraşco, fiul lui Avram şi din Răsimnici, Stoica Buicul, ca să caute şi să adevereze pentru partea de ocină a megiaşilor din Viiani, cîtă ocină au în Viiani şi în Negeşti şi în Jileşte, în Şopîrliga; aşijderea să vadă şi pentru ocina Muşei, fiica lui Micul, nepoata lui Lăudat, care cîtă ocină au şi au fost acei megiaşi din Viiani vecini lui Lăudat, unchiul Muşăi sau n-au fost? Întru aceea, aceşti mai sus-zişi 12 megiaşi, ei au umblat şi au văzut totul deosebit, cum au ştiut, ca să fie pe dreptate. Deci aşa au aflat, cu sufletele lor, că au fost în acele trei silişti 3 moşi, anume moşii megiaşilor, Vlaicul cel Roşu şi Vlaicul cel Negru şi moşul lui Lăudat, unchiul Muşăi, a fost Tatul Groapă şi vecini n-au avut. Deci i-au împăcat, ca să ţină pe din două, jumătate de ocină megiaşii, iar ceealaltă jumătate să ţină Muşa, fiica lui Micul, nepoata lui Lăudat, cum a fost scris şi în cartea lui Mihai vodă şi aceste părţi de ocină, mai sus-zise, cîte au fost scrise în cartea lui Şerban voievod, de cumpărătură de ocină, însă numai ocina fără vecini. Şi a rămas Muşa de lege şi de judecată dinaintea domniei mele din divan.

Pentru aceasta, am dat domnia mea lui Radul Borungaş şi Mihăilă Pîrciul şi lui Vlaicul cel bătrîn şi Dobromir şi lui Vladul şi lui Liica şi lui Barbul şi lui Mihnea şi lui Stan şi lui Vladul şi lui Vlaicul cel mic şi lui Vladul, ca să le fie ocină în Viiani şi în Negeşti şi în Titeşti şi în Jileşte, în Şopîrliga tot jumătate de moştenire şi de ohabă fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor şi de nimeni neclinit, după porunca domniei mele.

Iată dar martori punem domnia mea: jupan Hriza mare <ban> al Craiovei şi jupan Ivaşco mare vornic şi jupan Gligorie mare logofăt şi jupan

Radul mare vistier şi jupan Preda mare spătar şi jupan Nedelco mare clucer şi jupan Vasilie mare stolnic şi jupan Buzinca mare comis şi jupan Vucina mare paharnic şi jupan Costandin mare postelnic. Şi ispravnic, Gligorie mare logofăt.

Şi am scris eu, Stan grămăticul, în cetatea de scaun în Bucureşti, luna aprilie 27 zile şi de la Adam pînă acum, la această scriere, cursul anilor în anul 7145, iar de la Naşterea lui Hristos, 1637.

† Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Institutul de literatură rusă (Puškinskii Dom), Leningrad, fond. Otd. post. docum. materialî, opis 26, nr. 4. Orig., perg. (37 × 50), pecete timbrată. Fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga".

II

1640 (7148) august 13, Tîrgovişte.

Matei Basarab întăreşte lui Neagul vătaful de aprozi vii la Negovani şi Tîrşor.

† Милостїею божїею, Їѡ Матеи Басараб воеводї и господинъ въсои земле Ѹггровлахїиское. Дават господство ми сїи повеленїе господства ми болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах за апрози, синъ Костандин постелник ѡт Бандеен и със синови си, елицеже Богъ даровах, ꙗкоже да ест ем8 е҃ погоане ѡт винограду въ Дѣл8л Нѣгованилор и със ѡчинъ и със къща и със вѣс ходоком варе елико изберет се, понеже ест покопил болѣрин господства ми Нѣг8л вътах сїи више речени е҃ погоане за винограду и със ѡчина и със къща ѡт на поп Захарїꙗ и ѡт на синъ его, Петр8 ѡт Нѣговани, за н҃ѕ жилтї, вѣс новци готови, и със запис ѡт р8ка им ѡт проданїе, със мноѕи добри людїи сведїтелїи алдъмъшари, которїи ест бил на 8строенїа им, нинѣ, въ дьни господства ми.

И пак да ест болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах д҃ погоане ѡт винограду въ Дѣл8л Нѣгованилор, кое се 8дарѣꙗт въ глав със сїи више речени е҃ погоане за винограду, и със ѡчинъ колико дръжет винограду и със ливези и със къща и със вѣс ходоком, понеже ест пок8пил болѣрин господства ми више пис ѡт на Д8митр8 и Дад8л за м҃д жилтї новци готови, кое погоане били с8т пок8пили Д8митр8 и Дад8л ѡт на Костандин, синъ Марко, със ѡчинъ със вѣс. Таже с8щи болѣрин господства ми Нѣг8л ватах поволен прїидет пред господства ми оу великїи диван, тере ест повратил новцїи Д8митров и Дад8лов назад, како ест више пис, 8ги м҃д, и ѡстал битї сїи више речени д҃ погоане по разлога его, како ест више, да ест ем8 дѣдїно, како видѣхом господство ми и записове ѡвем людїи продалники на р8цѣ болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах.

И пак да ест болѣрин8 господства ми Нѣг8л вътах а҃ погон за винограду 8 Нѣговани, код тех е҃ погоане више пис и със ѡчина колико дръжет погон8л, понеже ест пок8пил ѡт на попа Бѣлчю ѡт Нѣговани за ҂аѡ аспри готови и със запис ѡт проданїе. А поп Бѣлчю, ѡн ещиже ест бил пок8пил тог погон ѡт винограду ѡт на Їѡнашко постелник, синъ Мирослав логофет.

И пак покпи болѣрин господства ми Нѣг8л вътах в҃ погоане ѡт винограду 8 Дѣл8л Ѹрсони, със ѡчинъ и със место за къщ8 и със ливези и със вѣс ходоком ѡт на поп Тоадер ѡт Плоещї за ҂д аспри готови и със запис ѡт проданїе. А поп Тоадер, ѡн ещеже бил пок8пил сїи више речене две ѡт винограду погоане ѡт на вн8цїи Ирїмїнов ѡт Нѣговани ѡт наюпрѣжде врѣме.

И пак да ест болѣринȣ господства ми Нѣгȣл вътах една виноградꙋ оу варош господства ми ȣ Тръгшор и със ѡчина и със мала къщȣ и със местом кое идет дори въ стъгна, како ест бил дръжал и Лазар пехарник, понеже ест покȣпил болѣрин господства ми Нѣгȣл вътах сїа више речена виноградꙋ ѡт на жителница Марга, ꙗже быст жителница Лазаров пехарник ѡт Тръгшор за ҂г҃ аспри готови и със запис ѡт рȣк еꙗ ѡт проданїе и със мноѕи болѣри и добри людїи сведїтелїи.

И продадох сїи више речени людїи нихне виноградꙋ и ѡчине ѡт добро волѣ им, без иедна силост, и със ȣзнанїа въсѣм болѣром и а мегїашом ѡт гор из дол и ѡт ѡкрът местом, како видѣхом господство ми и записове им ѡт проданїе на рȣцѣ болѣринȣ господства ми Нѣгȣл вътах, како ест више пис.

Сего радї, дадох съм и господство ми болѣринȣ господства ми Нѣгȣл ватах за апрози, ꙗкоже да ест емȣ сїи више речени погоане ѡт виноградꙋ и със ѡчина и със къщове и със вьс ходоком ѡт дѣдїно и въ ѡхабъ, емȣ и синовом и внȣком и прѣвнȣчетом въ вѣкȣ и не ѡт когождо непоколѣбимо, поризмо господства ми.

Сеже и сведїтелїи поставихом господство ми: жȣпан Теѡдѡсїе великїи бан Кралевскїи и жȣпан Хриза великїи дворникȣ и жȣпан Глигорїе вел логофет и жȣпан Радꙋл великїи вистїꙗр и жȣпан Преда Брънковѣнȣл ·великїи спатар и жȣпан Драгомир великїи клȣчар и жȣпан Сокол ѡт Корнъцѣни великїи столник и жȣпан Радоꙋл Михалча великїи комис и жȣпан Бȣчина Сръбскаго великїи пехарник и жȣпан Костандин великїи постелник. И исправник, Оꙋдрище Настȣрел вторїи словоположник.

И написах аз, Дȣмитрȣ логофет, въ настолни градꙋ Тръговище, мѣсеца авгȣст г҃ї дьни и ѡт Адама даже до нинѣ, въ сего писанїе, теченїе лѣтѡм въ лѣт ҂з҃рми, а ѡт Рождества Христова, ҂а҃хм.

† Їѡ Матею вѡевѡда, милостїю божїю господинь.

Їѡ Матею воевод <m. p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele boierului domniei mele Neagul vătahul de aprozi, fiul lui Costandin postelnicul din Vaideei și cu fiii săi, cîți Dumnezeu îi va dărui, ca să-i fie 5 pogoane de vie în Dealul Negovanilor și cu ocină și cu casă și cu tot venitul, oricît se va alege, pentru că a cumpărat boierul domniei mele Neagul vătahul aceste mai sus-zise 5 pogoane de vie și cu ocina și cu casa de la popa Zaharia și de la fiul lui, Petru, din Negovani, pentru 56 galbeni, tot bani gata, și cu zapis de vînzare de la mîna lor, cu mulți oameni buni martori aldămășari, cîți au fost la tocmeala lor, acum în zilele domniei mele.

Și iar să-i fie boierului domniei mele Neagul vătahul 4 pogoane de vie în Dealul Negovanilor, care se lovesc în cap cu aceste mai sus zise 5 pogoane de vie, și cu ocină cît ține via și cu livezi și cu casă și cu tot venitul, pentru că a cumpărat boierul domniei mele mai sus-scris de la Dumitru și Dadul pentru 44 galbeni bani gata, care pogoane le-au fost cumpărat Dumitru și Dadul de la Costandin, fiul lui Marco, cu ocină cu tot. Deci fiind volnic boierul domniei mele Neagul vătahul, a venit înaintea domniei mele în marele divan, de a întors banii lui Dumitru și lui Dadul înapoi, cum este mai sus-scris, ughi 44, și au rămas să fie pe seama lui aceste mai sus-zise 4 pogoane, cum este mai sus-⟨scris⟩, să-i fie lui dedină, cum am văzut domnia mea și zapisele acelor oameni vînzători la mîna boierului domniei mele Neagul vătahul.

Şi iar să-i fie boierului domniei mele Neagul vătahul un pogon de vie în Negovani, lîngă acele 5 pogoane mai sus-scrise, şi cu ocină cît ţine pogonul, pentru că a cumpărat de la popa Belciu din Negovani pentru 1 800 aspri gata şi cu zapis de vînzare. Iar popa Belciu, el încă a fost cumpărat acel pogon de vie de la Ionaşco postelnicul, fiul lui Miroslav logofătul.

Şi iar a cumpărat boierul domniei mele Neagul vătahul 2 pogoane de vie în Dealul Ursoii, cu ocină şi cu loc de casă şi cu livezi şi cu tot venitul de la popa Toader din Ploieşti pentru 4 000 aspri gata şi cu zapis de vînzare. Iar popa Toader, el încă a fost cumpărat aceste mai sus-zise două pogoane de vie de la nepoţii lui Irimin din Negovani de mai înainte vreme.

Şi iar să-i fie boierului domniei mele Neagul vătahul o vie în oraşul domniei mele în Tîrgşor şi cu ocina şi cu o casă mică şi cu locul cît merge pînă la potecă, cum a fost ţinut şi Lazăr paharnicul, pentru că a cumpărat boierul domniei mele Neagul vătahul această mai sus-zisă vie de la jupaniţa Marga, care a fost jupaniţa lui Lazăr paharnicul din Tîrgşor pentru 3 000 aspri gata şi cu zapis de vînzare de la mîna ei şi cu mulţi boieri şi oameni buni martori.

Şi au vîndut aceşti mai sus-zişi oameni viile şi ocinele lor de bunăvoia lor, fără nici o silă şi cu ştirea tuturor boierilor şi a megiaşilor din sus, din jos şi din jurul locului, cum am văzut domnia mea şi zapisele lor de vînzare la mîna boierului domniei mele Neagul vătahul, cum este mai sus-scris.

Pentru aceasta, am dat şi domnia mea boierului domniei mele Neagul vătahul de aprozi, ca să-i fie aceste mai sus-zise pogoane de vie şi cu ocina şi cu casele şi cu tot venitul de moştenire şi de ohabă, lui şi fiilor şi nepoţilor în veac şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată şi martori am pus domnia mea: jupan Teodosie mare ban al Craiovei şi jupan Hriza mare vornic şi jupan Gligorie mare logofăt şi jupan Radul mare vistier şi jupan Preda Brîncoveanul mare spătar şi jupan Dragomir mare clucer şi jupan Socol din Cornăţeni mare stolnic şi jupan Radul Mihalcea mare comis şi jupan Vucina Sîrbul mare paharnic şi jupan Costandin mare postelnic. Şi ispravnic, Udrişte Năsturel al doilea logofăt.

Şi am scris eu, Dumitru logofătul, în cetatea de scaun Tîrgovişte, luna august 13 zile şi de la Adam pînă acum, la această scriere, cursul anilor în anul 7148, iar de la Naşterea lui Hristos, 1640.

† Io Mateiu voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Matei voievod ⟨m.p.⟩

Institut Ruskoi literaturî (Puškinskii Dom), fond. Otd. post. docum. i materialî, opis 26, nr. 36. Orig., perg. (34 × 57), pecete timbrată. Fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga".

III

1641 (7149) ianuarie 8, Tîrgovişte.

Matei Basarab întăreşte lui Neagul vătaful de aprozi vii la Negovani, Dealul Ursoii, Tîrşor şi loc de casă în Bucureşti.

† Милостїею божїею, Їѡ Матеи Басараб воеводї и господинъ въсои земле Ѹггровлахїиское. Дават господство ми сїю повелѣнїе господства ми болѣринѹ господства ми Нѣгѹл ватах, синъ Костандин постелник ѡт Бандеен и със синови

си, елицеже Богъ даровах, ѩкоже да ест ем8 [д пол] ӣ <!> погоане ѡт винограду 8 Дѣл8л Нѣгованилор и със ѡчина, ѡбаче д̃ пол погоане и със ѡчина били с8т пок8пили Костандин постелник, баща Нѣг8лов ватах, ѡт на Модни, пре дьни покоинаго Шербан воевод, а д̃ пол погоане със ѡчина пакиже ест бил пок8пил Костандин постелник ѡт на Стонка, синъ Мик8лов ѡт Нѣговани, нинѣ въ дьни господства ми за ҂в҂ї аспри.

И пак да ест болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах две ръзоаре ѡт винограду 8 Тръгшор, със местом дори 8 вод8, понеже ест бил пок8пил Костандин постелник ѡт на длъга Добра, тетка Станов Цѣнгїи кожокарюл ѡт Тръгшор, пакиже пре дьни покоинаго Шербан водъ. Потом, къда бист на прѣставленїа бащом си, Костандин постелник, а ѡи 8такмил ест синови его и ѡставил син8 си, Нѣг8лов ватах, със ѩзик его, сїи више речени погоане за винограду и със запис ѡт р8к его и със многи болѣри сведїтелїи, ѩкоже да ест ем8 дѣдїно и въ ѡхабъ, ем8 и синовом въ вѣки.

И пак да ест болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах читири погоане ѡт винограду въ Дѣл8л Урсоин, със ѡчина със вьс, въ хотар8л Имитроае, понеже ест пок8пил Нѣг8л ватах сїи више речени д̃ погоане за винограду ѡт на Стан Г8бина и ѡт на син8 си, Радул ѡт Чернътещї, за ҂в҂ї аспри готови и със запис ѡт проданїе и със многи добри людїи сведїтелїи и болѣри, по име: ѡт Кокоръщї, Калотъ постелник и Радул логофет и Преда логофет, ш8ром си, и Степан логофет, синъ Драгїи логофет ѡт Цигънещї, и ѡт Негоещї, Сава, синъ Настїи и ѡт Плоещи, попа Т8д8р8 и попа Роман и попа Бѣлчюл и ѡт Нѣговани, Їримин и Стан кълъраш и ѡт Бандеен, попа Лепъдат и ѡт Гїергица, Калин кълъраш и Станка и Михнѣ мастор.

И пак да ест болѣрин8 господства ми Нѣг8лов ватах а место за дом 8 варош 8 Б8к8рещїи и със дома и със место за двор и със врътограду дори 8 пъръ8м и със колико место дръжал Радул ча8ш, понеже ест пок8пил Нѣг8л ватах того место за к8кю и със къщове ѡт на Радул ча8ш Мокан за ҂вн аспри готови и със запис ѡт р8ка его ѡт проданїе със болѣри сведїтелїи, по име: Марк8 логофет Дановичю и ага Ница и прочи болѣри и Преда лѡгѡфет и Нѣкш8л Унг8р и Брат8л и многи людїи.

И продадох сїи више речени людїи нихне винограду и место за къщ8, ѡни ѡт добро волѣ им, без ниедна силост и със 8знанїа вьсѣм болѣром и а мегїашом ѡт гор из дол и ѡт ѡкръст местом и ѡт пред господства ми, како видѣхѡм господство ми и записове им ѡт проданїе на р8цѣ болѣрин8 господства ми Нѣг8л вътах.

Сего радї, дадох съм и господство ми болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах, ѩкоже да ест ем8 ѡт дѣдїно и въ ѡхабъ, ем8 и синовом и вн8ком и прѣвн8читом и не ѡт когождо непоколѣбимо, поризмо господства ми.

Сеже оубо и сведїтелїи поставихом господство ми: ж8пан Хриза великїи дворник и ж8пан Глигорїе великїи лѡгѡфет и ж8пан Радул великїи вистїѩр и ж8пан Преда великїи спатар и ж8пан Драгомир великїи кл8чар и ж8пан Сокол великїи столник и ж8пан Радул Михалча великїи комис и ж8пан Б8чина вел пехарник и ж8пан Костандин великїи постелник. И исправник, вел лѡгѡфет.

Писа Доумитр8 логофет въ настолни граду Тръговище, мѣсеца генарїе ӣ дьни и ѡт Адама въ лѣт ҂зрмѳ.

† Їѡ Матеи вѡевѡда, милостїю божїю господинь.

Їѡ Матею воевод <m. p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele boierului domniei mele Neagul vătahul, fiul lui Costandin postelnicul din Vaideei, şi cu fiii săi, cîţi Dumnezeu îi va dărui, ca să-i fie 8 <!> pogoane de vie în Dealul Negovanilor şi cu ocina, însă 4 pogoane şi jumătate şi cu ocina le-a fost cumpărat Costandin postelnicul, tatăl lui Neagul vătahul, de la Modin, în zilele răposatului Şerban voievod, iar 4 pogoane şi jumătate, cu ocina, iarăşi le-a fost cumpărat Costandin postelnicul de la Stoica, fiul lui Micul din Negovani, acum, în zilele domniei mele, pentru 12 000 aspri.

Şi iar să-i fie boierului domniei mele Neagul vătahul două răzoare de vie în Tîrgşor, cu loc pînă în apă, pentru că a fost cumpărat Costandin postelnicul de la Dobra cea lungă, mătuşa lui Stan Ţeanghii cojocariul din Tîrgşor, iarăşi în zilele răposatului Şerban vodă. Apoi, cînd a fost la moartea tatălui său, Costandin postelnicul, iar el i-a întocmit pe fiii lui şi a lăsat fiului său, lui Neagul vătahul, cu limba lui, aceste mai sus-zise pogoane de vie şi cu zapis de la mîna lui şi cu mulţi boieri martori, ca să-i fie dedină şi de ohabă, lui şi fiilor în veci.

Şi iar să-i fie boierului domniei mele Neagul vătahul patru pogoane de vie în Dealul Ursoii, cu ocină cu tot, în hotarul Imitroae, pentru că a cumpărat Neagul vătahul aceste mai sus-zise 4 pogoane de vie de la Stan Gubina şi de la fiul său, Radul din Cernăteşti, pentru 12.000 aspri gata şi cu zapis de vînzare şi cu mulţi oameni buni martori şi boieri, pe nume: din Cocoràşti, Calotă postelnicul şi Radul logofătul şi Preda logofătul, cumnatul său, şi Stepan logofătul, fiul lui Drăghia logofătul din Ţigăneşti şi din Negoeşti, Sava, fiul Nastei şi din Ploeşti, popa Tudor şi popa Roman şi popa Belciul şi din Negovani, Irimin şi Stan călăraşul şi din Vaideei, popa Lepădat şi din Gherghiţa, Călin călăraşul şi Stanca şi Mihnea maistorul.

Şi iar să-i fie boierului domniei mele, lui Neagul vătahul, un loc de casă în oraş în Bucureşti şi cu casa şi cu loc de curte şi cu grădină, pînă în părîu şi cu cît loc a ţinut Radul ceauşul, pentru că a cumpărat Neagul vătahul acel loc de casă şi cu casele de la Radul ceauşul Mocan pentru 2 050 aspri gata şi cu zapis de vînzare de la mîna lui, cu boieri martori, pe nume: Marcu logofătul Danoviciu şi aga Niţă şi alţi boieri şi Preda logofătul şi Neacşul Ungur şi Bratul şi mulţi oameni.

Şi au vîndut aceştia mai sus-zişi oameni viile lor şi locul de casă, ei de bunăvoia lor, fără nici o silă şi cu ştirea tuturor boierilor şi a megiaşilor din sus, din jos şi din jurul locului şi dinaintea domniei mele, că am văzut domnia mea şi zapisele lor de vînzare la mîinile boierului domniei mele Neagul vătahul.

Pentru aceasta, am dat şi domnia mea boierului domniei mele Neagul vătahul, ca să-i fie de moştenire şi de ohabă, lui şi fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată dar şi martori am pus domnia mea: jupan Hriza mare vornic şi jupan Gligorie logofăt şi jupan Radul mare vistier şi jupan Preda mare spătar şi jupan Dragomir mare clucer şi jupan Socol mare stolnic şi jupan Radul Mihalcea mare comis şi jupan Vucina mare paharnic şi jupan Costandin mare postelnic. Şi ispravnic, marele logofăt.

A scris Dumitru logofătul în cetatea de scaun Tîrgovişte, luna ianuarie 8 zile şi de la Adam în anul 7149〈1641〉.

† Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Mateiu voievod 〈m.p.〉

Biblioteca Centrală din Kiev, V/3601. Orig., perg., pecete timbrată. Fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga".

IV

1641 (7149) ianuarie 8, Tîrgovişte.

Matei Basarab întăreşte din nou lui Neagul vătaful de aprozi vii la Negovani, Dealul Ursoii, şi loc de casă în Bucureşti.

† Милостїею божїею, Їѡ Матеи Басараб воеводї и господинъ въсои земле Ѹггрровлахїиское. Дават господство ми сїю повелѣнїю господства ми болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах за апрози, синъ Костандинов ѡт Бандеен, и със синови си, елицыже Богъ даровах, ıакоже да ест ем8 ѳ҃ погоане за винограду 8 Дѣл8л Нѣгованилор и със ѡчина, ѡбаче да се знает: д҃ погоане и половино и със ѡчина били с8т пок8пили Костандин, баща Нѣг8лов ватах, ѡт на Модин, пре дьни покоинаго Шербан воевод, а д҃ погоане и половино и със ѡчина, пакиже ест бил пок8пил Костандин, баща Нѣг8л ватах, ѡт на Стоика, синъ Мик8лов ѡт Нѣговани, нинѣ, въ дьни господства ми, за ҂в҂ї аспри готови и със запис ѡт проданїе.

И пак да ест болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах к҃ ръзоаре за винограду 8 Тръгшор, със местом дори 8 вод8, понеже ест бил пок8пил Костандин ѡт на Добра дльга, тетка Станов Цѣнгїи кожокар8л ѡт Тръшор, пакиже пре дьни покоинаго Шербан воевод. И въс бил по разлога им. Потом, къда ест бил на прѣставленїе бащом си Костандин, а ѡн 8такмил ест синови его и ѡставил ест син8 си, Нѣг8лов ватах, със ıазик его, сїи више речени погоане за винограду, всѣх, със запис ѡт р8ка его и със мноѕи болѣри сведїтелїи 8 запис, ıакоже да ест ем8 за дѣдїно и въ ѡхабъ синовом въ вѣки.

И пак да ест болѣрин8 господства ми Нѣг8лов ватах д҃ погоане за винограду 8 Дѣл8л Ѹрсони и въ хотар8л Митроаев, със ѡчинъ със въс, понеже ест пок8пил болѣрин господства ми Нѣг8л ватах сїи више речени д погоане за винограду ѡт на Стан Г8бина и ѡт на син8 си, Радул ѡт Чернътещї, за ҂в҂ї аспри готови и със запис ѡт проданїе, със мноѕи болѣри сведїтелїи, на име: ѡт Кокоръщи, Калотъ постелник и Радул лѡгѡфет и Степан лѡгѡфет, синъ Драгїи ѡт Цигънещи, и Преда логофет и ѡт Негоещи, Сава, синъ Настїи, и ѡт Плоещи, поп Т8д8р8 и поп Роман и поп Бѣлчю и ѡт Нѣговани, Їримин и Стан кълъраш8л и ѡт Бандеен, поп Лепъдат и ѡт Гергица, Калин кълъраш и Станка и Михнѣ мастор.

И пак да ест болѣрин8 господства ми Нѣг8л ватах в погоане за винограду въ Дѣл8л Ѹрсони, със сад8л и със ѡчина, понеже ест пок8пил Нѣг8л ватах сїи више речени в погоане за винограду ѡт на Стан Стрежоюл кълъраш ѡт Плоещи за ҂вѡ аспри готови и със запис ѡт р8ка его за проданїе, със мноѕи болѣри сведїтелїи 8 запис. А Стан кълъраш8л Стрежоюл, ѡн ещеже ест бил пок8пил сїи в҃ погоане ѡт на Їѡнашко постелник, синъ Мирослав лѡгѡфет, ѡт наипрежде врѣме.

И пак да ест болѣрин8 господства ми, Нѣг8лов ватах, едии место за дом 8 варош Б8к8рещї и със дома и със место за двор и със вритограду дори 8 пъръ8

и със колико место дръжал ест Радꙋл чаѹш, понеже ест покѹпил Нѣгѹл ватах того место за къщѹ и със кѹкюве и със вѫс ѡт на Радꙋл чаѹшѹл Мокан8л за х҃вн аспри готови и със запис ѡт проданїе със болѣри сведїтели, по име: Марко логофет Данович и ага Ница и Преда лѡгѡфет и Нѣкшѹл Ѹнгѹр и Братѹл и мноѕи болѣри.

И продадох ѡни всих ѡт добро волѣ им, без иедна силост и със ѹзнанїа всѣм болѣром и а мегїашом ѡт гор из дол и ѡт ѡкрѫст местом, како видѣхом господство ми и записове им за проданїе на рѹка Нѣгѹлов вътах.

Сего радї, дадох съм господство ми болѣринѹ господства ми Нѣгѹл ватах, ꙗкоже да ест емѹ за дѣдїно и въ ѡхабъ, емѹ и синовом и внѹком и прѣвнѹчетом и не ѡт когождо непоколѣбимо, порнзмо господства ми.

Сеже ѹбо и сведїтелїи поставлѣем господство ми: жѹпан Хриза вел дворник и жѹпан Глигорїе вел лѡгѡфет и жѹпан Радꙋл вел вистїꙗр и Преда вел спатар и Драгомир вел клѹчар и Сокол вел столник и Радꙋл Михалча комис и Бѹчина пехарник и жѹпан Костандин вел постелник. И исправник, вел логофет.

Писа Дѹмитрѹ логофет въ настолни градꙋ Тръговище, мѣсеца генарїе н҃ дьни и ѡт Ꙗдама дѡ нинѣ теченїа лѣта въ лѣт ҂зрмѳ

† Їѡ Матею вѡевѡда, милостїю божїю господинь.

Їѡ Матею воевод <m. p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele boierului domniei mele Neagul vătahul de aprozi, fiul lui Costandin din Vaideei, și cu fiii săi, cîți Dumnezeu i-a dăruit, ca să-i fie 9 pogoane de vie în Dealul Negovanilor și cu ocina, însă să se știe: 4 pogoane și jumătate și cu ocina au fost cumpărate de Costandin, tatăl lui Neagul vătahul, de la Modin, în zilele răposatului Șerban voievod, iar 4 pogoane și jumătate și cu ocina, iarăși le-a fost cumpărat Costandin, tatăl lui Neagul vătahul, de la Stoica, fiul lui Micul din Negovani, acum, în zilele domniei mele, pentru 12.000 aspri gata și cu zapis de vînzare.

Și iar să-i fie boierului domniei mele Neagul vătahul 2 răzoare de vie în Tîrgșor, cu locul pînă în apă, pentru că a fost cumpărat Costandin de la Dobra cea lungă, mătușa lui Stan Țeanghii cojocarul din Tîrșor, iarăși în zilele răposatului Șerban voievod. Și a tot fost pe seama lui. Apoi, cînd a fost la moartea tatălui său Costandin, iar el i-a întocmit pe fiii lui și a lăsat fiului său, lui, Neagul vătahul, cu limba lui, aceste mai sus-zise pogoane de vie, toate, cu zapis de la mîna lui și cu mulți boieri martori în zapis, ca să-i fie lui de moștenire și de ohabă fiilor, în veci.

Și iar să-i fie boierului domniei mele Neagul vătahul 4 pogoane de vie în Dealul Ursoii și în hotarul Mitroaei, cu ocină cu tot, pentru că a cumpărat boierului domniei mele Neagul vătahul aceste mai sus-zise 4 pogoane de vie de la Stan Gubina și de la fiul său, Radul din Cernătești, pentru 12.000 aspri gata și cu zapis de vînzare, cu mulți boieri martori, anume: din Cocorăști, Calotă postelnicul și Radul logofătul și Stepan logofătul, fiul lui Drăghia din Țigănești, și Preda logofătul și din Negoești, Sava, fiul Nastii, și din Ploești, popa Tudor și popa Roman și popa Belciu și din Negovani, Irimin și Stan călărașul și din Vaideei, popa Lepădat și din Gherghița, Călin călărașul și Stanca și Mihnea maistorul.

Și iar să-i fie boierului domniei mele Neagul vătahul 2 pogoane de vie în Dealul Ursoii, cu sadul și cu ocina, pentru că a cumpărat Neagul vătahul

aceste mai sus-zise 2 pogoane de vie de la Stan Strejoiul călăraşul din Ploeşti pentru 2800 aspri gata şi cu zapis de vînzare de la mîna lui, cu mulţi boieri martori în zapis. Iar Stan călăraşul Strejoiul, el încă a fost cumpărat aceste 2 pogoane de la Ionaşco postelnicul, fiul lui Miroslav logofătul, de mai înainte vreme.

Şi iar să-i fie boierului domniei mele, lui Neagul vătahul, un loc de casă în oraşul Bucureşti şi cu casa şi cu loc de curte şi cu grădina pînă în pîrău şi cu cît loc a ţinut Radul ceauşul, pentru că a cumpărat Neagul vătahul acel loc de casă şi cu casele şi cu tot de la Radul ceauşul Mocanul pentru 2050 aspri gata şi cu zapis de vînzare cu boieri martori, pe nume: Marco logofătul Danovici şi aga Niţă şi Preda logofătul şi Neacşul Ungur şi Bratul şi mulţi boieri.

Şi au vîndut ei toţi de bunăvoia lor, fără nici o silă şi cu ştirea tuturor boierilor şi a megiaşilor din sus, din jos şi din jurul locului, cum am văzut domnia mea şi zapisele lor de vînzare la mîna lui Neagul vătahul.

Pentru aceasta, am dat domnia mea boierului domniei mele Neagul vătahul, ca să-i fie de moştenire şi de ohabă, lui şi fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată dar şi martori punem domnia mea: jupan Hriza mare vornic şi jupan Gligorie mare logofăt şi jupan Radul mare vistier şi Preda mare spătar şi Dragomir mare clucer şi Socol mare stolnic şi Radul Mihalcea comis şi Vucina paharnic şi jupan Costandin mare postelnic. Şi ispravnic, marele logofăt.

A scris Dumitru logofătul în cetatea de scaun Tîrgovişte, luna ianuarie 8 zile şi de la Adam pînă acum cursul anilor în anul 7149 ⟨1641⟩.

† Io Mateiu voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Mateiu voievod ⟨m.p.⟩

Institut Russkoi literaturî (Puškinskii Dom), fond, otd. post. docum i materialî, opis 26/36, nr. 6. Orig., perg. (30 × 52), pecete timbrată. Fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga".

V

1644 (7152) ianuarie, 10 Tîrgovişte.

Matei Basarab judecă pricina dintre jupaniţa Muşa şi sătenii din Viiani, hotărînd ca aceştia să rămînă liberi, dar fără ocină.

† Милостїею божїею, Їѡ Матею Басараб воевод и господинъ въсои земле Ѹггрровлахїнское. Дават господство ми сїе повелѣнїе господство ми ѡвемзи мегїаши ѿ село ѿ Вїанн, ѿ сѹдство Прах<ова>, на име: Неделко червен и със синови его и със вънѹци его, по име Макидонов и Кръстиꙗн и със синови их и със всах порѹденїе их и Стан червен със синови его и със вънѹк его, Костин и със синови его и със всах порѹденїе их и Станчю кълъраш със синови его и със вънѹк его, Стан кълъраш и със синови его и със всах порѹденїе их и Владѹл кълъраш със синови, его и със брат его и всах порѹденїе их и със синови их, елицеже Богъ даровах ꙗкоже да сѹт ѹ мирнино и свободное и ѡни и братїи их и синови их ѿ нинѣ напрѣд ѿ къ Мѹша, дъщира Микѹлов, вънѹка Лъѹдатов и ѿ къ синови еꙗ и ѿ къ въсах порѹденїа еꙗ, по много валованїе да не имат радї една пренїе велика, что ест имал

прѣд господства ми ȣ велики диван, тере сȣт нинѣ и҃ годинн, радї с҃ талери и радї един кон и радї един вол и една крава и а послѣ радї п҃д за волови, ѡт кое комати сице прѣше Мȣша прѣд господства ми, како ест бил платил ȣником си Лъȣдат, пре дьни Михаю воевода, дѣдїна ѡбемѕи людїе више речени ѡт Бїꙗни ѡт бир и за неволю. И въдагает Мȣша по сїе више реченїе мегиꙗши ѡт Бїꙗни и ȣ закона хорев в҃ї мегїꙗши, ꙗкоже да заклет радї тѣх волови и новци више писани. И а потом, пѡнȣдил ест Мȣша, тере ест сътворил сїе више реченїе сиромахцї за людїе и запис за платъ по ȣги ѵ҃н, със дьнъ, на рȣка еꙗ. Ӓ потом, ѡни, ако видѣх толика неволю и нъпасте над главе их и прїидет прѣд господства ми ȣ великїи диван, тере се плакал велма крѣпко за толика кривостїю. Бъ том и господство ми ещеже съм гледах и сȣдих по правдȣ и по закон божїю, кȣпно със чистнѣишомȣ и прѣѡсвещенномȣ ѡцȣ нашемȣ кѵр владика Феѡфил митрополит Земле Блахїиское и със ѡбадве епискȣпїи, кѵр Игнатїе Ръмническїи и кѵр Стефан Бȣзъскїи и със всехми честителю правителю господства ми и съмотрихом господьство ми със във диваном господства ми: ȣ врѣме что ест платил Лъȣдат, ȣнкȣ Мȣшїи, тогда, пре дьни Михаил воевод ѡчина Бїенѣскъ със толикѡ талере и волови, ѡана да имат дръжати дѣдїна ѡт Бїꙗни ѡт по във хотарȣл еи, по кое прѣше ѡна, како ест бил дал ȣнком си Лъȣдат тех комати и новцїи, а със сїе више реченїе мегїꙗши, ѡана да не имат ни една трѣбȣ а вечинити, ниже да даст ни един новцȣ, нъ да бȣдет нѣкое людїе ȣ мирни и свободни, ѡбаче ѡни и синови емоѵ и братїи их без ѡчинъ ѡт Бїꙗни, почто радї ѡстал Мȣша ѡт закон и ѡт сȣжденїе ѡт прѣд господства ми ѡт диван, како по много трѣбъ и работ със сїи више реченїи людїи да не имат въ вѣки, развѣ тъчїю със дѣдїна ѡт Бїꙗни. Ӓ ащелиже извадит нѣкогда тог запис или дрȣги книги по ѡни, да не сѣ вѣрȣит и не ѡт когождо непоколѣбимо, поризмо господства ми.

Сеже оѵбо и сведїтелю поставих господство ми: жȣпан Барбȣл вел бан Кралевскїи и жȣпан Драгомир вел дворник и жȣпан Радѵл вел логофет и жȣпан Строе вел вистїꙗр и жȣпан Преда вел спатар и жȣпан Сокол вел ключар и жȣпан Дȣмитрашко вел столник и жȣпан Радѵл вел комис и жȣпан Дръгȣшин вел пехарник и жȣпан Костандин вел постелник. И исправник, жȣпан Радѵл вел логофет.

И написах аз, Соаре, ȣ Тръговище, мѣсеца генарїе і҃ дьни, в лѣт ҂зрнв.

† Їѡ Матеи вѡевѡда, милостїю божїю господинь.

Їѡ Матею воевод <m. p.>

Прочитенно чиною втори логофета.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Mateiu Basarab voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele acestor megiaşi din sat din Viiani, din judeţul Prahova, anume: Nedelco roşul şi cu fiii lui şi cu nepoţii lui, pe nume Machidon şi Cîrstian şi cu fiii lor şi cu toate rudeniile lor şi Stan roşul cu fiii lui şi cu nepotul lui, Costin şi cu fiii lui şi cu toate rudeniile lor şi Stanciu călăraşul cu fiii lui şi cu nepotul lui, Stan călăraşul şi cu fiii lui şi cu toate rudeniile lor şi Vladul călăraşul cu fiii lui şi cu fratele lui şi cu toate rudeniile lor şi cu fiii lor, cîţi Dumnezeu le-a dăruit, ca să fie în pace şi slobozi şi ei şi fraţii lor şi fiii lor de acum înainte de către Muşa, fiica lui Micul, nepoata lui Lăudat şi de către fiii ei şi de către toate rudeniile ei, mai mult val să nu aibă pentru o pîră mare pe care au avut-o înaintea domniei mele în marele divan, de sînt acum 8 ani, pentru 200 de taleri şi pentru un cal şi o vacă şi apoi pentru 84 de boi, din care averi, aşa pîra Muşa înaintea domniei mele, că a plătit unchiul său Lăudat, în zilele lui Mihaiu voievod, dedina acestor oameni mai sus-

ziși din Viiani, de bir și de nevoi. Și i-a pus Mușa pe acești mai sus-ziși megiași din Viiani și în legea țării, 12 megiași, ca să jure pentru acei boi și bani mai sus-scriși. Iar apoi, i-a silit Mușa de au făcut acești mai sus-ziși săraci de oameni și zapis de plată pentru 450 de ughi, cu zi, la mîna ei. Iar apoi, dacă au văzut ei atîta nevoie și năpastă pe capetele lor, au venit înaintea domniei mele în marele divan, de s-au plîns foarte tare de atîta strîmbătate. Întru aceea și domnia mea încă am cercetat și am judecat după dreptate și după legea lui Dumnezeu, împreună cu preacinstitul și preasfințitul părintele nostru chiar vlădica Theofil, mitropolitul Țării Românești, și cu amîndoi episcopii, chiar Ignatie al Rîmnicului și chiar Stefan al Buzăului și cu toți cinstiții dregători ai domniei mele și am cercetat domnia mea cu tot divanul domniei mele: de vreme ce a plătit Lăudat, unchiul Mușei, atunci, în zilele lui Mihail voievod, ocina Vienească cu atîția taleri și boi, ea să aibă a stăpîni dedina din Viiani de peste tot hotarul ei, pe care a pîrît ea că a fost dat unchiul său Lăudat acele averi și bani, iar cu acești mai sus-ziși megiași, ea să nu aibă nici o treabă să-i vecinească, nici să-i dea nici un ban, ci să fie niște oameni în pace și slobozi, însă ei și fiii lor și frații lor, fără ocină din Viiani, pentru că a rămas Mușa de lege și de judecată dinaintea domniei mele din divan, ca mai mult treabă și lucru să nu aibă în veci cu acești mai sus-ziși oameni, în afară numai cu dedina din Viiani. Iar dacă va scoate vreodată acel zapis sau alte cărți pe ei, să nu se creadă, și de nimeni neclinitit, după porunca domniei mele.

Iată dar și martori am pus domnia mea: jupan Barbul mare ban al Craiovei și jupan Dragomir mare vornic și jupan Radul mare logofăt și jupan Stroe mare vistier și jupan Preda mare spătar și jupan Socol mare clucer și jupan Dumitrașco mare stolnic și jupan Radul mare comis și jupan Drăgușin mare paharnic și jupan Costandin mare postelnic. Și ispravnic, jupan Radul mare logofăt.

Și am scris eu, Soare, în Tîrgoviște, luna ianuarie 10 zile, în anul 7152 ⟨1644⟩.

† Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Mateiu voievod ⟨m.p.⟩

I-a făcut citirea marele logofăt.

Institut Russkoi literaturî (Puškinskii Dom), fond. otd. post. docum. i materialî, opis 26/36, nr. 7. Fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga".

VI

1647 (7155) ianuarie 15, Tîrgoviște.

Matei Basarab întărește lui Sava ș.a. o grădină cu vie în Orașul de Floci.

† Милостїею божїею, Іѡ Матею Басараб воевод и господинъ въсои земле Ѹггровлахїнское. Дават господство ми сїе повелѣнїе господства ми слѹгѹ господства ми по име Сава, синъ Іѡргъв ї браточед Костандинов логофет ѡт варош господства ми ѡт Флочи и със синови его, елицеже Богъ даровах, ıако же да мо ест им една врътоград зде ѹ вароши господства ми ѹ Тръговище и със виноградѹ

и със въс ходоком, понеже сїе више реченїе вртограду със лозїе покꙋпила ест Юрга, ѡтцꙋ Савев, половино за врторадꙋ със лозїе ѡт на калꙋгерїи ѡт на свѣтомꙋ монастире зовемаго Стелѣ, егда бил егꙋмен Христофор, за ҂вѡ҃ аспри готови и със запис ѡт на рꙋки калꙋгером за проданїе, със мноѕи сведїтелю, а дрꙋга половино за вртоградꙋ със лозїи, ѡн ѡ ест бил покꙋпил ѡт на Станчюл бъкалꙋл за ҂дс҃ аспри готови, пакиже със запис за проданїе и със сведетелю.

И продадох калꙋгерїи и Станчюл сїе више реченїе вртоградꙋ, ѡни за своим добро волю, без ниедна силост, въ дьни покоинномꙋ Їѡ Радꙋл воевод Шербан. И ѡт тогда ѡвамо въс ѡ дръжал Їѡрга със добро мирно до нинѣ, въ дьни господства ми.

Ѧ къда ест бил нинѣ, а Станчюл бакалꙋл, ѡн възвигнꙋл прꙋх и пришел прѣд господства ми, ꙋ великїи диван, тере съпрѣше се за лицꙋ със Сава ї Костандин. Бъ том господство ми съм дал по почьтеном правителю господства ми, жꙋпан Драгомир вел дворник, ꙗкоже да сꙋдих како ѡбрѣтох със дꙋшꙋ его. Таже почтенаго правителю господства ми, жꙋпан Драгомир вел дворник, ѡн гледал и сꙋдил по правдꙋ и по закон и сице ѡбрѣтал, како ѡ ест бил продал Станчюл частꙋ его за вртоград, ѡн за своемꙋ добро волю и без ниедна силост. И сведїтелствовал и Прока, иже написах записꙋл за проданїе, прѣпочьтенаго правителю господства ми, жꙋпан Драгомир вел дворник, како ѡ бил покꙋпил Їѡрга ѡт на Станчюл. Таже, въ том, жꙋпан Драгомир вел дворник, ѡн видѣх како ходил Станчюл съ лѣж и възимал въсих книгове на рꙋка Станчюлов, колицї имат, тере ест дал на рꙋки Савеи ї Костандин. И ѡстал Станчюл ѡт закон и ѡт сꙋжденїе ѡт прѣд почтеном болѣринꙋ господства ми жꙋпан Драгомир вел дворник.

Сего радї, дадох съм господство ми Савев ї Костандин [1], синове [2] Їѡргъв, ꙗкоже да мо ест сїе више реченїе вртоградꙋ със лозїе дѣдїно и въ ѡхабъ синовом и вн꙼ꙋком и прѣвнꙋчетом и не ѡт когождо непоколѣбимо, поризмо господства ми.

Сеже оубо и сведетели поставих господство ми: пан Гїѡрма вел бан и пан Драгомир вел дворник и Радꙋл вел логофет и Строе вел вистїꙗр и Дїнкꙋл вел спатар и Преда вел ключар и Барбꙋл столник и Радꙋл вел комис и Дрꙋгꙋшин вел пехарник и Костандин вел постелник. И исправник, вел льгофет.

И написах аз, Соаре граматик, ꙋ Трꙋговище, мѣсеца генарїе еі҃ дьни, ѡт Ѧдама въ лѣт ҂зрне҃.

† Їѡ Матею вѡевода, милостїю божїю господинь.

Їѡ Матею воевод <m. p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Mateiu Basarab voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele slugii domniei mele pe nume Sava, fiul lui Iorga, şi vărului său Costandin logofătul din oraşul domniei mele din Floci, şi cu fiii lui, cîţi Dumnezeu i-a dăruit, ca să le fie o grădină aici în oraşul domniei mele în Tîrgovişte şi cu vie şi cu tot venitul, pentru că această grădină cu vie a cumpărat-o Iorga, tatăl lui Sava, jumătate de grădină cu vie de la călugării de la sfînta mănăstire numită Stelea, cînd a fost egumen Hristofor, pentru 2 800 aspri gata şi cu zapis de vînzare de la mîinile călugărilor, cu mulţi martori, iar ceealaltă jumătate de grădină cu vie, el a fost cumpărat-o de la Stanciul băcalul pentru 4 200 aspri gata, iarăşi cu zapis de vînzare şi cu martori.

Şi au vîndut călugării şi Stanciul această mai sus-zisă grădină, ei de a lor bunăvoie, fără nici o silă, în zilele răposatului Io Radul voievod Şer-

ban. Şi de atunci încoace tot a ţinut-o Iorga cu bună pace pînă acum, în zilele domniei mele.

Iar cînd a fost acum, iar Stanciul bacalul, el a ridicat pîră şi a venit înaintea domniei mele, în marele divan, de s-a pîrît de faţă cu Sava şi Costandin. Întru aceea, domnia mea am dat pe cinstitul dregător al domniei mele jupan Dragomir marele vornic, ca să-i judece cum va afla cu sufletul lui. Deci, cinstitul dregător al domniei mele jupan Dragomir marele vornic, el a cercetat şi a judecat după dreptate și după lege și așa a aflat că a fost vîndut Stanciul partea lui de grădină, el de a lui bunăvoie şi fără nici o silă. Şi a mărturisit şi Proca, care a scris zapisul de vînzare, preacinstitului dregător al domniei mele jupan Dragomir marele vornic cum a fost cumpărat-o Iorga de la Stanciul. Deci, întru aceea, jupan Dragomir marele vornic, el, dacă a văzut că umblă Stanciul cu minciuna, i-a luat toate cărţile de la mîna lui Stanciul, cîte a avut, de le-a dat în mîinile lui Sava și ale lui Costandin. Şi a rămas Stanciul de lege şi de judecată dinaintea cinstitului boier al domniei mele jupan Dragomir marele vornic.

Pentru aceasta, am dat domnia mea lui Sava şi Costandin [1], fiii [2] lui Iorga, ca să le fie mai sus-zisa grădină cu vie dedină și de ohabă fiilor și nepoţilor şi strănepoţilor şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată dar şi martori am pus domnia mea: pan Ghiorma mare ban şi pan Dragomir mare vornic şi Radul mare logofăt şi Stroe mare vistier şi Diicul mare spătar şi Preda mare clucer și Barbul stolnic şi Radul mare comis şi Drăgușin mare paharnic și Costandin mare postelnic. Şi ispravnic, marele logofăt.

Şi am scris eu, Soare grămăticul, în Tîrgoviște, luna ianuarie 15 zile, de la Adam în anul 7155 ⟨1647⟩.

† Io Mateiu voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Mateiu voievod ⟨m.p.⟩

Biblioteca Centrală din Kiev, V/3602. Orig., perg., pecete timbrată. Fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga".

---

[1] Cuvînt adăugat cu altă cerneală.
[2] Cuvînt transformat din „fiul" în „fiii".

VII

1644 (7152) iunie 26, Bucureşti.

Matei Basarab întărește lui Neagul căpitanul de spătărei ocină și vecini în Mărăcineni, jud. Dîmbovița.

† Милостїею божїю, Їѡ Матею Басараб воевода и господинъ въсои земле Ѹггровлаҳїиское. Дават господство ми сїе повеленїе господство ми вѣрном болѣрину господство ми Нѣгꙋл къпитан за спътърен, синъ Костандинов ѡт Бандееи, ѡт сꙋдство Праҳ<ова>, със синови си, елицим Богъ припꙋстит, ıакоже да мꙋ ест ѡчинꙋ и вечини ꙋ село ꙋ Мъръчинѣни, ѡт сꙋдство Дъм<бовица>, али дел Кирїıанов сва [1] и дел Неделкѡв сва и дел Боболев сва и дел Ѩрїѡнов сва и дел Мънъилъв въсаҳ и дел Мангꙋлов въсаҳ и дел Ѡпрев въсаҳ и дел Бонков сва и дел ...[2], ѡт полю и ѡт шꙋма и ѡт вод и ѡт ... [2], ѡт посвꙋде, варе елика се ҳтет избрати

ѡт през във͛сом хотаром, по старе хотаре и белѣѕе. И вечнии да се знает въсих по име, коможде със синови его, на име: Кирїан със синови си, Стоика и Татомир и Стан и Неделко и Стънислав и Давидъ и Д8митр8; и Неделко със синови его, на име Бrътїан и Негре и Роман и Белче; и Боболѣ със синови его, Д8ма и Бъъдилъ и Добре; и Ярїѡнь със синъ его Глигорїе и със синови иже хокет дал Богъ; и Мънъилъ със синови его, Стан; и Манг8л със синови его и Шерб със синови си ... [2].

Понеже село Мъръчинѣнїи и наслѣдницїи селов, иже с8т више речени, ѡни с8т били въсих людїе кнеѕи, със ѡчине им, ещеже наюѡтпрѣжде врѣме, ѡт дѣдї за прѣдѣдї, ѡт при дьнїи прочїем господари.

Я потом, къда ест бил съда, въ дьнїе господство ми, а тензи више речени именитї людїе, ѡни ест достигоше врѣмена за н8жда радї дажбове и н8жде им. Таже ест падал съ моленїе на ж8паница Малама и на чед си Сибїю и на зет ен, Радул логофет ѡт Цигънеци, тере им с8т сътворил добре със 8ги ͠сї, тере се платил за н8ждове им. И сътворили наслѣдницїи селов запис ѡт р8ками их, със дьнъ, на р8ки ж8паницев Маламев и Сибїюв и Рад8лов лѡгѡфет, какѡ да им даватї въсих новцїи готови въ р8ка их, како м8 ест бїѡ възимал, и добиванїа новцим ла дьнъ.

Я потом , къда ест бил на дьнъ, тензи людїе ѡт Мъръчинѣни нѣст имали новци, ан8 их ест 8фатил ж8паница Малама и Сибїю и Радул лѡгѡфет, ꙗкоже да м8 давати въсих асприи готови, како им с8т бил такмеженїѧ. Таже тензи више речени людїе, ѡни никакоже нѣст имали новцїи да м8 даватї, ан8 ест пошел съ многа моленїе тере с8т падает на болѣрин8 господство ми Нѣг8л къпитан, тере им с8т сътворил добре и давал им ест 8ги ͠сеї, аспри готови, паки със дьнъ, ѡт мѣсеца мартї ͠н дьни, дори въ мѣсеца априлїе ка дьни, въ дьнъ ѡт Въскръсенїе Христово, ꙗкоже да их даст въсих новцїи готови. Я ащелиже не хокет можити въ разлога въсих новцїи готови да их даст на дьнъ, ѡни се свезани, със запис8л им, да б8дет болѣрин8 господство ми Нѣг8лов капитан вечнии стоателни.

Я когда ест бил на дьнъ, а Нѣг8л капитан, ѡн въспросили с8т новцїи ѡт над селѣни, како им с8т бил 8строенїѧ. Въ том, наслѣдницїи селов ѡт Мъръчинѣни, которїи с8т више реченны, ѡни новци нѣст имал, нъ пакиже ест падн8л със моленїе да м8 годовати за новци до на Свѣтаа Тронце. И пак им с8т мин8л дьнъ и ниже на Свѣта Троицъ нѣст имали новцїи, тере да и даватї, нѫ ещеже им с8т нан преселит дьнъ, тере им ест поставил дьнъ и до на свѣти апостола Петра и Павла. И по иже им с8т прїидет дьнъ, а ѡни новцїи ниже въ един ѡбраз нѣст имал новци да даст, ан8 ест пришел Кирїан и Неделко и Боболѣ и Ярїѡн и Мънъилъ и Манг8л и Ѿпрѣ и Воико ... [2] пред господство ми 8 великїи диван и пред въсем болѣром, тере се с8т свѣдѣтел ѡни сами, за нихном добро волю и ѡставил се с8т да б8дет болѣрин8 господство ми Нѣг8лов капитан вечнии стоателни, синовим и вн8ком и прѣвн8четом, ѡни и синови их въ вѣки, със въса дѣдїно им, како ест више пис. И ещеже по иже им с8т дал Нѣг8л къпитан тези новци ͠сеї за жилти подавал ест сам Кирїанов зашсебно въ р8ка его 8ги ͠кє ѡт пред господство ми ѡт диван, чинит к8пно през въс 8ги ͠см, аспри готови.

И на сїа сведѣтелствованїе и 8строенїе их били с8т въсих болѣрїи диваном, велици и мали, сведетелїе.

Сего радї, дадох съм господство ми болѣрин8 господство ми Нѣг8лов къпитан, синъ Костандинов ѡт Бандеен, ꙗкоже да м8 ест ѡчин8 и вечнии 8 Мъръчинеци <!> дѣдїно и въ ѡхабъ синовом и вн8ком и прѣвн8четом и не ѡт когождо непоколѣбимо, поризмо господства ми.

Сеже ꙋбо и сведетелїи поставлѣем господство ми: жꙋпан Барбꙋл вел бан Кралевскїи и жꙋпан Драгомир вел дворник и жꙋпан Радꙋл великїи лwгwфет и жꙋпан Строе вел вистїiар и жꙋпан Преда вел спатар и Радꙋл вел комис и жꙋпан Сокол вел ключар и Дꙋмитрашко вел столник и Дръгꙋшин вел пехарник и жꙋпан Костандин вел поҫтелник. И исправник, Радꙋл великїи лwгwфет.

И <писах> аз, Лепъдат логофет, въ настолни град Бꙋкꙋрецин, мѣсеца юнїе кѕ дьни и wт Ядама в лѣт ҂зрнв.

† Їw Матеи вwевwда, милостїю божїю господинь.

Їw Матею воевод <m.p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Mateiu Basarab voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele boierului domniei mele Neagul căpitan de spătărei, fiul lui Costandin din Vaideei, din judeţul Prahova, cu fiii săi, cîţi Dumnezeu îi va lăsa, ca să-i fie ocină şi vecini în sat în Mărăcineni, din judeţul Dîmboviţa, însă toată partea lui Chirian [1] şi toată partea lui Nedelco şi toată partea lui Bobolea şi toată partea lui Arion şi toată partea lui Mănăilă şi toată partea lui Mangul şi toată partea lui Oprea şi toată partea lui Voico şi partea . . . [2] din cîmp şi din pădure şi din apă şi din . . . [2], de pretutindeni, oricît se va alege de peste tot hotarul, pe vechile hotare şi semne. Şi vecinii să se ştie toţi pe nume, fiecare cu fiii lui, anume: Chirian cu fiii săi, Stoica şi Tatomir şi Stan şi Nedelco şi Stănislav şi David şi Dumitru; şi Nedelco cu fiii lui, anume Brătian şi Negre şi Roman şi Belcea; şi Bobolea cu fiii lui, Duma şi Vlădilă şi Dobre; şi Arion cu fiul lui, Gligorie şi cu fiii pe care îi va da Dumnezeu; şi Mănăilă cu fiul lui, Stan; şi Mangul cu fiii lui şi Şerb cu fiii săi . . . [2].

Pentru că satul Mărăcinenii şi moştenii satului, care sînt mai sus-zişi, ei au fost toţi oameni cnezi, cu ocinele lor, încă mai dinainte vreme, de la moşi, de la strămoşi, din zilele altor domni.

Iar apoi, cînd a fost acum, în zilele domniei mele, iar acei mai sus-zişi, numiţi oameni, pe ei i-a ajuns vreme de nevoie pentru dăjdiile şi nevoile lor. Deci au căzut cu rugăminte la jupaniţa Malama şi la copilul său, Sibiu şi la ginerele ei, Radul logofătul din Ţigăneşti, de le-au făcut bine cu 210 ughi, de s-au plătit de nevoile lor. Şi au făcut moştenii satului zapis de la mîinile lor, cu zi, la mîinile jupaniţei Malama şi ale lui Sibiu şi ale lui Radul logofătul, ca să le dea toţi banii gata în mîna lor, cum i-au luat, şi dobînda banilor la zi.

Iar apoi, cînd a fost la zi, acei oameni din Mărăcineni n-au avut banii, ci i-a apucat jupaniţia Malama şi Sibiu şi Radul logofătul, ca să dea toţi asprii gata, cum le-a fost tocmeala. Deci, aci mai sus-zişi oameni, ei nicicum n-au avut banii să-i dea, ci s-au dus cu multă rugăminte de au căzut la boierul domniei mele Neagul căpitanul, de le-a făcut bine şi le-a dat 215 ughi, aspri gata, iarăşi cu zi, din luna martie 8 zile, pînă în luna aprilie 21 de zile, la ziua Învierii lui Hristos, ca să-i dea toţi banii gata. Iar dacă nu vor putea să dea seama de toţi banii gata, la zi, ei s-au legat cu zapisul lor, să-i fie boierului domniei mele, lui Neagul căpitanul, vecini stătători.

Iar cînd a fost la zi, iar Neagul căpitanul, el a cerut banii de la săteni, după cum le-a fost tocmeala. Întru aceea, moştenii satului din Mărăcineni, care sînt mai sus-zişi, ei bani n-au avut, ci iarăşi au căzut cu rugăminte

ca să-i îngăduie de bani pînă la Sfînta Treime. Şi iarăşi le-a trecut ziua şi nici la Sfînta Treime n-au avut banii să-i dea, ci încă le-a mai prelungit ziua, de le-a pus zi şi pînă la sfinții apostoli Petru şi Pavel. Şi după aceea, le-a trecut ziua, iar ei banii nici într-un chip nu i-au avut, ca să-i dea banii, ci au venit Chirian și Nedelco și Bobolea și Arion și Mănăilă și Mangul și Oprea și Voico . . . [2] înaintea domniei mele în marele divan și înaintea tuturor boierilor, de s-au mărturisit ei înșiși, de a lor bunăvoie și s-au lăsat să fie vecini stătători boierului domniei mele, lui Neagul căpitanul, fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor, ei și fiii lor, în veci, cu toată dedina lor, cum este mai sus-scris. Şi încă peste ceea ce le-a dat Neagul căpitanul acei bani, 215 galbeni, a mai dat lui Chirian singur, deosebit, în mîna lui 25 de ughi, dinaintea domniei mele din divan, fac la un loc peste tot ughi 240 aspri gata.

Şi la această mărturisire și întocmire au fost martori toți boierii divanului, mari şi mici.

Pentru aceasta, am dat domnia mea boierului domniei mele, lui Neagul căpitanul, fiul lui Costandin din Vaideei, ca să-i fie ocină și vecini în Mărăcineşti ⟨!⟩ dedină și de ohabă fiilor și nepoților și strănepoților și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată dar şi martori punem domnia mea: jupan Barbul mare ban al Craiovei şi jupan Dragomir mare vornic şi jupan Radul mare logofăt și jupan Stroe mare vistier şi jupan Preda mare spătar şi Radul mare comis şi jupan Socol mare clucer și Dumitraşco mare stolnic și Drăguşin mare paharnic şi jupan Costandin mare postelnic. Şi ispravnic, Radul mare logofăt.

Şi ⟨am scris⟩ eu, Lepădat logofătul, în cetatea de scaun Bucureşti, luna iunie 26 zile şi de la Adam în anul 7152 ⟨1644⟩.

† Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Matei voievod ⟨m.p.⟩

Institut Russkoi literaturî (Puškinskii Dom), fond. otd. post. docum. i materialî, opis 26/36, nr. 8. Fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga".

---

[1] Cuvintele „însă toată partea lui Chirian" încercuite cu cerneală în text.
[2] Loc alb.

VIII

1650 (7158) februarie 8, Tîrgovişte.

Matei Basarab întăreşte lui Stănilă căpitanul şi lui Drăgoiu ocină în Dealul Trestianilor.

† Милостїею божїею, Їѡ Матеи Басараба воеводї и господинъ въсои земле Ѹггровлахїиское. Дават господство ми сїю повелѣнїю господства ми слоуг8 господства ми Ѡпрѣ юзбаша, синъ Стънилъ къпитан ѡт Бълѣни и стар Дръгоюв, вн8к Модинов ѡт Модїнещи, и със синови их, елициже ест Богъ даст, ꙗкоже да с8т им ѡчинъ 8 Дѣл8л Трестїꙗнилов, ѡбаче дел Модїнѣскъ всах, ѡт през въс хотаром,варе елика изберет се, понеже ест негова стара и права ѡчинъ и за дѣдїно, ещеже ѡт наюпрежде врѣме.

А потом, къда ест бил при дьни Михнев водъ, а родїтелїи Кръстев логофет шт Бучумѣни, шни ест имал пру̂х със родїтелїи швемзи людїи више пис, рекущи како имал и шни шчинъ въ сїю шчинъ швем людїи више речени. Въ том, Михнѣ водъ бил ест давал родїтелїим Кръстев логофет в҃ї клетовци и бил ест заклел како ест имал и шни въ сїю шчинъ. Тем радї, родїтелїи швемзи людїи више пис, шни не шставлѣет се по тае, ану ест бил възимал тогда закон през закшн к҃д за болѣри и попирал ест по тех в҃ї клетшвцїи и плѣнил ест тере ест узѣл ч҃ за волови тогда. А послѣ, тех к҃д за болѣри, шни ест хотарисал сїа шчинъ и укаменил. И въс дръжал ест със добро мирно.

А потом, къда ест бил пре дьни Гаврил воевод, а Кръстѣ лшгшфет Бучумѣнул, ши ещеже ест подїгал пру̂х, рекущих како ест бил дал им шт сїа шчинъ тех к҃д за болѣри. И извадил ест и една книга лъжлива покоинаго Шербан воевод. Въ том, Гаврил воевод, господства ему гледах и судих по праву и по закон божїю, купно със всих почьтеними правителїи господство ему. И бил ест донесил шт тех к҃д за болѣри клетовцїи ѕ҃ б<олѣри> пред чьстнѣишому и прѣшсвещенному покоинаго штцу владїка Лука митрополитул Земле Влашкое, тере ест бил сведїтелствовал и заклел како нѣст бил дал инедна аланума за шчинъ шт сїа шчинъ Кръстев <логофет> със чет его. Таже ест шстал Кръстѣ логофет шт закон и шт суждинїе и раздрал ест Гаврил водъ и книгове его абїе шт диван,како видѣхом господство ми стари книги, и книга Гаврїил водъ за пру̂х и за шстал на руки Шпрев юзбаша и стар Дръгоюв, внук Модин, шт когда бист теченїа лѣтом ҂з҃рк҃и И шт тогда до съда въс дръжал ест със добро мирно.

А къда ест бил нинѣ, въ дьнїи господства ми, по съмрът Кръстев логофет Бучумѣнул, а една женъ, на име Анка, и сину си, Манѣ шт Пїетрошани, шни ест подигал пру̂х със една лъжлива <книга> Михнев водъ, рекущи како ест бил сїа шчинъ ем за дѣдїино. И прїидет пред господства ми, у великїи диван, тере се прѣше се за лицу Въ том и господство ми ещеже сьм гледах и судих по праву и по закон, купно със въс диваном, и смотрихом господство ми како ест ходил и шни със лъж и без правостїю Таже, извадихом господство ми със зла срамот шт диван и узѣхом господство ми и книге и въс шт руками их, тере сем дал у рука Шпрев юзбаша и Дръгоюв. И шстал ест Анка и сину си, Манѣ шт закон и шт суждинїе и шт пред господства ми шт диван, како по много трѣбу и метѣх със сїа шчинъ да не имат въ вѣки и не шт когождо непоколѣбимо, поризмо господства ми.

Сеже и сведїтелїи поставих господство ми: жупан Гїшрма вел бан и жупан Драгомир ворник и жупан Радул логофет и Строе вистїар и Дїнкул спатар и Барбул столник, Дръгушин пехарник и Радул Михалча комис и жупан Костандин постелник. И исправник, жупан Радул вел логофет.

Писа Думитру логофет Болдичю въ настолни граду Тръговище, мѣсеца феврурїе н҃ дьни и шт Адама даже до нинѣ, въ сегь писанїе теченїа лѣтом, въ лѣт ҂з҃рн҃и.

† Їш Матею вшевшда, милостїю божїю господинь.

† Iш Матею воевод <m.p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod şi domn a toată ţara Ungrovalahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele slugii domniei mele Oprea iuzbaşa, fiul lui Stănilă căpitanul din Văleni, şi lui Drăgoiu cel bătrîn, nepotul lui Modin din Modineşti, şi cu fiii lor, cîţi Dumnezeu le-a dat, ca să le fie ocină în Dealul Trestianilor, însă toată partea Modinească de peste tot hotarul, oricît se va alege, pentru că le este veche şi dreaptă ocină şi de moştenire, încă de mai înainte vreme.

Iar apoi, cînd a fost în zilele lui Mihnea vodă, iar părinţii lui Cîrstea logofătul din Buciumeni, ei au avut pîră cu părinţii acestor oameni mai sus-scrişi, spunînd că au avut şi ei în această ocină a acestor oameni mai sus-zişi. Întru aceea, Mihnea vodă a dat părinţilor lui Cîrstea logofătul 12 jurători şi au jurat că au avut şi ei în această ocină. Pentru aceasta, părinţii acestor oameni mai sus-scrişi, ei nu s-au lăsat pe aceasta, ci au luat atunci lege peste lege 24 de boieri şi au călcat pe acei 12 jurători şi i-au prădat de le-au luat atunci 90 de boi. Iar apoi, acei 24 de boieri, ei au hotărnicit această ocină şi i-au pus pietre. Şi au tot ţinut cu bună pace.

Iar apoi, cînd a fost în zilele lui Gavriil voievod, iar Cîrstea logofătul Buciumeanul, el încă a ridicat pîră, spunînd că i-au dat şi lui din această ocină acei 24 de boieri. Şi a scos şi o carte mincinoasă a răposatului Şerban voievod. Întru aceea, Gavriil voievod, domnia lui a cercetat şi a judecat după dreptate şi după legea lui Dumnezeu, împreună cu toţi cinstiţii dregători ai domniei lui. Şi au adus din acei 24 de boieri jurători 6 boieri înaintea preacinstitului şi preasfinţitului răposatului părinte vlădica Luca, mitropolitul Ţării Româneşti, de au mărturisit şi au jurat că n-au dat nici cît un fir de păr de ocină din această ocină lui Cîrstea ⟨logofătul⟩ cu ceata lui. Deci a rămas Cîrstea logofătul de lege şi de judecată şi a rupt Gavriil voievod îndată şi cărţile lui din divan, că am văzut domnia mea şi vechile cărţi, şi cartea lui Gavriil vodă de pîră şi de rămas la mîinile lui Oprea iuzbaşa şi ale lui Drăgoiu cel bătrîn, nepotul lui Modin, de cînd a fost cursul anilor 7128. Şi de atunci pînă acum au tot ţinut cu bună pace.

Iar cînd a fost acum, în zilele domniei mele, după moartea lui Cîrstea logofătul Buciumeanul, iar o femeie, anume Anca, şi fiul său, Manea din Pietroşani, ei au ridicat pîră cu o carte mincinoasă a lui Mihnea vodă, spunînd că a fost această ocină a ei de moştenire. Şi au venit înaintea domniei mele, în marele divan, de s-au pîrît de faţă. Întru aceea şi domnia mea încă am cercetat şi am judecat după dreptate şi după lege, împreună cu tot divanul şi am văzut domnia mea că au umblat şi ei cu minciuna şi fără dreptate. Deci, i-am scos domnia mea din divan cu rea ruşine şi am luat domnia mea şi cărţile şi tot de la mîinile lor, de le-am dat în mîna lui Oprea iuzbaşa şi a lui Drăgoiu. Şi a rămas Anca de lege şi de judecată şi dinaintea domniei mele din divan, ca mai mult treabă şi amestec cu această ocină să nu aibă în veci şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată şi martori am pus domnia mea: jupan Ghiorma mare ban şi jupan Dragomir mare vornic şi jupan Radul logofăt şi Stroe vistier şi Diicul spătar şi Barbul stolnic, Drăguşin paharnic şi Radul Mihalcea comis şi jupan Costandin postelnic. Şi ispravnic, jupan Radul mare logofăt.

A scris Dumitru logofătul Boldiciu în cetatea de scaun Tîrgovişte, luna februarie 8 zile şi de la Adam pînă acum, la această scriere, cursul anilor, în anul 7158 ⟨1650⟩.

† Io Mateiu voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Mateiu voievod ⟨m.p.⟩

Institut Russkoi literaturî (Puškinskii Dom), fond. otd. post. docum. i materialî, opis 26/36, nr. 9. Fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga".

La articolul lui C. Rezachevici despre *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, apărut în vol. IX (1978) al acestei publicații, am de făcut următoarele îndreptări și observații:

1) Într-un interesant document, emis de cancelaria lui Matei Basarab în 1646, se spune: „în cursul anilor 7145 (1636—1637), cînd am stat domnia mea, cu vrerea lui Dumnezeu, domn și stăpîn pe scaunul moșilor și strămoșilor domniei mele, aici în Țara Românească întîi, în orașul București, Catargieștii, ei au venit împotriva domniei mele cu sabie și cu oaste din țara Moldovei și cu tătari și cu atîtea răutăți aici în țară, ca niște oameni răi și stricători de țară. Apoi au dat domnul Dumnezeu de au căzut sub picioarele domniei mele, și i-au scos domnia mea din țară, cu rea rușine" (Muzeul de istorie al municipiului București, nr. 26 887, în Copie la Institutul de istorie „N. Iorga").

Referindu-se la acest document (p. 78), C. Rezachevici susține că el evocă luptele din 1637 și că numele lui Vasile Lupu „nu e nici măcar pomenit", aceasta deoarece Catargieștii ar fi avut rolul principal în aceste evenimente. În realitate, documentul nu se referă la luptele din 1637, ci la cele din toamna lui 1632, cînd, într-adevăr, boierii Catargi au venit în Țara Românească din Moldova, însoțiți și de tătari. Dealtfel, Matei Basarab precizează în document că lupta s-a petrecut la începutul domniei sale; dacă ar fi fost vorba de conflictul din 1637, domnul ar fi amintit, fără îndoială, pe Vasile Lupu, cel care a condus trupele, nu pe Catargiești, care nu au avut nici un rol în 1637. Să nu uităm, dealtfel, că Ianachi Catargi a fost socrul lui Alexandru Iliaș, ceea ce explică sprijinul dat de familia sa lui Radu Iliaș, fiul domnului, în lupta din 1632. Nu insistăm prea mult asupra acestor împrejurări care au fost discutate pe larg în monografia noastră despre Matei Basarab, recent apărută (Edit. militară).

2) Se știe că Matei Basarab a cerut patriarhului de Constantinopol destituirea mitropolitului Ștefan pe motivul că „s-a dovedit că *a fost în legătură cu răsculații*" (din 1653) și că „a fost dovedit că a țesut uneltiri și împotriva domnului țării", fiind „părtaș cu cei ce au stricat orînduiala și s-au ridicat împotriva domniei" (Hurmuzaki, XIV/1, p. 195—196). Pe baza acestor știri, în lucrarea *Răscoala seimenilor*, apărută în 1968, în colaborare cu Lidia și Ludovic Demeny, la p. 61, am susținut că mitropolitul a fost acuzat de domn de participare la răscoala din primăvara anului 1653. C. Rezachevici se declară împotriva ideii că mitropolitul ar fi fost amestecat în răscoala oștenilor de rînd, considerînd „mult mai plauzibilă . . . participarea sa la complotul boierilor pentru suprimarea lui Matei Basarab" (*op. cit.*, p. 81). Întrucît însă domnul spune clar că prelatul a fost amestecat în răscoala ce a stricat „orînduiala", nu într-un complot despre care documentele nu spun nimic, nu văd de ce nu am da crezare domnului. În plus, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că mitropolitul era de origine țărănească; după cum se spune în predoslovia la *Îndreptarea legii* din 1652, el era din Rîmești — Vîlcea „într-un sat prost și dă nemica" (*Bibliografia românească veche*, I, p. 192). Prin originea sa, el era deci mai aproape de răsculați de cît de boierimea care organizase complotul.

3) La p. 77, nota 137, se susține că Matei Basarab a tăiat capul lui Vasilachi banul și Dumitru Dudescu vistier „pentru nereguli făptuite în cali-

tate de trimiși la Țarigrad“ și se indică documentele din 6 iulie și 10 august 1654. În aceste documente se spune însă că Dudescu a fost închis de Matei Basarab, care i-a făcut „multe nevoi“, dar nu că l-ar fi ucis! Dacă C. Rezachevici ar fi consultat *Dicționarul dregătorilor*, alcătuit de semnatarul acestor rînduri (p. 173—174), ar fi văzut că „neregulile“ s-au produs în 1636, dată după care vistierul hrăpăreț a fost scos din funcție (nu ucis!), rămînînd fără dregătorie pînă în 1641, cînd a fost promovat mare vornic, funcție ocupată pînă în 1643; din acest an pînă în 1647, D. Dudescu apare ca fost mare vornic. La 20 iulie 1649, cînd Matei Basarab întărește un sat lui Radu Dudescu, fiul fostului vornic, acesta din urmă murise de curînd de moarte naturală; dacă l-ar fi ucis pentru o vină mare, Matei Basarab ar fi arătat el însuși lucrul acesta și, în plus, i-ar fi confiscat averea, nu i-ar fi întărit-o fiului său. Afirmația că D. Dudescu a fost ucis de Matei Basarab este deci absolut gratuită; C. R. vrea să fie mai sîngeros ca Matei Basarab.

N. Stoicescu

PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU INSCRIPŢIILE DE LA ALUNU ŞI BAIA DE FIER (1504—1505)

DE

D. BĂLAŞA

Reluăm problema celor două inscripţii slavone, una descoperită pe dealul lui Brînzan, la apus de satul Alunu (pe malul drept al Olteţului), şi alta în Baia de Fier. Distanţa între cele două localităţi este de circa 20 km. Inscripţia de la Alunu a fost publicată în 1962 şi s-a presupus că a aparţinut paraclisului vlastelinilor [1] Radu comisul şi Petru spătarul, proprietari în Alunu şi alte localităţi din Vîlcea şi Gorj [2].

După aceasta, „în primăvara anului 1966", la circa 200 metri sud de actuala biserică parohială, în Baia de Fier, locuitorul N. Mihuţescu a descoperit în faţa casei sale, pe cînd ara, o altă piatră cu inscripţie [3].

Întrucît forma pietrelor şi conţinutul celor două inscripţii este asemănător, s-a presupus că ar fi vorba de un singur beneficiar, biserica principală a mănăstirii Polovragi, şi că ele ar reprezenta *pisania* acestei mănăstiri „prima pisanie, cea de la Igoiu, a fost probabil refuzată de ctitori, ca necorespunzătoare. De aceea a şi rămas la Igoiu (...), a doua pisanie a fost scoasă la lumină la Baia de fier", pentru că aci a fost o curte a vlastelinilor Pîrăieni [4].

Pentru unele precizări, rediscutăm această problemă. Aurel Popescu, preot în Alunu, scria în 1911 că piatra cu această inscripţie (în prezent la Muzeul judeţean Vîlcea) a fost găsită în „dealul lui Brînzan . . . acum vreo 55 de ani", adică prin 1856, şi a fost adusă la biserica parohială din Igoiu; acelaşi mai consemna o tradiţie că pe dealul amintit ar fi stat „Negru Vodă fugit de frica turcilor" (sic).

Cea de a doua piatră, descoperită la Baia de Fier, se află la Muzeul Olteniei.

---

[1] *Vlastelinii* erau aşa-zişii bărbaţi din casa domnului, persoane de încredere.

[2] Vezi C. Bălan şi H. Chirca, *O pisanie necunoscută din comuna Alunu*, în SMIM, V (1962), p. 349—351. Autorii transcriu textul şi completează lacunele, subliniind faptul că în Igoi (la nord de Alunu) era o carieră de piatră. Tot aici erau şi renumiţi meşteri pietrari. Vezi şi Radu Creţeanu şi Şt. Andreescu, *O inscripţie necunoscută din sec. al XVI-lea şi problema începuturilor mînăstirii Polovragi*, Craiova, 1968, p. 7. D. Bălaşa, *Cruci de piatră în Ţara Românească catagrafiate în anul 1832, II, Jud. Vîlcea şi Gorj*, în „Mitropolia Olteniei", 1972, nr. 5—6, p. 420—450 (în continuare MO) citează meşteri pietrari: Gheorghe pietrariu ot Igoi sau Igoianul (1753—1801), Dumitraşcu din Igoi (1768 — începutul sec. XIX), ş.a.

[3] Ion Niţulescu, *Baia de Fier — monografie*, Edit. Litera, Bucureşti, 1972, p. 206.

[4] Radu Creţeanu şi Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 6—8. Dar inscripţia a fost găsită pe dealul lui Brînzan, lîngă Alunu, şi nu la Igoiu, unde a fost adusă ulterior. Ion Niţulescu, *op. cit.*, p. 208, spune că inscripţia descrisă de Chirca şi Bălan a aparţinut în adevăr unei biserici din Baia de Fier, întrucît pe locul unde a fost găsită „se configurează şi în prezent (1970) conturul unei temelii de piatră, care nu poate fi decît al fostei biserici, căreia i-a aparţinut pisania incizată".

După formatul cvasiparalelipipedic și după repartiția textului celor două inscripții, nu paralel cu lungimea blocurilor de piatră, ci cu lățimea lor am fi tentați să credem că avem de-a face cu două fragmente de cruci sau de obeliscuri. Numai la acestea se obișnuia ca rîndurile să cadă perpendicular pe înălțimea (recte lungimea blocului de piatră). Această repartiție a textului pe crucile sau obeliscurile de piatră era dictată de formatul obiectelor respective. Se știe și faptul că inscripțiile, actul de identitate care certifică construirea unei biserici, adică *pisaniile*, sînt scrise în lungul pietrelor. Unele lucrări (*Micul dicționar enciclopedic*, București, 1978; Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976) precizează ce este *o inscripție* (lat.) și ce este o *pisanie* (slav.). În ceea ce privește conținutul celor două texte, nu avem de-a face cu două *pisanii* propriu-zise, ci cu două *inscripții* diferite. Cele două blocuri de piatră, ce par nefinisate, din cauza deteriorării lor, au fost mult mai înalte și nu au fost așezate „deasupra ușii principale", nici în vreun perete al bisericilor respective. Ele aveau cu totul alt loc. O astfel de piatră de formă paralelipipedică era împlantată în pămînt, în ultimul compartiment al bisericii, adică în mijlocul altarului, și pe ea se fixa *masa* sau *prestolul*, pe care se oficia liturghia. Pe latura principală a acestui picior, cîteodată se incizau, sau chiar se ciopleau cu litere în relief, inscripții în legătură cu biserica respectivă.

Problema nu am urmărit-o special, dar putem cita cîteva exemple pentru care avem date la îndemînă. La biserica de lemn de brad — ruinată — din satul Lixeni, județul Gorj, se păstrează piciorul de piatră al prestolului. Pe latura de apus are incizată o frumoasă cruce tradițională românească (în forma pistornicului) și în interiorul conturului următoarea inscripție: „IC, XC, NH, K зTiз (sic) 7317 = 1808-1809)...". La biserica de lemn din satul Tălpășești, din același județ (transferată la reședința mitropolitană din Craiova), pe piciorul de piatră al prestolu lui am citit în 1967 următoarea inscripție: (1860 O⟨K⟩TwM⟩PBIE(sic!) 28. са рндикат ачест престолъ де попа пътр8 п<р>іеск8 (= 1860, o⟨c⟩to⟨m⟩vrie 28, s-a ridicat această prestolă de popa Pătru P⟨r⟩iescu")[5]. Pe piciorul de piatră al prestolului bisericii de la fosta mînăstire Coșuna (Bucovățul Vechi, sec. XVI) din orașul Craiova, este gravată o cruce. Am amintit aici numai cîteva exemple. Deși fiecare biserică are o masă în altar, fixată pe un picior de piatră (sau chiar de lemn), prin ritualul sfințirii masa cu piciorul respectiv este învelită într-un giulgiu (cămașă de in sau de cînepă) strîns din colțuri cu patru sfori care se înfășoară în sens contrar, două cîte două, se înnoadă și apoi se sigilează cu ceară roșie, astfel că piciorul nu mai poate fi cercetat decît prin ruperea sigiliului. Odată sigiliul rupt pe acest prestol nu se mai poate oficia liturghia. Din acest motiv, materialul informativ este redus și chiar necunoscut cercetătorilor. Subliniem că nu toate picioarele prestoalelor au inscripție. La exemplele date de noi se adaugă cele două fragmente de pietre cu inscripții puse în discuție. Ele au susținut prestolul a două biserici de zid sau chiar de lemn. Una era pe „dealul lui Brînzan" și „este posibil să fi slujit ca paraclis al curții de la Alunu". Alta era în Baia de Fier, la circa 200 metri sud de actuala biserică parohială.

[5] D. Bălașa, *Dicționarul istoric al localităților din Oltenia* (în ms.).

Şi una şi alta au fost ctitorite de cei doi fraţi, Radu comisul şi Petru spătarul, feciorii lui Danciu Zamona, strămoşii Pîrăienilor [6].

Ambele inscripţii sînt lucrate prin incizie, după modelul de grafie romană, probabil de un caligraf domnesc. Pietrele, nu numai după grafie, dar chiar după format sînt o imitaţie a celor din altarele romane, descoperite şi în patria noastră.

Biserica din Alunu a avut hramul „Adormirea Maicii Domnului". Tot ei îi fusese închinată biserica dispărută din Baia de Fier, dar nu se specifică dacă este vorba de Naşterea (8 septembrie), Intrarea în biserică (21 noiembrie) sau de Adormirea (15 august). Dealtfel, *hramul nu este un indiciu că ambele inscripţii de care am vorbit au aparţinut unei singure biserici*, cu atît mai puţin bisericii principale a mînăstirii Polovragi [7]. În actuala comună Costeşti, judeţul Vîlcea, se află cinci biserici (catagrafiate încă din 1840), în cinci sate (Pietreni-Ciorobeşti, Grămeşti, Groşetu, Secăturile şi Văratecii), toate închinate „Maicii Domnului" (una în cinstea „Intrării în biserică", şi patru „Adormirii"). Tot în cuprinsul Costeştilor este biserica mînăstirii Bistriţa, care are hramul „Adormirea". Deci, într-o comună se află şase biserici închinate „Maicii Domnului". Noi am dat numai aceste exemple, deşi cazurile sînt numeroase.

Repetăm că în problema ce ne interesează *hramul şi numele ctitorilor, cînd este vorba de două inscripţii, chiar cu aceeaşi dată, găsite la zeci de kilometri una de alta, nu sînt indicii că ar fi aparţinut aceleaşi ctitorii şi deci nici bisericii mînăstirii Polovragi* [8].

Pietrele de formă paralelipipedică, cu inscripţii slavone, puse aici în discuţie, sînt două fragmente deosebite. *Ele au format în 1504—1505 piciorul prestolului la două biserici dispărute, una în dealul lui Brînzan* (la apus de

---

[6] Pentru Petre Zamona (1421), strămoşul vlastelinilor din Baia de Fier, vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători, sec. XIV — XVII*, Edit. enciclopedică română, Bucureşti, 1971, p. 23. Pentru fiii lui Danciu Zamona, vezi şi Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV — XV*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 218, 223, 243, 285.

[7] Mînăstirea aceasta a fost zidită mai întîi ca biserică de mir, de fraţii Bran postelnic, Radu comis şi Pătru spătar, fiii lui Danciu Zamona. Ultimii doi sînt amintiţi în cele două inscripţii din 1505, de care ne-am ocupat. Clopotul mic de la mînăstirea Polovragi este din 1572, iar cel mare din 1618. Vezi D. Bălaşa, *Inscripţii şi însemnări din bisericile Olteniei*, II, în MO, 1973, 9—10, p. 811; idem *Dicţionarul istoric al localităţilor din Oltenia.*

[8] Au fost cazuri cînd unele pietre cu inscripţii, după anumite restaurări făcute bisericilor respective, au primit altă întrebuinţare. Aşa s-a întîmplat cu un fragment din piatra cu inscripţie a unei fîntîni din satul Runcu (jud. Olt), ridicată de Dobromir marele ban al Craiovei şi de soţia sa jupaniţa Vilaia (ante 1583). După ce lespedea s-a spart, un fragment a fost utilizat ca piatră de mormînt scriindu-se pe verso un epitaf. În 1830, cu prilejul unei restaurări, piatra de mormînt a fost scoasă din biserica de la Runcu, pentru ca la o dată ulterioară să fie pusă semn de hotar între moşiile Runcu şi Voiceştii. Piatra aceasta ce poartă pe o parte numele marelui ban Dobromir şi al soţiei sale Vilaia, iar pe alta un epitaf comun, descoperită de un plug, a fost adusă în 1956 de învăţătorul Aurel Didicescu la colecţia muzeistică pe care o organizasem în oraşul Drăgăşani. Vezi D. Bălaşa, *Dobromir marele ban al Craiovei*, în MO, 1960, 1—2, p. 39—40; idem, *Cruci de piatră în Ţara Românească catagrafiate în anul 1832*, p. 408.

satul Alunu, unde se păstrează și tradiția unui voievod) *și alta în Baia de Fier* [9], la circa 200 metri la sud de actuala biserică parohială.

Încheind, menționăm *asemănarea altarelor romane descoperite în diferite localități din România cu pietrele altarelor creștine, care au în partea superioară masa lărgită de piatră, sau chiar de lemn, pentru necesități cultice. Chiar inscripțiile incizate pe cele două pietre de care am vorbit imită modelul de scriere romană.*

ANEXĂ

TRADUCEREA CELOR DOUĂ INSCRIPȚII DIN ANII 1504–1505

Inscripția de prestol de la Alunu, jud. Vîlcea (fig. 1):

„În numele Tatălui și
al Fiului și al Sfîntului
Duh. Au zidit
și au săvîrșit
această biserică,
Adormirii preasfintei
și precuratei stăpînei
noastre Născătoare
de Dumnezeu și pururea fecioarei
Maria,
ca să fie de ajutor bine-
cinstitorilor, vlastelinilor
ctitori: jupan Radul . . .
și fratele său jupan
P(etru) spătar, fiii
lui D(anciu) . . . .
. . . .“

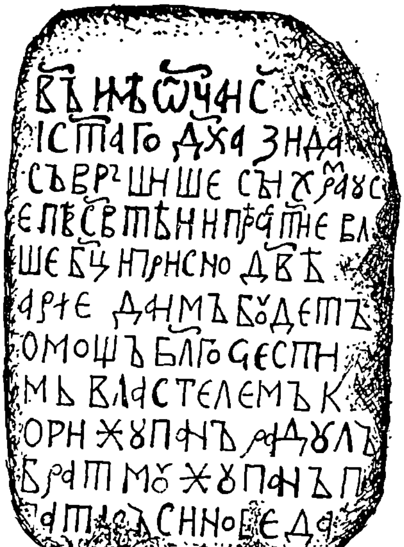

Fig. 1 *Inscripția de prestol de la Alunu, jud. Vîlcea.*
Bloc de piatră (calcar galben de Igoi), formă paralelipipedică, deteriorată. Înălțimea maximă: 660 mm, lățimea: 450 mm, grosimea: 205 mm. Grafie prin incizie, după model roman. În colecția Muzeului județean Vîlcea.

[9] Nu trebuie neglijat faptul că Peștera Muierilor de la Baia de Fier, ca dealtfel și cea de la Polovragi, ofereau un mijloc de adăpost natural pentru străbuni. De asemenea nu este lipsită de interes știrea că în prezent, în Baia de Fier „sînt cîteva zeci de familii cu numele de Basarab“. Vezi I. Olteanu, în „Flacăra“, din 1 septembrie 1977, p. 1.

Inscripția de prestol de la Baia de Fier, jud. Gorj (fig. 2):

„Au zidit fiii lui Danciu, jupîn Radul comis și jupîn Petru spătar, această biserică Preasfintei născătoare de Dumnezeu, în anul 7013 (= 1504—1505)"

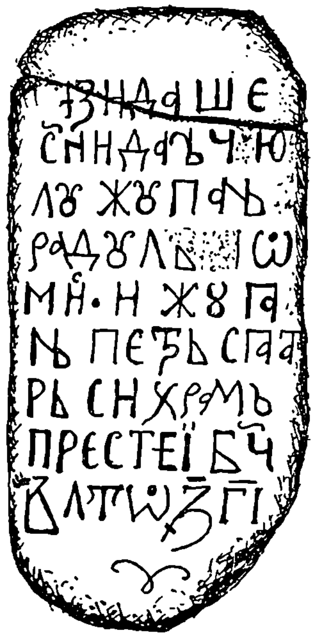

Fig. 2 *Inscripția de prestol de la Baia de Fier, jud. Gorj.*
Bloc de piatră (calcar galben de Igoi), formă paralelipipedică, ruptă în două fragmente. Înălțimea maximă: 675 mm, lățimea: 345 mm, grosimea: 180 mm. Grafie prin incizie. În colecția Muzeului Olteniei.

Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească, vol. IV (1536–1550), volum întocmit în cadrul seminarului de paleografie slavă condus de Damaschin Mioc, Edit. Academiei, Bucureşti, 1981, XXXIII + 429 p.

Prin editarea acestui volum întocmit în cadrul Seminarului de paleografie slavă [1] condus de D. Mioc au fost introduse în cîmpul investigaţiei istorice un număr de 44 documente inedite privind domniile voievozilor Radu Paisie şi Mircea Ciobanul, faţă de cele ce au văzut lumina tiparului în vechea serie *Documente privind istoria României* [2].

Alcătuit, ca şi celelalte valoroase tomuri apărute pînă acum în noua colecţie de izvoare documentare interne, cu texte originale însoţite de traduceri, cu referinţe bibliografice, indici, cu o listă a trimiterilor de la actele cu date rectificate, şi cel ce-l prezentăm acum este precedat de o prefaţă în care sînt subliniate principalele aspecte ce se desprind din bogatul şi variatul material încorporat în volum.

Munca efectuată cu dăruire şi competenţă pentru strîngerea laolaltă a actelor din perioada 1536–1550, pentru redarea cu exactitate a textelor şi a traducerilor lor, pentru identificarea persoanelor şi toponimelor, ca să ne referim numai la unele laturi ale efortului depus de colectivul editorial este o dovadă a temeiniciei cu care se realizează noua ediţie a corpusului *Documenta Romaniae Historica.*

Date fiind atît reputaţia îndrumătorului Seminarului de paleografie, cît şi experienţa membrilor colectivului, care au contribuit la apariţia opusului mai sus relevat, ni s-a părut util a ne opri în nota noastră asupra unor probleme ce trebuiesc mai bine conturate, legate nemijlocit de informaţia actelor cancelariei voievozilor Radu Paisie şi Mircea Ciobanul.

În această epocă în care a continuat procesul aservirii ţărănimii de către stăpînitorii de moşii [3] şi cînd au sporit, treptat, obligaţiile voievodatelor româneşti faţă de Imperiul turcesc, asupra cîtorva zone din ţară aveau să se abată unele calamităţi cu grave implicaţii pentru viaţa populaţiei. Urmărind ştirile din documentele recent tipărite constatăm că începînd din toamna lui 1540 şi pînă către 1549 se fac referiri la „acele vremi de foamete" [4]. Identificarea toponimelor privind diferitele ocini ş.a. vîndute atunci, datorită împrejurărilor grele prin care treceau posesorii lor, relevă că ele se situează aproape în totalitate în jud. Buzău [5], unele sate aparţinînd însă fostului jud. Rîmnicu Sărat [6].

Ne aflăm prin urmare în zona apropiată hotarelor Moldovei, unde culturile au suferit însemnate distrugeri în urma valului pustiitor al lăcustelor care au bîntuit ţara în domnia voievodului Ştefan (1538–1540), căruia i s-a spus de atunci „Lăcustă" [7].

---

[1] În ordinea contribuţiei la publicarea acestui volum autorii sînt: Marieta Adam, Ruxandra Cămărăşescu, Coralia Fotino, Iancu Bidian, Olimpia Diaconescu.

[2] *DIR, B. Ţara Rom., veac XVI*, vol. II (1526–1550), Buc., 1951.

[3] Cf. Prefaţa vol. *DRH, B. Ţara Rom.*, IV, Buc., 1981, p. V–VI.

[4] Cf. doc. din <*1540 nov. 20*>, nr. 102, p. 132; doc. *1541 aug. 13*, nr. 113, p. 143; doc. *1542 – 1543 iul. 20*, nr. 129, p. 162; doc. *1543 oct. 7*, nr. 152, p. 187; doc. *1545 mai*, nr. 173, p. 212; doc. *1545 iun. 6*, nr. 181, p. 224; doc. <*1549–1552*>, *mai 22*, nr. 280, p. 331 — acte semnalate şi în Prefaţă, p. V.

[5] Cf. trimiterile la actele citate în nota precedentă şi anume este vorba de cumpărături la *Măteşti* (doc. 102); la *Cirlomăneşti* (doc. 113); la *Grăbicina* (doc. 129); la *Futeşti* <probabil Sătucu, j. Buzău> (doc. 152); la *Micşani* şi *Bălegoşi* <Deleni, j. Buzău> (doc. 173); la *Negoşina* (doc. 181).

[6] Cf. doc. nr. 280, p. 331, unde sînt citate cumpărăturile făcute la „Gura Rîmnicului Sărat"; la *Tîmpeni* <Cochirleanca, j. Buzău>; la *Tîmboeşti*, j. Rîmnicu Sărat <acum j. Vrancea>.

[7] Cf. şi St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paisie şi a fiului său Marcu voevod 13 iunie 1538 – 17 martie 1545*, în „Arh. Olt.", XVII (1938), p. 204, unde se referă la foametea din 1539. Pentru greutăţile pe care le-au cunoscut acum Moldova şi Ţara Românească, să se vadă şi Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul". pînă la Mihai Viteazul*, Buc., 1970. p. 98, relaţie după cronica moldoveană a lui Macariee Desigur, pentru Moldova şi Ţara Românească dificultăţile de viaţă economică semnalat - în documentele recent tipărite trebuiesc puse în legătură şi cu campania sultanului Soli. man, din toamna anului 1538, împotriva lui Petru Rareş (cf. şi *Istoria României*, II, Buc, 1962).

Actul datat <1549—1552> mai 22 aminteşte de asemenea de acea „mare foamete" din zilele lui Radu Paisie, cînd au fost cumpăraţi „acei ţigani" de la „Hanăş Ungurul din Sibiu", pentru „6 găleţi de grîu" şi „pe 4 porci graşi"[8], ceea ce pune în evidenţă dificultăţile pe plan economic întîmpinate atunci de localnici şi în provincia de „peste munte", în Transilvania.

Exercitarea tot mai accentuată a influenţei Porţii otomane asupra ţărilor de la nord de Dunăre, după înfrîngerea Ungariei la Mohacs în 1526, cu deosebire după campania lui Soliman Magnificul în Moldova la 1538, corespunde unei perioade de puternice frămîntări ale facţiunilor boiereşti aflate în conflict cu Radu Paisie[9] şi Mircea Ciobanul, voievozi ce au păstrat bune raporturi cu otomanii. În cuprinsul volumului de care ne ocupăm diferite acte ne transmit date însemnate despre înfruntările domniei cu diverşi pretendenţi[10] susţinuţi de grupările marilor feudali potrivnice[11] celor doi voievozi. Ne referim la acel ce relevă încercarea lui Ivan Viezure de a ocupa scaunul ţării, posibil din primii ani ai stăpînirii lui Radu Paisie[12], la răzvrătirea lui Şerban banul din Izvorani, din 1538 iunie — iulie[13], menţionată în actul din 1539 decembrie 18[14], dar şi în altele din anii următori[15].

Din suita informaţiilor care se referă la luptele lui Radu Paisie cu pretendenţi la domnie merită o atenţie deosebită şi cele ce privesc confruntările cu Laiotă Basarab şi Stroe Pribeagul. Acestea au avut loc — după cîte se ştie pînă acum şi din alte surse documentare şi epigrafice — în 1544, de pe la sfîrşitul lunii aprilie. Atunci, Laiotă Basarab împreună cu Stroe Pribeagul — mare paharnic — şi alţi fugari au venit cu ajutoare din Transilvania reuşind să-l alunge pe Radu Paisie[16], care se afla la 5 mai 1544 la Vadul Nicopolului[17], fiind atestat din nou în scaunul de la Tîrgovişte la 2 iunie acelaşi an[18].

---

[8] Cf. doc. nr. 280, p. 331.

[9] Pentru conflictele din perioada de început a domniei lui Radu Paisie cu pretendenţii la tronul Ţării Româneşti să se vadă şi unele observaţii la Şt. Andreescu, *Frămîntări politice în Ţara Românească la începutul domniei lui Radu Paisie*, în „Rev. de ist.", XXIX (1976), nr. 3, p. 395—412.

[10] Cf. Prefaţa vol. *DRH*, *B*, IV, p. V—VI.

[11] Să se vadă spre exemplu pentru Radu Paisie studiul lui Ion Radu-Mircea, *Ţara Românească şi închinarea Raielii Brăila*, în „Balcania", IV (1941), p. 451—475.

[12] Doc. din 1546 ian. 10 (nr. 194, p. 233). Amintim că Drăghici al lui Danciu Gogoaşă a pierit la Constantinopol în urma cererii lui Vlad Înecatul (1530—1532 — cf. Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Buc., 1965, p. 207—208; cf. şi Şt. Andreescu, *art. cit.*, p. 402, nota 28; I. Donat. *Cu privire la domnia lui Vlad Înecatul*, în SMIM, IX (1978), p. 117—120.

[13] La 2 iunie 1539, în socotelile Sibiului era înregistrată trimiterea a doi observatori în Ţara Românească „per scrutandus racione sedicionis que intercessit inter Banum et wayvodam" (cf. Hurmuzachi — Iorga, *Documente*, XI (1517—1612), Buc., 1900, p. 856; să se vadă şi St. Nicolaescu, *art. cit.*, p. 206). La 10 iunie acelaşi izvor sibian însemna ştirea despre trecerea Dunării de către Radu Paisie; la 20 iulie se vorbea apoi de întoarcerea voievodului în ţară, la care soseau soli de peste munte patru zile mai tîrziu (cf. Hurmuzachi—Iorga, *vol. cit.*).

[14] Cf. doc. nr. 87, p. 113; cf. deasemenea Prefaţa vol. *DRH*, *B*, IV, p. VI.

[15] Cf. doc. din 1540 april. 17 (nr. 94, p. 122), unde se fac referiri la „Bojin şi Ivan", care „au greşit cu Şerban ban"; cf. şi doc. din 1543 iunie 15 (nr. 144, p. 180), în care, printre altele, i se întăreşte lui Detco mare armaş un sălaş de ţigani ce aparţinuse lui Şerban banul „pierit cu rea hiclenie", cînd s-a ridicat „asupra capului domniei mele" — a lui Radu Paisie. Pentru menţ. din doc. de la 1641 aug. 3 să se vadă şi St. Nicolaescu, *loc. cit.*, iar relativ la aceea din 1643 ian. 11 — I. Radu-Mircea, *art. cit.*, p. 476).

[16] Cf. Oscar Netoliczka, *Historien von Hieronymus Ostermayer (1520 — 1561)*, în „Quellen", IV, Braşov, 1903, p. 505, unde se arată că „ein wallachische Wayda in die Wallachei mit Hussaren und Trabanten auf den Raduli Wayda gezogen und ihn aus dem Land vertrieben" (cf. şi St. Nicolaescu, *art. cit.*, p. 211 şi 212) — ştire consemnată sub data de 27 aprilie 1544.

[17] Loc de unde Radu Paisie îi întărea slugii sale Stan, mai multe ocini (cf. doc. 160, p. 196). Un alt act este dat apoi de voievod la 14 mai, lui Drăgoi şi Pătru, dar fără să aibă precizată localitatea de unde a fost emis (cf. doc. nr. 161, p. 197—198 — ce a fost datat din <1544>, după divanul domnesc).

[18] Cf. doc. nr. 162, p. 199 — cu dată greşită corespunzînd anului 1545 şi redatat tot după divanul lui Radu Paisie. Menţionăm că în unele studii incursiunea lui Laiotă

Aceste ştiri certe infirmă data actului din 1538 noiembrie 17 [19], în care se vorbeşte de înfruntarea voievodului cu cei doi rivali ai săi [20] la Fîntîna Ţiganului [21]. Dealtfel, dacă ar fi acceptată această dată, atunci nu s-ar putea explica de ce Stroe Pribeagul figurează în continuare printre boierii divaniţi, începînd din 1538 noiembrie 21 [22], la numai patru zile după elaborarea cărţii precedente, unde era citat printre cei ce „s-au bătut" cu Radu Paisie.

În legătură cu documentul din 1538 noiembrie 17 trebuie reţinută şi informaţia despre darurile pe care domnul Ţării Româneşti i le-a conferit lui Radu Furcovici vistierul „la nuntă, cînd i-am dat pe jupaniţa Caplea" [23], fiica lui Ivaşcu din Goleşti [24]. Ştirea priveşte, probabil, un fapt petrecut ulterior datei actului. Precizăm că în 1541 iunie 1, jupaniţa Caplea era înfiată de mătuşa ei Magdalina-Anghelina [25] şi Calea, fiica ei, care fusese soţia lui Borcea mare şetrar, documentul nefăcînd nici o menţiune în ceea ce priveşte căsătoria sa [26].

Trebuie avut apoi în vedere şi faptul că fiii lui Radu Furcovici şi ai Caplei şi anume Ivaşcu şi Albu Golescu sînt atestaţi fără dregătorii în 1557 aprilie 8 [27], iar cu funcţii din

---

Basarab este pusă în august 1544 şi apoi înlăturarea acestuia în octombrie anul citat (cf. I. Radu-Mircea, *art. cit.*, p. 461). Datele au fost astfel stabilite şi pe baza informaţiei epigrafice de pe pietrele de mormînt ale lui Stroe Pribeagul, de la m-rea Găiseni, j. Dîmboviţa şi a lui Stanciu vistierul de la Schitul Verbila din j. Prahova, unde se arată că ei au pierit în domnia lui Radu Paisie în luna octombrie 1544 (cf. St. Nicolaescu, *art. cit.*, p. 213—214). Presupunem în legătură cu datele epigrafice amintite, că boierii ostili voievodului, prinşi în lupta de la Fîntîna Ţiganului, la sfîrşitul primăverii lui 1544, au fost osîndiţi la moarte ulterior, în octombrie.

[19] Cf. doc. nr. 69, p. 91. Anul deşi corespunde cu Divanul domnesc nu poate fi acceptat; documentul a fost redactat ulterior evenimentelor menţionate, fie printr-o eroare a grămăticului sau mai de grabă datorită unor interese ale lui Radu Furcovici vistierul.

[20] Data a fost acceptată şi în cercetări mai noi (cf. Sebastian Tudor, *Goleştii în istoria Ţării Româneşti în secolele XIV—XVI*, în „Stud. şi com.", Focşani, II (1979), p. 72—73).

[21] Toponimic pentru care s-a propus şi o nouă identificare — faţă de aceea cunoscută, din jud. Prahova şi anume de către I. Nania, *Date noi privind lupta de la Fîntîna Ţiganului*, în „Stud. şi art. de ist.", VII(1965), p. 376—377, care se referă la locul situat lîngă Leşile şi Teiu, din j. Argeş, nu departe de drumul ce vine de la Tîrgovişte—Găeşti, către Slatina. Autorul îşi întemeiază afirmaţiile pe existenţa aici a unei Fîntîni a Ţiganului şi a altor vestigii databile după 1543, care stau mărturie unei lupte.

[22] Cf. doc. nr. 70, p. 92. Ultima atestare în Divan a lui Stroe Pribeagul este din 1539 mai 27 (cf. doc. nr. 77, p. 103), prin urmare din aceeaşi vreme în care figurează pentru ultima oară între sfetnicii domnului şi Şerban banul din Izvorani răzvrătit şi el, după cum am mai arătat.

[23] Cf. doc. nr. 69, p. 91.

[24] Cf. doc. nr. 110, p. 140. Căsătoria lor a avut loc în mod cert în timpul lui Radu Paisie deoarece într-un act din 1557 nov. 20 se precizează că jupaniţa Caplea era „fată tînără" în domnia lui „Vintilă vodă" (cf. *DIR, veac. XVI, B. Ţara Rom.*, III (1551—1570), Buc., 1952, doc. nr. 88, p. 76).

[25] Cf. E. Nicolescu, *Familia Golescu. Studiu istoric şi genealogic (1450/70 — 1700)*, în „Rev. ist. arh. fil.", IV (1902), p. 133—136.

[26] Cf. doc. nr. 110, *loc. cit.* Menţionăm totodată că într-un act datat din ⟨1541—1544⟩ aprilie 20, Radu Paisie întărea lui Borcea mare şetrar soţul Calei şi lui Radu Furcovici vistierul averile lui Manea Perşanul vornicul şi ale lui Vlaicu logofătul din Piscani, la Vierăş, Mărăcineni şi Goleşti, averi pe care Vlaicu logofătul le luase „în puterea lui" (cf. doc. nr. 109, p. 139). Precizăm că o parte de moşie de la Goleşti şi Mărăcineni îi fusese întărită în 1541 şi jupaniţei Caplei, cu prilejul înfierii ei (cf. doc. nr. 110). În legătură cu Vlaicu mare logofăt din Piscani, tăiat din porunca lui Radu Paisie — după cum se arată în Letopiseţul ţării — (cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV—XVII*, Buc., 1971, p. 104), precizăm că el nu a fost înhumat la m-rea Valea, j. Argeş, ci, probabil, nepotul său Vlaicu logofătul, fiul lui Mihnea pîrcălabul, piatra mormîntală avînd data certă 1582 (7090) mai 29 (după lectura lui H. Chircă — text la Colectivul de Inscripţii, din Institutul de Istorie „N. Iorga").

[27] Cf. vol. *DIR, veac XVI, B. Ţara Rom.*, III, doc. nr. 66, p. 54 (cf. şi N. Stoicescu, *vol. cit.*, p. 60—61 şi 62).

1568 [28]. Mai mult de atît, precizarea de pe piatra de mormînt a lui Albu Golescu, mare clucer, mort în lupta de la Jilişte la 1574 — că avea atunci „ani 23" [29], ne ajută să stabilim, cu probabilitate, timpul cînd s-a născut — către 1550—1551 [30]. Cele relevate mai înainte ne determină să credem că momentul căsătoriei Caplei cu Radu Furcovici vistierul trebuie aşezat după 1540.

Dealtfel, actul din 1538 noiembrie 17 nu este singurul care ridică semne de întrebare asupra datei sale. Amintim astfel că cel din <1542—1543> octombrie 23 [31] punînd în evidenţă tot „dreapta slujbă" a lui Radu Furcovici, răsplătit de Radu Paisie pentru că reuşise să aducă la Turnu Nicopolei visteria voievodului, după „cea dintîi luptă cu Stroe Pribeagul", priveşte, probabil, evenimentele din primăvara anului 1544.

Observăm apoi — legat de menţiunea din text relativ la dania ce-i fusese acordată „să-i fie satele Poienarii şi Cheianii şi Căpăţînenii, cu tot hotarul" [32] — că printr-un alt act din 1544 martie 15 [33], Radu Paisie dăruia pe Drăghici spătarul din Mărgineni şi pe Udrişte mare vistier cu „ocina din Căpăţînenii cei de lîngă Poenari, jumătate" sate ce „s-au ales domneşti", pentru „credincioasă slujbă" [34]. Aflîndu-ne în faţa unei copii, cu o dată inexactă, posibil şi cu unele lipsuri, din vremea înregistrării ei în condica mănăstiriirii Vieroş [35], nu vom mai stărui asupra sa, considerînd că publicarea sistematică, în continuare a actelor epocii medievale în noua serie a corpusului — în care sînt continuu încorporate numeroase texte inedite — va crea posibilitatea sporirii informaţiilor necesare soluţionării problemelor aflate acum în discuţie.

Faţă de studiile, editate pînă în prezent, consacrate domniei lui Radu Paisie — la care ne-am referit — sau în ce priveşte vremea lui Mircea Ciobanul, materialele incluse în acest volum pot contribui la mai buna înţelegere a proceselor petrecute în structura societăţii româneşti de atunci, în legătură cu ridicarea şi afirmarea unor noi mari dregători sprijinitori ai domniei, relativ la frămîntările facţiunilor boiereşti şi atîtea alte aspecte.

Vom aminti astfel actul din 1543 septembrie 17 de reconfirmare a enoriei Episcopiei de Buzău peste jud. Buzău, Rîmnicu Sărat, Săcuieni şi Brăila [36] — unde cu cîţiva ani mai înainte fusese instituită asupra unei părţi din teritoriu raiaua turcească a Brăilei [37].

Relevăm apoi că din domnia lui Mircea Ciobanul şi anume de la 1549 mai 3 datează şi primul document în care este citat „Negru vodă cel Bătrîn" [38], din descrierea arheografică a căruia a fost omisă bibliografia [39], printr-o eroare mecanică.

Apreciem că fondul documentar pus la îndemîna specialiştilor de colectivul editorial al volumului va ajuta la cunoaşterea mai aprofundată a realităţilor vieţii societăţii româneşti în timpul lui Radu Paisie şi Mircea Ciobanul, perioadă în care se intensifică raporturile dintre cele trei state situate de o parte şi de alta a Carpaţilor [40].

Constantin Bălan

---

[28] Cînd puteau să aibă în jur de 20 de ani; pentru dregătoriile deţinute de ei să se vadă şi N. Stoicescu, *vol. cit.*

[29] Cf. N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Buc., 1905, p. 145.

[30] Informaţia privind vîrsta acestuia, chiar dacă nu reflectă fidel realitatea, credem că nu este departe de adevăr.

[31] Cf. doc. nr. 133, p. 166, act păstrat în copie sub data „7055", corespunzătoare anului 1546, cînd Radu Paisie nu mai era în scaun; editorii volumului l-au redatat după Divanul domnesc.

[32] *Ibidem*

[33] Cf. doc. nr. 159, p. 195.

[34] *Ibidem.*

[35] Cf. *doc. cit.*, nr. 133, p. 166—167.

[36] Cf. doc. nr. 150, p. 185—186.

[37] Cf. I. Radu-Mircea, *art. cit.*; cf. şi C. C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1968.

[38] În legătură cu Negru vodă să se vadă şi N. Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei româneşti. Legendă şi adevăr istoric*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 97—164.

[39] Cf. A. Busuioceanu, *Două documente inedite din Ţara Românească din secolul al XVI-lea* în S.M.I.M., IX (1978), p. 67—68.

[40] Pentru aceste aspecte cf. Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, Bucureşti, 1980.

Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, vol. XI (1356—1360), sub red. acad. Ştefan Pascu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1981, LXIV + 659 p.

Apărut la scurt timp după volumul al X-lea al seriei *C. Transilvania* al colecţiei fundamentale a medievisticii româneşti, *Documenta Romaniae Historica*, volum care înmănunchia documentele istorice transilvănene între anii 1351—1355, volumul al XI-lea, întocmit de un colectiv de specialişti clujeni îndrumaţi de acad. Ştefan Pascu, încorporează textul a 548 de documente emise în anii 1356—1360. O minuţioasă şi îndelungată muncă de depistare, transcriere, adnotare critică, identificări de denumiri de locuri şi nume de persoane, de critică paleografică, diplomatică, sigilografică şi istorică a fost depusă de colectivul de autori pentru a reda istoriografiei textul acestor importante documente.

Informaţia istorică conţinută de piesele documentare incluse în volum prezintă o deosebită importanţă datorită proceselor istorice semnificative pentru acest răstimp istoric reflectate în textul lor: întărirea proprietăţii feudale prin numeroasele danii de moşii, creşterea numerică a păturii nobiliare din Transilvania, evoluţia situaţiei social-economice şi politice a cnezilor şi voievozilor români din Haţeg, Hunedoara, Făgăraş sau Maramureş — din zona din urmă tocmai în aceşti ani are loc „descălecarea“ lui Bogdan voievodul în Moldova —, rezistenţa românilor în faţa catolicismului, dar şi îmbrăţişarea acestuia de către unii cnezi şi voievozi români, dezvoltarea tîrgurilor şi oraşelor Translivaniei, comerţul acestora.

După cum se precizează şi în *Prefaţă*, volumul oferă „o cunoaştere mai bună a unor probleme ştiute şi pînă acum, o contribuţie nouă cu privire la unele probleme necunoscute“.

Respectînd principiile moderne de editare a documentelor istorice, volumul este prevăzut cu o listă a documentelor greşit datate în ediţiile vechi, indice onomastic şi toponimic, indice de materii, fotocopii după piesele mai importante.

Noul volum de documente istorice medievale referitoare la Transilvania cu care este dotată istoriografia românească constituie, totodată, un argument asupra seriozităţii muncii depuse de colectivul de autori, garanţia faptului că această colecţie face paşii necesari înainte pentru împlinirea obiectivelor pentru care a fost pornită.

Nicolae Edroiu

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Fondator Franz Zimmermann, vol. VI, 1458—1473. Documentele nr. 3 099 — 3 979, cu 8 facsimile. Publicat de Gustav Gundisch în colaborare cu Herta Gündisch, Gernot Nussbächer şi Konrad G. Gündisch, Edit. Academiei, Bucureşti, 1981, LV + 628 p.

La numai 6 ani de la apariţia celui de al V-lea volum, în 1975, colecţia monumentală a medievisticii din ţara noastră, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* îşi vede apărut şi cel de al VI-lea volum, în care sînt adunate 880 de documente (numerele 3 099 — 3 979 ale colecţiei) dintre anii 1458—1473. Prin prestaţia ştiinţifică deosebită a colectivului de specialişti condus de profesorul Gustav Gündisch, de numele căruia sînt legate şi volumele IV—V, colecţia de documente istorice referitoare la populaţia din Transilvania se apropie de sfîrşitul secolului al XV-lea, punînd la dispoziţia istoricilor o bogată informaţie istorică. Publicat după principii moderne, dotat cu aparat ştiinţific solicitat de această categorie de lucrări, volumul conţine un număr de 404 documente publicate acum pentru prima oară, 253 dintre acestea *in extenso*. Colectivul de editori a lucrat după originalul sau copiile contemporane a 769 de piese date în volum, cu excepţia celor păstrate doar în copii tîrzii şi ale căror originale au fost distruse sau sînt considerate astăzi dispărute.

Informaţia istorică oferită de documentele inserate în volum este preţioasă şi diversă. Unele piese surprind aspecte social-economice: obligaţiile ţărănimii aservite şi a celei libere de pe Pămîntul crăiesc, raporturile comunităţilor săseşti cu nobilimea din comitate, proprietatea feudală, activitatea meşteşugarilor saşi din principalele oraşe ale Transilvaniei şi a negustorilor, atît unii, cît şi ceilalţi obţinînd tocmai acum statute şi privilegii din partea regelui Matiaş Corvin şi a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. Pe baza acestora, negustorii saşi extind comerţul — îndeosebi cel de tranzit —, cu Moldova şi Ţara Românească, prezenţa lor în această perioadă în ţările din centrul şi apusul Europei continuînd o realitate mai veche.

Numeroase documente aruncă apoi lumini asupra politicii fiscale şi financiare a regalităţii, situaţiei clerului săsesc, asupra unor aspecte cultural-artistice. Este surprins procesul de omogenizare a comunităţilor săseşti, care va duce la constituirea acelei „Universitas saxonum", formă de organizare a tuturor comunităţilor autonome ale saşilor din Transilvania şi care va avea un rol important în evoluţia ulterioară a acestora.

Nu în ultimul rînd, documentele incluse în volum reflectă comunitatea de interese şi acţiunile întreprinse în comun de către Transilvania, Ţara Românească şi Moldova împotriva pericolului otoman. La nivelul celor trei ţări a devenit o realitate acţiunea comună împotriva expansiunii Imperiului otoman, acţiune izvorîtă din opinia clarvăzătoare că numai împreună, uniţi într-un front antiotoman mai larg, lupta de apărare a statelor şi popoarelor nord-dunărene poate avea rezultate favorabile.

Nicolae Edroiu

I.D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timişoara 1980, 2 vol., 1 148 p. + 72 il.

De mai bine de un deceniu, Editura Mitropoliei Banatului scoate de sub teascurile sale o serie de cărţi de istorie, nu numai de interes provincial sau bisericesc, ci de interes cultural-naţional. Menţionăm doar cîteva din ele, cum sînt culegerile de studii de istorie politică şi socială *Centenarul independenţei de stat a României* (1977), *70 de ani de la răscoala din 1907* (1977), valorosul instrument de lucru *Bibliografia localităţilor şi monumentelor medievale din Banat* (1973), de Nicolae Stoicescu; apoi lucrări de istoria artei şi culturii, ca *Bisericile de lemn ale Banatului* (1972), de Ioana Cristache-Panait şi Florica Dimitriu, *Mănăstiri bănăţene* (1976), de Ion B. Mureşianu, *Monografia Mitropoliei Banatului* (1977), de I.D. Suciu, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei* (1979), de Florian Dudaş, *Arta veche a Banatului* (1981), de I.D. Ştefănescu şi încă altele, dar de interes mai restrîns.

Fără îndoială, de cea mai mare importanţă pentru istorici din lucrările tipărite de sus-amintita editură, este cea a cunoscuţilor istorici I.D. Suciu şi R. Constantinescu. Cele 693 de documente tipărite în cele două volume se întind pe mai bine de un mileniu de istorie a bogatei şi frumoasei provincii istorice a ţării, care este Banatul. Din ele, 76 se referă la veacurile VI—XVI şi sînt în general cunoscute, iar 617 la veacurile XVIII—XX, foarte multe fiind inedite. Unele apar numai în rezumat.

Din punct de vedere al conţinutului, documentele sînt departe de a reflecta numai ceea ce titlul sugerează; ele cuprind bogate date de istorie economică, socială şi mai cu seamă politică şi culturală a întregului Banat şi a unei bune părţi din Crişana. Deşi spaţiul care ne este rezervat nu ne îngăduie o prezentare mai largă, nu putem să nu subliniem cîteva din aspectele mai deosebite ale frămîntatului trecut al ţării Banatului.

Socotim importante în primul rînd datele statistice de caracter demografic cuprinse în catagrafiile reproduse mai ales în primul volum (vezi doc. nr. 119, 120, 131, 132, 134, 139, 145, 146, 326, 338 ş.a.). Apoi relevarea în unele acte a însemnatelor mişcări social-politice care au cuprins Banatul, cum ar fi răscoala antihabsburgică din 1737—1739, răsunetul răscoalei lui Horea şi al Supplexului în Banat, şi mai cu seamă revoluţia din 1848, cu date nu numai contemporane, ci şi din anii următori, 1852—1854 şi chiar 1879.

Foarte multe din documente se referă la dezvoltarea culturii bănăţene, la relaţii culturale cu alte provincii româneşti, ca de pildă cărţile trimise de episcopul de Rîmnic, Grigore, în Banat, circulare ale capilor bisericii cu îndemnuri la învăţătură, unele extrase din circularele cronicarului Nicolae Stoica de Haţeg, tipărirea de cărţi româneşti la Viena, apoi activitatea culturală a unora dintre scriitorii iluminişti bănăţeni. Întîlnim în actele tipărite numele şi activitatea aproape a tuturor personalităţilor Banatului, cu un trecut de mare merit în istoria politică, socială şi culturală a provinciei. Amintim astfel pe Nicolae Stoica de Haţeg, Damaschin Bojîncă, Constantin Diaconovici-Loga, Paul Iorgovici, Moise Nicoară, Dimitrie Ţichindeal, Eftimie Murgu, Vincenţiu Babeş, Traian Doda, Atanasie Marienescu, Iona Popasu, Filaret Musta, Nicolae Popea, Coriolan Brediceanu, Valeriu Branişte, Ion Vidu şi mulţi alţii.

Este de asemenea evidenţiată în acte lupta românilor pentru o biserică antonomă în Banat şi Crişana, împotriva miopiei unor ierarhi, care, prin măsuri anacronice, căutau

să împiedice dezvoltarea culturală firească a românilor de pe aceste meleaguri. Astfel, aceşti capi vremelnici ai bisericii încercau în 1853, ba chiar şi în 1862, să interzică scrisul românesc cu caractere latine, ca şi înlocuirea cuvintelor de origine slavă cu cuvinte de origine latină; apoi, abonarea românilor la „Gazeta de Transilvania", ş.a. Ceva mai tîrziu, în 1908, mai multe documente reflectă lupta bănăţenilor pentru menţinerea şcolilor confesionale româneşti.

Pentru sublinierea importanţei documentelor publicate, nu putem să nu reproducem şi cîteva fragmente, care ne-au impresionat mai mult. Astfel, în 1807, cîţiva învăţaţi bănăţeni, între care şi Dimitrie Ţichindeal, cer împăratului din Viena drepturi pentru „buna învăţătură a tinerimii", un director şcolar român ş.a. Ei afirmă: „Noi ca urmaşi fără putinţă de tăgadă ai colonilor romani, aduşi în Dacia de împăratul Traian la anul 105 . . . am apărat şi apărăm această ţară [Imperiul habsburgic] de orice năvăliri vrăjmaşe". În încheiere, mai afirmă că: „. . . scînteia virtuţii strămoşeşti nu s-a stins întru naţiunea noastră, ci numai din pricina lipsei educaţiei n-a dat lumină, dovedind că sînt spre cel mai mare folos al binelui de obşte, adevăraţi urmaşi ai romanilor" (nr. 239). În 1814, „neamul românesc" din eparhia Aradului cere împăratului Francisc I numirea unui episcop român, afirmînd, între altele că „Românii cu locuinţa în părţile Ungariei cele dincolo de Tisa şi în tot Ardealul, care de demult se cheamă Dacia, mai nainte de a lua ungurii stăpînirea în părţile acestea, cu mulţi ani sunt mai vechi". Cu toată vitregia vremurilor, „naţia românească întru fiinţa sa nu a încetat" (nr. 263). Pentru neînfricarea celui care a fost Moise Nicoară, în plină dispută cu superiorii săi, ca şi pentru virulenţa expresiilor, redăm un scurt pasaj din răspunsul său la sentinţele date de arhimandritul de la Vîrşeţ împotrivă-i: „Crede-mă, domnule părinte, că atîta măgărie ai arătat prin toată decurgerea circulariului aceluia . . . cît vericine cu cunoştinţă despre măestria scrierii şi cu idei lămurite de limbă românească nu poate să nu se mire . . de atîta nepricepere". În încheiere „una am să-ţi zic: adecă că io te declar formaliter înaintea consistoriului. . . pe domnia ta, domnule administratore, măgarul măgarilor. . . " (nr. 275). De o însemnătate deosebită considerăm scrisoarea cunoscutului om politic bănăţean Aurel C. Popovici către Valeriu Branişte (nr. 641) şi care aruncă o lumină nouă asupra personalităţii istoricului Ion Sîrbu. La 10 noiembrie 1909, cînd cel care scrisese cea mai bună monografie despre Mihai Viteazul, ca şi despre Matei Basarab, se retrăsese deja de cîţiva ani ca preot în Rudăria natală, şi cînd se pregătea alegerea unui nou episcop la Caransebeş, în urma decesului lui Nicolae Popea, iată ce scrie A.C. Popovici: „Dragă Valeriu, Nu ştiu ce gînduri aveţi cu privire la alegerea de episcop la Caransebeş. Ca bănăţean şi ca român, port şi eu un viu interes pentru această alegere. Cred că nu-mi vei lua în nume de rău dacă ţin să mă adresez ţie şi să-ţi atrag atenţia asupra singurului candidat posibil, din punctul de vedere al politicei *de mîine* . . . Avem mulţi candidaţi, dar mi se pare că tocmai pe *cel mai vrednic* prin cultura sa europeană istorică-politică şi prin energia sa de muncă l-aţi uitat şi-l uitaţi pentru vechiul motiv că e proroc în patria lui, pentru că cei ce-l cunosc nu-l cunosc decît superficial, după aparenţe înşelătoare. Vroi să vorbesc de dr. Ioan Sîrbu. Ori şi care ar fi opiniile pripite ale celor mărunţi cari nu-l cunosc, eu îl cunosc din liceu, ori şi care ar fi dificultăţile ce li se vor fi părînd unora şi altora, eu cred că e *o datorie* pentru bănăţeni să scoată pe acest om de *extraordinară valoare* la iveală şi să-i dea putinţă de a lucra precum puţini vor fi putînd să lucreze". Aceste cuvinte de frumoasă apreciere despre istoricul bănăţean, lăsat încă şi azi în prea multă uitare, sînt cît se poate de ilustrative, dovedind că în modestia lui, în lipsa unor manifestări zgomotoase, Ion Sîrbu era un om adevărat, un bun patriot, de la care se aştepta mult, şi, adăugăm noi, un mare istoric.

Atragem atenţia şi asupra cuvîntării lui Cornel Corneanu, ţinută al Caransebeş în 25 octombrie 1919 (nr. 659), în care, în cuvinte vibrante, se dă glas aspiraţiilor de unitate ale românilor bănăţeni.

Documentele sînt redate în limba lor originală, română, latină, germană, sîrbă, cele din urmă însoţite de traduceri într-o aleasă şi frumoasă limbă românească. Asupra fidelităţii traducerilor din limba slavo-sîrbă a secolelor XVII — XIX avem însă serioase rezerve; pe cele cîteva documente pe care le-am urmărit, am reţinut destul inexactităţi, neglijenţe, greşeli, omisiuni, care nu de puţine ori alterează sensul din documentul original. Nu stăruim asupra acestui aspect, poate vom reveni cu alt prilej.

Făcînd abstracţie de aceste referiri la unele slăbiciuni ale ediţiei, ca istoric şi editor de izvoare nu pot să nu subliniez munca deosebit de dificilă de depistare, culegere, selectare, transcriere şi traducere a documentelor întreprinsă de alcătuitorii ediţiei, ca şi pri-

ceperea în redarea lor şi să nu-mi exprim gratitudinea pentru apariţia acestei lucrări, adevărat act de cultură naţională. Sînt de asemenea de remarcat excepţionalele condiţii grafice ale lucrării, ca şi calitatea deosebită a ilustraţiilor.

Adăugăm că împărtăşim întru totul opiniile favorabile asupra ediţiei, exprimate de dr. Nicolae Corneanu în „Precuvîntare".

D. Mioc

COSTIN FENEŞAN, *Documente medievale bănăţene (1440—1653)*, Edit. Facla, Timişoara, 1981, 220 pag. + 12 pl.

Orice ediţie de documente privind trecutul Banatului — cu condiţia ca ea să satisfacă, fireşte, exigenţele ştiinţifice — se cuvine salutată cu căldură: despre acest colţ de pămînt românesc în a cărui multiseculară istorie medievală se aglomerează episoade şi experienţe de cel mai mare interes, dispunem de un număr restrîns de surse tipărite. Volumul editat de Costin Feneşan va aduce, aşadar, lumini noi asupra trecutului bănăţean; editorul este un istoric care, prin hărnicia şi acribia sa, şi-a cîştigat la anii săi tineri un nume ce înseamnă o garanţie de seriozitate ştiinţifică; el a adus, în acelaşi timp, contribuţii de valoare la studiul istoriei Banatului medieval. Volumul care face obiectul acestei prezentări este rodul unei exploatări sistematice, la capătul căreia 84 de documente sînt pentru prima dată tipărite; li se adaugă alte 8, de mare interes, republicate, întrucît nu au fost editate satisfăcător sau se află în publicaţii greu accesibile. Documentele au un conţinut variat, mergînd de la acte de donaţie sau de înnobilare emise de cancelariile regală sau princiară pînă la acte de vînzare-cumpărare şi testamente. Criteriul fundamental al selectării lor a fost surprinderea, fie cît de măruntă, a unui aspect din viaţa populaţiei româneşti majoritare în această provincie. *Introducerea* semnalează competent şi informat perimetrul problemelor de istorie bănăţeană, care se reflectă în textele incluse în volum: aspecte economico-sociale sau instituţionale din cele opt districte româneşti privilegiate, sau din alte districte româneşti, fără de privilegii şi imunităţi, informaţii despre familiile româneşti nobile din secolele XV—XVII, prezenţa românilor în dregătorii, iobăgia şi formele ei specifice în zonele Caransebeşului şi Lugojului, relaţiile lui Mihai Viteazul cu românii bănăţeni, economia provinciei etc. Volumul cuprinde textul în originalul latin sau maghiar, urmat de traducerea românească şi însoţit de descrierea arheografică. Lectura lor confirmă încheierea desprinsă de editor din documentele publicate: „existenţa în evul mediu a unei *ţări romîneşti a Banatului*, destoinicia locuitorilor ei dintotdeauna — românii, vieţuind după rînduiala şi obiceiurile strămoşeşti transmise din veac în veac" (p. 14). Costin Feneşan a înzestrat istoriografia noastră cu un mic tezaur de ştiri preţioase, prezentate sub aspectul tehnicii de editare în chip exemplar.

Fl. Constantiniu

ILIE CORFUS. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1979, 450 p.

Prin extraordinara bogăţie de informaţie pe care o aduce, acest volum este cea mai importantă publicaţie de documente din ultimii 30 de ani. Valoarea documentelor care ni se prezintă astăzi ţine de două împrejurări: caracterul lor *inedit* (editorul arată în introducere, p. XII: „izvoarele adunate în volum sînt necunoscute, nefiind publicate nici la noi, nici în Polonia" — cu unele excepţii: de exemplu, doc. nr. 9, 41, 55, 79, 86) şi interesul lor propriu, covîrşitoarea lor majoritate reprezentînd-o *corespondenţa politică* schimbată între Moldova şi Polonia în perioada 1536—1600, în total 232 de documente, între care, de asemenea, şi scrisori ale sultanilor sau ale înalţilor demnitari otomani păstrate în traducere polonă, ori instrucţiuni către solii regali la Poartă.

Concisă şi precisă, introducerea comentează materialul editat, schiţînd liniile mari ale evoluţiei raporturilor Poloniei cu principatul românesc vecin şi, îndeosebi, adaugă utile îndreptări bibliografice cu privire la ediţiile precedente ale documentelor de interes

comun atît în Polonia, cît şi în România din secolul al XIX-lea, cu impunătoarele sale colecţii, şi pînă la cele mai recente contribuţii răzleţe. Dealtfel, cunoaşterea sistematică a aceloraşi izvoare stă şi la baza studiului lui I. Corfus, *Informaţii despre români în vechi ediţii polone de documente* publicat în „Revista de istorie", 31,1978, 3, p. 481—504.

Examinînd acum noua şi îmbelşugata recoltă de documente, un mare număr de fapte şi nume necunoscute ies la iveală şi din aceasta cîştigă mult cunoaşterea întregii epoci. Volumul se deschide în preajma sfîrşitului primei domnii a lui Petru Rareş. În iunie 1538 e menţionat un pretendent la tronul Moldovei, Iliaş, „dux Helias", care se găsea atunci la Cameniţa. Este desigur nepotul lui Petru Aron şi fiul acelui Ilie decapitat în 1501, deci un om în vîrstă de vreme ce încercase din 1504 să ia succesiunea lui Ştefan cel Mare (Şt. S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice*, SMIM, VIII, 1975, p. 186). Despre Ştefan Lăcustă, regele Sigismund I scria în anul următor că „se dă drept român" („Valachum profitetur sed cuius sectae sit non satis certum habemus"), ceea ce, deopotrivă cu declaraţiile de mai tîrziu ale boierilor împotriva domnului „turc", arată cu cîtă bănuială era privit acesta. De la el avem şi tratatul de pace şi bună vecinătate încheiat în aprilie 1539, într-o traducere polonă („de rutheno", adică din slavoneşte, nu „din limba ruteană", p. 16). Dispoziţiile acestui act se referă la stabilirea hotarului, libera circulaţie a negustorilor şi mărfurilor, rezolvarea conflictelor de frontieră, schimbul de prizonieri (cei rămaşi în captivitate după luptele lui Rareş cu polonii, poate chiar din 1531, de la Obertyn), situaţia juridică a proprietăţilor deţinute de locuitorii din Moldova pe teritoriul polon — mai cu seamă, în apropierea graniţei — şi măsuri luate pentru a împiedica fuga din Moldova a robilor (ţigani, tătari) sau din Polonia a ţăranilor şerbi. De restituirea acestor fugari era vorba, după cum reiese din comparaţia cu proiectul de tratat moldo-polon redactat de comisarii lui Ferdinand I, ca arbitri ai conflictului, la 15 iulie 1537 (Hurmuzaki, II/1, p. 138—143). În treacăt fie zis, textul din Hurmuzaki, II/4, p. 187—189, datat 20 februarie 1539, nu e tratatul propriu-zis, ci o plenipotenţă acordată de Sigismund lui Tarnowski ca să încheie pacea; deci, de corectat ceea ce se susţine la p. 19, n. 1. În volum, acesta este primul document dintr-o serie căreia-i aparţin angajamentele asemănătoare asumate de Iliaş Rareş (1547), Alexandru Lăpuşneanu (1553) şi Despot (1563). Ultimele două, de altfel, sînt aproape identice, cu repetarea textuală a unor paragrafe întregi.

O expresie interesantă a cunoştinţelor răspîndite în Polonia de cultură umanistă cu privire la originea latină a românilor se află în scrisoarea lui Sigismund I din aprilie 1539, în care Moldova este numită „Romanorum quondam colonia". Afirmaţia nu are nimic surprinzător, la un sfert de veac după mărturia lui Jan Laski („dicunt se esse Romanorum quondam milites"), comentată în istoriografia noastră de N. Iorga, Ş. Papacostea şi A. Armbruster.

Dintre informaţiile în legătură cu domnia lui „Lăcustă", unele dezvăluie intenţia regelui Poloniei de a prelungi captivitatea lui Rareş în Transilvania (doc. nr. 14, 17, 19, 22, finalul ambiguu al scrisorii de la 31 decembrie 1539 sugerînd chiar, cu precauţie, să fie otrăvit; cf. Hurmuzaki, II/4, p. 211). Atunci cînd Sigismund semnalează construcţia de către turci a unei cetăţi „in Valachia, non procul a Belgrado" (tradus de editor, p. 19: „în Ţara Românească, nu departe de Belgrad"), e vorba în realitate de Moldova şi de Cetatea Albă. Localizarea fortificaţiei respective ar fi, după N. Iorga, *Studii istorice*, Bucureşti, 1900, p. 321, n. 3. la Tighina, de-acum înainte Bender.

S-ar fi cuvenit poate semnalat că o scrisoare cu aceeaşi dată (6 martie 1539), cu acelaşi destinatar (Albert al Prusiei) şi aproximativ acelaşi conţinut, reprodus pe alocuri cuvînt cu cuvînt faţă de aceea publicată aici sub nr. 9, dar semnată de episcopul Ioan de Cracovia, a fost editată de N. Iorga, *op. cit.*, p. 319—320.

O altă problemă ridică scrisoarea lui Sigismund către Ştefan Lăcustă de la 26 octombrie 1539 (doc. nr. 18), deja cunoscută. După ce N. Iorga o menţionase în *Istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1937, p. 397, n. 2, citînd: „Teodor Holban, *Documente şi regeste din sec. XVI* (supt presă)" T. Holban n-a ajuns să o publice decît 40 de ani mai tîrziu, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»", XIII, 1976, p. 286. Oricine poate vedea că ediţia lui I. Corfus e superioară, dar credem că era necesară o trimitere la contribuţia predecesorului său. Acelaşi este cazul doc. nr. 24 („Anuarul", p. 286, incomplet datat) 31 (citat de N. Iorga, *op. cit.*, p. 401, n. 6, dar inexistent în ediţia T. Holban), 32 („Anuarul", p. 286—288, datat din decembrie 1540, dar în realitate din martie — aprilie 1541), 38 (Ibidem, p. 289, cu erori de lectură şi incomplet), 41 (Ibidem, p. 289—290, incomplet transcris şi datat din iunie 1541, pe cînd I. Corfus rectifică data: 22 ianuarie 1542), 52 (Ibidem, p. 291—292, cu greşeli de transcriere şi incomplet, dar Sf. Ioan, după calendarul catolic, este sărbătorit la 24 iunie aşa încît nu se poate accepta data de 6 ianuarie, atribuită de I. Corfus), 54 (Ibidem, p. 292,

redus la cîteva rînduri), 56 (Ibidem, p. 294), 60 (Ibidem, p. 293, mult prescurtat), 66 (Ibidem, p. 295, rezumat în limba română), 68 (Ibidem, p. 296, mult prescurtat şi datat de editor din decembrie 1546 însă, în realitate, de la 14 iulie 1547).

De comparat apoi doc. nr. 69 cu „Anuarul", p. 298 (nr. 43), pentru socotelile întreţinerii solilor Petru Cîrcă şi Neculai Burlă în Polonia, în 1547. Răspunsul lui Sigismund al II-lea August, la 11 mai 1551, la solia lui Ghenghea Şeptilici şi Avram din Hotin (nr. 76) a apărut, sub formă de regest, în „Anuar", p. 302. De asemenea, doc. nr. 78 a mai fost publicat de T. Holban (Ibidem, p. 302). În general însă, documentele editate acum de I. Corfus nu fuseseră decît sumar, şi uneori inexact, regestate, după aproximativa lor descifrare (nr. 80, în „Anuar", p. 304; nr. 85, în „Studii", 18, 3, 1965, p. 670—672; nr. 149, în „Anuar", p. 311—313, şi în mai vechiul articol al lui T. Holban, *Noi pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, „Revista istorică", XXIV, 4—6, 1938, p. 154; nr. 151 în „Anuar", p. 316—318, ; nr. 154, Ibidem, p. 320—322; nr. 155, Ibidem p. 319; nr. 159, Ibidem, p. 324). Datele şi chiar identificarea emitenţilor diferă, pentru a nu mai vorbi de indicarea cotelor de arhivă. De pildă, în ultimul caz amintit şi la doc. nr. 139, cu mari deosebiri de traducere.

Se poate spune, aşadar, că unul din foloasele aduse de recenta publicaţie a lui I. Corfus este restabilirea conţinutului şi rectificarea datării unor documente puse în circulaţie de mai multă vreme şi care, în forma în care erau cunoscute, ar fi putut induce în eroare pe istorici.

Printre concluziile care se impun la lectura materialului cules aici este şi aceea că Polonia a urmărit cu stăruinţă anexarea sau, dacă împrejurările n-o îngăduiau, păstrarea bunelor relaţii cu Moldova, într-o situaţie pe care diplomaţia de mai tîrziu o va denumi „stat-tampon", preferată vecinătăţii directe cu Imperiul otoman. Ca atare, politica polonă a intervenit chiar la Poartă în apărarea intereselor de stat ale Moldovei. E vorba de aşezarea noului hotar între 1538 şi 1541: din documente reiese că teritoriul ocupat de turci era mult mai mare decît sangiacatul Tighinei, cuprinzînd jumătate din „ţara de jos". Numai din această regiune, românii au luat, în 1540, 68 000 de oi! O sporire a haraciului, mai însemnată decît s-a crezut pînă nu demult, a fost determinată de răscumpărarea teritoriului în litigiu. Pare curios că Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538—1574* (AIESEE Bulletin, X, 2, 1972, p. 235—236), luînd în discuţie alte motivări ale creşterii tributului, o ignoră tocmai pe aceasta. C. Rezachevici, în volumul editat de Leon Şimanschi, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 208, n. 13, are dreptate să atragă atenţia că s-a plătit şi o dare excepţională, independentă de obligaţiile normale.

Dacă data documentului nr. 24 este exactă, acel Alexandru, „fiul voievodului Moldovei", este fiul lui Ştefan Lăcustă, menţionat dealtminteri şi în documentele interne, care rămăsese la Constantinopol. Hatmanul Mihul era şi el acolo, însărcinat cu o misiune la Poartă în primăvara anului 1540. E interesantă şi menţiunea faptului că Toma, logofăt în 1538—1539, apoi vistier în 1541—1543, era nepotul de soră al unui pîrcălab de Soroca, ce rămîne de identificat. Reţinem informaţia, provenind de la imbrohorul Husein aga, că Petru Rareş şi-a făcut intrarea în Suceava la *10 martie* 1541, deci în ajunul execuţiei boierilor, pe cînd pînă acum s-a crezut că la 22 februarie (vezi C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 203). Doc. nr. 30, o scrisoare a lui Husein din *aprilie* 1541, corespunde poruncii sultanului din *Исторические связу между народов ссср и Румыний* I, Moscova, 1695, p. 115—116.

Poate dezvăluirea cea mai de preţ din volum este corespondenţa inedită a lui Rareş, nouă scrisori, dintre care şapte adresate de-a dreptul lui Sigismund I al Poloniei. Ele au toate stilul atît de caracteristic al fiului lui Ştefan cel Mare, remarcabil prin vigoarea şi originalitatea expresiei. Sînt aici formule memorabile care revin ca un laitmotiv şi în alte mărturii ale gîndirii sale politice şi care sînt preluate de la tatăl său. Astfel, cînd Rareş scrie în 1542: „această ţară a noastră a Moldovei a fost poarta şi cheia acestor ţări a Ungariei şi a Poloniei, şi nu numai a acestor două ţări ci şi a altor ţări creştine", cum să nu ne amintim de cuvintele soliei la Veneţia din 1477: „ea este zăvorul Ungariei şi al Poloniei, straja acestor două crăii"? Chiar regele Sigismund al II-lea va admite, în 1552, că „ţara Moldovei a fost marele zid al coroanei polone".

Sau, regăsind firesc limbajul lui Ştefan cel Mare după Războieni, acelaşi Rareş declară, după mărturia lui Peresvetov: „Pentru păcatele noastre s-a întîmplat că am căzut în robia necredinciosului". Înfrîngerea din 1538 este explicată de el într-un document publicat de Th. Codrescu în „Uricarul", IV, p. 421—424, prin „păcatele noastre iar mai vîrtos ale mele", după cum, într-o scrisoare din această culegere (doc. nr. 31, 42), domnul

vorbeşte de „pedeapsa lui Dumnezeu", adăugînd însă, răspicat, că a greşit numai „în faţa lui Dumnezeu şi a nimănui altuia din această lume".

Faţă de răsunătoarele cuvinte: „Nădăjduim în Dumnezeu că vom fi iarăşi ce am fost şi mai mult decît atîta", cele consemnate aici au un accent cunoscut: „aşa am fost ieşit din ţara mea şi aşa am fost prin ţări străine, dar m-am rugat lui Dumnezeu şi ne-a ajutat să venim la moşia noastră, în ţara Moldovei". Spicuim în continuare această justificare a cererilor de subsidii din partea aliaţilor: „Milostive rege, dar eu nu cer bani pentru folosul meu, ci-i cer pentru creştini" sau constatarea necontenit acuzatoare: „*pe noi ne-au dat creştinii păgînilor*". Tot Rareş scrie: „sînt foarte slăbit şi scărmănat" (de fapt „hărtănit" sau, mai exact, „gîtuit") „ca oaia de lup". Violenţa caracterului său dîrz izbucneşte ici şi colo, ca în aluzia la cei care, stînd „după gardul meu sărac", îi zic „păstor de capre şi ţăran", sau în ameninţarea adresată bietului său sol: „Iar tu, Avrame, dacă vei băga treburile noastre în glod, atunci îţi vei pierde capul şi pe al prietenilor tăi apropiaţi şi pe al copiilor tăi"! Forţa sentimentului creează mereu imagini.

Dar nici cronologia acestor texte nu e cu totul sigură. De pildă, doc. nr. 35, pe care editorul îl consideră a fi din 1541, îşi are locul după doc. nr. 47, care e neîndoielnic din 1542 şi în care Rareş îşi arată intenţia de a-l trimite pe fiul său la Poartă, „după ziua Sf. Gheorghe ce vine". Într-adevăr, din scrisoarea de care e vorba, ca şi din relatarea lui Nicolae Armeanul de la 2 iunie 1542 (ultima oară reeditată în *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 387—388), rezultă că un fiu al lui Rareş a trecut deja Dunărea, fiind cerut ca ostatic de către sultan. Nu era însă Iliaş, care n-a plecat la Constantinopol decît în 1544, ci altă odraslă a domnului (Alexandru?), din prima căsătorie (vezi C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 246), sacrificat poate pentru a înlesni succesiunea la tron a fiilor Elenei Branković.

Alte detalii de relevat în aceleaşi documente: acei „Nikulowyczi" refugiaţi în Polonia şi a căror extrădare căuta s-o obţină Petru Rareş nu sînt „Nicul (Nicula) cu ai săi" (p. 42, n. 7), ci „ai lui *Mihul*", familia fostului portar al Sucevei. În corespondenţa din acei ani, alături de reclamaţii în legătură cu despăgubirile cuvenite pentru violenţele suferite de solii sau negustorii din Moldova, revine stăruitor cererea să fie eliberaţi prizonierii deţinuţi încă în Polonia (între aceştia nu există un „Lopuşinschi vătaful", ci Dragotă Scorici *era el* „vatag", vătaf de Lăpuşna).

Două documente (nr. 31 şi 39) fac aluzie la foametea din 1541, consecinţa lăcustelor din anul precedent al căror nume a rămas în amintirea unei scurte şi dramatice domnii. Incidentul din 1546 la care se referă doc. nr. 56 şi 57 înmulţeşte numărul ştirilor despre negoţul, mai ales cu blănuri, dintre Moldova şi statul moscovit: sînt amintite piei de samur şi de nevăstuică, de asemenea ereţi pentru vînătoare. Istoria comerţului va înregistra şi mărturia, din timpul diferendului moldo-polon din 1546, cu privire la un nou antrepozit stabilit de Petru Rareş cu „drept de etapă". În „casa de zid" a unui tîrgoveţ din Suceava se găseau multe „odoare, argint, aur, pietre nestemate, perle" (p. 141).

Ultima boală a lui Rareş era cunoscută în Polonia în august 1546, de vreme ce instrucţiunile regelui către împuterniciţii care urmau să participe la unul din tribunalele periodic convocate la Cameniţa pentru judecarea litigiilor de la hotar prevăd posibilitatea ca voievodul să fi murit între timp. „A căzut şi a murit", spune urmaşul său Iliaş în prima lui scrisoare către Sigismund. S-ar înţelege că a fost o congestie cerebrală.

Raporturile regelui cu noul domn vor fi bune. Iliaş fiind întîi ales „de către supuşii săi", apoi confirmat „din voia împăratului turcesc" (p. 126, 132), el însuşi îşi mărturiseşte regretul pentru această situaţie în cuvinte asemănătoare celor cu care, la sfîrşitul veacului, şi Ieremia Movilă o va deplînge. El, viitorul renegat, spune chiar: „nu mai avem ce face pînă ce nu se va milostivi Dumnezeu să ne scoată pe noi din mîna păgînilor, sau un oarecare domnitor creştin, ca măria ta regească, să ne poată izbăvi". Aceasta împreună cu denunţuri repetate împotriva unui pretendent adăpostit în Polonia, un „morar", a cărui expediţie în Moldova, cu 200 de călăreţi, s-a produs în toamna 1546. Era sau Ioan, cel din 1551—1552, sau un Alexandru, desigur diferit de Lăpuşneanu, iar refuzul de a-l preda este exprimat în cele mai suave forme diplomatice. Din aceeaşi vreme datează prima poruncă a sultanului ca românii să contribuie, ca mînă de lucru, la fortificarea Oceakovului, obligaţia ce se va reînnoi de mai multe ori pînă în secolul al XVIII-lea. Cît priveşte jurămîntul depus de Iliaş şi fraţii săi la 30 noiembrie 1547 (doc. nr. 70), avem de observat că actul precizează în treacăt limitele celor două episcopii a ţării de jos, cu Romanul *şi* Cetatea Nouă — altceva deci decît Romanul! — precum şi a ţării de sus, cuprinzînd Rădăuţii, Putna şi Cernăuţii. Întregul sfat se înşiră apoi, cu numele complet

al boierilor şi chiar cu domeniul lor, ca o adevărată nobilime. Sînt indicaţii interesante din punct de vedere prosopografic (Toader Baloş, multă vreme confundat cu omonimul Bubuiog, n-a fost mare logofăt, ci doar logofăt al treilea) şi genealogic (e atestată descendenţa familiei Sturza din neamul boierilor Ureacle).

Doc. nr. 72 este în legătură cu acela publicat de M.A. Mehmed în *Documente turceşti privind istoria României*, I, p. 43: data trebuie corectată, ca aici, 1550 sau chiar sfîrşitul anului precedent. I. Corfus atrage atenţia (p. 155, n. 1) asupra faptului că scrisoarea regală din 11 august 1551, o circulară din care şi cardinalul Hosius a primit un exemplar, a mai fost publicată în Polonia, înainte de recentul articol al lui C. Rezachevici din „Revista arhivelor", ceea ce observase şi cel ce semnează aceste rînduri.

În primul an de domnie, Lăpuşneanu are un ton deosebit de supus faţă de protectorul său, Sigismund August, căruia-i cere dreptul de adăpost în Polonia în cazul unei năvăliri a turcilor în Moldova. Relaţiile sale cu regele se bazau pe un angajament secret, creînd o situaţie curioasă de criptovasalitate. În afară de obişnuita obligaţie a schimbului de fugari, domnul Moldovei se însărcina să îngăduie trecerea prin ţară a foştilor prizonieri poloni, evadaţi din captivitatea otomană sau tătară (informaţie de adăugat la capitolul respectiv din *Contribuţiile* noastre *la studiul legilor războiului în Evul Mediu*, Bucureşti, 1974, p. 318—342). Totodată, regele pretindea să fie reparate şi reclădite bisericile „săseşti şi armeneşti" distruse în 1551 de către „Ştefan-vodă cel Rău" (Rareş), cu ocazia persecuţiei împotriva comunităţilor heterodoxe din Moldova. S-ar părea că în cei zece ani pînă la înnoirea jurămîntului de către Despot nu s-a aplicat această clauză a convenţiei moldo-polone din 1553. Lăpuşneanu, ca şi Despot mai tîrziu, se îndatora să participe la orice război (subînţeles: chiar împotriva Imperiului otoman) alături de Polonia, cu un contingent de 7 000 de ostaşi. O particularitate a acestui text este că menţionează în titlul lui Alexandru „woiewodzthwie ziemlie moldawskiey i volosky", expresie care s-a tradus prin „domnia ţării Moldovei şi a Ţării Româneşti", ceea ce ar lăsa să se înţeleagă o unire personală a celor două principate, reală sau pretinsă, la mijlocul veacului al XVI-lea. Termenul din limba polonă pentru Ţara Românească fiind „Multan" (vezi pentru comparaţie doc. nr. 85), am sugera o traducere mai aproape de realitatea istorică: *„ţara românească a Moldovei"*. Documentul următor se referă la luptele din Ţara Românească dintre Mircea Ciobanul şi pretendentul găzduit în Transilvania, Radu Ilie. Tot aici e vorba de o nouă creştere a haraciului, datorată lui Ştefăniţă Rareş, precum şi de propunerea lui Iliaş, între timp turcit sub numele de Mehmed, de a spori obligaţiile ţării faţă de Poartă pînă la un cuantum de 40 000 de galbeni, 500 de cai şi 10 000 de batali anual, în schimbul numirii lui Constatin Rareş ca domn al Moldovei.

În legătură cu Dimitrie Wiśniowiecki, o notă a editoriului (p. 182) afirmă că era „fiul surorii lui Petru Rareş după mamă", contrazicînd textul documentului în care se spune că el şi Iliaş sînt veri „de la două surori". Acest personaj (despre care vezi un studiu de Chantal Lemercier-Quelquejay, *Un condottiere lithuanien du XVIe siècle, le prince Dimitrij Visneveckij et l'origine de la Seč' Zaporogue d'après les Archives ottomanes*, în *La Russie et l'Europe, XVIe — XXe siècles*, Paris-Moscou, 1970, p. 149—167) era fiul lui Ivan Wiśniowiecki şi al Nastasiei, fiica lui Semen Olizarovici, dintr-un neam cu care s-a înrudit apoi şi Petru cel Tînăr, domnul Ţării Româneşti, prin căsătoria cu Elena Cherepovici. Tatăl lui Dimitri s-a recăsătorit în 1538 cu Magdalena „Despotovna", sora Elenei, doamna lui Petru Rareş. Aşa se explică interesul letopiseţului sîrbesc de la mănăstirea Grabovca pentru moartea unui „Mitraşin" care e Wiśniowiecki (Anca Iancu, *Ştiri despre români în izvoarele istoriografice sîrbeşti*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, Bucureşti, 1974, p. 28). Nu trebuie uitat nici că un înaintaş al său, cneazul Feodor Mihailovici, luase de soţie pe Maria, fiica lui Ştefan cel Mare. Epilogul evenimentelor din 1563 l-ar putea constitui scrisoarea sangiacului de Akkerman, Hasan beg, către regele Poloniei în care se spune că Wiśniowiecki a crezut „că aceasta era într-adevăr ţara voievodului Moldovei, şi cînd colo ea este ţara împăratului nostru".

În mai multe din documentele următoare este evocat sfîrşitul lui Tomşa şi al partizanilor lui, decapitaţi la Liov. Aceeaşi soartă pare să o fi avut şi Bogdan Balica, pretendentul din 1565 (în legătură cu care vezi nota lui T. Holban din „Revista istorică", XXIV, p. 154).

Alexandru Lăpuşneanu pune să se tragă cu tunurile în semn de bucurie, la vestea întronării lui Selim al II-lea şi, după mărturia lui N. Brzeski, „pe doamna a trimis-o la o mănăstire cu daruri, mulţumind Domnului Dumnezeu că a venit acest împărat nou". Scrisoarea are aceeaşi dată ca însemnarea de pe manuscrisul cronicii moldo-polone, 28 octombrie 1566.

Proiectele matrimoniale ale fiilor lui Alexandru, Bogdan şi Petru, nu erau necunoscute; cel dintîi a cerut în căsătorie pe fiica cneazului Constantin Ostrogski sau pe aceea a cancelarului Valentin Dembinski (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 288, 290—291, 295, 298). Cele cîteva scrisori ale lui Ştefan Báthory lipsesc din culegerea lui Veress, *Báthory István Erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*, II, Cluj, 1944, fiind aşadar o contribuţie preţioasă la cunoaşterea corespondenţei sale: majoritatea sînt destinate domnului Moldovei, Petru Şchiopul. Constantin, pretendentul din 1577, stabilit în Polonia din 1561 — dar plecat oare din Moldova tot atunci ? — ar fi, după editor, fiul lui Ştefan Lăcustă (imposibil). N. Iorga, *Pretendenţi domnesci în secolul al XVI-lea*, „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.", s. II. t. XIX, 1898, p. 236—238 l-a crezut fiul lui Alexandru Lăpuşneanu. În 1584, cînd era deja de şapte ani în închisoare la Malbork, i se zicea „fiul lui Ioan voievod", pe cînd Constantin, fiul lui Potcoavă, fusese întemniţat în 1578 la Constantinopol (cf. Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, Bucureşti, 1963, p. 197). Aflăm că Petru Şchiopul a fost mazilit în 1584, deşi numai pentru trei zile, şi că şi-a răscumpărat domnia cu 300 000 de taleri, sumă uriaşă.

Solia din Moldova din 1583 era compusă dintr-un episcop, probabil cel de Rădăuţi, Gheorghe Movilă, stolnicul Grigore Cocorea, comisul Stan şi un curtean Bărnat, fostul pîrcălab de Neamţ al lui Iancu Sasul, care ar putea fi Bernardo Bruti, fratele postelnicului Bartolomeo. Se dă şi lista darurilor pe care le-au primit. Acel „Nikorozin" (doc. nr. 186) care fusese vameş al Moldovei şi în 1584 se afla în aceeaşi calitate în Ţara Românească pe lîngă Petru Cercel, este lesne de identificat cu *Nicoriţă* Nevridi. În legătură cu alt contract de arendă a vămilor, cel al fraţilor raguzani Giovanni şi Pasquale Marini Poli, două acte ale lui Petru Şchiopul sînt traduse în polonă, unul *din româneşte* şi altul din greceşte, de Gheorghe Palamede, autorul cunoscutei naraţiuni versificate despre Mihai Viteazul. Documentul semnalat de editor, p. 262, n. 6, ca şi acela publicat de Veress, *Documente*, III, p. 295—296, fac parte din acelaşi dosar şi pentru ambele depun mărturie fiul lui Iancu Sasul, Bogdan („Peresz" sau, la Veress, „Ieres", pare a fi *Rareş* sau *haeres*) şi spătarul său Stanislav (Stan, fostul comis?). Preocuparea de a găsi un refugiu statornic în Polonia explică scrisoarea bătrînei Maria, mama lui Ieremia Movilă (dacă ea era totuşi fiica lui Petru Rareş, e ciudat că nu face nici o aluzie la acest lucru; ar putea fi însă *altă* Marie, necunoscută pînă acum, prima soţie a lui Ieremia). Alături de ea semnează Drăgan, viitorul postelnic din 1597—1600, şi Simion *Stroici*, înstrăinaţi împreună cu Movileştii, la Uścіe, pe Nistru, între Jaslowiecz şi Rohatyn. În 1600, familia lui Ieremia, din nou surghiunită, se va stabili la Cameniţa, întîi „pe uliţa Armenească" , apoi în palatul Koniecpolski. Cu totul neaşteptate sînt ştirile (doc. nr. 192 şi 193) despre pregătirea domniei lui Petru Cazacul în complicitate cu un ceauş turc: s-au plătit, în zadar, 100 000 de taleri, împrumutaţi de mitropolitul de Tîrnovo, Dionisie Ralli-Paleolog, care apare acum, în 1592, pentru prima oară. Alte documente aduc informaţii despre atacurile cazacilor la Tulcea şi la „Smil" (cetatea turcească a Ismailului e construită în această vreme). Din Transilvania se recrutau în 1598 mercenari pentru garda regelui Poloniei, aflat sub comanda lui Gaspar Horvath de Vingárt (altul decît omonimul a cărui prezenţă era semnalată la Sanok în septembrie 1600 şi care a scris relatarea luptei de la Şelimbăr pe care am reprodus-o în „Revista de istorie" , 28, 4, 1975, p. 570—571). Fiul lui Luca Stroici, acuzat de o crimă în Polonia în 1599 este, dacă nu ne înşelăm, Vasile, cel care a fost apoi ucis de Ştefan Tomşa în 1612.

Pentru epoca lui Mihai Viteazul, volumul oferă cîteva acte foarte importante, de pildă, mărturia doctorului Ioan de Muralt înaintea Senatului polon despre misiunea cu care a fost trimis de la Alba Iulia la Suceava în martie 1600 (un plan de căsătorii între Sigismund Bathory şi domniţa Florica şi între Nicolae Pătraşcu şi o fiică a lui Ieremia Movilă, probabil Chiajna). Semnificaţia acestui proiect e clară: Mihai s-ar fi vrut întemeietor de dinastie în toate trei ţările şi căuta încă să evite un conflict cu Movileştii. Pe de altă parte, e şi o indicaţie cu privire la vîrsta copiilor lui Mihai care a prilejuit, chiar de curînd, controverse. Data căsătoriei Floricăi cu Preda din Greci (în *Mihai Viteazul*, ed. P. Cernovodeanu şi C. Rezachevici, Bucureşti, 1975, p. 254—257) dedusă pe baza portretului de la Căluiu, trebuie deci deplasată din 1591 la 1600, cel mai devreme, aşa cum a presupus Ştefan Andreescu (*ibidem*, p. 236) şi, prin urmare, dublul portret ctitoricesc n-a putut fi pictat în 1594, ci după 1600. Menţionăm că Preda poartă titlul de postelnic, ca în inscripţia de la Căluiu, între 1597 şi 1612 (N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 232). S-ar părea chiar că în decembrie 1602 Florica nu era încă măritată (A. Veress, *Documente*, VIII, p. 92: „A

Vienna s'ha l'arrivo della moglie del già Michaele Valacco col figliolo e *figlie*", deci şi Marula). Cît despre Nicolae Pătraşcu, ipoteza că s-ar fi născut „probabil în 1584" (Şt. Andreescu), este mai plauzibilă decît cea după care în 1600 ar fi avut abia 12 ani.

În continuare se adaugă însuşi originalul slavon din 1600 al proclamaţiei lui Zamoyski către stările Moldovei: boieri, mazili, vătavi, „neamişi", curteni, slugi şi dvoreni de fapt diferitele trepte ale părţii militare din societate. Ocuparea Tîrgoviştei de către trupele polone s-a făcut doar după o înţelegere cu comandantul turc, după cum lămureşte o scrisoare de cel mai mare interes.

Ştiam cu toţii că istoria ţărilor române în veacul al XVI-lea e menită să capete încă multe întregiri prin cercetarea răbdătoare a arhivelor din Polonia. Ceea ce a putut însă aduna munca unui singur om depăşeşte orice aşteptări. Volumul al doilea, cuprinzînd documente din secolul al XVII-lea care pot să fie şi mai interesante, îşi aşteaptă rîndul la tipar, urmînd a lărgi şi consolida baza documentară a cercetărilor medievisticii româneşti.

Andrei Pippidi

Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, studiu introductiv, ediţie, glosar şi indice de Damaschin Mioc, ed. a II-a, revăzută, Edit. Facla, Timişoara, 1981, 371 p.

În 1969 vedea pentru prima oară lumina tiparului una dintre cronicile puţin cunoscute ale trecutului românesc: *Cronica Banatului* de Nicolae Stoica de Haţeg [1]. Apariţia a fost de-a dreptul surprinzătoare, căci pînă atunci scrierea fusese — dacă nu ignorată — foarte puţin şi fragmentar cunoscută, istoriografia noastră menţionînd-o sporadic şi, în general, fără a-i aprecia importanţa. Conştient de valoarea intrinsecă a lucrării, istoricul Damaschin Mioc, cu multă pricepere, erudiţie şi migală, opunea atunci, în întregime — într-o ediţie riguros întocmită — în circuitul culturii româneşti. Imediat aprecierile favorabile nu au întîrziat să se manifeste, personalităţi de seamă ale ştiinţei istorice din ţara noastră (Ştefan Ştefănescu, M. Berza, Florin Constantiniu ş.a.) pronunţîndu-se atît asupra valorii conţinutului documentar al scrierii — care întregeşte considerabil cunoştinţele noastre despre aspectele economice, sociale şi politice din ţările române în secolul XVIII —, cît şi asupra stilului acesteia, de un pitoresc aparte, ce face din autor unul din scriitorii originali ai literaturii noastre vechi. Firesc, consacrarea — deşi tardivă — a făcut ca în scurt timp Nicolae Stoica de Haţeg (1751—1833) să fie inclus în lucrările de istorie [2], istoriografie [3], istoria literaturii [4] şi a învăţămîntului [5]. Astfel, pe cît de adîncă fusese tăcerea aşezată peste opera sa, pe atît de mare a fost interesul trezit de editarea lucrării în discuţie. Rezultatul: epuizarea rapidă a ediţiei cu corolarul său, dificultatea procurării şi consultării ei de către cei interesaţi (în special tinerii studenţi, profesori şi oameni de cultură ridicaţi în timpul din urmă). Aşa stînd lucrurile o nouă ediţie devenise un deziderat ce-şi aştepta realizarea, realizare îndeplinită acum cu înaltă ţinută ştiinţifică prin ediţia a II-a apărută sub egida prestigioasei edituri timişorene.

---

[1] Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*. Studiu şi ediţie de Damaschin Mioc, Edit. Academiei, Bucureşti, 1969.

[2] Damaschin Mioc, *Istoria Banatului iugoslav în cronica lui Nicolae Stoica de Haţeg*, în „Actele simpozionului dedicat relaţiilor sîrbo-române", Pancevo, 1971, p. 199—209.

[3] *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 304.

[4] Liliana Boit-Trâpcea, *Consideraţii de ordin literar şi lingvistic asupra „Cronicii Banatului" a lui Nicolae Stoica de Haţeg*, în „Mitropolia Banatului", XXV (1975), nr. 4—6, p. 232—239; Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române*, I, Edit. Minerva, Bucureşti, 1971, p. 74—76.

[5] D.P. Radu, *Contribuţii la istoria învăţămîntului din Banat pînă la 1800*, Bucureşti, 1977; Victor Tîrcovnicu, *Istoria învăţămîntului din Banat pînă la 1800*, Bucureşti, 1978; Cezar Apreotesei, *L'activité du chroniquer humaniste de Banat Nicolae Stoica de Haţeg, à l'époque des lumières, dans le domaine de l'enseignement et de la pédagogie*, în „Noesis", III (1975), p. 199—205.

Noua ediţie este net superioară celei dintîi datorită efortului susţinut pe care cercetătorul Damaschin Mioc l-a depus în răstimpul scurs între cele două editări în căutarea de noi date şi în reinterpretarea unor aspecte. În primul rînd, studiul introductiv (care cuprinde: I. *Viaţa şi activitatea lui Nicolae Stoica*; II. Opera; III. *Manuscrisul Cronicii Banatului*; IV. *Structura cronicii. Concepţia şi metoda*; V. *Valoarea istorică*; VI. *Izvoarele*; VII. *Limba*; VIII. *Încercări anterioare de editare*) este mult îmbogăţit cuprinzînd informaţii noi despre viaţa şi activitatea învăţatului bănăţean (în majoritatea lor culese din arhivele iugoslave); în al doilea rînd, textul cronicii a fost îmbunătăţit prin înlăturarea diverselor scăpări datorate transcrierii şi tiparului; în al treilea rînd, indicele a fost întregit, iar glosarul îmbogăţit; în al patrulea rînd, bibliografia — foarte utilă — a fost adusă la zi. Astfel prezentată, cronica lui Nicolae Stoica de Haţeg poate fi utilizată cu mare uşurinţă şi siguranţă.

În ceea ce priveşte conţinutul propriu-zis al *Cronicii Banatului* ne vom opri succint asupra sa deoarece scopul prezentării noastre este de a sublinia importanţa actului de cultură pe care editorul l-a făcut şi nu de a ne pronunţa asupra valorii indiscutabile a lucrării, care a făcut şi va mai face — sîntem siguri — obiectul multor studii speciale. Deci, reamintim că autorul a început să redacteze cronica odată cu sfîrşitul anului 1825 (31 decembrie) reuşind s-o termine, în linii mari, pînă în noiembrie 1827, urmînd ca după această dată să facă diverse rectificări şi adaosuri pe măsura procurării de noi lucrări sau a reamintirii diverselor episoade omise la prima redactare. Conţinutul a fost împărţit în trei mari părţi: I. de la facerea lumii pînă la venirea ungurilor în Panonia (20% din text); II. de la aşezarea ungurilor în Panonia pînă la începutul războiului austro-turc din 1716—1718 (25% din text); III. din 1716 pînă în 1825 (55% din text). Or, dacă primele două părţi nu mai prezintă astăzi o importanţă deosebită (trebuie remarcată, totuşi, punerea în circulaţie a evenimentelor conţinute de izvoarele sud-slave pentru secolele VI—XVII) partea a treia conţine foarte multe date şi idei de o excepţională valoare pentru descifrarea diverselor aspecte ale trecutului istoric. Găsim aici material pentru studiul istoriei financiare, a mentalităţii, a desfăşurării evenimentelor politice, religioase şi militare, a culturii şi circulaţiei ideilor în diferite medii sociale, a etnografiei şi folclorului şi multe altele. Practic, nu există cercetător al trecutului bănăţean — dar şi românesc în general — care să nu găsească în cronică material necesar studiilor sale. Scrierea lui Nicolae Stoica de Haţeg este unul din izvoarele de primă mînă ale istoriografiei noastre.

Ca întotdeauna, istoricul Damaschin Mioc s-a achitat cu prisosinţă de sarcina deosebit de grea — pe care şi-a asumat-o —, îmbogăţind patrimoniul istoric naţional cu un nou şi valoros monument de cultură românească.

Alexandru V. Diţă

Nicolae Stoica de Haţeg, *Mehadier Chronik*, herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Damaschin Mioc und Adolf Armbruster, Edit. Kriterion, Bucureşti, 1980, 263 p. (= Kriterion-Bücherei)

Editarea *Cronicii Banatului* [1] ne-a dezvăluit în toată amploarea sa personalitatea complexă a lui Nicolae Stoica de Haţeg, oferind în acelaşi timp noi temeiuri cercetării critice şi nuanţate a unei perioade hotărîtoare din procesul de cristalizare a conştiinţei naţionale moderne. Continuate cu stăruinţă şi pricepere, strădaniile de investigare a operei şi vieţii cronicarului bănăţean n-au întîrziat să aducă roade pline de semnificaţie, lărgind şi îmbogăţind cunoaşterea universului său spiritual, circumscriind idealurile care l-au animat. De aceea restituirea unei lucrări — socotită pierdută pînă nu de mult — a lui Nicolae Stoica de Haţeg se cuvine primită cu interes sporit, chiar dacă ea nu întrece în amploare ori prin conţinut opera căreia cronicarul îi datorează notorietate şi preţuire. Damaschin Mioc şi Adolf Armbruster, călăuziţi de spiritul veşnic iscoditor al istoricului pasionat, au regăsit în arhiva Muzeului din Vîrşeţ / Vršac (R. S. F. Iugoslavia) textul german al *Cronicii Mehadiei*, redactat de Nicolae Stoica de Haţeg în 1829, spre sfîrşitul vieţii sale atît de bogate în fapte. Astfel, după mai bine de un secol de uitare, scrierea lui Stoica — întregind nu arareori în chip fericit *Cronica Banatului* — este redată cercetării ştiinţifice şi deopotrivă iubitorului de istorie într-o ediţie critică împlinind cele mai exigente cerinţe.

---

[1] Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*. Studiu şi ediţie de Damaschin Mioc, Edit. Academiei, Bucureşti, 1969 (= Cronicile medievale ale României).

În chip firesc textul *Cronicii Mehadiei* este însoţit de un studiu introductiv deosebit de substanţial, închinat vieţii, activităţii şi operei cronicarului bănăţean, prilej binevenit de exegeză întemeiată pe cele mai noi rezultate ale cercetării ştiinţifice. Se cuvine remarcată înainte de toate analiza pătrunzătoare consacrată de editori locului deţinut de cronica locurilor natale ale autorului în ansamblul operei cunoscute pînă în prezent. Nu putem decît să ne asociem concluziilor formulate de Damaschin Mioc şi Adolf Armbruster în privinţa factorilor determinanţi pentru structura cronicii, a concepţiei şi metodei care i-au stat la bază. Într-adevăr, universul spiritual al lui Stoica de Haţeg, condiţionat într-o manieră decisivă de studiile sale, de lecturi şi deopotrivă de originea socială şi mediul său de viaţă, este dătător de măsură pentru înţelegerea corespunzătoare a *Cronicii Mehadiei*. Astfel, se explică pe deplin adeziunea cronicarului la idealurile luministe de preţuire a omului, de toleranţă religioasă ori de ridicare a poporului prin educaţie şi cultură, coordonate care se îngemănează în gîndirea şi scrisul lui Stoica de Haţeg cu generoasele crezuri ale Şcolii ardelene. Analiza informaţiilor cuprinse în *Cronica Mehadiei* e întreprinsă cu judecată limpede şi cu mult discernămînt critic. Se evidenţiază pe bună dreptate caracterul original al ştirilor inserate în secţiunile 6 şi 7 a relatării lui Stoica : cele referitoare la desfăşurarea războiului austro-turc din 1788-1789 desfăşurat în bună parte pe teritoriul Banatului şi cele privind istoricul Băilor Herculane. Editorii au acordat atenţia cuvenită şi analizei izvoarelor folosite de cronicarul bănăţean, subliniind cu acest prilej importanţa mărturiilor aduse de acesta în calitatea sa de participant direct la unele din evenimentele narate. Plină de semnificaţie ni se pare constatarea că Stoica de Haţeg a fost primul român care a redactat o lucrare istorică *direct* în limba germană, tocmai din dorinţa de a o face accesibilă unui cerc de cititori cît mai larg, atrăgînd astfel atenţia asupra trecutului mai apropiat ori mai îndepărtat al poporului său. De real interes este scurta notiţă autobiografică anexată de cronicar, deoarece, prin precizările aduse, sînt lămurite pe deplin o seamă de date obscure ori controversate.

Textul cronicii germane a Mehadiei, editat cu grija mereu prezentă a unei restituiri cît mai fidele, beneficiază de comentarii ample în care Damaschin Mioc şi Adolf Armbruster formulează judecăţi de valoare pertinente pe marginea datelor şi a comentariilor lui Stoica de Haţeg. Glosarul, cuprinzînd expresii şi cuvinte germane specifice pentru limbajul cronicarului, precum şi indicele numelor proprii constituie un mijloc util de înţelegere a textului şi în acelaşi timp un auxiliar preţios pentru orientarea rapidă în problematica densă a conţinutului. Nu putem încheia fără a socoti cît se poate de binevenită şi necesară traducerea *Cronicii Mehadiei* în limba română, redînd-o astfel integral celor din mijlocul cărora s-a ridicat şi pentru a căror propăşire a ostenit Nicolae Stoica de Haţeg.

Costin Feneşan

Mărturisirea de credinţă a Bisericii ortodoxe — 1642, trad. de Al. Elian, Bucureşti, 1982, 183 pag.

Este un adevărat automatism -- sau clişeu istoriografic — să se spună de îndată ce se vorbeşte de Petru Movilă, mitropolit al Kievului, că el este autorul *Mărturisirii ortodoxe* şi o dată pomenit Vasile Lupu să se adauge că în domnia lui s-a ţinut „sinodul" de la Iaşi din 1642. Puţini sînt însă cei ce ştiu cuprinsul scrierii vlăstarului movilesc ajuns un înalt ierarh şi, mai ales, obiectul dezbaterilor acestei reuniuni de teologi din capitala Moldovei, adăogînd şi el o strălucire imaginii de continuator al basileilor din Bizanţ, pe care încerca să şi-o dea domnul Moldovei, Vasile Lupu. Datorită profesorului Al. Elian avem acum la îndemînă nu numai o nouă traducere în limba română a *Mărturisirii ortodoxe*, dar, prin studiul care o precede, cititorul este pe deplin edificat asupra împrejurărilor în care a fost redactată această scriere şi a caracterului şi obiectivelor conferinţei teologice de la Iaşi din 1642. Cu siguranţa şi limpezimea care vin din perfecta stăpînire a problemei, Al. Elian reconstituie contextul de istorie ecleziastică căruia îi aparţin şi scrierea lui Petru Movilă şi „sinodul" care a discutat-o şi aprobat-o. În legătură cu acesta din urmă transcriem rîndurile lui Al. Elian, care risipesc confuzii frecvent întîlnite: „Nu a asistat la lucrări nici unul dintre ierarhii moldoveni, cum greşit mai cred încă unii cercetători, pentru că nu a fost vorba decît de ceea ce am numi azi o reuniune de experţi în problema în care erau direct interesate numai cele două părţi: Kievul şi Constantinopolul·

Izvoarele contemporane, de altfel, nu lasă nici un fel de îndoială în această privinţă" (p. 7). În continuare este fixat locul *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă în raport cu celelalte două texte similare din secolul al XVII-lea: cea a lui Mitrofan Kritopulos şi cea a lui Dositei al Ierusalimului şi detectate apoi izvoarele ei. Tîlmăcirea făcută după versiunea grecească a respectat — avertizează traducătorul — chiar „toate repetările sau stîngăciile de exprimare ale ei, în dauna, eventual a unei formulări mai îngrijite, româneşti" (p. 21). Oricum cele 261 de întrebări şi răspunsuri — *Mărturisirea* se prezintă sub formă catihetică — au fost redate în limba română într-o formă atît de clară, încît, dincolo de ariditatea şi subtilitatea problemelor abordate, ele sînt perfect inteligibile cititorului de astăzi. Ne aflăm, aşadar, în faţa unei realizări în spiritul celor mai nobile tradiţii cărturăreşti ale literaturii române.

Fl. Constantiniu

Cronici turceşti privind ţările române. Extrase. Sfîrşitul sec. XVI — începutul sec. XIX, vol. întocmit de Mustafa A. Mehmet, Edit. Academiei, Bucureşti, 1980, 444 p.

Editarea izvoarelor externe privitoare la istoria medievală a poporului român a constituit o preocupare constantă a istoriografiei noastre. S-a avut în vedere alcătuirea unor colecţii în cadrul marelui corpus privind sursele externe şi interne ale istoriei românilor. Astfel, colecţia Hurmuzaki cuprindea pînă în anul 1942, 44 de volume, completată apoi cu alte 4 volume, iar *Călători străini despre ţările române* numără pînă în prezent 8 volume.

Eforturile specialiştilor turcologi de a completa imaginea istoriei românilor din perspectivă externă s-a concretizat în constituirea unei noi colecţii de izvoare externe, *Izvoare orientale privind istoria României*, „care îşi propunea să valorifice sursele narative şi documentare turco-islamice referitoare la trecutul poporului român". Colecţia cuprinde două serii: *Documente turceşti privind istoria României*, din care a apărut pînă în prezent un singur volum (1976, ed. M. A. Mehmet), şi *Cronici turceşti privind ţările române*, din care consemnăm editarea a trei volume (I — 1966, ed. M. Guboglu şi M. A. Mehmet; II — 1974, ed. M. Guboglu; III — 1980, ed. M. A. Mehmet).

Volumul al III-lea al seriei *Cronici*, apărut sub auspiciile Academiei de ştiinţe sociale şi politice a R.S. România, ale Institutului de istorie „N. Iorga" şi ale Institutului de studii sud-est europene, cuprinde, aşa cum indică şi titlul, extrase din izvoare narative otomane cu referiri directe sau tangenţiale la istoria celor trei ţări române în perioada cuprinsă între sfîrşitul secolului al XVI-lea (1591) şi începutul secolului al XIX-lea (1808).

Evenimentele descrise de cele 7 cronici cuprinse în volum se succed fără întrerupere (cu excepţia intervalelor 1729—1730, 1775—1787), textele aparţinînd istoricilor oficiali ai cancelariei otomane, cunoscuţi sub denumirea de *vak 'anüvis*. Marea majoritate a acestor „cronicari aulici" au trăit în secolul al XVIII-lea, funcţia pe care o ocupau conferind operei lor o mare autoritate în domeniul informaţiei prezentate.

Desele referiri la istoria celor trei ţări române (Ţara Românească, Moldova, Transilvania), cît şi a teritoriilor româneşti aflate sub administraţia otomană, sînt circumscrise istoriei sud-est europene şi general europene. Astfel, răscoala antiotomană a ţărilor române din toamna lui 1594 se înscrie în eforturile Sfintei alianţe (Imperiul habsburgic, Spania, Veneţia, Toscana) de înlăturare a dominaţiei turcilor din Europa centrală şi de sud-est. Dezastrul otomanilor în faţa Vienei (1683) şi succesele Ligii sfinte (Imperiul habsburgic, Polonia, Veneţia, Rusia) au drept consecinţă schimbarea raportului de forţe din centrul şi sud-estul Europei, care a antrenat profunde modificări în statutul politico-juridic al celor trei ţări române. Ca o consecinţă a acestor evenimente, din necesitatea asigurării unei relative stabilităţi în zona aşa-numitei „Pax Othomanica", în Moldova şi Ţara Românească se va instaura pentru mai bine de un secol „regimul domniilor fanariote". Păcile de la Carlowitz (1699), Passarowitz (1718) şi Belgrad (1739) vor consacra înscrierea Transilvaniei în graniţele Imperiului habsburgic, şi, pentru trei decenii, a Olteniei sub autoritatea aceleeaşi puteri (1718—1739). În sfîrşit, marile confruntări militare ale Imperiului otoman cu Rusia şi Austria din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului următor vor adînci criza în care intrase Înalta Poartă încă din 1683, atrăgînd după sine o serie de schimbări favorabile în statutul Ţării Româneşti şi Moldovei faţă de puterea suzerană (în special prin pacea de la Kuciuk — Kainargi, 1774).

Volumul se deschide cu textul primului cronicar oficial al cancelariei Imperiului otoman, Mustafa Naima. Scrisă în 6 volume, opera istorică a lui Naima cuprinde evenimentele dintre 1591 şi 1660. Referirile la ţările române debutează cu descrierea insurecţiei antiotomane din 1594, continuă cu acţiunile unificatoare ale lui Mihai Viteazul şi sfîrşesc cu anul 1660, înlocuirea iniţiatorilor coaliţiei celor trei ţări române îndreptate contra turcilor (Gh. Rakoczi al II-lea, principele Transilvaniei, Mihnea al III-lea, domnul Ţării Româneşti, Constantin Şerban, pretendent la tronul Moldovei şi pentru scurt timp domn).

Cronica lui Mehmed Raşid relatează istoria Imperiului otoman dintre 1660 şi 1722. Importanţa operei lui Raşid pentru cunoaşterea istoriei poporului român rezidă din faptul că este unul dintre puţinele izvoare narative turceşti care descriu campania de la Prut din 1711.

Următorii trei cronicari cuprinşi în volum, Küciük — Celebizade Ismail Asîm Efendi (evenimentele dintre 1722—1729), Mehmed Subhi (evenimentele dintre 1730—1743) şi Izzi Suleiman Efendi (evenimentele dintre 1744—1752), în comparaţie cu Naima şi Raşid, au referiri mai sărace cu privire la istoria ţărilor române. În Ţara Românească şi Moldova se instauraseră domniile fanariote, iar Transilvania fusese anexată de către Imperiul habsburgic.

Cronicile lui Ahmed Vasîf Efendi (evenimentele dintre 1752—1775) şi Ahmed Asîm Efendi (evenimentele dintre 1787—1808) consacră multe pagini războaielor ruso-turc din 1768—1774, ruso-austro-turc din 1787—1792 şi ruso-turc început în 1806, desfăşurate mai mult pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti.

Relatările referitoare la istoria ţărilor române cuprinse în volumul al III-lea al *Cronicilor turceşti* eivdenţiază efortul permanent al poporului român pentru păstrarea fiinţei de neam într-o parte a Europei unde jocul de interese al marilor puteri (Imperiul otoman, Imperiul habsburgic, Imperiul ţarist) impuneau o politică externă nuanţată şi, adesea, rezistenţa armată. Reies, de asemenea, aspectele economice, politice, juridice şi militare ale relaţiilor romāno-otomane, profund modificate după instaurarea „regimului fanariot" (1711 în Moldova, 1716 în Ţara Românească).

În privinţa modalităţii de editare, se evidenţiază faptul că materialele incluse în volum „se bazează pe cronici deja publicate în limba turcă".

Lipsa indicelui este compensată de existenţa unui aparat critic foarte bogat, care permite identificarea denumirilor onomastice şi toponimice din text, şi a unui *Glosar*, care explică diferiţi termeni turceşti.

În sfîrşit, volumul cuprinde un *Cuvînt introductiv*, note biobibliografice consacrate fiecărui cronicar, o *Anexă* (Cronici otomane necercetate privind istoria poporului român), o listă de abrevieri şi cîteva facsimile cu caracter ilustrativ.

În încheiere remarcăm înalta ţinută ştiinţifică a ultimului volum care încheie primul ciclu din seria *Cronici turceşti privind ţările române*.

Se continuă astfel eforturile şcolii româneşti de turcologie îndreptate spre îmbogăţirea informaţiei privitoare la relaţiile romāno-otomane de-a lungul veacurilor, eforturi inaugurate de Dimitrie Cantemir şi continuate cu succes de o pleiadă de mari învăţaţi.

Radu Lungu

Călători străini despre ţările române, vol. VII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980, 621 p.

Cel de-al VII-lea volum al prestigioasei colecţii *Călători străini despre ţările române* — elaborată sub egida Institutului de istorie „N. Iorga" — continuă prezentarea multiplelor probleme, fie de natură politică, socială, confesională, culturală sau militară, cu care societatea românească avea să fie confruntată către cea de a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Complexitatea situaţiei de pe arena internaţională era determinată şi de faptul că alături de Imperiul otoman roluri de primă mărime reveneau sistemului politic al lui Ludovic al XIV-lea şi celui al Ligii creştine — subvenţionat de papalitate — alături de care se înregistrează oscilaţia Poloniei preocupată, mai ales, de rivalitatea dintre ea şi habsburgi în „cursa" pentru anexarea ţărilor române care, pentru a putea supravieţui, trebuiau — ca de atîtea alte ori — să dovedească o abilitate politică superioară.

Volumul de faţă, acoperind perioada 1653—1689, este, în fapt, o continuare a celui de al V-lea (1623—1659) între care a fost intercalat volumul VI dedicat călătorilor orientali Paul de Alep şi Evlya Celebi. Obţinerea, după apariţia volumului V, a unor noi documente provenite din arhiva *Congregaţiei de Propaganda Fide* a determinat inserarea lor la începutul acestui volum, suprapunîndu-se de aceea, din punct de vedere cronologic, perioadei finale a volumului V.

Astfel, sînt aduse noi completări pentru momentele 1638 şi 1641—1643. Primul se referă la venirea în Ţara Românească, în septembrie 1638, a lui Rafael Levaković, specialist în tipărituri religioase pentru slavii de sud catolici, venire pregătită de „nobilul bărbat" Francisc Markanić din Chiprovăţ, meşter în ferecături de cărţi şi manuscrise, care nutrea tainica speranţă că-l va putea atrage pe Matei Basarab la unirea cu Roma.

În Moldova, o situaţie oarecum similară o are misionarul conventual Bartolomeo Bassetti cu un anume rol la sinodul ortodox de la Iaşi, din 1641, şi a celui diocezan ţinut în noiembrie 1642, la Cotnari.

Fără a fi subordonate unor anumite evenimente istorice, materialele incluse în volum cuprind, în general, corespondenţa preoţilor şi misionarilor catolici din Moldova şi Ţara Românească cu forul lor tutelar — *Congregaţia de Propaganda Fide* de la Roma, fie rapoartele marilor soli poloni în trecere spre Constantinopol şi a altor personalităţi politice sau militare.

Problema absenteismului şi a nesfîrşitelor intrigi ale propagandei catolice în Moldova reies din scrisorile misionarului conventual Vito Piluzzi prezent în Moldova din 1653 pînă în 1687 cu două întreruperi, în 1663—1664 şi 1675—1679. Sînt prezentate rivalităţile dintre conventuali, observanţi şi iezuiţi peste care se suprapun cele ale unor parohi „naţionali" recrutaţi din pătura mai înstărită a unor oraşe ca Baia şi Cotnari şi al căror exponent este „neobositul" Giovanni Bărcuţă, parohul de Cotnari.

Unii misionari ca : Tomaso Mancic şi Grigore din Chiprovăţ Stepancić şi del Monte au fost folosiţi ocazional ca emisari de către domnii Mihnea al III-lea, Şerban Cantacuzino sau Constantin Cantemir.

Războaiele turco-polone care încep în 1672 cu expediţia sultanului şi pierderea Cameniţei sînt continuate de expediţiile polone în Moldova din 1673, 1685 şi 1686. Campania lui Ioan Sobieski din 1686 a fost descrisă de patru participanţi: de fiul său Iacob, de marchizul de Béthune, cumnatul regelui şi, totodată, ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea în Polonia, de Tomaso Talenti unul din secretarii italieni ai lui Ioan al III-lea Sobieski, şi de inginerul militar francez Le Masson du Pont.

Pentru reconstituirea acelui moment crucial din 1688, cînd Ţara Românească trebuia să aleagă între dominaţia Porţii sau aceea a Austriei, dispunem şi de relatările generalului Federigo Veterani şi ale Relaţiei anonime latine a cărui autor s-a dovedit *acum* a fi Anton Stepancić, episcopul de Nicopol. Ambele texte relevă şi intrigile iezuitului Antide Dunod cu important rol în căderea Transilvaniei şi care trebuia să faciliteze, de asemenea, aservirea Ţării Româneşti de către habsburgi.

Anexa volumului cuprinde două călătorii imaginare aparţinînd prelatului Giovanni Battista de Burgo şi lui Cornelio Magni, analizate critic pentru întîia dată.

Volumul se încheie cu un repertoriu cronologic al călătorilor şi cu un indice.

Textele fiecărui călător sînt însoţite de o biografie şi de ample note critice care ilustrează, de fapt, munca migăloasă şi erudiţia editorilor. Avem însă o minoră observaţie. Pentru uniformizarea stilului ar fi fost de dorit să nu se prescurteze numele proprii (mai exact, prenumele) dar dacă, totuşi, s-a recurs la acest lucru credem c-ar fi fost bine să se folosească, cel puţin, aceeaşi prescurtare (de ex. la p. 373—374 apare Constantin Cantemir, C. Cantemir şi Const. Cantemir; la fel Alexandru Mavrocordat, Alex. Mavrocordat, Al. Mavrocordat, p. 245 şi urm.).

Realizată după o riguroasă metodă, de o perfectă acribie, lucrarea permite o lărgire a cîmpului de investigare istorică prin includerea unor materiale inedite pînă acum la noi (extrasele din corespondenţa Propagandei publicate de D. Găzdaru, un fragment din textul lui de la Croix, însemnările secretarului Talenti sau a cavalerului de Beaujen) şi o adîncire a criticii care a dus la descoperirea şi îndreptarea unor aprecieri eronate, neadevăruri, falsuri sau chiar imposturi. Restabilirea — prin strădania specialiştilor — a adevărului istoric, în fiecare caz, acordă lucrării — destinată a fi un important instrument de lucru — cel mai înalt gir ştiinţific.

Iolanda Micu

Vnutrennaia politika franţuzskogo absolutizma 1633—1649 gg, Edit. Nauka, Leningrad, 1980, 280 p.

De curînd a fost publicat volumul de scrisori şi memorii adresate cancelarului P. Séguier, volum care apare în seria *Documents pour servire a l'histoire de France au XVII s*. El a fost elaborat sub redacţia şi cu participarea regretatei specialiste din Leningrad, Alexandra Dmitrievna Liublinskaia, decedată la 22 ianuarie 1980, în plină activitate. Noua serie de documente franceze culese din bogatul fond al lui P. P. Dubrovski de la Secţia de manuscrise a Bibliotecii publice din Leningrad continuă, de fapt, publicarea documentelor referitoare la mijlocul secolului al XVI-lea realizată tot de A. D. Liublinskaia cu două decenii în urmă. La pregătirea volumului la care ne referim au colaborat ucenicii şi colaboratorii cunoscutei specialiste, printre ei fiind T. P. Voronova, V. N. Malov, V.A. Somov şi I. S. Şarkova.

În volum sînt cuprinse 228 de rapoarte şi memorii adresate lui P. Séguier între anii 1633 şi 1649 şi, împreună cu volumul precedent, el completează în mod fericit publicaţia de documente realizată de istoricul francez R. Mousnier (*Lettres et Mémoires adressés au chancelier Séguier (1633—1649)*, Paris, 1964) pe baza fondurilor de arhivă din Paris. Dacă volumul I din seria editată la Leningrad cuprindea 359 de scrisori şi memorii trimise cancelarului Séguier din provinciile sudice ale regatului francez, în volumul la care ne referim sînt prezentate celelalte provincii după cum urmează: Normandia (62 de scrisori), Lyonnais (35), Bretagne (19) şi Bourgogne (17). Deoarece din celelalte provincii numărul scrisorilor păstrate la Leningrad este mai mic, editorii le-au grupat în trei unităţi teritoriale şi anume provinciile centrale ale regatului (Bourbonnais, Anvergne, Limousin şi Périgord — cu 45 de scrisori), provinciile de pe valea Loirei şi vest (Orleanais, Touraine, Anjou, Maine, Poitou, Saintogne, Angoumois — cu 18 scrisori) şi provinciile de sud-vest (Guyenne şi Béarn — cu 25 de scrisori).

Volumul este însoţit de o prefaţă şi scurte introduceri la fiecare din subunităţile în care au fost grupate documentele. Aceste texte sînt redactate în limba rusă, dar textele scrisorilor au fost editate numai în limba originalelor (franceză), limbă în care au fost întocmite şi indicii de nume proprii şi de locuri. Pentru cei ce cunosc publicaţia lui R. Mousnier şi volumul precedent scos la Leningrad, nu este necesar să prezentăm conţinutul variat al scrisorilor şi memoriilor adresate de autorităţile locale cancelarului P. Séguier: vom aminti doar faptul că împreună cu vechile publicaţii ale lui J. Hovyn de Tranchère (*Les dessous de l'histoire*, vol. 1—2, Paris-Bordeaux, 1886), şi B. F. Porşnev (*Narodnie vosstania vo Franţii pered Frondoi (1623—1648)*, Moscova, 1948), publicaţia leningrădeană aduce completări deosebit de valoroase, mai ales pentru faptul că scrisorile şi memoriile aflate la Leningrad se referă la o perioadă relativ scurtă, de un deceniu şi jumătate, şi ele reflectă politica internă a absolutismului francez.

L. Demény

Istoria dreptului românesc, vol. I, coordoiator prof. univ. dr. doc. Ion Ceterchi, Edit. Academiei, Bucureşti, 1980, 664 p.

Apariţia *Istoriei dreptului românesc* umple o lacună în literatura noastră de specialitate. Un tratat complet de istoria dreptului nu s-a scris niciodată în ţara noastră. Nu se publicaseră pînă acum decît cursuri universitare, monografii, articole, ediţii critice, multe foarte valoroase. Pe de altă parte, asemenea tratate sau numai manuale existau deja în ţările învecinate.

Tratatul pe care îl recenzez, lucrare de sinteză cu o înaltă ţinută ştiinţifică, va apare în trei volume masive, coordonator fiind prof. dr. doc. Ion Ceterchi. Responsabil al volumului apărut este prof. univ. dr. doc. Vladimir Hanga, iar secretar ştiinţific şi coordonator tehnic, dr. Liviu P. Marcu. Colectivul de autori este format din: reputaţi istorici şi istorici ai dreptului Gh. Cronţ, Ion Floca, Valentin Al. Georgescu, Nicolae Grigoraş, Vladimir Hanga, Alex. Herlea, Liviu P. Marcu, Ion Matei, Damaschin Mioc, Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, Petre Strihan, Valeriu Şotropa şi Romulus Vulcănescu.

Istoria dreptului românesc, aşa cum arată prof. dr. doc. Ion Ceterchi în prefaţa ucrării, „urmăreşte să înfăţişeze procesul apariţiei şi dezvoltării instituţiilor juridice pe

teritoriul patriei noastre, din epoca destrămării orînduirii gentilice şi pînă în zilele noastre, în cadrul evoluţiei unitare a poporului român" şi „expune evoluţia instituţiilor pe temeiul unei periodizări la baza căreia stă, ca şi la aceea a tratatului de istorie a României, criteriul succesiunii orînduirilor social-economice".

De la început trebuie să observ planul deosebit de bine întocmit al acestei dificile lucrări. Apoi stilul remarcabil, care, deşi lucrarea este opera mai multor autori, apare unitar. În general, prezentarea materiei în toate cele trei ţări româneşti, cu toată greutatea, este ordonată sistematic şi dezvoltată într-o frumoasă sinteză. Folosirea unui foarte bogat material documentar, din care s-au selectat, cu pricepere, documentele cele mai sugestive şi convingătoare, duce la încercarea izbutită de a reconstitui un drept viu care s-a aplicat pe pămîntul ţării noastre din cele mai vechi timpuri, pînă la 1750. (Celelalte două volume continuă studiul pînă astăzi).

După prefaţa coordonatorului şi introducerea responsabilului lucrării, materia este apoi periodizată în dreptul sclavagist şi feudal.

Dreptul geto-dac este tratat în titlul I din partea întîia a lucrării. După o privire generală asupra condiţiilor istorico-sociale, ni se prezintă: organizarea străveche; reglementarea relaţiilor sociale în perioada de destrămare a comunei primitive; formarea statului şi dreptului; instituţiile juridice la geto-daci (formarea şi caracteristicile normelor juridice; organizarea puterii de stat; dreptul penal şi procedura de judecată; regimul persoanelor şi familia; bunuri şi obligaţii şi relaţiile externe — p. 31—82).

Titlul al II-lea al acestei părţi se ocupă de dreptul roman pe teritoriul Daciei. În linii mari, aici sînt tratate: organizarea de stat în Dacia romană; instituţiile de drept; populaţia autohtonă şi instituţiile romano-bizantine la Dunărea de Jos (p. 83—124).

Se studiază aici, cu competenţă, printre altele: formarea şi caracterul normelor juridice la geto-daci; regimul persoanelor, familia; bunurile şi obligaţiile în prima perioadă; apoi instituţiile de drept apărute sub influenţa romană.

Din numeroase izvoare literare, istorice, lingvistice, se reconstituie elementele dreptului aplicabil în acea epocă îndepărtată.

Acelaşi procedeu se foloseşte şi pentru reconstituirea dreptului roman aplicat pe teritoriul Daciei. Se cercetează în această epocă organizarea administrativă, financiară şi militară; apoi instituţiile de drept: *persoane* (edictul lui Caracalla, cu cele trei categorii: cetăţeni romani, latini şi peregrini).

Se face apel şi la jurisconsulţii romani, la legislaţia romană (de ex. *les Iunia*, an. 19 e.n.,) şi la documente (de ex. doc. 159 e.n. găsit în *Moesia Inferior*).

Căsătoria şi *familia*, *regimul bunurilor* (succesiuni şi testamente), *obligaţii* şi *contracte* (unele găsite în *tăbliţele cerate* descoperite la *Alburnus Maior* (Roşia Montană) datînd dintre 139 şi 160 e.n.).

Concluzia interesantă trasă din studiul contractelor aflate în tăbliţele cerate e că dreptul roman clasic nu se aplica în Dacia, ca în alte provincii, în toată puritatea lui, ci într-o formă mai simplificată pentru nevoile practic cotidiene (Vladimir Hanga). Urmează o scurtă expunere a dreptului penal şi procesual.

Dreptul feudal. Această a doua parte a lucrării este împărţită în două cărţi. În prima carte autorii se ocupă de *Începuturile îndepărtate ale formării normelor juridice feudale; apariţia şi formarea dreptului românesc* (Ius valachicum, p. 127—189).

După o privire generală asupra condiţiilor economice şi sociale, ne este înfăţişată viaţa politico-juridică şi instituţiile autohtone în perioada năvălirii populaţiilor migratoare şi constituirea statelor feudale româneşti de-sine-stătătoare.

Ius valachicum, cu definiţia cuprinzătoare a autorului (Val. Al. Georgescu) — dreptul românesc valah — „a fost sistemul de reglementare obişnuelnică de obşte şi în descompunere, pe care un stat feudal străin, în faza lui de treptată consolidare, l-a receptat, recomandîndu-i aplicarea în rîndurile unei populaţii româneşti (valahă), băştinaşă sau durabil stabilită pe un întins teritoriu".

Se examinează, cu pătrundere, natura şi conţinutul lui *Ius valachicum*, accepţiunile lui „ius valachicum" în Ţara Românească şi Moldova, „ius valachicum" în statele vecine şi vechile structuri agropastorale (p. 172—189).

Cartea a II-a este închinată *Dreptului* în perioada feudalismului dezvoltat (p. 191—470). Titlul I cuprinde o privire generală urmată de: cap. I, condiţiile social-economice şi politice; cap. II, izvoarele dreptului feudal, structura generală şi trăsăturile lui stilistice.

Deosebit de interesant acest capitol al II-lea (trăsăturile stilistice ale dreptului feudal românesc), de o înaltă ţinută ştiinţifică şi plin de originalitate (Val. Al. Georgescu). Capitolul al III-lea este închinat proprietăţii funciare ca instituţie de bază a societăţii feudale şi instituţiilor feudale.

Titlul al II-lea din această carte este consacrat Organizării de stat (p. 250—470). Prin studiile pătrunzătoare ce urmează sînt foarte bine realizate: Cap. I, Voievodatul şi domnia. Cap. II, Adunările de stări; Congregaţiile nobiliare; Dietele transilvane. Cap. III, Sfatul domnesc, Consiliul principelui; Guberniul Transilvaniei; Cancelaria aulică. Cap. IV, Dregătoriile centrale; Bănia Craiovei. Cap. V, Organizarea teritorial-administrativă; Dregătoriile locale. Cap. VI, Organizarea fiscală. Cap. VII, Organizarea militară. Cap. VIII, Organizarea bisericească. Cap. IX, Organizarea judecătorească. Cap. X, Procedura de judecată. Cap. XI, Infracţiuni şi pedepse, procedura de judecată penală. Cap. XII, Regimul juridic al relaţiilor internaţionale.

În titlul al III-lea este vorba de *Instituţiile de drept* (p. 471—601). Cap. I este închinat statutului persoanelor. Cap. II se ocupă de rudenie. Cap. III de dreptul de proprietate. Cap. IV de obligaţii şi contracte. Cap. V de dezvoltarea ideilor politico-juridice. Sistematizîndu-se şi selecţionîndu-se un bogat material documentar şi cercetîndu-se o impresionantă literatură istorică şi juridică, se face, cu grijă, o reconstituire a instituţiilor feudale româneşti, punîndu-se în lumină caracteristicile fiecăreia. Se urmăreşte evoluţia acestor instituţii, arătîndu-li-se apariţia, transformarea şi, eventual, dispariţia. Se arată originea lor consuetudinară, receptarea din dreptul scris bizantin şi se pune în valoare originalitatea dreptului românesc. Se tratează constructiv spinoasa problemă a aplicării concomitente a obiceiului pămîntului şi a pravilei. Iar numeroasele puncte comune ale dreptului aplicat în cele trei ţări româneşti — aşa cum rezultă din întreaga lucrare — constituie puternice argumente juridice în dovedirea continuităţii neamului românesc pe meleagurile unde se află şi astăzi.

Tratatul de faţă ar trebui să fie o carte de căpătîi nu numai pentru istorici şi jurişti, dar şi pentru orice om de cultură. Ar trebui, în plus, să fie cunoscut şi peste hotare, prin prezentarea lui într-o limbă de mare circulaţie.

Tudor Voinea

Constituirea statelor feudale româneşti, Edit. Academiei, Bucureşti, 1980, 327 p.

Prilejuită de aniversarea a 650 de ani de la victoria românilor la Posada, lucrarea prezentată a apărut sub auspiciile Institutului de istorie „Nicolae Iorga" în colecţia Biblioteca istorică, LIV, propunîndu-şi, aşa cum mărturiseşte Ştefan Ştefănescu în *Cuvînt înainte*, să analizeze factorii interni care au determinat afirmarea statală românească şi pe cei externi care au favorizat-o, să desprindă, în acest sens, realitatea istorică de mit, să cerceteze terminologia folosită de izvoare. Un alt scop a fost acela de a evidenţia înaltul nivel de dezvoltare al societăţii româneşti din perioada de formare a statelor feudale, inclus în ceea ce priveşte cultura şi arta, încadrate într-o largă arie europeană.

După *Cuvîntul înainte* în care Ştefan Ştefănescu face un elogios portret al celui care a ctitorit primul stat românesc de-sine-stătător, Basarab I, urmează nouă valoroase studii, semnate de prestigioşi cercetători ai istoriei şi culturii noastre medievale.

Volumul se deschide cu studiul *Tradiţia daco-romană şi formarea statelor româneşti de-sine-stătătoare* (p. 9—23) datorat lui Ştefan Ştefănescu, care subliniază că „tradiţia descendenţei daco-romane a jucat în rîndul populaţiei de la nordul Dunării rolul de idee politică forţă; alături şi ilustrată de limba de origine latină, ea a menţinut şi întărit coeziunea acestei populaţii într-un corp etnic distinct, deasupra căruia în vremea mileniului de năvăliri barbare apărea numele popoarelor care într-un moment sau altul au stăpînit nominal pe teritoriul vechii Daco-Romanii". Studiul acoperă acest *Dark Age* românesc, cuprins între retragerea aureliană şi apariţia statelor feudale româneşti, reluînd succint problema continuităţii daco-romanilor, urmările invaziilor „barbare", mişcările demografice din Transilvania la sud şi est de Carpaţi, varietatea condiţiilor fizico-geografice şi viaţa economică, stratificarea socială în lumea rurală, trecerea de la formaţiuni politice, cnezate şi voievodate, la constituirea statelor feudale de-sine-stătătoare.

La începutul studiului *Premisele cristalizării vieții statale românești* (p. 25—39), Radu Popa relevă caracterul pozitiv al diversificării căilor de investigare a evului mediu românesc, ceea ce face ca însăşi „izvoarele scrise, narative sau de cancelarie, să se preteze adeseori la interpretări diferite de cele devenite tradiționale" (p. 25).

Descoperirile arheologice aparţinînd secolelor VIII—X confirmă existenţa „ţărilor" (atestate documentar mai tîrziu) determinate în mare măsură de particularităţile teritoriului de formare a poporului român, date care pot fi coroborate cu toponimia românească arhaică din acele zone (exemplul Cîmpulungurilor) spre a demonstra autohtonia noastră în spaţiul carpato-danubian-pontic.

Evoluţia uniunilor de obşti şi transformarea lor în cnezate şi voievodate din motive mai ales militare (originea slavă a termenilor cnezat şi voievodat încadrează procesul respectiv între sec. VII—IX) nu a avut ca rezultat „cristalizarea rapidă în perioada imediat următoare a unei vieţi statale româneşti pe deplin constituite" din pricina „împrejurărilor create de ultimele valuri ale migraţiei popoarelor nomade şi intrarea unor regiuni ale ţării noastre sub dominaţia anumitor autorităţi statale străine" (p. 39).

Sergiu Iosipescu vine, în mod fericit, să explice tocmai aceste piedici care au blocat, pentru moment, închegarea unui stat românesc, în studiul *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare* (p. 41—95). Evident este vorba de presiunea exercitată în spaţiul carpato-danubian-pontic de mongoli şi de regatul maghiar. Analiza pertinentă la care sînt supuse acţiunile de politică externă a celor două state, ca şi a lui Basarab, permite înţelegerea mai exactă a apariţiei şi consolidării Ţării Româneşti. Studiul prezintă în anexă un pasaj din cronica lui Henri de Sponde privind războiul din 1330 care, prin victoria de la Posada, a adus confirmarea internaţională statului românesc nou apărut la sud de Carpaţi.

Amplul studiu, *„Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric* (p. 97—164), semnat de Nicolae Stoicescu, redactor coordonator al întregii lucrări, este un excelent şi erudit inventar al izvoarelor şi al istoriografiei relative la această problemă. Pe baza unei pătrunzătoare analize a surselor, autorul conchide că: „este vorba deci în mod clar de două tradiţii: una mai veche despre întemeierea ţării de către Negru vodă, larg răspîndită în Ţara Românească şi legalizată de domnie la 1569, şi o alta mai nouă, creată în vremea lui Matei Basarab, despre «descălecat» şi Radu Negru descălecătorul" (p. 158). În privinţa domnului fondator, autorul este de părere că, biruitor asupra tătarilor negrii care locuiau în fosta Cumanie Neagră, Basarab a preluat caracteristica cromatică (evident cu sens social sau politic) a învinşilor, devenind Negru vodă.

Un larg orizont de istorie est şi sud-est europeană îl întîmpină pe cititor în studiul lui Şerban Papacostea: *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești* (p. 165—193). Autorul reconstituie pe o bază largă de informaţie supusă unei analize de înaltă rigoare, refularea dominaţiei tătare la est de Carpaţi şi noile condiţii create de ofensiva împotriva tătarilor care a înlesnit manifestarea politică a românilor de aici, creatori şi ei ai unei libertăţi româneşti. Autorul pune în lumină paralelismul dintre efortul de emancipare a românilor din viitoarea Moldovă şi cel de consolidare a statului muntean. În 1359, anul în care Nicolae Alexandru este investit de către Patriarhia din Constantinopol cu titlul de domn de-sine-stătător, avînd recunoscut de aceeaşi instanţă supremă un mitropolit al ţării sale, este şi anul răscoalei românilor de la est de Carpaţi împotriva lui Ludovic de Anjou, care, înăbuşită atunci, avea să-şi atingă scopul în iarna 1364—1365. De un interes deosebit este analiza făcută de autor împrejurărilor în care puterea angevină s-a destrămat în Europa răsăriteană.

Însemnătatea cercetărilor de arheologie medivală, mai ales pentru faza de început a statelor feudale româneşti, este pusă în lumină de Lia şi Adrian Bătrîna în comunicarea: *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova* (p. 195—250), care prezintă rezultatele săpăturilor de la Rădăuţi. Autorii şi-au concentrat atenţia, aşa cum se vede şi din titlu, asupra mărturiilor heraldice, arătînd că aplicele descoperite la Rădăuţi sînt „singurele vestigii de ordin heraldic referitoare la armele de familie ale primei dinastii din Moldova, cît şi la cele ale statului recent întemeiat".

O erudită contribuţie de istoria instituţiilor o constituie cercetarea lui Valentin Al. Georgescu dedicată *Instituțiilor statale românești de-sine-stătătoare* (p. 209—250). Autorul pune în lumină semnificaţia termenului de „ţară românească", examinează autoritatea, prerogativele şi titlul domnului ei, defineşte structurile judecătoreşti, militare, sociale şi ecleziastice ale statului nou creat.

Adolf Armbruster prezintă *Terminologia politico-geografică şi etnică a ţărilor române în epoca constituirilor statale* (p. 251—259), examinînd termenii sub care noile state româneşti, ca şi poporul român, au fost înregistrate în izvoarele contemporane.

Volumul se încheie cu o largă privire realizată de istoricul de artă Vasile Drăguţ asupra *Creaţiei artistice în epoca întemeierilor de ţară* (p. 261—324). Autorul urmăreşte fenomenul artistic românesc în sec. al XIV-lea subliniind paralelismul dintre dezvoltarea social-economică a societăţii româneşti şi reflexul ei pe plan artistic. Istoricul de artă desprinde concluzia potrivit căreia: „aşa cum bătălia de la Posada din 1330 încununa un întreg proces socio-politic, arta din epoca întemeierilor, atît în Ţara Românească cît şi în Moldova, încununează un îndelung proces evolutiv şi, în acelaşi timp, aşează baze trainice pentru strălucitoarea eflorescenţă cultural-artistică din secolele ce vor urma“.

Volumul de studii prezentat mai sus înmănunchează un şir de contribuţii care se disting printr-o bogată informaţie, ca şi prin noutatea punctelor de vedere susţinute de autori. El contribuie în chip decisiv la progresul cunoaşterii noastre despre o perioadă de mare însemnătate în istoria poporului român.

Andrei Busuioceanu

VALENTIN AL. GEORGESCU, PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611—1831). Partea I. Organizarea judecătorească*, vol. II (1710—1831). Edit. Academiei, Bucureşti, 1981, 233 p.

Noul volum al cunoscuţilor profesori şi cercetători în domeniul vechiului drept românesc, încheie examinarea organizaţiei judecătoreşti în principate. Sarcină grea, ţinînd seamă de multiplele fluctuaţii pe care le-a impus „cîrma vremurilor“ în tot acest răstimp, cît şi de faptul că se urmăresc modificări structurale petrecute în regiuni diferite.

Potrivit planului iniţial, autorii se ocupă de reformele realizate sub Constantin Mavrocordat şi Alexandru Ipsilanti, precum şi dispoziţiile complimentare aduse de alţi domnitori care au urmat, în epoca fanariotă.

Datorită vastului material adus în discuţie, este dificil a face o analiză amănunţită a dispoziţiilor şi ne vom mărgini a semnala caracteristicile generale ale reformelor.

Prin reglementarea lui Constantin Mavrocordat („Constituţia din 7 februarie 1741“) s-a realizat o primă organizare privind judecata înaintea colectivelor de veliţi boieri şi, totodată, înfiinţarea posturilor de ispravnici cu atribuţii judecătoreşti, în judeţe. Au fost reglementate taxele judiciare (treapăd şi ciubote) şi înfiinţate condici pentru transcrierea hotărîrilor, principii noi în dreptul feudal existent.

Privitor la puterea jurisdicţională a domnului, într-o documentată analiză se cercetează transformările esenţiale pe care le-a suferit, precum şi limitele în care se putea exercita. Pe încetul, divanul „se desprinde de domnie“. Se înmulţesc dregătoriile, se crează „departamente“ de judecată (1771), iar în divan pătrund dregători de provenienţă fanariotă [1].

Cea de-a doua mare reformă judecătorească se realizează de către Alexandru Ipsilanti prin „Hrisovul cu ponturi . . . “ din 1775 şi alte dispoziţii normative, dezvoltate apoi în *Pravilniceasca condică* (1780). Se adoptă principiul judecăţii colective, se stabilesc competenţele judecătoreşti pe materii, modul de comportare în instanţă, organizarea cancelariilor, a unui sistem notarial de evidenţă a transmisiunilor de robi şi a celor imobiliare.

Autorii se preocupă apoi de Adunările de stări, vechiul Sfat de obşte, ale căror atribuţii judiciare din această epocă sînt prea puţin cunoscute. Asemenea adunări, în urma înfiinţării unor organe de judecată, aveau un caracter mai mult politic, legislativ şi sobornicesc; ele nu mai reprezentau decît o trecere la viaţa parlamentară de mai tîrziu [2].

---

[1] În hatişeriful de numire al lui C. Ipsilanti se prevedea că pot fi numiţi dregători şi „din grecii cei cinstiţi şi cu ştiinţă şi vrednici acestei dregătorii. . . “. V.A. Urechia, *Ist. Rom.*, VIII, p. 715.

[2] Ovide Sachelarie et Radu Dimiu, *Le passage du régime d'assemblées au régime parlamentaire en Roumanie*, în Sonderdruck aus Herrsschaftsverträge, Wohlkapitulationen, Fundamentalgesetze, ed. Göttingen, 1977, p. 163—172 şi extras.

Privitor la Bănia Craiovei, se arată evoluţia instituţiei pînă cînd marele ban ajunge ca dregător onorific, rezident în Bucureşti unde putea judeca, fiind considerat ca „vechil al domnului", iar la Craiova conduce un caimacam ca reprezentant direct al domniei. Judecata se administra prin Divanul Craiovei, organizat pe două departamente: unul de criminalion şi altul al „judecătoriei de patru" (civilo-corecţional).

Într-un cuprinzător capitol se cercetează competenţa judiciară a dregătorilor şi ierarhilor bisericii, care se restrînge treptat. Numărul acestora fiind mereu în creştere, era necesar ca şi atribuţiile să fie corespunzătoare. Se examinează amănunţit, sistematic şi cu claritate competenţele fiecăruia, de la marele vornic pînă la mărunţii vornici de poartă. În afară de atribuţiile lor speciale, aceşti dregători, prin delegaţie domnească, puteau cerceta şi alte pricini. Este de menţionat excepţia oraşului Cîmpulung şi Ocnele Mari, printr-un vechi privilegiu, de a avea ca judecători tot „un judeţ şi 12 pîrgari"[3].

Un alt capitol, avînd un cuprins eclectic, semnalează abuzurile dregătorilor şi măsurile de îmbunătăţire luate pentru împărţirea dreptăţii, cum ar fi crearea unor noi instanţe, înfiinţarea unor condici de evidenţă şi reglementarea taxelor judiciare, înlăturînd suprataxele şi avaieturile. Se mai examinează şi alte condiţii de funcţionare, cum ar fi locul şi orarul de judecată, desfăşurarea şedinţei, modul de comportare în instanţă, organizarea cancelariilor şi limba admisă pentru dezbateri. În aceste ţări, în care expunerile oficiale se manifestau prin slavisme, turcisme sau grecisme, era necesar a menţiona revenirea la limba naţională. În cadrul examinării Hrisovului cel mare al lui Ipsilanti (1775) am semnalat că în redactările actelor normative apare chiar o terminologie judiciară[4].

Mai departe se cercetează poziţia locţiitorilor domneşti (caimacamii) care exercitau atribuţiile domnului, afară de cele pur personale. Amintim un pitac din 1822 prin care, caimacamii au luat măsura de control să verifice dacă judecătorii „sînt ipochimeni vrednici de această treabă"[5].

În fine, se examinează atribuţiile judiciare ale domnului în timpul ocupaţiilor militare străine, cînd autoritatea domnească era împărţită între puterea ocupantă şi divanul ţării, care lucra pe o circumscripţie teritorială redusă. Restul ţării rămînea sub administraţia rusă, turcă sau austriacă, după caz, pînă la 1828 cînd puterile domnului au fost atribuite preşedintelui divanurilor din ambele principate (preşedintele plenipotenţiar) care la sfîrşit era o singură persoană, generalul Pavel Kiseleff.

Lucrarea reprezintă o vastă şi minuţioasă analiză a judecăţii domneşti în epoca de trecere între dreptul feudal şi cel burghez. Autorii au cercetat bogate izvoare aflate în publicaţii, documente şi chiar în lucrări aflate în curs de apariţie sau în manuscris. Cercetarea şi compararea lor a implicat deosebite studii de sinteză şi critică documentară. Fiecare titlu reprezintă o monografie ştiinţifică.

Pe lîngă judicioasele concluzii ale autorilor, menţionăm cîteva observaţii cu caracter general.

În prealabil se constată paralelismul ce a existat în organizarea judecăţilor în principate, datorită străvechiului sentiment de conştiinţă naţională. Totodată, se poate urmări evoluţia dreptului din aceste ţări, începînd cu obiceiul pămîntului, receptarea multor norme de drept roman-bizantin, pînă cînd dreptul scris a obţinut preponderenţa, realizată în fine prin codificări.

Sub înrîurirea ideilor iluministe ale epocii, au fost adoptate principii noi umanitare. Instabilitatea dregătorilor care erau înlocuiţi anual, ba chiar şi mai des[6] precum şi „apucăturile netrebnicilor cîştiguri", au impus să se aplice o orînduială nouă, pozitivă, în modul de împărţire a dreptăţii, cît şi o reglementare a solemnităţii necesare formelor de judecată.

De asemenea este de semnalat că prin reformele lui Constantin Mavrocordat, Alexandru Ipsilanti şi proiectul cărvunarilor, se încearcă o separare a organelor judecătoreşti de cele administrative, o idee apuseană înaintată, care însă nu a putut fi realizată pînă la capăt în acea vreme.

---

[3] Acte din 1785, 1786, 1803, 1807 ş.a., în V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 338; III p. 28; VIII, p. 518; IX, p. 221.

[4] Radu Dimiu, *Primele hrisoave de organizare judecătorească ale lui Alex. Ipsilanti în Ţara Românească*, în „Stud. şi cerc. jur"., 4/1975.

[5] V.A. Urechia, *op. cit.*, XIII, p. 350.

[6] *Ibidem*, I, p. 252, 332, 335, 339 etc.

Ca şi în primul volum, în lucrarea de faţă erudiţia se împleteşte cu istoria şi dreptul, iar izvoarele au dat naştere la numeroase probleme pe care autorii le-au dezbătut cu bogată argumentare ştiinţifică, aducînd o valoroasă contribuţie la istoria vechiului drept românesc.

Radu Dimiu

ANDREI PIPPIDI, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Edit. Academiei, Bucureşti, Editions du C.N.R.S., Paris, 1980, 372 p.

Deşi nu ne aflăm în faţa unei sinteze privind evoluţia societăţii sud-est europene în pragul epocii moderne — aşa cum ne sugerează titlul volumului — cele 14 studii care îl alcătuiesc constituie un bogat dosar pentru o asemenea sinteză. Într-adevăr, dacă la o primă vedere ne frapează varietatea subiectelor, pe măsură ce înaintăm în lectura lor constatăm că ele tratează cîteva mari teme ale istoriei româneşti în context sud-est european, în sec. XVI—XIX.

În primul rînd, se reia cu noi exemple şi argumente problema *supravieţuirii bizantine* în viaţa politică şi culturală a ţărilor române, formulată şi constituită ca temă de cercetare de Nicolae Iorga. Andrei Pippidi alege, pentru a o ilustra, momentul unirii ţărilor române sub Mihai Viteazul. În *Résurrection de Byzance ou unité politique roumaine? L'option de Michel le Brave*, el analizează alternativa în faţa căreia se afla domnul român: să răspundă solicitărilor patriarhiei ortodoxe şi a clerului grec, pentru reînvierea imperiului dispărut, prin angajarea totală într-o „crudiadă" antiotomană sau să realizeze unificarea ţărilor române într-un stat pe cale de centralizare? Interesul deosebit al studiului constă în interpretările noi pe care le face posibile un bogat şi inedit material privind efervescenţa antiotomană în Peninsula Balcanică, în acei ani de la sfîrşitul sec. al XVI-lea în care proiectele italo-spaniole de debarcare în Cipru sau pe coasta albaneză, răscoalele locale (Ohrida, Chimara), ecoul luptei de la Călugăreni printre slavii de sud, albanezi şi greci, rezistenţa albanezilor la Shkoder, încadrează acţiunea lui Mihai într-o vastă mişcare de eliberare a popoarelor balcanice. Deşi asupra domnului român se fixase alegerea unanimă a forţelor care urmăreau o himerică „restitutio imperii", Mihai Viteazul a oprit înaintarea militară la sudul Dunării şi a ales realizarea unui ideal naţional, care va marca definitiv istoria poporului român, şi anume unitatea politică a teritoriului său.

Explicîndu-şi, în mare parte, rezistenţa antiotomană prin rolul acestei idei de restaurare bizantină, autorul vede însă premisele unei acţiuni balcanice — concretizată în timpul lui Mihai Viteazul — în perioada de speranţe deschisă de marea înfrîngere de la Lepanto *(Les pays danubiens et Lépante)*. Se desprind din acest studiu o serie de concluzii interesante cu privire la rolul de axă geografică antiotomană al Dunării, rezultatele unificatoare ale sistemului vamal introdus de Imperiul otoman în peninsulă, importanţa mişcărilor demografice etc. Nu ne putem opri să asociem aceste observaţii — sprijinite de autor pe recente dovezi documentare — cu binecunoscuta teorie a factorilor de unitate în lumea balcanică formulată de Victor Papacostea, care a deschis o nouă etapă în cercetarea sud-est europeană. Însuşi faptul că nu se menţionează manifestul-program al balcanologului român ne arată cît de adînc au pătruns ideile sale în patriomoniul cercetării istorice româneşti.

Ideea unei emigraţii bizantine interesate în reînvierea imperiului şi care îşi revendică drepturile în virtutea unor genealogii fanteziste, frizînd de cele mai multe ori impostura, formează obiectul studiului: *Fables, bagatelles et impertinences. Autour de certaines généalogies byzantines des XVI-e et XVIII-e siècles*. Autorul dă numeroase exemple ale falsurilor unor pretendenţi, care invocă descendenţa din diferite dinastii bizantine, printre care se numără şi Despot vodă, sau un impostor ca „ducele de Bucureşti", care se dădea drept fratele lui Petru Cercel şi iscălea „principe al Marii Valahii", sau acel Rodolphe Cantacuzino pentru care A. Pippidi aduce noi elemente biografice, precizînd veleităţile sale de creator al unui „imperiu al Daciei".

O serie de documente inedite, găsite în arhivele din Dubrovnic, îi permit autorului să reia problema legăturilor Raguzei cu ţările române *(Rapports de Raguse avec les pays roumains)*, subliniind solidaritatea pe care o crease între republica raguzană şi ţările române statutul lor, tributar dar autonom, faţă de Imperiul otoman. Noutatea acestui

studiu — care are şi meritul de a reconstitui stadiul actual al cercetărilor — este aceea de a fi adăugat la documentele cunoscute, testamente şi inventare ale unor negustori raguzani din Ţara Românească şi Transilvania.

Dar prin mai multe din aceste studii, accentul este pus pe mult discutata problemă a *fanariotismului* şi mai ales a *prefanariotismului*, reluîndu-se chestiunea periodizării şi a caracterului epocii fanariote. A. Pippidi respinge şi el ideea unei soluţii de continuitate pe care ar fi reprezentat-o domniile fanariote în istoria românească. El consideră că formarea acestei pături sociale îşi are originile la sfîrşitul sec. al XVI-lea, puterea lor politică începînd din sec. al XVII-lea, pentru ca ideologia lor de clasă conducătoare să se formeze în sec. al XVIII-lea. În studiul *Phanar, phanariotes, phanariotisme*, după o analiză a termenilor menită să precizeze conţinutul lor social, politic, cultural şi moral (în care se folosesc, pe lîngă bibliografia clasică, şi contribuţiile noi ale participanţilor la Simpozionul fanariot de la Salonic (1970), I. Ionaşcu, Eugen Stănescu ş.a.), autorul se opreşte la chestiuni de structură socială. Îl preocupă îndeosebi mecanismul promovării sociale şi politice a fanarioţilor în ţările române şi pătrunderea lor în nobilimea ţării pe calea ocupării funcţiilor în stat. Un alt aspect analizat este *reacţia antifanariotă* a marii boierimi, pe de o parte, şi a micii burghezii comerciale şi artizanale, sau a unor modeşti intelectuali, pe de altă parte. Importanţa *culturii fanariote* pentru lărgirea orizontului intelectual şi mai ales pentru dezvoltarea învăţămîntului, care avea „să pregătească o clasă mijlocie pentru ridicarea la putere" este pe bună dreptate subliniată de autor.

Foarte interesante pentru *istoria ideilor* în lumea fanariotă sînt două dintre studii. *Aux confins de la République des Lettres: la Valachie des antiquaires au début du XVIII-e siècle* ne face cunoscute multiplele contacte ale lui Nicolae Mavrocordat cu cultura europeană a vremii, aşa cum le reflectă renumita sa bibliotecă şi corespondenţa sa cu umanişti ca Antoine Epis şi Jean Leclerc. Studiul face şi scurte dar substanţiale incursiuni în preocupările numismatice şi epigrafice ale învăţatului domnitor. *Mysticisme et rationalisme au Phanar: le cas de Daniel de Fonseca*, al cărui interes pentru cunoaşterea vieţii intelectuale a fanarioţilor l-am semnalat cu ocazia apariţiei studiului în volumul omagial C. Dimaras, aduce şi interpretări noi ale psihologiei fanariote, în timpul aceleiaşi domnii a lui Nicolae Mavrocordat.

Cîteva studii de prosopografie ne oferă nu numai prezentarea unor reprezentanţi ai fanarioţilor la sfîrşitul acestui regim în ţările române (*Jean Caradja et ses amis de Genève* şi *Nicolas Soutzo (1798—1871) et la fin du régime phanariote dans les Principautés Roumaines*), ci şi posibilitatea de a reconstitui mai bine categoria dragomanilor (*Quelques dragomans de Constantinople au XVII-e siècle*), ceea ce ne îndreaptă către începuturile puterii politice a fanarioţilor şi totodată către primele *funcţii laice* dobîndite în cadrul Imperiului otoman, prin care li se deschidea grecilor de la Constantinopol drumul spre cariera politică. Acelaşi caracter îl are şi comunicarea *Esquisse pour le portrait d'un homme d'affaires crétois du XVI-e siècle*, în care întreprinzătorul Constantin Corniact (Corniades), a cărui activitate se desfăşoară în Polonia şi Moldova, prefigurează tot o categorie socială a grecilor pe cale de a se forma, aceea a comercianţilor.

În ce priveşte perioada care precede instalarea domniilor fanariote, aceasta este reprezentată prin studiul politicii lui Dimitrie Cantemir: *Politique et histoire dans la proclamation de Démétrius Cantemir en 1711*. O frumoasă analiză pe marginea acestui document ne dezvăluie ceea ce N. Iorga numise „practica domnească a unui ideolog". Unele din principalele principii ale acestei practici sînt: lărgirea bazei sociale a puterii domneşti, uniunea dinastică a principatelor române, necesitatea pentru Cantemir de a accepta regimul nobiliar. De un vădit interes pentru istoria mentalităţilor şi pentru modul în care ajung să fie cunoscute realităţile româneşti în societatea occidentală, sînt cele două studii: *Naissance, renaissances et mort du « Bon Sauvage »; à propos des Morlaques et des Valaques* şi *Constantin Brancovan, personnage de l'abbé Prévost*.

Volumul erudit şi bine alcătuit al lui Andrei Pippidi, care apare sub dublul patronaj al Editurii Academiei şi al celui mai autorizat organism de cercetare francez, constituie şi pentru institutul în care autorul şi-a completat formaţia istorică un prilej de satisfacţie. El aduce rezultate recente şi noi interpretări în probleme larg dezbătute de cercetarea sud-est europeană. Ocupîndu-se de *oamenii* şi *ideile* acestei zone, cartea va trezi mult interes, devenind o lucrare de referinţă pentru cei care studiază istoria românească în context sud-est european şi istoria ideilor în timpul turcocraţiei.

C. Papacostea-Danielopolu

STELIAN BREZEANU, *O istorie a Imperiului bizantin*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1981, 286 p. + XXXII p. il.

Lucrarea de faţă răspunde interesului manifestat de cititorul român pentru istoria universală, oferindu-i o imagine, sintetică şi clară, asupra unui capitol fundamental al istoriei lumii, esenţial sub aspectul dimensiunilor lui în spaţiu şi timp.

Istoria Bizanţului, înţeleasă în dinamica ei, complexă şi de multe ori contradictorie, dezvăluie o societate la răspîntia lumii vechi şi medievale, a Orientului şi a Occidentului, un creuzet cultural şi religios, un focar de civilizaţie şi cultură, o moştenire spirituală cu care urmaşii daco-romanilor se mîndresc şi pe care o preţuiesc.

Încercînd să surprindem frumuseţea şi importanţa subiectului abordat de Stelian Brezeanu, realizăm pe deplin dificultatea tratării acestuia în cadrele rigide ale unei cronologii. Rigiditatea unei asemenea construcţii a fost utilizată de autor în beneficiul selectării riguroase a acelor fapte, evenimente şi date semnificative, de traiect ale desfăşurării istoriei bizantine de-a lungul unui mileniu.

În al doilea rînd, ordonarea materialului în trei mari părţi (I. Imperiul romano-bizantin, II. Imperiul grec medieval, III. Decăderea Imperiului bizantin), iar în interiorul acestora în subcapitole care prin titlu definesc specificul unor epoci, este de natură să fixeze, în accepţiunea didactică a cuvîntului, diluviul evenimenţial al celor zece secole de istorie, marcîndu-i cotele şi meandrele. Din această firească dorinţă de claritate şi accesibilitate pentru toate categoriile de cititori, autorul începe fiecare capitol sau subcapitol cu o succintă prezentare a caracteristicilor sale social-economice şi politice, atrăgînd atenţia asupra elementelor noi sau subliniind permanenţele. Cronologia datorează astfel mult acestui mod de structurare şi prezentare a materialului care o face în acelaşi timp utilă istoricilor de profesie şi accesibilă pasionaţilor.

Derularea însăşi, sub semnul anilor sau a domniilor, a evenimentelor istorice îmbină într-un stil sobru informaţia în sine cu decelarea semnificaţiilor, cauzelor, consecinţelor, imediate sau îndepărtate şi paralelelor. Această manieră are meritul de a oferi unui atît de vast material unitate şi coerenţă, dovedind că bine gîndită şi frumos scrisă o cronologie, care impune economie de cuvinte şi mijloace literare, poate fi şi interesantă, nu numai folositoare, mai ales cînd se sprijină pe fundamentul serios al pregătirii ştiinţifice a autorului, recunoscut bizantinist.

Neputînd fi concentrate în pagini alăturate, datorită genului lucrării, raporturile romano-bizantine, limesul dunărean, procesele social-economice din imperiu, organizarea sa politico-administrativă, modificările frontierelor, dezvoltarea culturală sînt numai cîteva din filoanele cărţii care pot fi regăsite în evoluţia lor de-a lungul cronologiei, de fiecare dată fără repetări, omisiuni sau distonanţe la care ar da poate dreptul o cronologie de oarecare întindere.

„Evoluţia studiilor de istorie bizantină“, „Glosar de termeni istorici“, „Bibliografia“, „Tabele cronologice“, „Indice“ constituie părţi care întregesc informaţia şi amplifică valoarea cărţii.

Gelu Apostol

FLORIAN DUDAŞ, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1979, 270 p. + 61 il.

Lucrarea de faţă este o vie exemplificare a importanţei studierii circulaţiei vechilor cărţi româneşti, ca şi a diferitelor însemnări pe care le conţin.

În esenţă, ea este un catalog cuprinzător al exemplarelor imprimate (72) şi al celor manuscrise (13) ale principalei opere a mitropolitului Varlaam, *Cartea românească de învăţătură*. . . , care se cunosc a fi circulat în partea de vest a ţării, în Crişana şi Banat. Fiecare exemplar este prezentat în parte, amănunţit şi atent, cu toate elementele necesare unei perfecte cunoaşteri a lui. Se dau astfel date despre localitatea unde au fost găsite, fondul în care se păstrează astăzi, dimensiuni, paginaţie, legătură, apoi toate însemnările cuprinse în ele, cu indicarea filelor ş.a. Catalogul este precedat de un cuprinzător studiu analitic (p. 13—120), în care autorul subliniază în primul rînd însemnătatea culturală a

operei lui Varlaam pentru românii de pretutindeni, făcîndu-se totodată şi o scurtă prezentare a vieţii învăţatului cărturar moldovean. În acest prim capitol se mai studiază izvoarele *Cazaniei*, limba, imprimarea, cuprinsul, precum şi circulaţia ei în Transilvania. Capitolul următor cuprinde consideraţii analitice asupra exemplarelor care constituie obiectul propriu-zis al lucrării, adică exemplarele cunoscute că au circulat în Banat şi Crişana, atît cele tipărite, cît şi cele manuscrise. Capitolul al III-lea, cel mai important pentru istorici, se referă la mărturiile documentare manuscrise inserate în exemplarele *Cazaniei*, subliniindu-se şi contribuţia operei lui Varlam la afirmarea unităţii culturale a neamului românesc. Lucrarea se încheie cu o bibliografie selectivă, un util indice şi reuşite ilustraţii.

În privinţa lecturii însemnărilor, observăm că s-au făcut destule greşeli. Fără îndoială, dintre toate „scriiturile" vechi, cele mai greu de citit sînt însemnările de pe cărţi şi manuscrise, aşa încît şi celor mai buni paleografi li se poate întîmpla să aibă erori de lectură. Este ceea ce s-a întîmplat şi în cazul de faţă. Comparînd unele însemnări din ilustraţii cu reproducerile din text, ies la iveală şi unele inexactităţi de lectură. Astfel, însemnarea din 1659 de pe exemplarul din Igneşti al *Cazaniei*, aflată în fig. 24 şi reprodusă la p. 100—101 şi 188—189, de numai 18 rînduri are 32' de lecturi greşite. Chiar între cele două reproduceri există deosebiri în descifrarea lor. Unele greşeli sînt neînsemnate, altele însă schimbă sensul din original. (De pildă, nu „fără", ci „iară"; nu „dă de înşile" ci „dede în Ilie"; nu „înaintea", ci „în casa nostră a"; apoi, avem convingerea că oamenii pomeniţi sînt şase, nu trei, cum lasă de înţeles punerea virgulelor). Trecînd peste acestea, sîntem întru totul de acord cu cei care ne recomandă cartea, cunoscuţii oameni de cultură, dr. Nicolae Corneanu şi dr. doc. Dan Simonescu, că ne aflăm în faţa unei lucrări reuşite, care poate servi de exemplu pentru cei care se ocupă de răspîndirea cărţii vechi româneşti.

D. Mioc

SREDNIE VEKA, Edit. Nauka, Moscova, vol. 41 (1977), 440 p.; vol. 42 (1978), 416 p.; vol. 43 (1980), 432 p.

Între anii 1977 şi 1980 din publicaţia sovietică a medieviştilor, „Srednie Veka", au apărut trei volume. Faţă de volumele anterioare, pe lîngă schimbarea formatului, în publicaţie au intervenit modificări şi în ce priveşte rubricile, apărînd unele noi ca: Studiul izvoarelor, Istoriografia şi Din istoria medievisticii sovietice. Astfel, în volumul 41 apărut în anul 1977, cunoscuta medievistă din Moscova, E.V. Gutnova, publică în cadrul rubricii Istoriografia (p. 203—229) un studiu deosebit de interesant intitulat: *Lupta de clasă a ţărănimii din evul mediu (secolele XI—XV) în interpretarea medievisticii contemporane franceze, engleze şi americane*. Autoarea constată de la început că la sfîrşitul deceniului al şaptelea şi începutul deceniului al optulea din secolul nostru în medievistica apuseană s-a constatat o radicală schimbare de opinie referitoare la lupta ţărănimii din evul mediu. Dintr-o temă pînă atunci periferică, abordată doar pe marginea marilor războaie ţărăneşti, studierea luptei antifeudale a ţărănimii a devenit una din preocupările centrale ale medieviştilor apuseni. Această preocupare este legată, într-o anumită măsură, de dezbaterile care au avut loc anterior în jurul aşa-numitei crize din secolele XIV—XV. Ceea ce este nou constă în încercarea de a elabora o viziune proprie despre caracterul, antecedentele şi rolul mişcărilor ţărăneşti în dezvoltarea societăţii, viziune care, în anii din urmă, se vrea a fi contrapusă abordării temei în istoriografia marxistă. E.V. Gutnova remarcă faptul că interesul amintit este caracteristic medieviştilor din Franţa, Anglia şi S.U.A. comparativ cu medievistica din R.F.G., Italia şi Spania unde mişcările ţărăneşti sînt mai puţin studiate. De aceea autoarea analizează mai cu seamă lucrările apărute în Franţa, Anglia şi S.U.A. referindu-se, în special, la cărţile istoricilor R. Mousnier, G. Fourquin, R. Fossier, M. Mollat, Ph. Wolf, G. Duby, M. Mckizack, W.L. Warren, R. Hilton, G. Fagan, I.Z. Titow etc.

În cadrul aceleiaşi rubrici din volumul 41 au mai apărut studiile scrise de N.F. Kolesniţki, consacrat problemelor formării puterii locale în Germania în viziunea istoriografiei burgheze din Germania, de I.I. Sarifjanov, despre antecedentele istorice ale revoluţiei engleze din secolul al XVII-lea aşa cum sînt ele înfăţişate în istoriografia engleză şi americană contemporană, de L.T. Milskaia, închinat analizei lucrării fundamentale, în trei volume, a lui K.S. Bader intitulată: *Studien zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Dorfes*. Un interes aparte prezintă şi studiul semnat de N.I. Smolenski referitor la categoria statului naţional aşa cum ea a fost înfăţişată de curentul istoriografic german din secolul trecut, cunoscut sub numele de şcoală naţional-politică.

Noua rubrică de istoriografie este reprezentată şi în volumele următoare ale publicaţiei „Srednie Veka" prin studii tot atît de interesante. Astfel, în volumul 42 au apărut studiile consacrate problemelor studierii feudalismului în istoriografia din R.D.G. între anii 1970—1975, principiului istorismului în istoriografia naţional-politică germană din secolul trecut (studiu datorat lui N.I. Smolenski), iar în volumul 43 au apărut în cadrul aceleiaşi rubrici studiile despre problemele fundamentale ale istoriei timpurii a oraşelor medievale prezentate de medievistica contemporană apuseană (A.L. Iastrebiţkaia), problemele feudalismului aşa cum apar ele în noua publicaţie istorică din R.D.G., „Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus" (N.V. Savina), despre studiile de istorie medie publicate în „Irish historical studies" între anii 1965—1974 (T.S. Osipova), şi prezentării succinte a operei medievistului italian Armando Sapori (D.A. Rolova şi V.I. Rutenburg).

Cît priveşte rubrica consacrată istoriei medievisticii sovietice, în volumul 41 s-a publicat pentru prima dată o lucrare a medievistei O.A. Dobiaş-Rojdestvenskaia despre Francesco Petrarca, lucrare redactată în 1904 şi păstrată în manuscris în Biblioteca publică din Leningrad (E.V. Bernadskaia). În acelaşi volum A.A. Svanidze publică un studiu analitic consacrat lucrărilor lui I.A. Leviţki privitoare la istoria Angliei în evul mediu. În volumul 42 au apărut de asemenea două studii închinate moştenirii a doi renumiţi medievişti sovietici. Astfel, E.V. Gutnova face o amplă dare de seamă despre arhiva academicianului D.S. Skazkin, iar T.D. Şakina analizează perioada dintre 1922—1931 a activităţii ştiinţifice a lui A.I. Neusîhin. În sfîrşit, în volumul 43 a apărut studiul semnat de B.G. Mogilniţki despre E.A. Kosminski ca istoric al ştiinţei istorice.

Strîns legate de cele două rubrici consacrate problemelor de istoriografie sînt și rubricile: Publicații și Studiul izvoarelor. În volumul 42, L.T. Milskaia publică corespondența științifică dintre N.I. Kareev și A.I. Neusihin, iar în volumul 43 O.F. Kudreațev publică în traducerea rusească mult dezbătuta scrisoare a lui Marsilio Ficini, din 13 septembrie 1492, adresată matematicianului, astronomului și medicului Pavel Middelburg. În rubrica Studiul izvoarelor, V.I. Majuga semnează o dare de seamă despre actele mănăstirii Belroy din Franța, 11 acte din secolul al XIII-lea și păstrate în Arhiva Institutului de istorie din Leningrad (vol. 43, p. 229—247), iar T.N. Tațenko un studiu despre manualele de caligrafie ca izvoare ale studierii scrierii cursive germane din secolele XVI—XVII (vol. 42, p. 157—181).

Publicația medieviștilor sovietici abordează o tematică variată, studiile de un larg orizont teoretic și interpretativ sînt însoțite de altele analitice consacrate unor teme majore din istoria feudalismului apusean, cu precădere istoriei medievale a Franței, Italiei, Germaniei, Olandei, Elveției și Spaniei. Dintre studiile teoretice se detașează cele semnate de A.I. Danilov, consacrat raportului dintre evenimentul istoric și știința istorică (vol. 43, p. 13—31), și de N.A. Haciaturian, privind natura monarhiei pe stări din Franța (vol. 42, p. 27—48). La acestea mai trebuie adăugat și studiul lui V.A. Elcianinov despre conținutul moral și funcțiile cunoștințelor de istorie (vol. 42, p. 145—156). În cadrul rubricii de Studii E.V. Gutnova publică o sinteză bogat documentată despre preocupările medieviștilor din U.R.S.S. între 1968 și 1977 (vol. 42, p. 5—26), iar V.V. Ivanov un studiu critic despre principiul leninist al partinității și obiectivitatea științifică (vol. 43, p. 5—12).

În volumul 41 al publicației „Srednie Veka" au apărut trei studii interesante care au fost prezentate la cel de al VII-lea Congres internațional de istorie economică. Primul dintre acestea este cel semnat de K.D. Avdieva și abordează problematica colonizării interne și a evoluției situației țărănimii din Anglia în secolele XII—XIII. A.I. Cistozvonov își consacră studiul său evoluției economice și comerțului din Italia și Țările de Jos în condițiile așa-zisei depresiuni economice din secolele XIV—XV. În sfîrșit A.D. Rolova se referă în studiul ei la politica fiscală din Toscana în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea.

Dintre studiile și comunicările consacrate istoriei Franței în epoca feudală se cuvine a fi amintite mai ales cele semnate de I.L. Bessmertnii despre structura familiei țărănești din satul francez în secolul al XI-lea, structură întocmită pe baza analizei antropometrice a Polipticului abației Saint-Germain des Prés (vol. 43, p. 32—52), și de I.D. Serovaiski privitor la lupta țărănimii franceze împotriva însușirii de către feudali a pădurilor în secolele X—XIII (vol. 43, p. 53—76). Tot la perioada timpurie a feudalismului francez se referă și comunicarea publicată de I.S. Filippov despre domeniul bisericesc din Provence la începutul secolului al IX-lea (vol. 43, p. 191—206).

Ceva mai mare este numărul studiilor referitoare la istoria Angliei și Italiei. Dintre acestea rețin atenția cele două studii care se referă la istoria Angliei din secolul al XIV-lea. Primul este semnat de I.R. Ulianov și abordează problema formării și a structurii domeniului laic din Bierton și Stoke în secolul al XIV-lea (vol. 42, p. 49—83), iar cel de al doilea de I.I. Pasarev și tratează raporturile dintre magnați și coroană în aceeași perioadă (vol. 43, p. 77—104). Un alt studiu, cel publicat sub semnătura lui B.A. Kamenițki, se referă la lupta de idei din Anglia în perioada crizei sistemului absolutist (sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea). Autorul se limitează de data aceasta doar la aspectele politico-juridice ale acestei lupte (vol. 43, p. 162—190). În ce privește istoria Italiei, studiile publicate în ultimile trei volume din „Srednie Veka" abordează următoarele aspecte: contradicțiile social-politice în societatea longobardă (I.A. Dvorețkaia, vol. 41, p. 78—99); conținutul tratatului inedit a lui Lorenzo Pisano (M.A. Iușim, vol. 42, p. 122—144); activitatea comercială și bancară la Florența în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea (A.D. Rolova, vol. 42, p. 98—121), și fenomenul cosmic în poezia medievală tîrzie (R.I. Hlodovski, vol. 43, p. 105—133).

Un număr de patru studii și comunicări se referă la istoria Germaniei din secolul al XVI-lea, abordînd cu precădere probleme de istorie economică și socială. Astfel, în comunicarea semnată de S.A. Faradgeva este înfățișată evoluția așa-zisului principiu direcționist în mineritul din Saxonia secolului al XVI-lea, principiu legat de formarea exploatării capitaliste în minerit (vol. 41, p. 187—202). N.V. Savina tratează în comunicarea ei caracterul exploatării domeniilor aparținătoare Fuggerilor la începutul secolului la XVI-lea. I.K. Nekrasov publică un studiu interesant referitor la cronicarii orășeni din prima jumătate a secolului al XVI-lea și viziunea lor despre cauzele și caracterul răz-

boiului ţărănesc german din 1525 (vol. 41, p. 121—142). În sfîrşit, din acest grup de studii face parte şi cel semnat de V.V. Pervuhin, închinat mişcării de reformă religioasă din Lübeck în 1529—1530, studiu în care accentul cade de fapt pe analiza luptelor social-politice din oraşele hanseatice în prima jumătate a secolului al XVI-lea (vol. 41, p. 100—120).

Pe linia vechilor sale preocupări, A.N. Cistozvonov tratează în studiul său problema raportului dintre venitul gospodăriei ţărăneşti şi sistemul de dări din Olanda la începutul secolului al XVI-lea (vol. 42, p. 84—93). O.I. Varjas publică o comunicare interesantă despre situaţia servilor şi libertinilor în regatul Leon în secolele IX—XI, demonstrînd că în nordul Spaniei în acea perioadă s-a păstrat pătura servilor şi că nu se pot observa schimbări importante nici în statutul libertinilor (vol. 43, p. 207—222). O comunicare succintă publică şi V.S. Baraşkova despre legăturile ruso-norvegiene în secolul al XVI-lea (vol. 43, p. 223—228).

În sfîrşit, nu putem, încheia enumerarea noastră fără a pomeni de faptul că redacţia publicaţiei „Srednie Veka" continuă colaborarea cu istoricii din alte ţări publicîndu-le studiile. De data aceasta cunoscutul istoric din Elveţia, M. Koerner, este oaspetele publicaţiei cu un studiu de mare interes metodologic şi anume referitor la problema investiţiilor în oraşele din Elveţia secolului al XVI-lea (vol. 43, p. 134—161).

În „Srednie Veka" continuă publicarea bibliografiei sovietice referitoare la istoria ţărilor Europei apusene din epoca feudală. De data aceasta găsim bibliografia curentă pe anii 1974—1977, întocmită de I.I. Frolova.

Constituie însă un aspect nou creşterea sensibilă a părţii informaţionale (recenzii, însemnări bibliografice, cronica evenimentelor, bibliografii), ea ocupînd în ultimele trei volume aproape o treime din spaţiul publicaţiei. Mai reţine atenţia şi apariţia generaţiei mai tinere de medievişti sovietici cu studii, comunicări şi recenzii de o înaltă ţinută ştiinţifică.

L. Demény

„STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE“

INDICELE BIBLIOGRAFIC AL VOL. I–X

Materialul indexului de faţă a fost organizat pe numele autorilor, alfabetic şi, în cadrul fiecărui autor, pe rubricele publicaţiei noastre (studii şi articole; comunicări, note, discuţii; izvoare şi instrumente de lucru; addenda et corrigenda şi revista revistelor). Pentru rubrica „recenzii“ s-a folosit prescurtarea **Rec.** Întrucît anii de apariţie lipsesc din index, am socotit necesar să-i menţionăm aici: I (1956), II (1957), III (1959), IV (1960), V (1962), VI (1973), VII (1974), VIII (1975), IX (1978), X (1983).

maniae Historica, B. Ţara Românească, vol. II *(1501—1525)*, volum îngrijit de Ştefan Ştefănescu şi Olimpia Diaconescu, Bucureşti, Edit. Academiei, 1972, 600 p., VII, 365—366; Armbruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1972, 279 p., VII, 386—387; Duţu, Al., *Cărţile de înţelepciune în cultura română*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1972, 168 p., VII, 392—393; Penelea, Georgeta, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774 — 1848*, Bucarest, Ed. de l'Académie, 1973, 183 p., VII, 393—394; Cărăbiş Vasile, *Sate de moşneni din Valea Jaleşului. Contribuţii istorice*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1976, 184 p., IX, 210—211; Feneşan, Costin, *Documente bănăţene medievale (1440—1653)*, Timişoara, Edit. Facla, 1981, 220 p. + 12 pl., X, 150 ; *Mărturisirea de credinţă a Bisericii ortodoxe—1642*, trad. de Al. Elian, Bucureşti, 1982, 183 p. X, 158—159; (~şi Ş. Papacostea) Andreescu, Ştefan, *Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, Edit. Minerva, 1976, 297 p. şi Stoicescu, Nicolae, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1976, 238 p., IX, 205—206; „Zbornik radova Vizantološkog Instituta", 1976, vol. 17, 432 p., IX, 217.

CORFUS, ILIE, *Completări la biografia cronicarilor Şerban şi Grigore Andronescu*, VI, 269 277; *Ştefan cel Mare pe o frescă polonă*, VIII, 201—204.

CORIVAN, N. şi I. GRĂMADĂ, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, V, 257—279.

CRĂCIUN, IOACHIM, *Răzvrătirea saşilor din Braşov la 1688*, I, 199—212.

CREŢEANU, RADU, *Documente din zona Tismana-Peştişani (jud. Gorj)*, VII, 301—305.

CRONŢ, GHEORGHE, *Dreptul de ctitorie în Ţara Românească şi Moldova. Constituirea şi natura juridică a fundaţiilor din evul mediu*, IV, 77—116; *„Arta judiciară" a lui Dimitrie Panaiotache Catargiu*, VII, 329—354. **Rec.** *Quinze ans de bibliographie historique en Grèce (1950—1964)*, Atena, 1966, 294 p., *Cinq ans de bibliographie historique en Grèce (1965—1969)*, Atena, 1970, 134 p. VI, 420—423; Tsourkas, Cléobule D., *Germanos Locros, Archevêque de Nysse et son temps (1645—1700). Contribution à l'histoire culturelle des Balkans au XVII-e siècle*, Thessalonique, 1970, 120 p. + 5 pl., VII, 403—405.

DAN, MIHAIL. *Ştiri privitoare la istoria ţărilor române în cronicile ucrainene*, II, 205—288.

DECEI, AUREL, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turceşti inedite (1533—1534)*, VII, 101—156 + 2 fig. **Rec.** Ţvetkova, Bistra, *Pametna butca na narodnite* (Lupta memorabilă a popoarelor), Varna, Edit. de stat, 1969, 291 p. + 7 hărţi şi ilustr., VI, 410—414; Turan, prof. dr. Osman, *Selçuklular tarihi ve türk-islâm medeniyeti* (Istoria selgiucizilor şi civilizaţia turco-islamică), Ankara, 1965, XIII + 448 p. În publicaţiile „Türk Kültürünü Araştirma Enstitüsü (Institutul de cercetări despre cultura turcă), 7, seria a III-a, numărul A1, VI, 430—434.

DEMÉNY, LIDIA A., *Regimul tricesimelor şi punctele vamale din Transilvania în perioada principatului autonom, VII, 207—221.*

DEMÉNY, LUDOVIC, *Cartea şi tiparul — promotori ai legăturilor culturale dintre ţările române în secolul al XVI-lea*, VI, 91—109; *Documente noi referitoare la răscoala de la Bobîlna*, IV, 395—421. **Rec.** Varga, János, *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556—1767* (Sistemul iobăgesc din perioada feudalismului tîrziu din Ungaria 1556—1767), Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1969, 614 p., VI, 435—438; Tihomirov, M. N., *Istoriceskie svjazi Rossii so slavjanskimi stranami i Vizantiej*, Izdatelstvo „Nauka", Moscova, 1969, 367 p., VI, 438—444; Liublinskaia, A. D., *Latinskaja paleografija*, Moscova, Izdatelstvo „Vîsşaja şkola", 1969, 192 p. + 64 pl., VII, 418—420; *Vnutrenia politika franţuzskogo absolutizma, 1633—1649 gg.*, Leningrad, „Nauka", 1980, 80 p., X, 162; „Srednie Veka", vol. 35, Moscova, Izdatelstvo „Nauka", 1972, 320 p., VII, 421—422; „Strednie Veka", vol. 41 (1977), 440 p., vol. 42(1978), 416 p., vol. 43(1980), 432 p., X, 172—174.

DIACONESCU, OLIMPIA, *Întregiri documentare la istoria secolelor XV—XVI*, VII, 293—299. **Rec.** *Noi surse referitoare la istoria medie a României*, VI, 401—403; *Populaţie şi societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, sub redacţia prof. Ştefan Pascu, Cluj, Edit. Dacia, 1972, 356 p., VII, 384—386; *Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*. Studiu şi ediţie critică

rab voievod regelui Carol Robert (1330), V, 133—150; *„Perperi auri ad sagium Venetorum"*, VIII, 211—217; *Cu privire la problema realizării unui „corpus" al monedelor feudale româneşti*, I, 285—323; *Cu privire la o hartă parţială a sud-estului Europei datînd din preajma bătăliei de la Nicopole*, IX, 193—197 + 2 pl.

ILIEŞ, AURORA, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Ţara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, I, 155—197; *Drumurile şi transportul sării în Ţara Românească (secolele XV — XIX)*, VII, 223—242; *Însemnări de pe cartea veche românească*, VI, 349—357.

IONESCU-NIŞCOV, TRAIAN, *Un călător ceh în Moldova în timpul lui Ştefan cel Mare*, VIII, 205—209; *Acte de cancelarie domnească inedite din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, IX, 171—178. **Rec.** Kalivoda, R. şi A. Kolesnyk, *Das Hussitische Denken im Lichte seiner Quellen*, Akademie Verlag, Berlin, 1969, 466 p., VI, 417—420; Nový, Rostislav. *Premyslovský stát 11. a 12. stoleti* (Statul Premyslizilor în secolele XI şi XII), Acta Universitatis Carolinae, Praha, 1972, 184 p., VIII, 248—249.

JAEGER, HERBERT, *Aspecte din istoria comerţului bănăţean în secolul al XVIII-lea. Pe marginea unor registre vamale*, VI, 243—257.

KOVACH, G., M. GLÜCK şi E. DÖRNER (Arad), *Contribuţii noi cu privire la răscoala populară din 1514*, II, 431—448.

LAZEA, ALVINA. **Rec.** *Kavkaz i Vostočnaja Evropa v drevnosti*, Moscova, „Nauka", 1973, 264 p., VIII, 250—251.

LAZEA, EMIL. *Economia piscicolă şi dreptul de pescuit în Transilvania în secolele XI—XIV*, VI, 19—41. **Rec.** Skazkin, S. D., *Očerki po istorii zapadno-evropeskogo, crestanstva v srednie veka*, Moscova, Edit. Universităţii din Moscova, 1968, 376 p., VI, 444—446; Kosáry, Domokos, *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*, I, Altalános rész I—II (Introducere în izvoarele şi bibliografia istorică a Ungariei, vol. I, partea generală I—II), Budaspet, 1970, 890 p., VII, 413—415.

LĂZĂRESCU, DAN A., **Rec.** Surdich, Francesco, *Genova e Venezia fra tre e quatrocento*, Genova, Fratelli Bozzi, 1970, 300 p., VI, 424—426; *La Pologne au XIII-e Congrès international des sciences historiques à Moscou*, Varşovia, 1970, 2 vol., 254 + 304 p., VI, 428—430.

LEHR, LIA, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI şi prima jumătate a secolului XVII*, IV, 223—306; *Factori determinanţi în evoluţia demografică a Ţării Româneşti în secolul al XVII-lea*, VII, 161—203 + + 2 grafice.

LIMONA, E. şi D. LIMONA, *Aspecte ale comerţului braşovean în veacul al XVIII-lea. Negustorul aromân Mihail Ţumbru*, IV, 525—564.

LUNGU, RADU, **Rec.** *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase. Sfîrşitul sec. XVI — începutul sec. XIX*, vol. întocmit de Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, Edit. Academiei, 1980, 444 p., X, 159—160.

MANOLESCU, RADU, *Schimbul de mărfuri dintre Ţara Românească şi Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, II, 117—204.

MARCHESCU, Dr. ANTONIU, *Cronica comunei Slatina-Timiş*, VI, 309—324.

MATEESCU, TUDOR, *Pricini ale românilor din Dobrogea judecate de organele judiciare ale Ţării Româneşti (sec. al XVIII-lea)*, IX, 125—131.

MICU, IOLANDA, **Rec.** *Călători străini despre ţările române*, vol. VII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, 1980, 621 p., X, 160-161.

MIOC, DAMASCHIN, *Despre modul de impunere şi percepere a birului în Ţara Românească pînă la 1632*, II, 49—116; *Cuantumul birului pe gospodăria ţărănească în Ţara Românească în secolul al XVI-lea*, V, 151 — 173; *Ştiri de istorie a românilor în „Letopiseţul brancovicesc"*, IX, 133—142; (~ responsabil, şi C. Bălan, M. Bălan, H. Chircă, N. Stoicescu, Şt. Ştefănescu) *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Ţării Româneşti în secolele XV—XVII*, IV, 565—583; *Materiale româneşti din arhive străine*, VI, 325—347; *Manuscrise slavo-române în biblioteci din străinătate*, VII, 277—284; (~ şi Ioan Caproşu) *Documente slavo-române din arhivele din U.R.S.S.*, X, 115-134. Add. et Corr; VI, 381—388; VII, 361—363. **Rec.** Orbini, Mavro, *Kraljevstvo Slovena* (Regatul slavilor), Belgrad, 1968, CLII + 477 p., VI, 426—428; Pascu, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, Edit. Dacia, 1971, 595 p., VII, 374—

şi adevăr istoric, Bucureşti, Edit. Minerva, 1976, 297 p. şi Stoicescu, Nicolae, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1976, 238 p., IX, 205—206.

PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, CORNELIA, **Rec.** Pippidi, Andrei, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti, Edit. Academiei, Editions du C.N.R.S., 1980, 372 p., X. 168—169.

PASCU, ŞTEFAN, *Mişcări ţărăneşti prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, I, 123—154.

PATAKI, IOSIF, *Ceva despre relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria la sfîrşitul veacului al XIV-lea*, II, 421—429.

PAVA, R., *Criptograma din Psaltirea Şcheiană*, III, 365—372; *Criptogramele din însemnările de taină ale lui Costantin-Voda Brîncoveanu*, IV, 507—517; *Cartea de cîntece a lui Eustatie de la Putna*, V, 335—347.

PENELEA, GEORGETA, *Regimul juridic al bîlciurilor în Ţara Românească (1774—1831)*, VI, 145—171. **Rec.** Berindei, Dan, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1973, 246 p., VIII, 246.

PIPPIDI, ANDREI, **Rec.** Corfus, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1979, 450 p. X, 150 — 156.

PRODAN, acad. DAVID, *Desfiinţarea şerbiei în Transilvania*, VII, 9—68.

RĂDUŢIU, AUREL, *O copie autentificată a lui Supplex Libellus din 1804*, IX, 143—152.

REZACHEVICI, CONSTANTIN, *Fenomene* de *criză social-politică în Ţara Românească în veacul al XVII-lea*, IX, 57—84; *Un tetraevanghel necunoscut aparţinînd familiei dinspre mamă a lui Ştefan cel Mare*, VIII, 161—183. **Rec.** Fourquin, Guy, *Seigneurie et féodalité au Moyen Âge*, Col. „L'historien", dirigée par R. Mousnier, Presses universitaires de France, Paris, 1970, 246 p., VII, 397—399.

SABĂU, ION, *Contribuţii la studiul circulaţiei monetare în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, IV, 7—61.

SACHELARIE, OVID, *Contribuţii la studiul formulei „Prădalica să nu fie"*, VI, 193—206; *Autoritatea hotărîrilor judecătoreşti în vechiul drept românesc*, VII, 243—250. **Rec.** Cronţ, Gh., Al. Constantinescu, Anicuţa Popescu, Theodora Rădulescu, C. Tegăneanu, *Acte judiciare din Ţara Românească, 1775—1781*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1973, 1 064 p., IX, 201—203.

SIMONESCU, DAN, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicele interne contemporane*, III, 7—99; *Primul ziar tipărit pe pămîntul ţării noastre*, I, 343—351.

STOICESCU, N., *Despre organizarea pazei hotarelor în Ţara Românescă în sec. XV XVII*, IV, 191—222; *Despre subalternii marilor dregători în Ţara Românească şi Moldova (sec. XV — mijlocul sec. XVIII)*, VI, 61—90; *Constructori ruşi de iazuri în secolul al XVII-lea în Ţara Românească şi Moldova*, III, 373—378. Add. et Corr. X, 135—136 **Rec.** Grigoraş, N., *Instituţii feudale din Moldova, I, Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII*-lea, Bucureşti, Edit. Academiei, 1971, 475 p., VI, 394—399; Giurescu, Dinu C., *Ţara Românească în secolele XIV—XV*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1973, 496 p.+ 16 pl., VIII, 240—245.

SURDU, BUJOR, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739)*, II, 289—344.

SYKORA, JAN, **Rec.** Flora, Radu, *Relaţiile sîrbo-române. Noi contribuţii*, Panciova, Edit. Libertatea, 1968, 406 p., VII, 407—408.

ŞERBAN, C., *Ştiri despre o sticlărie în ţinutul Romanului la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, I, 353—366; *Un episod al campaniei de la Prut: cucerirea Brăilei (1711)*, II, 449—456; *Un memoriu de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea privitor la Ţara Românească*, III, 379—384; *Un plan inedit privitor la campania de la Prut (1711)*, IV, 519—524. **Rec.** Buganov, V. I., *Moscovschie vosstanija konţa VII veka*, Moscova, Nauka, 1969, 439 p., VII, 417—418; *Două monografii recent apărute despre Mihai Viteazul*, IX, 206—210.

ŞTEFĂNESCU, ŞT., *Consideraţiuni asupra termenilor „vlah" şi „rumân" pe baza documentelor interne ale Ţării Româneşti din veacurile XIV—XVII*, IV, 63—75; *Ştiri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, V, 175—194; *Realizări şi perspective în domeniul medievisticii româneşti*, VI, 9—17; *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, I, 325—332. **Rec.** Papacostea, Şerban, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, Bucureşti,

Ruxandra Cămărășescu

Redactor: MIRCEA SUCIU
Tehnoredactor: DOINA NORD

Bun de tipar: 8. VII. 1983. Format 16/70×100
Coli de tipar 11,50
C.Z. pentru biblioteci mari: 9(498) 13 :18 "[(00.12)(082
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498), „13".

Tiparul executat sub comanda
, nr. 388 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918",
Str. Grigore Alexandrescu 89—97,
București,
Republica Socialistă România

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Maria Holban, **Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV,** București, 1981, 311 p., 21,50 lei.

Mustafa A. Mehmet, **Cronici turcești privind țările române. Extrase,** vol. III, **Sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XIX,** colecția „Izvoare orientale privind istoria României", IV, București, 1980, 346 pag., 37 lei.

Valentin Al. Georgescu, **Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea,** București, 1980, 296 p., 22,50 lei.

Valentin Al. Georgescu și Petre Strihan, **Judecata domnească în Țara Românească și Moldova, 1611—1831,** Partea I, Organizarea judecătorească, vol. II (1740–1831), București, 1981, 232 p., 16 lei.

Constantin C. Giurescu, **A History of the Romanian Forest,** B.H.R., Studies, 63, București, 1980, 258 p., 10,50 lei.

— **Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe,** București, 1980, 496 p., 32 lei.

Veniamin Ciobanu, **Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848,** București, 1980, 238 p., 11,50 lei.

— **Mihai Viteazul în conștiința europeană, 1, Documente externe,** București, 1982, 695 p., 62 lei.

— **Izvoarele răscoalei lui Horea,** seria A, **Diplomataria,** vol. I, **Premisele răscoalei, 1773—1784,** București, 1982, 550 p., 57 lei.

N. Bălcescu, **Opere, II, Scrieri istorice, politice și economice, 1848—1852,** ed. critică și note de G. Zane și Elena G. Zane, 1982, 304 p., 37 lei.

— **Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România,** 1983, 496 p., 47 lei.

— **Studii și materiale de istorie modernă,** vol. VII, București, 1983, 203 p., 19 lei.

Lei 17,50